

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 4, 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 4, 2023
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 11 від 29.08.2023 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, професор (науковий редактор); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 4. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. – 270 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03118, м. Київ, вул. Козацька, 116, к. 206, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2023

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 93/94.141.34
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.1>

ГРИШКО В.І., СОЛОМКО С.С.

ЕТИМОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ «ВІЙНА» У ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ДОКТРИНАХ

**ETYMOLOGY OF THE CONCEPT OF “WAR”
IN POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES**

Стаття присвячена етимологічному аналізу поняття «війна» крізь призму суспільних та історичних факторів. Зазначено, що поняття війни змінювалось від соціально-демографічних, політичних та історичних чинників. Війна від початку визначається як політичний інструмент досягнення цілей методом суперництва між державами, політичними утвореннями. Наведено приклади визначення поняття «війна» науковцями-теоретиками та військовими практиками. Встановлено, що протягом XIX–XX століть не було визначено точних визначень понять війни, воєнного конфлікту, економічної війни та їх особливостей.

На сьогодні спостерігається чітке закріплення правових понять, їх ознак, особливостей та правил. Зважаючи на риси конфліктів, що відбуваються сьогодні, запропоновано переосмислити поняття «війна» як фундаментальне визначення політичної конфліктології у межах національного та міжнародного гуманітарного права.

Беручи до уваги найбільш поширені визначення поняття війни, було визначено такі її ознаки, як: наявність конфлікту, залучення збройних сил, перемога однієї із сторін, наявність втрат серед військових сил, тактика підготовки та планування таких дій.

Розглянуто поняття явища війни крізь призму правової концепції. Зазначено, що поширеним стає закріплення правил ведення війни у межах національного та міжнародного права. Оскільки часто у війні беруть участь такі суб'єкти, як держави, то значну увагу приділено аналізу міжнародних угод, де закріплені базові поняття війни та правила її ведення, що імплементуються державами задля встановлення єдиного порядку.

Встановлено зв'язок між поняттями «війна», «збройний конфлікт» та «воєнний конфлікт» у розрізі міжнародного гуманітарного права. Досліджено, що війна розглядається як форма збройного конфлікту та витісняється у міжнародних нормативно-правових актах поняттям «збройний конфлікт». Спостерігається тенденція розширення поняття збройного конфлікту у розрізі історичних подій. Встановлено, що сьогодні важливу роль відіграє міжнародна судова практика, що розглядає поняття, пов'язані із збройним конфліктом, у вузькому значенні відповідно до викликів сьогодення.

Ключові слова: війна, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, політика, воєнний конфлікт.

© ГРИШКО В.І. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри правоохоронної діяльності та спеціальних юридичних дисциплін (Національний університет водного господарства та природокористування)

© СОЛОМКО С.С. – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (Національний університет водного господарства та природокористування)

The article is devoted to the etymological analysis of the concept of “war” through the prism of social and historical factors. It is noted that the concept of war has changed due to socio-demographic, political and historical factors. War is initially defined as a political tool for achieving goals through rivalry between states and political entities. Examples of the definition of the concept of “war” by theoretical scientists and military practitioners are given. It is established that during the nineteenth and twentieth centuries there were no precise definitions of the concepts of war, military conflict, economic warfare and their features.

Today, there is a clear consolidation of legal concepts, their features, characteristics and rules. Given the features of the conflicts taking place today, the author proposes to rethink the concept of “war” as a fundamental definition of political conflictology within the framework of national and international humanitarian law.

Taking into account the most common definitions of the concept of war, the author identifies such features as: the existence of a conflict, the involvement of armed forces, victory of one of the parties, losses among military forces, tactics of preparation and planning of such actions.

The author examines the concept of the phenomenon of war through the prism of the legal concept. It is noted that it is becoming common to enshrine the rules of warfare within the framework of national and international law. Since war often involves such actors as states, considerable attention is paid to the analysis of international agreements which enshrine the basic concepts of war and the rules of warfare implemented by states to establish a unified order.

The author establishes the relationship between the concepts of “war”, “armed conflict” and “military conflict” in the context of international humanitarian law. It is shown that war is considered as a form of armed conflict and is replaced in international legal acts by the concept of “armed conflict”. There is a tendency to expand the concept of armed conflict in the context of historical events. The author establishes that today an important role is played by international case law which considers the concepts related to armed conflict in a narrow sense in accordance with the challenges of today.

Key words: *war, armed conflict, international humanitarian law, politics, military conflict.*

Вступ. На сьогодні відсутнє єдине визначення поняття «війна». Спостерігається тенденція підміни понять, таких як «війна», «збройний конфлікт», «воєнний конфлікт». Дані поняття трактувались у політико-правових вченнях в розрізі історії по різному, що значною мірою, залежало від політичних, соціальних, економічних чинників.

Відсутність єдиного визначення наведених понять є підґрунтям помилкової юридичної кваліфікації таких суспільно-небезпечних діянь та є причиною різного способу їх інтерпретування. Сьогодні міжнародне гуманітарне право акцентує увагу на юридичному тлумаченні поняття війни та схожих за правовою природою діянь, їх особливостях та принципах, що покликані зменшити негативні наслідки міжнародних та державних збройних конфліктів.

Тому надання чіткої дефініції поняттю «війна», виокремлення його специфічних ознак та відокремлення від прилеглих понять має вагому теоретичну та практичну важливість у площині наукового обговорення.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає у висвітленні поняття війни та пов'язаних із ним термінів через призму міжнародної політико-правової доктрини та практики. В цьому контексті розглядається різні підходи до тлумачення терміну «війна», які були розроблені політичними, соціологічними та правовими науками.

Результати дослідження. За формулюванням видатного прусського воєначальника та відомого теоретика війни Карла фон Клаузевиця, «війна є продовженням політики іншими, насильницькими засобами, спрямованими на те, щоб примусити супротивника виконати свою волю». Ця дефініція підкреслює, що війна може бути розглянута як інструмент політики, коли дипломатичні, мирні засоби вирішення конфлікту вичерпані, і застосовуються насильницькі заходи для досягнення певних цілей. Загальний розгляд поняття «війна» через призму міжнародної політико-правової доктрини та практики допомагає краще розуміти її сутність і роль у сучасному світі [6, с. 75].

Термін «війна» (лат. “Bellum”) є широко вживаним і включає в себе різноманітні форми мілітарної діяльності держав. Це поняття інколи застосовується досить широко в науковій літературі, включаючи такі вирази, як «торгівельна війна» або «холодна війна». Сформульоване понад 200 років тому визначення терміну «війна», яке подав Карл фон Клаузевіц, є прикладом політичного тлумачення цього поняття і залишається актуальним. Воно є основою багатьох сучасних доктрин та теорій, пов'язаних з війною і воєнними конфліктами.

Ця дефініція відзначає важливий аспект війни, як продовження політики іншими, насильницькими засобами, спрямованими на досягнення певних політичних цілей. Вона відображає те, що війна завжди має політичний контекст і є результатом дипломатичних невдач або конфлікту інтересів. Таке тлумачення допомагає розуміти природу воєнних конфліктів та їх взаємозв'язок з політичними процесами, і тому воно залишається актуальним і в сучасному світі.

На сьогодні відсутнє єдине трактування терміну «війна» та його змісту у науковій правовій доктрині, а також неповно окреслено розбіжності між поняттями війни, стану війни, воєнного конфлікту, гуманітарної інтервенції, міжнародної операції по силовому встановленню миру. Спостерігається встановлення точної дефініції правових понять. Лівійський професор Раджаб Абу Дабус підкреслює, що «кожна політично-економічно-соціальна система володіє своєю термінологією, яка визначає сутність і спосіб роботи даної системи». Очевидно, що у XXI столітті має бути переосмислено і базове для політичної конфліктології поняття «війни».

Війна завжди має глибокий зв'язок з політикою, оскільки вона є наслідком нездатності держав вирішити свої розбіжності та конфлікти шляхом дипломатичних, мирних засобів або врегулювання питань щодо своїх прав і інтересів. Це означає, що війна є однією з форм виразу політичної волі держави та способом досягнення своїх цілей через застосування збройної сили.

Цілі, тактика, стратегія, а також засоби та способи війни, а також умови для закінчення військового конфлікту, всі вони обумовлюються політичними обставинами та метою держави. Від цих факторів залежить характер військової кампанії, її тривалість, можливість повертання союзників, створення міжнародних коаліцій та інші аспекти ведення війни.

Визначення війни, як «політичного акта», якого Г. Сорель вжив, дуже точно відображає сутність військових конфліктів та підкреслює їх зв'язок із політикою. Війна виступає інструментом, за допомогою якого держави розв'язують політичні спори та визначають, яка з них має більше впливу і може нав'язати свою волю іншій державі [15].

Згідно з Г. М. Калленом, війна – це збройний конфлікт, який виникає між двома або більше суверенними інституціями міжнародного права і в якому вони використовують організовані збройні сили з метою досягнення конкретних об'єктів [10, с. 361].

Л. Оппенгейм описував явище війни як конфлікт, що виникає між двома або більше державами, де вони використовують збройні сили з метою перемоги над одним одним та нав'язування таких умов світу, які відповідають мотивам переможцю [12].

Дж. Г. Старк стверджує, що війна в її найбільш загальноприйнятому розумінні представляє собою суперництво між двома або більше державами, переважно за допомогою збройних сил, з кінцевою метою перемоги або нав'язування своїх умов з метою досягнення миру [16].

З основних ознак війни, які можна виділити із зазначених визначень, слід виокремити наступні: існування конфлікту між двома або більше державами або внутрішніми групами в рамках однієї держави; використання збройних сил як інструменту вирішення цього конфлікту; основною метою війни є перемога однієї зі сторін і нав'язування переможцем своїх умов чи правил. Родовою ознакою війни є насильство, але в найбільш інтенсивній формі, яке може бути колективним, безпосереднім, навмисним, організованим, інституціоналізованим, санкціонованим та навіть інколи ритуалізованим [7].

Для визначення поняття війни важливим є те, що вона не обмежується лише участю політичних суб'єктів, а також включає будь-які групи населення, які можуть вдатися до зброї як способу вирішення своїх конфліктів. Наприклад, А. Джонсон визначає війну як збройний конфлікт між різними групами населення, такими як раси або племена, держави чи менші географічні одиниці, релігійні або політичні партії, економічні класи. Його погляд підкреслює різноманітність учасників і можливих причин війни, включаючи не тільки держави, але і різні соціокультурні та політичні групи [9].

А. Ешворд, аналізуючи особливості Першої світової війни з точки зору соціології, визначає війну як специфічний вид збройного конфлікту між великими національними державами, де населення та ресурси раціонально та ефективно мобілізовані для її проведення [13].

Також можна назвати війною будь-яку послідовність подій, якщо вони відповідають таким критеріям у вимірюванні їх розміру втрат, ступеню підготовки та ступеня легітимності:

1. Зазначені події повинні призвести до щонайменше 1000 втрат серед військових осіб у результаті бойових дій, і ця кількість не включає в себе осіб, які загинули через голод, брак житла, хвороби тощо.

2. Ці події мають передбачати попередню підготовку і підтримку великими організаціями, включаючи вербування, навчання, розгортання військ, закупівлю, зберігання і розподіл зброї та боєприпасів, розробку конкретних військових планів тощо.

3. Ці події повинні мати легітимність від державної чи квазі державної організації, яка визнає масові вбивства не як злочин, а як свій обов'язок [14].

До характерних ознак, які вказують на те, що конфлікт можна розглядати як війну, відносяться такі аспекти: наявність принаймні однієї сторони, яка представлена регулярними урядовими військами; організованість сторін конфлікту в централізований спосіб; наявність безперервних бойових дій.

Тлумачення поняття війни у контексті юридичної науки тісно пов'язане з політичною концепцією. Зокрема, війну можна розглядати як «правовий стан, який рівною мірою дозволяє двом або більше ворогуючим сторонам вести конфлікт із застосуванням збройної сили.» У вітчизняних юридичних енциклопедичних виданнях війну також визначають як «стан, в якому держави застосовують одна проти одної всі форми тиску з дотриманням дії законів та звичаїв ведення війни (*jus in bello*)» [2, с. 499].

У своїй праці «Про війну і мир у міжнародних відносинах» (1942) Г. Кельзен розглядає дві різні інтерпретації правового статусу війни. Згідно з першою інтерпретацією, війна не вважається порушенням закону або санкцією. Вона не є порушенням, оскільки жоден загальний міжнародний документ не забороняє її. Це означає, що будь-яка держава може вести війну проти будь-якої іншої держави, не порушуючи міжнародних законів. Також війна не може бути розглянута як санкція, оскільки не існує міжнародного права, яке б дозволяло війну. Кожна держава може санкціонувати свої війни та засуджувати своїх ворогів, але це не означає, що такий стан речей є законним.

За іншою інтерпретацією, існує загальне міжнародне право, яке забороняє війну в принципі, за винятком випадків, коли скоюються незаконні дії або правопорушення. Тому війна або засуджується як правопорушення, або схвалюється як санкція, в залежності від конкретних обставин [11]. Таким чином, наведені інтерпретації війни передбачають, що існування війни є предметом об'єктивного визначення.

Міжнародне право збройних конфліктів охоплює три галузі:

- право війни чи право Гааги;
- міжнародне гуманітарне право або женецьке право;
- право контролю над озброєнням.

Перші закони війни були регіональними, а не загальними. Наприклад, в Кодексі Хаммурапі, що датується XIX століттям до нашої ери, вказувалося, що сильніша сторона не повинна пригнічувати слабшу від себе сторону.

У XIX столітті значний крок до створення правил війни було зроблено в 1863 році, коли президент США запросив юриста Френсіса Лібера розробити інструкції для солдатів, які брали участь у Громадянській війні в США. Перше узагальнення законів війни виникло на Гаазькій мирній конференції 1899 року. До Першої світової війни війну переважно розглядали як конфлікт між державами, і всі форми та види воєнних конфліктів та зіткнень підпадали під це визначення. Міжнародне право не надавало безпосереднього регулювання конфліктів, які офіційно не оголошувалися війнами. У таких випадках конфлікти не розглядалися як війни і не підпадали під норми міжнародного права. Однак після Першої світової війни та, особливо, після Другої світової війни, міжнародні відносини пройшли радикальні зміни, що призвели до переосмислення підходів до визначення поняття «війна».

Багато питань, пов'язаних з міжнародно-правовим регулюванням війни та збройних конфліктів, визначені в різних міжнародних документах і угодах. Серед них зазначені: Третя Гаазька Конвенція про відкриття військових дій (1907), Гаазькі Конвенції (1899, 1907), Женевські Конвенції (1864, 1906 і 1929), Договір про відмову від війни як інструмента національної політики (1928), Статут Ліги Націй (1920), Статут ООН (1945), Женевські Конвенції про захист жертв війни (1949) та інші. У всіх цих міжнародних правових документах термін «війна» використовується як засіб, до якого держави не повинні вдаватися.

Ці міжнародні правові документи також містять комплекс норм міжнародного гуманітарного права, які встановлюють обмеження для методів проведення війни та спрямовані на захист осіб, які не беруть активної участі у військових діях.

Потрібно провести розрізнення між поняттями «війна» і «збройний конфлікт». Дослідники відмічають, що у другій половині ХХ століття, внаслідок зміни підходу до розуміння терміну «війна» та його неспроможності охопити всі види збройних протистоянь, які не підпадають під це поняття, стає актуальним термін «збройний конфлікт» [4, с. 188]. Це є особливо важливим визначенням у міжнародному праві, оскільки відсутнє чітке визначення терміну «війна».

Отже, важливо розуміти, що війна є однією з форм збройного конфлікту. Наприклад, Перший Протокол до Женевської конвенції вводить поняття «збройний конфлікт міжнародного характеру» [1]. Міжнародна судова практика, включаючи рішення Міжнародного кримінального трибуналу стосовно колишньої Югославії у справі «Тадіч», намагається надати розширене визначення збройного конфлікту, як такого, який може виникнути, наприклад, коли держава використовує силу або коли триває тривале збройне зіткнення між урядовими силами та організованими збройними групами або між такими групами всередині однієї держави. Проте важливо розрізнити міжнародні та неміжнародні збройні конфлікти, де міжнародні конфлікти визначаються як зіткнення між збройними силами різних держав, незважаючи на заборону ведення війни в міжнародному праві як засобу вирішення конфліктів.

Треба відзначити, що збройний конфлікт може одночасно класифікуватися як міжнародний та неміжнародний, як це було визначено у рішенні Міжнародного кримінального суду у справі «Нікарагуа проти США». Проте в разі війни застосовуються специфічні заходи та правові документи, які відрізняються від тих, що застосовуються під час інших збройних конфліктів. Наприклад, ведення військових дій може призвести до розриву всіх дипломатичних, політичних, економічних, а також гуманітарних відносин між державами, навіть у найскладніших гуманітарних ситуаціях. Це має велике значення для виконання статті 15 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950), яка дозволяє державам вживати заходів щодо відступу від їх зобов'язань у випадках війни або надзвичайних ситуацій, що загрожують життю нації. Це може призвести до скасування деяких зобов'язань щодо захисту прав людини, зокрема права на життя [3].

Важливим аспектом для розмежування понять «війна», «військовий конфлікт» і «збройний конфлікт» є причини початку воєнних дій, оскільки вони визначають можливість та необхідність застосування ефективних заходів для їх припинення. Політичне та правове розмежування цих термінів також має важливе значення, як внутрішньо в межах країни, так і на міжнародній арені. Неодноразово вживається термін «агресія» як синонім до «війна». З правового погляду, агресивна війна кваліфікується як «фундаментальний злочин», що відображено у багатьох міжнародних правових документах, і визначається як незаконне застосування сили однією державою проти іншої [5, с. 145].

У системі Версальського угоди не було юридичного закріплення поняття криміналізації війни. Проте Перша світова війна привернула увагу політичних лідерів та академічної громадськості до питань збройної агресії, її визначення та концептуального розроблення. У результаті було укладено ряд міжнародно-правових угод та договорів, включаючи Договір про взаємодопомогу у 1923 році та Женевський Протокол про мирне вирішення міжнародних конфліктів у 1924 році, де вперше визначалося війну як злочин, а не просто як протиправне діяння.

Після Другої світової війни та у період створення Міжнародного трибуналу для покарання нацистських військових злочинців, питання агресії як міжнародного злочину отримало новий статус. Статут Нюрнберзького трибуналу встановив відповідальність за злочини, скоєні головними нацистськими військовими злочинцями, і в цій категорії було включено «злочини проти миру», до яких відноситься агресія, а саме «підготовку, розпочаття або проведення агресивної війни або війни з порушенням міжнародних договорів, угод або гарантій, або участь у загальному плані або спільному змові з метою вчинення будь-якої із вищезазначених дій».

З початку 1950-х років Генеральна Асамблея ООН прийняла кілька резолюцій, які відображали питання визначення агресії. Однією з найважливіших є Резолюція № 3314 від 14 грудня 1974 року. У цій резолюції в статті 1 міститься загальне визначення агресії, яке розглядає агресію як «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, або іншим чином, несумісним із Статутом ООН». Також у статті 3 наведено конкретні випадки, які можуть бути розглянуті як акти агресії. У статті 4 вказується, що цей перелік не є вичерпним і Рада Безпеки може розширити його.

Відносно розгляду актів агресії Міжнародним кримінальним судом, важливо відзначити, що хоча Римський статут, в якому визначено злочин агресії, був змінений у 2010 році і з 2018 року цей злочин входить до юрисдикції Міжнародного кримінального суду, існують певні сумніви щодо його застосування. Висловлюються застереження, що злочин агресії у Міжнародному кримінальному суді є настільки вузьким у юрисдикційному відношенні, настільки суттєво обмеженим та малоймовірним, щоб сприяти судовому переслідуванню всередині країни, і його стримувальна цінність практично відсутня [8].

Отже, можна визначити, що норми міжнародного права регулюють питання, пов'язані з різними видами збройних конфліктів та застосуванням військової сили, незалежно від того, чи була оголошена війна, зокрема, це стосується Женевської конвенції та додаткових протоколів до неї (1949, 1977). У результаті цього процесу термін «збройний конфлікт» повністю витіснив термін «війна» і став використовуватися в усіх міжнародно-правових актах.

Висновки. Сучасна модернізація засобів озброєння та зміна характеру загроз вимагають перегляду правових рамок, що регулюють збройні конфлікти. В епоху глобалізації, де кожна локальна війна може мати глобальні наслідки, необхідно переглянути ключові терміни, які визначають збройні конфлікти, для кращого їх розуміння. Це важливо для точного визначення, інтерпретації, а також прогнозування та оцінки юридичних наслідків, пов'язаних з такими конфліктами. Визначення наявності збройного конфлікту базується на комплексі умов, визначених у законодавстві, проте критерії для кожного з цих термінів можуть відрізнятися. Тому важливо точно визначати терміни, такі як «війна», «збройний конфлікт», «агресія» та інші, у національному та міжнародному праві, щоб уникнути суперечливих тлумачень.

Міжнародна судова практика відіграє важливу роль у роз'ясненні та конкретизації понять, пов'язаних із збройними конфліктами, що дозволяє їх більш об'єктивно та точно застосовувати до конкретних ситуацій. Сучасне міжнародне право відійшло від терміна «війна» і замінило його поняттям «збройний конфлікт», яке більше відповідає різноманітності сучасних збройних конфліктів та дозволяє більш широко їх регулювати. Наприклад, в Статуті ООН використовуються менш специфічні поняття, такі як «застосування сили», «порушення миру», «агресія», що дає можливість більш гнучко враховувати різні ситуації.

Міжнародне гуманітарне право також не надає повного визначення різних видів збройних конфліктів, але містить норми та конвенції, які стосуються різних аспектів таких конфліктів. Однак навіть ці конвенції можуть залишати певну двозначність у визначенні конкретних ситуацій.

Отже, міжнародне право старастся адаптуватися до сучасних реалій та розробляти більш точні та адекватні терміни та поняття для регулювання різних видів збройних конфліктів, але завжди існує певна ступінь неоднозначності у їх визначенні через складність самої ситуації на міжнародній арені.

Список використаних джерел:

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
2. Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов [та ін.]. Київ : Академперіодика, 2014. Т. 1. 920 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів 1, 4, 6, 7, 11–16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Кузьмін Е. Е. Поняття збройного конфлікту: первісні роздуми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція* : зб. наук. пр. Одеса, 2014. № 12, т. 2. С. 187–190.
5. Cassese A. *Lineamenti di diritto internazionale penale*. I. Diritto sostanziale; II. Diritto processuale. Mulino, Bologna 2005. 216 p.
6. Clausewitz Carl. *On War*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1989. 732 p.
7. Dennen J. V. D. *On war: Concepts, Definitions, Research Data: A short literature review and bibliography*. 2005. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12857871.pdf>
8. Heller K. J. Who is Afraid of the Crime of Aggression? *Journal of International Criminal Justice*. 2021. Vol. 19, is. 4. P. 999–1016.
9. Johnson A. *War*. *Encyclopedia Social Sciences*. 1935. Vol. 15. New York : Macmillan.
10. Kallen H. M. *Of war and peace*. New York : Graduate Faculty of Political and Social Science, New School for Social Research, 1939. P. 361–391.

11. Kelsen H. Law and peace in international relations. Harvard Univ. Press, Cambridge, 1942. 181 p.
12. Oppenheim L. International Law. Palala Press, 2015. Vol. 2. 754 p.
13. Shworth A. The sociology of trench warfare, 1914–1918. The British Journal of Sociology. 1968. Vol. 19, № 4. P. 407–423.
14. Singer J. D., Small M. The wages of war, 1816–1965: a statistical handbook. 1972. New York : Wiley. 419 p.
15. Sorel G. Réflexions sur la violence. 2e éd. Paris : Rivière, 1910. 412 p.
16. Starke J.G. Introduction to International Law. London, Butterworths, 1972. 631 p.

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.2>

КАЗАРЯН Е.Г.

ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-ІНСТРУМЕНТІВ ПРИ ВИКЛАДАННІ ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

USE OF ONLINE TOOLS IN TEACHING LEGAL DISCIPLINES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

У статті наголошується, що використання онлайн-інструментів при викладанні юридичних дисциплін у закладах вищої освіти є ефективним підходом і методом підвищення якості освітнього процесу та формування необхідних компетентностей у здобувачів. При викладанні юридичних дисциплін можна використовувати різні цифрові інструменти та платформи. Наприклад, Jamboard, створений Google, є інтерактивною дошкою, доступною для користування на різних пристроях. Він може бути використаний для підготовки до лекцій і семінарів, де здобувачі можуть спільно працювати над завданнями та візуалізацією матеріалу. Для поточного та підсумкового контролю можна використовувати платформу “Kahoot!”, яка дозволяє проводити інтерактивні тести і оцінювати знання здобувачів. Ця платформа стимулює здобувачів конкурувати за правильні відповіді та сприяє активному навчанню. Застосування функції демонстрації екрану у Zoom є корисним онлайн-інструментом, особливо в контексті дистанційного навчання. Ця функція дозволяє ефективно передавати інформацію здобувачам у форматі презентацій, документів, веб-сайтів, фотографій, та відеоматеріалів. Платформа MOODLE у дистанційному навчанні надає викладачам можливість створювати курси, завантажувати навчальний матеріал та використовувати різні типи тестів для автоматизації перевірки знань здобувачів. Вона дозволяє розмішувати матеріали у різних форматах, включаючи WORD, PDF, PowerPoint та інтернет-ресурси. Також, викладачі можуть використовувати інтерактивні інструменти для підвищення ефективності навчання та залучення здобувачів до самостійної роботи. Тести в MOODLE можуть бути використані для оцінки знань здобувачів та контролю за їхнім навчанням. Платформа пропонує різні типи тестових завдань, такі як багатоваріантні питання і завдання на відповідність. Використання MOODLE сприяє підготовці здобувачів до фахових випробувань та контролю знань на різних етапах їх освіти.

Ключові слова: інноваційні технології, цифрові інструменти, kahoot, інтерактивна дошка Jamboard, moodle.

The article notes that the use of online tools in teaching legal disciplines at higher education institutions is an effective approach and a method to enhance the quality of the educational process and develop necessary competencies in learners. Various digital tools and platforms can be employed in teaching legal disciplines. For example, Jamboard, created by Google, serves as an interactive whiteboard accessible on different devices. It can be used for lecture and seminar preparation, allowing students to collaborate on tasks and visualize material together. For ongoing and summative assessment, the “Kahoot!” platform can be utilized, enabling interactive quizzes to evaluate students’ knowledge. This platform encourages friendly competition for correct answers and promotes active learning.

The screen sharing feature in Zoom is a valuable online tool, especially in the context of remote learning. This feature allows efficient transmission of information to students in the form of presentations, documents, websites, photos, and videos. The MOODLE platform in distance learning provides instructors with the ability to create courses, upload educational materials, and use various types of tests for automated assessment of students’ knowledge. It supports materials in different formats, including WORD, PDF, PowerPoint, and internet resources.

In addition, instructors can use interactive tools to enhance the effectiveness of learning and engage students in independent work. MOODLE tests can be employed to assess students’ knowledge and monitor their learning progress. The platform offers various types of test tasks, such as multiple-choice questions and matching exercises. The use of MOODLE contributes to preparing students for professional exams and knowledge assessment at different stages of their education.

Key words: *innovative technologies, digital tools, kahoot, interactive Jamboard, moodle.*

Вступ. В умовах сучасних викликів, що зумовлені спочатку пандемією COVID-19 та воєнними діями на території України, перед вищою освітою постають нові завдання щодо забезпечення якісної підготовки майбутніх правників. Враховуючи, що в таких умовах здобувачі закладів вищої освіти (далі – ЗВО) навчаються переважно в онлайн-форматі, то потрібно впроваджувати нові інноваційні методи навчання аби забезпечити потреби здобувачів. Відповідно, важливо освоїти сучасні онлайн-інструменти для викладання юридичних дисциплін, щоб розширити педагогічний досвід у формуванні цифрової компетентності та впровадження новітніх методів навчання в офлайн, онлайн або змішаному форматі.

Постановка завдання. Питання, пов’язані із підготовкою здобувачів та використання інноваційних методик при викладанні навчальних дисциплін, досліджували Н. Артикуца, Л.О. Варяница, С.Г. Головка, А.А. Моца, В.І. Петросова, М.В. Плотнікова, О.О. Рубан, О.М. Шевченко та ін. Проте комплексне дослідження використання онлайн-інструментів при викладанні юридичних дисциплін у закладах вищої освіти в останні роки не проводилось. Тому **метою статті** є висвітлення особливостей використання онлайн-інструментів при викладанні юридичних дисциплін у закладах вищої освіти.

Результати дослідження. Впровадження та використання онлайн-інструментів при викладанні юридичних дисциплін сприятиме зацікавленості здобувачів процесом навчання, мотивуватиме до відвідування занять та самостійної підготовки до практичних занять. Також, завдяки цифровим інструментам можна здійснювати ефективний контроль набутих знань та навичок здобувачів. За допомогою онлайн-інструментів здобувачі набувають необхідні компетентності, які вони будуть використовувати в цифровому суспільстві, де дедалі більше процесів та інтеракцій переходять в онлайн-формат.

Варто погодитися із думкою К. Бугайчука про те, що система вищої освіти України вступила в період фундаментальних змін, що характеризуються новим розумінням цілей і цінностей освіти, усвідомленням необхідності переходу до безперервної освіти, новими концептуальними підходами до використання нових технологій навчання [1].

М. Новіков та В. Васта відмічають, що сучасні мультимедійні технології збагачують, удосконалюють та покращують українську, європейську та світову освітню системи об’єктивного пізнання юридичної дійсності у галузях міжнародного, європейського та національного права України, а також національного права інших країн [2, с. 213]. М. Плотнікова зазначає, що світова тенденція переходу від індустріального до інформаційного суспільства зумовлює застосування

нових підходів при підготовці фахівців тої чи іншої галузі знань, що обумовлює необхідність використання електронних засобів навчання при підготовці фахівців з вищою освітою [3, с. 58].

Як вірно підкреслюють Ю. Білоцерківська, О. Блага та інші, ефективне навчання гуманітарних наук за допомогою цифрових інструментів вимагає глибокого розуміння педагогічних підходів і методів. Використання технологій без врахування освітніх цілей та методологічних принципів може призвести до недостатньо задовільних результатів [4, с. 66].

Використання цифрових технологій розширює традиційні методи навчання за допомогою нових форм подачі навчальної інформації та методів взаємодії, які відзначаються динамікою та мобільністю. Застосування таких методів викладачем під час навчального процесу для виконання завдань та формування оцінювання сприяє активному залученню учнів до процесу обміну інформацією. Це дозволяє зберігати індивідуальний підхід до кожного здобувача, враховуючи їхні потреби, і створює умови для самореалізації, співпраці, рефлексії та інших аспектів освітнього процесу [5, с. 17–18].

Хоча не виникає сумніву у необхідності використання сучасних електронних засобів навчання при підготовці майбутніх юристів П. Біленчук, наприклад, вказує на те, що при університетах, інститутах, академіях рекомендується створення інформаційно-аналітичних довідкових центрів, спрямованих на організацію і управління, стратегічний розвиток юридичної освіти, правничої науки і юридичної практики. Основним завданням цих центрів є розробка, презентація та пропозиція передових системних проєктів, як традиційних, так і електронних мультимедійних, з використанням сучасних засобів навчання та інноваційних інтерактивних технологій [6, с. 9].

Поява технічних пристроїв, таких як комп'ютери, планшети та смартфони, вплинула на способи представлення інформації, яка нині часто надається у мультимедійному форматі, тобто у декількох формах одночасно: текстовій, графічній, відео, аудіо та інтерактивній. Запровадження інноваційних технологій у навчальний процес є можливістю перетворення інноваційних концепцій у систему норм, вказівок, засобів та прийомів, які гарантують їх ефективність і реалізацію на практиці протягом конкретного етапу навчання. У широкому розумінні інноваційні технології в навчальному процесі забезпечують впровадження різних видів педагогічних новацій, що спричиняють зміни в традиційному педагогічному процесі [7, с. 7].

Використання та застосування досягнень четвертої промислової революції в освітньому процесі лише збільшуватиметься. Це є неодмінним наслідком світоглядних змін, що відбулися протягом останніх десятиліть. Таким чином, для ефективного використання інформаційних технологій у навчальному процесі важливо підвищувати рівень інформаційно-цифрової культури як викладачів, так і здобувачів. Перспективи подальших досліджень з цієї теми пов'язані з можливістю ефективного використання інформаційного простору під час забезпечення освітнього процесу, аналізу та формування проблемних аспектів, що виникають під час реалізації практичної діяльності. Також важливо вивчати зміни у сучасних умовах під впливом технологічних процесів та розвиток належних компетенцій для успішної реалізації поставлених завдань [8, с. 19].

При викладанні юридичних дисциплін можна використовувати різноманітні цифрові інструменти та платформи. Наприклад, Jamboard, це цифрова інтерактивна дошка, розроблена Google, яка доступна як зі смартфона, так і з ноутбука або ПК. Можна створити дошку, відредагувати її та поділитися нею з іншими. Кожен може працювати з дошкою у будь-який час і в будь-якому місці.

Можна використовувати Jamboard при підготовці до лекційних та семінарських занять з юридичних дисциплін. Jamboard використовується як інтерактивна дошка, на якій здобувачі можуть виконувати різні завдання як одноособово, так і в командній роботі. Наприклад, при вивченні навчальної дисципліни «Судові та правоохоронні органи» на дошці здобувач може зобразити судову систему України за рівнями та презентувати її. При вивченні структури органів та судів у кримінальних провадженнях з навчальної дисципліни «Кримінальний процес», здобувачі можуть на дошці зобразити органи, які здійснюють досудове розслідування, які суди розглядають справи та хто здійснює процесуальне керівництво/підтримання обвинувачення.

Для проведення поточного або підсумкового контролю можна використовувати платформу «Kahoot!» – це освітня платформа, яка дає можливість проводити інтерактивні заняття та оцінювання знань здобувачів за допомогою онлайн-тестування. «Kahoot!» є зручним інструментом для створення тестів. Платформа дозволяє створювати лише два види запитань: quiz (вікторина), коли здобувачу надаються різні варіанти відповідей, і він обирає один або кілька правильних, та true or false («вірно-невірно»), коли здобувачу пропонуються два несумісних варіанти для вибору. Особливість цієї платформи полягає у тому, що здобувачам необхідно

не лише правильно відповісти на питання, а й зробити це швидше за інших, оскільки нараховуються бали як за правильність, так і за швидкість. Тому здобувачам це додаткова мотивація якнайкраще готуватися до занять.

Як зазначає О. Рубан, використання смартфонів для тестування здобувачів під час занять – це відмінна можливість для миттєвого опитування, яка може швидко оцінити розуміння і необхідність допомоги викладачів, регулювати темп і зміст викладення матеріалу [9, с. 277]. Участь в іграх, створених за допомогою сервісу, сприяє організації спілкування та співпраці у колективі, підвищує рівень обізнаності в інформаційно-комунікаційних технологіях, стимулює критичне мислення цільової аудиторії [10, с. 18].

Звичайно, що використання онлайн-інструментів при викладанні юридичних дисциплін у ЗВО урізноманітнюють освітній процес. Цифрові інструменти дозволяють викладачам збільшити доступність, якість та ефективність навчання, сприяють інноваціям у навчальному процесі і підвищенню залученості здобувачів. У свою чергу, С. Головка вказує на поступовий перехід в правовій освіті від окремих монотехнологій комп'ютерного навчання, які спрямовані на досягнення конкретних навчальних цілей та включають фрагментарне, невпорядковане використання комп'ютерної техніки й сучасних інформаційних технологій. За його словами, майбутнє полягає в розвитку загальних комп'ютерно-орієнтованих підходів, де використання комп'ютера буде систематизованим та методично обґрунтованим [11, с. 132].

Прикладом такого загального комп'ютерно-орієнтованого підходу є система дистанційного навчання MOODLE. Навчальна платформа MOODLE надає викладачам багато необхідних можливостей в умовах дистанційного навчання, зокрема розробляти дистанційні курси, розміщувати навчальні матеріали, використовувати різні типи тестів, автоматизувати процес перевірки знань, надавати зворотний зв'язок здобувачам.

Система дистанційного навчання MOODLE надає можливість розміщувати та впорядковувати навчальні матеріали різних типів і форматів. Компетентне використання інтерактивних інструментів в MOODLE слугує інтенсифікації навчального процесу, що сприяє більш ефективному засвоєнню навчального матеріалу і призводить до збільшення обсягу та різноманітності організаційних форм самостійної роботи здобувачів. MOODLE – ефективний інструмент для організації матеріалів, завдань, спільної роботи здобувачів та відстеження прогресу.

У сучасних умовах багато ЗВО використовують освітню платформу MOODLE для навчання, позаяк вона є безоплатною, простою та зрозумілою у користуванні. Для успішної організації освітнього процесу на платформі MOODLE викладачу слід розробити навчальний курс дисципліни і регулярно оновлювати його необхідними навчальними матеріалами.

Необхідно відмітити, що тести в MOODLE можна використовувати для перевірки знань здобувачів та поточного контролю. MOODLE надає різні варіанти для формування тестових завдань: багатоваріантне питання, питання на відповідність, правильно/неправильно тощо. Такі форми тестових завдань допомагають здобувачам адаптуватися до формату завдань, які їм необхідно буде виконувати при складанні єдиного фахового вступного випробування (ЄФВВ) для вступу до магістратури та єдиного державного кваліфікаційного іспиту для випуску з магістратури (ЄДКІ). Тому використання платформи MOODLE, як на бакалаврському рівні вищої освіти, так і на магістерському, є доцільним.

Як зазначає Ільїна Н.І. використання комп'ютерних технологій та різноманітних навчальних платформ може забезпечити інтерактивну взаємодію між викладачем та здобувачем на різних етапах навчання. Використання елементів та ресурсів MOODLE дозволяє створити навчальне середовище, яке не лише сприяє встановленню взаємодії, але й активно підтримує зворотний зв'язок, сприяє діалогу між викладачем і здобувачем, а також забезпечує постійну підтримку викладача протягом всього курсу навчання [12, с. 33].

Онлайн-інструменти мають потенціал для покращення викладання юридичних дисциплін у ЗВО. У зв'язку із впровадженням практики використання цифрових інструментів викладачам необхідно підвищувати цифрову компетентність та освоїти нові методи для викладання навчальних дисциплін. При цьому ЗВО має сприяти тому, аби навчити викладачів ефективно використовувати цифрові інструменти та заохочувати їх до набуття нових компетентностей.

Застосування інноваційних технологій у навчальному процесі змушує викладача опанувати нові засоби у навчанні – наочні, технічні, комп'ютерною технікою. Вивчити та випробувати нові форми і види робіт, залучаючи при цьому до створення та розроблення оптимальної системи засобів та інструментів навчання здобувачів [13, с. 7]. Як зазначає А. Моца, кваліфіковану інформаційну та науково-методичну допомогу у створенні й упровадженні інноваційних

технологій та найбільш ефективних методів і форм навчання викладачі-правники можуть отримати в процесі їх участі у науково-методичних семінарах, конференціях, тренінгах, інших кафедральних та факультетських заходах науково-методичного плану [14, с. 36].

Слід відзначити, що дистанційне навчання стає можливим завдяки використанню цифрових інструментів, які дозволяють оптимізувати процес навчання, зробити його динамічним і інтерактивним. Це сприяє підвищенню зацікавленості здобувачів завдяки єдиній системі реєстрації та максимальній доступності у глобальній інформаційній мережі. Застосування інтерактивних медіа та засобів дозволяє викладачам ефективніше впроваджувати інноваційні методи, такі як використання «кейсів», науково-дослідницька робота, метод проєктів, розвивальні навчальні ігри тощо. У результаті здобувачі набагато ефективніше засвоюють інформацію в емоційно комфортних умовах, не втрачаючи бажання вчитися та освоювати нові знання та інновації [15].

Загалом, використання інноваційних методів навчання сприятиме формуванню наукових та практичних знань, вмінь та навичок у здобувачів ЗВО, розвитку їх фахових компетентностей. Це сприятиме зручній адаптації випускників до професійної діяльності. Як зазначає А.Г. Нітченко важливість впровадження інноваційних методів навчання в систему фахової підготовки юристів не викликає заперечень. Інноваційні методи, форми та прийоми навчання відповідають освітнім стандартам, задовольняють сучасний попит здобувачів вищої освіти, формують необхідні компетентності та професійно-особистісні якості [16, с. 53]. Також, позитивний досвід від впровадження цифрових інструментів в освітній процес відмітили О.Д. Максимюк, Т.А. Грекул-Ковалик, оскільки це сприяє відкриттю для викладачів і здобувачів нових діджитал-знань, підвищенню цифрової компетентності, а також розробці нових інструментів навчання в цифровому суспільстві [17, с. 133].

Висновки. Таким чином, впровадження інноваційних методів є ключовим елементом підготовки конкурентоздатних фахівців і повинно бути інтегровано в систему освіти для майбутніх юристів. Оскільки використання цифрових інструментів та онлайн-платформ передбачає активне залучення здобувачів у навчальний процес, відстеження їхнього академічного прогресу та надання своєчасного зворотного зв'язку. Загалом, застосування онлайн-інструментів при викладанні навчальних дисциплін для здобувачів юридичних спеціальностей може значно підвищити якість освіти, зробити її більш доступною та інноваційною. А також сприяє розвитку ключових компетентностей у викладачів юридичних факультетів і здобувачів-правників у цифровому світі, що дуже важливо в епоху Smart City, віртуальної реальності та ШІ.

Список використаних джерел:

1. Бугайчук К. Л. Електронний підручник: поняття, структура, вимоги. *Інформаційні технології та засоби навчання*. 2011. № 2 (22). DOI <https://doi.org/10.33407/itl.v22i2.437>.
2. Новіков М. М., Васта В.В. Щодо інноваційного та науково-метричного викладання юридичних дисциплін за мультимедійними технологіями. *Юридичний бюлетень*. 2022. Вип. 24. С. 205–214. DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.28>
3. Плотнікова М.В. Застосування електронних засобів навчання для викладання юридичних дисциплін. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 3(16). С. 54–59.
4. Білоцерківська Ю.О., Блага О.Б., Ільїна Ю.Ю. Цифрові інструменти у викладанні гуманітарних наук: постановка проблеми і потенціал розвитку. *ZESZYTY NAUKOWE WYKSZEJ SZKOŁY TECHNICZNEJ W KATOWICACH*. 2023, nr 16. s. 63–74.
5. Антонова О., Фамілярська Л. Використання цифрових технологій в освітньому середовищі закладу вищої освіти. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. 2019. Спецвип. С. 10–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeemu_2019_spetsvip. 4.
6. Біленчук П. Доктринальні засади підготовки висококваліфікованих юристів нової генерації у XXI столітті: засоби, методи, технології. *Віче*. 2013. № 18. С. 7–10.
7. Кошелева О. О., Скрипченко І. Т. Інноваційні технології в системі фізичного виховання здобувачів ЗВО: методичні рекомендації. Дніпро: Журфонд, 2021. 46 с.
8. Вовк В.М., Беньковський С.Ю. Використання Telegram під час вивчення юридичних дисциплін курсантами-нацгвардійцями в умовах дистанційного навчання. *Науковий вісник Київського інституту національної гвардії України*. 2023. № 1. С. 16–21.
9. Рубан О.О. Новітні освітні технології викладання юридичних дисциплін з орієнтацією на компетентісний підхід. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. Учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, м. Харків. 25 травня 2018 р.* МВС України,

Харків, нац. ун-т внутр. справ; Харків. Обласний осередок Всеукр. громад, орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС. Харків, 2018. С. 273–277.

10. Близнюк Т. Цифрові інструменти для онлайн і офлайн навчання: навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2021. 64 с.

11. Головка С.Г. Особливості розроблення та використання засобів комп'ютерної підтримки у підготовці майбутніх правників. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2010. № 4 (17). С. 129–133.

12. Ільїна Н.В. Організація зворотного зв'язку під час дистанційного навчання в умовах ЗВО. *Дистанційне навчання здобувачів: теорія і практика : науково-методичні праці Херсонського державного університету* / відп. ред. С.А. Омельчук. Херсон : ХДУ, 2020. 78 с.

13. Аргікуца Н. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті. *Інноваційні технології у вищій юридичній освіті*: матеріали міжн. наук.-мет. конф., присвяченої 390-річчю з дня заснування Київської братської школи-предтечі Києво-Могилянської академії (Київ, 25–28 травня 2005 року). Київ, 2005. С. 3–25.

14. Моца А.А. Інноваційні технології навчання у вищій юридичній освіті України: роль та значення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «ПРАВО»*. 2016. Вип. 37. Т. 1. С. 30–37.

15. Варяница Л. О., Шевченко О. М., Петросова В.І. Цифрові інструменти Google для української освіти: використані можливості в умовах війни. *Академічні візії*. 2023. № 17. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/229>.

16. Нітченко А.Г. Інноваційні методи навчання в системі вищої юридичної освіти. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2023. № 1 (7). С. 49–53.

17. Максимюк О.Д., Грекул-Ковалик Т.А. Особливості діджиталізації юридичної освіти. *Нове українське право*. 2023. Вип. 2. С. 128–133.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.2:352/354

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.3>

СТОГОВА О.В.

**ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ:
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ІСПАНІЇ**

**DECENTRALIZATION OF PUBLIC POWER:
IMPLEMENTATION FEATURES IN GREAT BRITAIN AND SPAIN**

Метою пропонованого дослідження є аналіз децентралізації публічної влади у Великобританії та Іспанії. Автор порівнює наявні обмеження та проблеми складних автономних систем зазначених держав. Вибір країн дослідження пояснюється тим, що саме ці держави з погляду типологізації форм державного устрою викликають неабиякий інтерес. Великобританія та Іспанія не є ані федераціями, ані класичними унітарними державами за типом державного устрою. Зазначені держави частіше типологізувалися дослідниками як унітарні за формою державного устрою, але згідно з типологією конституційних конфігурацій їх визначають як союзні держави. Автор наголошує на спільних рисах країн, що досліджуються. Іспанія та Великобританія є економічно розвиненими європейськими ліберальними державами з конституційними монархіями. Обидві держави є багатонаціональними та запровадили складні системи асиметричної територіальної автономії для управління національними меншинами, що мають компактний характер розселення. Крім того, в обох державах є активні сепаратистські рухи, хоча в обох відсутнє конституційне положення, яке б дозволяло самовизначення у формі відокремлення. На думку автора, держави по-різному відповіли на останні сепаратистські виклики. У статті акцентується увага на процесах децентралізації в Іспанії та Великій Британії, відмічається, що держави ступили на траєкторію федералізації, але жодна з них не стала та не стане в найближчому майбутньому повноцінною федерацією. У випадку з Іспанією, децентралізація тісно пов'язана з процесом демократизації країни, є інструментом врахування різноманітності у межах існуючої іспанської держави. Автор доводить, що децентралізація у Великій Британії має кілька обґрунтованих, включаючи демократичне оновлення, адміністративну та економічну ефективність, а також задоволення вимог самовизначення націй, що входять до складу королівства. У дослідженні зроблено висновок, що Іспанія та Великобританія є двома різними моделями автономії з федералістськими тенденціями; існують помітні тенденції федералізму, незважаючи на формальну відсутність федерації.

Ключові слова: публічна влада, делегування повноважень, сецесія, деволоція, федерація, федералізація.

The purpose of the proposed study is to analyze the decentralization of public authority in Great Britain and Spain. The author compares the existing limitations and problems of the complex autonomous systems of these states. The choice of the countries

is explained by the fact that they are of great interest from the point of view of the typology of forms of government. Great Britain and Spain are neither federations nor classical unitary states in the type of government. These states were more often typologized by researchers as unitary in the form of the state system, but according to the typology of constitutional configurations, they are defined as union states. The author emphasizes the common features of the countries under study. Spain and Great Britain are economically advanced European liberal democracies with constitutional monarchies. Both states are multinational and have introduced complex systems of asymmetric territorial autonomy to manage national minorities with a compact settlement character. In addition, there are active separatist movements in both states, although both lack a constitutional provision allowing for self-determination in the form of secession. According to the author, the states responded differently to the latest separatist challenges. The article focuses attention on the decentralization processes in Spain and Great Britain, it is noted that the states have embarked on the path of federalization, but none of them has become and will not become a full-fledged federation in the near future. In the case of Spain, decentralization is closely related to the country's democratization process, and is a tool to accommodate diversity within the existing Spanish state. The author argues that decentralization in Great Britain has several rationales, including democratic renewal, administrative and economic efficiency, and meeting the demands for self-determination of the constituent nations. The study concludes that Spain and Great Britain are two different models of autonomy with federalist tendencies; there are noticeable trends of federalism, despite the formal absence of a federation.

Key words: *public power, delegation of powers, secession, devolution, federation, federalization.*

Вступ. З погляду децентралізації публічної влади неабиякий інтерес викликають Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Королівство Іспанія, адже ці держави не є ані федераціями, ані класичними унітарними. Зазначені держави частіше типологізувалися дослідниками як унітарні за формою державного устрою, але згідно з типологією конституційних конфігурацій С. Роккана та Д. Урвіна [1], їх доцільно визначати як союзні держави, тобто держави, в яких зберігаються досоюзні конституційні домовленості, незважаючи на фактичне включення території шляхом договору. Така ситуація склалася у Великобританії після Договору про союз між Королівствами Шотландії та Англії в 1707 році, а в Іспанії після династичного союзу монархів Арагону та Кастилії у XV столітті. Союзні держави не передбачають формального розподілу повноважень, як це буває у федераціях, але протягом останніх десятиліть політична стандартизація в Іспанії та Великобританії поступилася процесам політичної децентралізації. В обох випадках підхід до вирішення проблеми територіальної організації влади змінювався з часом, відзначаючись різним ступенем підтримки самоврядування на місцях з одного боку та центральної державної влади з іншого.

Постановка завдання. Проаналізуємо історичну еволюцію територіального питання в Іспанії та Великобританії, включно з основними філософськими поглядами, що керують конституційними інтерпретаціями держави, і обґрунтуваннями, розробленими для передачі влади від центру на периферію наприкінці 1970-х років в Іспанії та 1990-х роках у Великій Британії. Розглянемо основні характеристики цих союзних держав із акцентом на поняттях самоврядування та спільного правління. Порівняємо наявні обмеження та проблеми складних автономних систем. Зробимо висновки щодо особливостей реалізації децентралізації публічної влади у Великобританії та Іспанії.

Результати дослідження. Протистояння між домінуванням центральної влади та місцевого самоврядування проявляється в різних концепціях держави, нації та національної ідентичності [2, с. 40–58]. Суперечливі конституційні доктрини та моделі автономії, реалізовані в обох державах, обґрунтовані історичними траєкторіями розвитку складових одиниць Іспанії та Великобританії як багатонаціональних держав. Як засвідчує М. Кітінг, «у багатонаціональних державах, на відміну від мононаціональних, федеративних чи унітарних, немає єдиної конституційної історії або принципу, до якого можна було б звести всі інші» [3, с. 189].

Іспанія та Великобританія мають багато спільного. Обидві є економічно розвиненими європейськими ліберальними демократіями з конституційними монархіями. Обидві держави є багатонаціональними та запровадили складні системи асиметричної територіальної автономії для

управління територіально зосереджених національних меншин (Країна Басків і Каталонія в Іспанії та Північна Ірландія і Шотландія у Великобританії). Крім того, в обох державах є активні сепаратистські рухи, хоча в обох відсутня конституційна норма, яка б дозволяла самовизначення у формі відокремлення. Показово, що незважаючи на спільні риси, держави по-різному відповіли на останні сепаратистські виклики. У Великій Британії в 2014 році відбувся референдум щодо незалежності Шотландії, і хоча голосування в Каталонії відбулися в 2014 і 2017 роках відповідно [4, с. 189], уряд Іспанії та Конституційний суд доклали чимало зусиль, щоб підкреслити незаконність цих голосувань за незалежність Каталонії. Пояснення такого різного ставлення полягає в концепціях іспанської та британської держав; конфігурація останньої як багатонаціонального союзу є загальноприйнятною реальністю, тоді як визначення іспанської держави варіюється між позицією більшості, яка наполягає на мононаціональній нації-державі та баченням меншості, за яким субдержавні одиниці мають володіти правом на внутрішнє самовизначення [5].

На прикладі Іспанії та Великої Британії доцільно розглядати територіальну еволюцію політичних систем, звертаючи особливу увагу на існування (або відсутність) елементів федералізму та федерації. Ані Іспанія, ані Великобританія не функціонують як справжні федерації, але в обох випадках існує помітна тенденція федералізації. Висловлюючись мовою Р. Уоттса, вони є «федеральними політичними системами», державами, які в наслідок політичної децентралізації розробили власні інституційні механізми [6, с. 8]. Еволюційний характер децентралізації в Іспанії та Великобританії перегукується з концепцією К. Фрідріха про федералізм як динамічний процес [7, с. 8].

Територіальне питання в історичному контексті Іспанії та Сполученого Королівства має достатньо подібностей, але підходи до вирішення проблем територіального устрою та претензій територій на самовизначення відрізнялися. У Великій Британії розвинувся підхід, який підтримував ідею багатонаціонального союзу, незважаючи на традиційне неприязне ставлення до самоврядування [8]. Різноманітні історичні процеси, які призвели до різних союзів між чотирма країнами (Англія, Північна Ірландія, Шотландія та Уельс), виявилися відносно сприятливими для дизайну держави як багатонаціонального союзу, хоча міжетнічна напруга зберігається та час від часу зростає, особливо у Північній Ірландії та Шотландії. Навпаки, історія територіального питання в Іспанії перемежовувалась тривалими періодами диктатури, характерними опозицією до ідеї багатонаціональності держави. Напруженість щодо територіальної організації іспанської держави існувала з моменту її створення, а подальші державотворчі та націотворчі процеси виявилися слабкими перед уже сформованим націоналізмом у Каталонії та Країні Басків [9].

Іспанська держава виникла в результаті династичного союзу між королівствами Арагон і Кастилія у 1516 році. Корона Арагону включала три окремі королівства – Арагон, Каталонія та Валенсія – які були об'єднані в конфедерацію, в якій зберігалось почуття національної самобутності на кожній території. Після династичного союзу території зберегли власні інститути, культуру та мову, але повзучий процес політичної централізації та культурної гомогенізації, запроваджений Кастилією у XVII і XVIII століттях, призвів до жорстоких повстань і, зрештою, домінування Кастилії після капітуляції Барселони в 1714 році. З цього часу централізована модель управління, яка намагалася відтворити французьку якобінську модель, була нав'язана всім територіям. Цей процес кастилізації тривав у XVII–XX століттях, але не досяг своєї мети побудувати унітарну націю з культурно однорідним населенням. Натомість, централізаційні процеси заохочували, а не послабили націоналістичні рухи меншин. Процеси розбудови іспанської держави призвели до скасування автономії та нав'язування централізованої моделі управління регіонами. Цей процес конструювання ідентичності було закріплено в першій конституції Іспанії 1812 року, яка прагнула створити «централізовану бюрократію, внутрішній ринок, спільне оподаткування, судову та культурну гомогенність» [10, с. 45]. Процеси централізації тривали до заснування Другої Іспанської республіки в 1931 році, хоча переривалися короточасними спробами, такими як федералізовані структури Першої Іспанської республіки (1873–74 рр.). Друга Іспанська республіка була урочисто проголошена 1931 року і запровадила територіальний устрій з автономією для Країни Басків, Каталонії та Галісії. Друга республіка не була ані унітарною, ані федеративною, а «союзною державою», унітарною за своєю природою, але такою, що визнавала та враховувала етнотериторіальну різноманітність [9, с. 35]. Перемога франкістських сил у 1939 році, однак, встановила 40-річний період диктаторського правління, і політику Другої Республіки змінили політичні репресії та культурний геноцид. Переслідування націоналістичних ідей у Країні Басків і Каталонії сприяло активізації почуття самобутності серед басків і каталонців; відбулося відродження націоналізму та посилилася підтримка ідеї самоврядування.

Генерал Франко прагнув повністю викоринити будь-яку форму націоналізму меншин, включаючи політичні партії, регіональні установи, мову та культуру, які не відповідали мононаціональному баченню Іспанії. Однак на національних територіях виникли рухи, які виступали проти режиму Франко, і прагнули створити демократичну альтернативу диктаторському режиму та відновити право на самоврядування для історичних регіонів Іспанії. Під час подальшого переходу до демократії після смерті Франко в 1975 році право на автономію для Країни Басків, Каталонії та Галісії вважалося вирішальною складовою успішного транзиту. Перехід ускладнювався завданням задовольнити продемократичні сили та не образити іспанських націоналістів, які підтримували режим Франко та з обережністю ставилися до ідей автономії. Були обговорені численні пропозиції територіальної організації іспанської держави, від централізованої унітарної до симетричної федерації, а також деякі конфедеративні ідеї, які відстоювали націоналісти в Каталонії та Країні Басків [10, с. 246]. Запеклий спротив історичних територій централізованої та унітарній структурі означав, що демократія та децентралізація стали нерозривними. Як зазначає Е. Роллер, «було визнано, що відмова або небажання вирішувати питання регіональної автономії та культурних, мовних й історичних відмінностей загрожує консолідації та становленню постфранкійського демократичного режиму» [11, с. 71]. Розроблений проект Конституції деталізував відкриту модель автономії з диференційованими процесами для історичних територій і регіонів, які претендують на це. У результаті виникла держава автономій, асиметрична система з 17 автономними територіями. Конституція 1978 року була творінням свого часу, що відобразилося в двозначності деяких її статей, зокрема в мовчазному визнанні внутрішньої різноманітності Іспанії, нечітких межах для окреслення повноважень центральної влади і відсутності визначення щодо того, якою державою є Іспанія. Отже, дискусія щодо оптимального державного устрою для Іспанії триває. Х. Арзоз лаконічно описує цю невизначеність як «багатонаціональну квазіфедеративну унітарну державу» [12, с. 179]. Початкова територіальна модель набула асиметричних рис, зокрема у розподілі повноважень, а також у конституційному визнанні фінансової автономії для Країни Басків і Наварри [13]. Друга стаття Конституції визнавала право на автономію національностей і регіонів, хоча вони в Конституції не перераховані. Та ж стаття, однак, підкреслювала «нерозривну єдність іспанської нації», таким чином закріплюючи мононаціональну концепцію держави та заборону права на відокремлення. Іспанський досвід автономії від зародження держави до наших днів коливався між періодами централізації та децентралізації. Децентралізація була невід'ємною складовою переходу Іспанії до демократії, але очікувана еволюція системи до повноцінної федерації не відбулася. Існуюча територіальна модель еволюціонувала з моменту свого створення наприкінці 1970-х років, але ця модель не є федерацією, і національні меншини все більше заперечують її.

Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії – за формальною назвою держави – є відносно молододою державою, що складається з чотирьох різних націй: Англії, Північної Ірландії, Шотландії та Уельсу. Кожна з периферійних кельтських націй має свою історію відносно з англійським центром: Уельс був анексований Англією на початку шістнадцятого століття, Шотландія добровільно приєдналася до союзу з Англією в 1707 році, а Ірландія була включена до британської держави в 1801 році. Політика асиміляції в Шотландії проводилася, але союз між Англією та Шотландією часто описують як «об'єднуючий союз», політичне партнерство, яке дозволило Шотландії зберегти свою культурну самобутність [14]. Певна форма інституційної незалежності була надана Ірландії після унії, але досить обмежено та супроводжувалася дискримінаційною політикою британського уряду щодо домінуючого ірландського католицького населення. Стратегія асиміляції також була реалізована щодо Уельсу, завдяки чому його адміністративні, економічні, правові та політичні інститути були інкорпоровані в англійську державу, а валлійська мова була фактично викоринена з суспільного життя. Протягом століть у мешканців Шотландії, Північної Ірландії та Уельсу формувалося почуття національної ідентичності та національної самобутності разом із загальною британською державною ідентичністю [15]. Британський націотворчий проект не вкоринений в одній культурі чи ідентичності, а тлумачиться як політична домовленість, у якій складові нації, незважаючи на культурну відмінність, політично та юридично пов'язані з центром [8]. М. Кітінг описав юніонізм як «геніальний» проект, що базувався на «інтелектуальній спритності, яка може представити державу як унітарну в центрі, але диференційовану на периферії» [3]. У цьому сенсі Сполучене Королівство ніколи не відповідало визначенню унітарної держави в підручниках, що підтверджується збереженням досюзних інституцій, а також механізмами адміністративної делегації, розробленими протягом ХХ століття, які передбачали створення територіальних органів з різними повноваженнями для Шотландії,

Уельсу та Північної Ірландії. Існування таких домовленостей, однак, не змінило переважно унітарного бачення союзу, яке підтримували британські політики, що також спричинило запеклу опозицію до поняття самоврядування.

Ідея самоврядування має довгий родовід у британській державі, включаючи відому традицію британської федералістської думки [16]. Федералізм, або, як його називали у Великій Британії, «повне самоврядування», обговорювався та зрештою був відкинтий як спосіб вирішення проблеми територіального устрою, щоб уникнути відділення Ірландії наприкінці XIX століття, але підтримка ідеї самоврядування зростає в Шотландії та Уельсі. Обґрунтування програми Ліберальної партії щодо територіального устрою ґрунтувалося на понятті федералізму «триматися разом» – інструменті, який міг би задовольнити регіональні вимоги автономії, одночасно зберігаючи та навіть зміцнюючи союз. Однак, відповідно до викладеної вище позиції юніоністів, підтримка самоврядування серед політичної еліти була пом'якшена твердженнями про те, що передача повноважень послабить парламентський суверенітет і підірве верховенство законодавчої влади Вестмінстерського парламенту, заохотить подальші претензії на автономію та призведе до розпаду держави. Початок Першої світової війни, збройне повстання в Ірландії та подальше створення Ірландської держави випередили дебати у Великій Британії щодо переваг децентралізації влади, але дискусії щодо створення регіональних законодавчих органів у Шотландії та Уельсі тривали протягом XX століття [14]. Перемоги на виборах, досягнуті шотландською та валлійською націоналістичними партіями – Шотландською національною партією і Партією Уельсу – змусили включити це питання до порядку денного протягом 1960–70-х років і завершилися референдумом 1979 року щодо створення власних законодавчих органів. Пропозицію було відхилено переважною більшістю в Уельсі, тоді як у Шотландії незначна більшість проголосувала за, але це не відповідало процедурним вимогам, згідно з якими мали проголосувати більше 40% виборців. Однак досвід майже двох десятиліть правління консерваторів, який супроводжувався антидеволюціоністськими та унітарними підходами прем'єр-міністрів М. Тетчер і Дж. Мейджора, викликав занепокоєння, що Вестмінстер став нечутливим до шотландської та валлійської самобутності і знову привернув увагу до ідеї самоврядування. За правління М. Тетчер з'явилася менш поступлива стратегія юніонізму та гіперюніонізму, що межує з унітаризмом, яка протистойть ідеї самоврядування [17, с. 39]. У цей період занепокоєння в Шотландії переросло в активний рух громадянського суспільства на підтримку шотландського парламенту та поступову зміну позиції Лейбористської партії. Після перемоги нових лейбористів Т. Блера в 1997 році референдуми були проведені в Шотландії, Уельсі та Північній Ірландії, і передача повноважень з центру на місця поширилася на всі три країни. Подібно до Іспанії, деволюція була пов'язана з дискусією про демократію, викладеною мовою «модернізації» та «демократичного оновлення». Деволюція в Шотландії, Уельсі та Північній Ірландії набула форми дуже асиметричної моделі, де мало уваги приділялося процесам спільного правління [18, с. 103]. Крім того, деволюція не вплинула на верховенство Вестмінстерського парламенту, і він зберіг своє право видавати закони для всієї Великобританії, навіть у питаннях, повноваження щодо яких передані субнаціональним легіслатурам самоврядування [19].

Висновки. Процеси децентралізації як в Іспанії, так і у Великій Британії спрямували держави на траєкторію федералізації, але жодна з них не стала та не стане в найближчому майбутньому повноцінною федерацією. У випадку з Іспанією, децентралізація тісно пов'язана з процесом демократизації країни, є інструментом врахування різноманітності у межах існуючої іспанської держави, а також є інструментом примирення, розбудови держави та економічної ефективності. Подібним чином передача повноважень у Великій Британії мала кілька обґрунтувань, включаючи демократичне оновлення, адміністративну та економічну ефективність, а також задоволення вимог самовизначення націй, що входять до складу королівства. Зрештою, моделі розподілу публічної влади, що виникли в Іспанії та Великобританії, є двома різними моделями автономії з федералістськими тенденціями; існують помітні тенденції федералізму, незважаючи на формальну відсутність федерації.

Список використаних джерел:

1. Rokkan, S., & Urwin, D. (1982). The politics of territorial identity.
2. Anderson, P., & Keil, S. (2016). Minority nationalism and the European Union: The Cases of Scotland and Catalonia. *L'Europe en Formation*.
3. Keating, M. (2015). Why no federalism in the United Kingdom? In A. G. Gagnon, S. Keil, & S. Mueller.

4. Стогова О. В. Референдум про незалежність Каталонії: правові наслідки. *Європейські цінності та практики у політико-правовому дискурсі* : зб. матеріалів XXXI Харків. політол. читань. Харків : *Право*. 2018, С. 84–86.
5. Brown Swan, C., & Cetra, D. (2020). Why stay together? State nationalism and justifications for state unity in Spain and the UK. *Nationalism and Ethnic Politics*, 26(1), 46–65.
6. Watts, R. (2008). Comparing federal systems. McGill-Queen's University Press.
7. Friedrich, C. (1968). Trends of federalism in theory and practice. Frederick A. Praeger Publishers.
8. Kidd, C. (2008). Union and Unionisms: Political thought in Scotland 1500–2000. Cambridge University Press.
9. Balfour, S., & Quiroga, A. (2007). The Reinvention of Spain: Nation and identity since democracy. Oxford University Press.
10. Moreno, L., Colino, C., & Hombrado, A. (2019). Spain: Constitutional transition through the gradual accommodation of territories. Oxford University Press.
11. Roller, E. (2002). Reforming the Spanish Senate: Mission impossible? *West European Politics*, 25(4), 69–92.
12. Arzoz, X. (2012). New developments in Spanish federalism. *L'Europe en formation*, 363, 179–188.
13. Bossacoma Busquets, P., & Sanjaume-Calvet, M. (2019). Asymmetry as a device for equal recognition and reasonable accommodation of majority and minority nations. A country study on constitutional asymmetry in Spain. In P. Popelier & M. Sahadžić (Eds.), *Constitutional asymmetry in multinational federalism: Managing multinationalism in multi-tiered systems* (pp. 429–460). Palgrave Macmillan.
14. Mitchell, J. (2014). The Scottish question. Oxford University Press.
15. Colley, L. (1992). *Britons: Forging the nations 1707–1837*. Yale University Press.
16. Burgess, M. (1995). The British tradition of federalism. Leicester University Press.
17. Kidd, C., & Petrie, M. (2016). The independence referendum in historical and political context. In A. McHarg, T. Mullen, A. Page, & N. Walker (Eds.), *The Scottish independence referendum: Constitutional and legal implications* (pp. 29–52). Oxford University Press.
18. Anderson, P. (2022). Plurinationalism, Devolution and Intergovernmental Relations in the United Kingdom. In Y. Fessha, K. Kossler, & F. Palermo (Eds.), *Intergovernmental relations in divided societies: A comparative perspective*.
19. Стогова О.В. Деволуція у Великобританії: результати реформи. *JURIS EUROPAENSIS SCIENTIA*. 2022. № 4. С. 13–16.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.736/.738(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.4>

ЗАВГОРОДНЯ Ю.В., ПАРХОМЕНКО М.М.

**ПРИПИНЕННЯ АЛІМЕНТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ
У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗМІНОЮ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ**

**TERMINATION OF ALIMONY OBLIGATIONS
IN CONNECTION WITH A CHANGE OF RESIDENCE OF A CHILD**

У цій статті роз'яснюється обов'язок батьків утримувати своїх дітей, зокрема його суб'єктний склад, а також порядок виконання батьками своїх аліментних зобов'язань. Автори також аналізують окремі питання, пов'язані зі змістом договорів про сплату аліментів, що укладаються батьками, та розглядає можливість примусового виконання договорів про сплату аліментів у разі їх невиконання з боку платника. Для аліментних зобов'язань характерна наявність платника, одержувача та дитини (або, в окремих випадках, повнолітніх сина чи дочки), а специфіка мети аліментних зобов'язань полягає в тому, що коло платників за аліментами обмежується родинними та сімейними відносинами. Закон визначає, що аліментні зобов'язання батьків виникають за рішенням суду або договору між батьком та матір'ю про сплату аліментів, та описує особливості сплати та стягнення аліментів на цій підставі. Закон описує підстави для припинення батьківських обов'язків, зокрема, коли дитина досягає повноліття (наприклад, коли дитині виповнюється 18 або 23 роки); смерть того з батьків, хто сплачував аліменти, або самої дитини; виключення відомостей про особу як батька / матір дитини з актового запису про її народження; укладання договору про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно; усиновлення дитини. Приділено окрему увагу зміни місця проживання дитини як однієї з підстав припинення аліментних зобов'язань. Законодавство не має механізму автоматичного припинення аліментних зобов'язань за зазначеною вище підставою. Дану ситуацію можна вирішити уклавши додаткову угоду до договору, де батьки можуть внести зміни з урахуванням нових життєвих обставин. Якщо вони не дійшли згоди, то ситуація вирішується у судовому порядку, де позивач подає позовну заяву з доказами, які підтверджують: наявність встановленого обов'язку позивача сплачувати аліменти; зміну місця проживання дитини; відсутність заборгованості зі сплати аліментів за позивачем. Зроблено висновок, що припинення виплати аліментів є дією, спрямованою на забезпечення найкращих інтересів дитини, а не бажанням одного з батьків уникнути фінансової відповідальності.

Ключові слова: аліменти, батьки, стягнення аліментів, припинення аліментів за рішенням суду, платник аліментів.

© ЗАВГОРОДНЯ Ю.В. – здобувачка вищої освіти (Донецький національний технічний університет)

© ПАРХОМЕНКО М. М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії та права (Донецький національний технічний університет)

This article explains the obligation of parents to support their children, in particular, its subject matter, as well as the procedure for fulfilling their child support obligations. The authors also analyze certain issues related to the content of child support agreements entered into by parents and consider the possibility of enforcing child support agreements in case of default by the debtor. Alimony obligations are characterized by the presence of a payer, a recipient and a child (or, in some cases, an adult son or daughter), and the specific purpose of alimony obligations is that the circle of alimony payers is limited to kinship and family relations. The law stipulates that parents' alimony obligations arise on the basis of a court decision or an agreement between the parents on the payment of alimony, and describes the specifics of paying and collecting alimony on this basis. The law describes the grounds for termination of parental obligations, in particular, when a child reaches the age of majority (for example, when a child turns 18 or 23); death of the parent who paid child support or the child himself; exclusion of information about a person as the child's father/mother from the child's birth record; conclusion of an agreement on termination of the right to child support in connection with the transfer of ownership of real estate; adoption of a child. Special attention is paid to the change of the child's place of residence as one of the grounds for termination of child support obligations. The legislation does not provide for a mechanism for automatic termination of alimony obligations on the above grounds. This situation can be resolved by entering into an additional agreement to the agreement, where the parents can make changes to take into account new life circumstances. If they do not reach an agreement, the situation is resolved in court, where the plaintiff files a statement of claim with evidence confirming: the existence of the plaintiff's established obligation to pay child support; change of the child's place of residence; and absence of child support arrears. The author concludes that termination of child support is an action aimed at ensuring the best interests of the child, and not a desire of one of the parents to avoid financial responsibility.

Key words: *alimony, parents, recovery of alimony, termination of alimony in court, alimony payer.*

Постановка проблеми. Конституція України визначає людину, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність та безпеку найвищою соціальною цінністю. Кожна дитина має право на такий рівень життя, який забезпечить її повноцінний фізичний, інтелектуальний, моральний, культурний, духовний і соціальний розвиток. Відповідно до частини статті 51 Конституції України [1] та статті 180 Сімейного кодексу України (далі – СК України), батьки мають обов'язок утримувати своїх дітей до досягнення ними повноліття [2].

У разі, якщо повнолітні діти (дочка чи син) продовжують навчання та залежать від фінансової підтримки у зв'язку з цим, батьки повинні надавати їм матеріальну допомогу до досягнення двадцяти трьох років, при умові, що вони здатні забезпечувати таку підтримку.

Проте, внаслідок життєвих обставин дитина може почати проживати з одним з тих батьків, який за рішенням суду чи за укладеним договором сплачував аліменти. Виникає питання про необхідність припинення цих фінансових зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інституту аліментних правовідносин проводилися в роботах таких вітчизняних науковців і практиків, серед яких: З.В. Ромовська, В.Л. Скрипник, Н.М. Гресь, Л. Я. Свистун та інші.

Але в цих роботах не проводилося комплексного дослідження правового регулювання припинення аліментних зобов'язань батьків по утриманню дітей у зв'язку зі зміною місця проживання останніх.

Метою статті є аналіз норм чинного законодавства та судової практики, яке регулює питання припинення стягнення аліментів у зв'язку зі зміною проживання дитини.

Результати дослідження. Держава зацікавлена у створенні міцних сімей та наданні їм матеріальної підтримки. Це знаходить своє відображення у грошовій допомозі, яка виплачується державою сім'ям з дітьми від народження, а також у певних видах допомоги та грошових виплат сім'ям з дітьми. У всіх країнах одним з найважливіших обов'язків держави є забезпечення гідного рівня життя для людей, які в силу свого віку або стану здоров'я не можуть досягти цього самостійно. Стаття 180 СК України встановлює обов'язок батьків утримувати своїх дітей [2]. Батьки

зобов'язані утримувати своїх дітей від народження до досягнення ними повноліття. Цей обов'язок не припиняється, навіть якщо діти набувають повної дієздатності до повноліття на момент укладення шлюбу, якщо шлюбний вік знижений. Лише після досягнення повноліття діти втрачають право на утримання.

Аліменти розподіляються порівну між матір'ю та батьком є особистим, індивідуальним зобов'язанням, а не солідарним. Батьки зобов'язані утримувати своїх дітей незалежно від того, чи перебувають вони у шлюбі (у випадку позашлюбних дітей), чи розлучені. Обов'язок утримувати дитину зберігається, навіть якщо вона народилася в шлюбі, який згодом був розірваний, а батьки позбавлені батьківських прав [3]. Очікується, що батьки будуть утримувати своїх дітей добровільно, виходячи з принципу батьківської відповідальності та любові до дітей. Однак, непоодинокі випадки, коли батьки відмовляються надавати матеріальну підтримку своїм дітям, тоді держава виконує цей обов'язок, вимагаючи утримання від відповідної особи. Аліменти – це регулярний грошовий внесок на утримання дитини, який сплачується батьком або матір'ю, що проживає окремо від дитини. Аліменти виплачуються в період окремого проживання до досягнення дитиною повноліття. Аналіз українського сімейного законодавства свідчить про те, що для аліментних зобов'язань характерна наявність трьох суб'єктів – платника, одержувача та дитини (або в деяких випадках повнолітніх сина чи дочки). Особливістю суб'єктного складу аліментного зобов'язання є те, що коло суб'єктів обмежується родинними та сімейними відносинами. З.В. Ромовська зазначає, що суб'єктами правовідносин, пов'язаних із зобов'язанням по наданню утримання, є лише громадяни, які, як правило, є близькими родичами або усиновлювачами, які перебувають або перебували у шлюбі, і лише в окремих випадках обов'язок по наданню утримання може бути покладений на неповнолітніх та непрацездатних членів сім'ї, тестя, тещу, усиновлювачів та інших осіб [4, с. 124]. Стаття 181 СК України визначає способи, за допомогою яких батьки можуть виконувати свій обов'язок утримувати дитину, і законодавець прямо передбачає добровільний спосіб виконання цього обов'язку, а саме – договір між батьками [2].

Інакше кажучи, основним засобом організації аліментних правовідносин є домовленість між батьками про утримання, а якщо це питання не може бути вирішене шляхом домовленості, можливе звернення до суду. СК України встановлює, що батьки мають право укласти договір про сплату аліментів, в якому вони визначають розмір аліментів та умови їх сплати, які не повинні порушувати права дитини. Договір має бути укладений у письмовій формі та посвідчений нотаріально. В договорі про сплату аліментів сторони повинні самостійно визначити умови, розмір та графік сплати аліментів [2].

Укладений договір може передбачати сплату аліментів у вигляді частки від доходу платника, у твердій грошовій сумі, у вигляді поділу майна або в інший спосіб, про який домовилися сторони. Також можливе поєднання різних способів сплати аліментів та різних видів доходу платника, що може мати місце при сплаті аліментів на утримання дітей.

Сторони можуть визначити види утримання, які будуть враховуватися. Крім того, у договорі можуть бути передбачені додаткові витрати, що виникають у зв'язку з тим, що догляду за дитиною у разі її хвороби, оплати оздоровчих заходів, підвищення кваліфікації та інших потреб та інтересів дитини [5, с. 50].

Договір про сплату коштів на утримання дитини змінений за домовленістю сторін або за рішенням суду. Договір може бути змінений або розірваний у будь-який час за взаємною згодою сторін і повинен бути підписаний у нотаріально засвідченій формі. Якщо згоди не досягнуто, суд може змінити розмір аліментів на вимогу платника або одержувача. У СК України не визначено чіткого переліку підстав припинення аліментних зобов'язань батьків по утриманню дітей, але загалом можна виділити такі підстави: досягнення дитиною повноліття (або припинення навчання чи досягнення двадцяти трьох років); смерть платника аліментів або дитини; виключення відомостей про особу як батька/матір дитини з актового запису про її народження; укладання договору про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно; усиновлення дитини [2]. Особливої уваги заслуговує зміна місця проживання дитини як підстава припинення стягнення аліментів. Нормативно-правові акти не містять норм, які б мали механізм автоматичного припинення аліментних зобов'язань з того із батьків, з яким почала проживати дитина. Невчинення батьком/матір юридичних дій тягне за собою продовження аліментних зобов'язань того з ким дитина вже не проживає.

Якщо батьки зафіксували у нотаріально посвідченому договорі місце проживання дитини та порядок її утримання, то ситуацію можна врегулювати в аналогічному порядку. Мається на увазі, що батьки можуть укласти додаткову угоду до цього ж договору та вносять зміни

з урахуванням нових життєвих обставин. Додаткові положення можуть містити в собі фіксацію нового місця проживання дитини та спосіб виконання аліментних зобов'язань тим із батьків, який тепер проживає окремо.

Якщо сторони не дійшли згоди про зміну умов договору або якщо аліменти були признані судом, стягнення аліментів може бути припинено лише за рішенням суду. Відповідно до цих умов, той із батьків, з яким почала проживати дитина (далі по тексту – позивач), має звернутися до суду із позовом про звільнення від сплати аліментів. Звертаючись до суду із такою заявою доцільно надати докази, які підтверджують:

1. Встановлений обов'язок сплачувати кошти на утримання дитини;
2. Зміну місця проживання дитини;
3. Відсутність заборгованості зі сплати аліментів за позивачем.

Якщо є рішення суду або договір, що встановлює обов'язок позивача сплачувати аліменти, суд визначає, яке зобов'язання припинилося і хто його виконав. Якщо дитина починає проживати з платником, а він у свою чергу продовжує сплачувати аліменти іншому з батьків, порушується право дитини на утримання та право власності платника [6].

Документально підтвердити нову адресу проживання дитини можна за допомогою документів, які складені службою у справах дітей та сім'ї, що підтверджують умови проживання дитини, листування між батьками, звіти психолога, різні довідки тощо. Основною метою цих доказів є підтвердження факту того, що дитина почала проживати з батьком/матір'ю, який подає заяву до суду з метою припинення стягнення з нього/неї аліментів. Необхідно приділити увагу доказам щодо відсутності заборгованості з виконання обов'язків утримання дитини. Це потрібно задля того, щоб запобігти передумовам для виникнення спору про стягнення певної частки коштів. Мається на увазі існування заборгованості зі сплати аліментів, яка може виникнути, коли дитина проживає з тим із батьків, хто первісно отримувал аліменти [6].

Аналізуючи позицію Верховного Суду, можна стверджувати, що ухвалене судове рішення про стягнення аліментів з одного з батьків на користь іншого, має оцінюватися, враховуючи обставини, які змінились після його ухвалення. Існування такого рішення не може слугувати основою для автоматичного стягнення аліментів з того із батьків, з ким проживає дитина на момент виникнення нового спору, тому що пріоритетом є найкращі інтереси дитини [6].

Якщо стягуються аліменти з одного з подружжя, з ким проживає дитина, тоді простежується суперечення новелам статті 181 СК України, в якій зазначено, що аліменти стягуються за рішенням суду з кожного з батьків дитини на користь того з них, з ким проживає дитина [2].

Посилаючись на статтю 141 СК України батьки мають однакові права та обов'язки щодо дитини, незалежно від їхнього шлюбного статусу. Навіть після розірвання шлюбу та роздільного місця проживання батьків і дітей, права та обов'язки відносно доньки/сина залишаються незмінними. Суд може за заявою платника звільнити його від виконання зобов'язання щодо сплати аліментів повністю або частково, якщо заборгованість виникла внаслідок тяжкої хвороби чи інших поважних обставин [2]. Положення, зазначене в СК України, не містить вичерпного переліку обставин, які можуть бути підставою для повного або часткового звільнення від зобов'язання. Суд у кожному окремому випадку прийматиме рішення про те, чи є обставини, про які заявляє платник аліментів, поважними. Він може бути повністю або частково звільнений від обов'язку сплачувати кошти на утримання дитини лише за наявності обставин, визнаних судом поважними.

Однією з обставин, що підлягають встановленню в цьому випадку, є те, що той із батьків, хто проживає з дитиною на момент ухвалення рішення і на момент судового розгляду, є або одержувачем, або платником.

Згідно з пунктом 4 статті 273 Цивільного процесуального кодексу України, у разі зміни обставин, що впливають на розміри, тривалість або припинення періодичних платежів, присутніх рішенням суду з відповідача, яке набрало законної сили, будь-яка зі сторін може подати новий позов для визначення нових умов сплати або звільнення від них [7]. Отже, позивач має повне право звертатися до суду із заявою про змінення розміру, строків сплати аліментів, чи навіть їхнього повного звільнення. Якщо спільна дитина сторін проживає разом з позивачем, виникає необхідність у припиненні стягнення з нього аліментів. Суди звертають увагу на той факт, що відкриття виконавчого провадження про стягнення аліментів з позивача свідчить про порушення його прав та інтересів, оскільки він має право вимагати кошти на утримання своєї дитини. Стягнення аліментів за період, протягом якого вона не проживала з одержувачем аліментів, суперечило їх цільовому призначенню, під якими слід розуміти витрати, що спрямовані на забезпечення потреб дитини у харчуванні, лікуванні, одязі, гігієні, реалізації її здібностей тощо [6].

Зміна обставин після винесення судом рішення про стягнення аліментів, тобто якщо судом буде встановлено факт проживання дитини з одним із батьків, а не з тим, з кого стягуються кошти на утримання сина/доньки, це є підставою для звільнення платника від обов'язку сплачувати аліменти відповідно до ч. 2 статті 197 СК України. Рішення про звільнення платника аліментів від сплати заборгованості також має узгоджуватись з найкращими інтересами дитини [2].

Пункти 1, 2 статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, що ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 року, і в якій передбачено, що найкраще забезпечення інтересів дитини є першочерговим завданням у всіх діях, що стосуються дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними органами соціального захисту, судами, адміністративними чи законодавчими органами. Дитині забезпечується захист і піклування, необхідні для її благополуччя, з урахуванням прав і обов'язків батьків, опікунів або інших осіб, які за законом несуть за неї відповідальність [8].

У постанові від 29.06.2022 у справі № 596/826/21 Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду підкреслює, що застосування статті 197 СК України попередніми інстанціями залежить від обставин кожної конкретної справи, тому що «обставина, яка має істотне значення» у розумінні цієї статті, у кожному випадку має індивідуальний характер, а питання про те, чи мають обставини, на які посилається платник аліментів, істотне значення, у кожному конкретному випадку вирішує суд [9].

Особливо важливим є ситуація, коли кошти сплачувалися на підставі судового рішення, і відкрите провадження вже існує. Батько або мати, що отримав рішення про призупинення аліментних зобов'язань, повинен звернутися до державного чи приватного виконавця, в залежності від того, хто проводив примусове виконання судового рішення про стягнення коштів на утримання дитини.

Головною метою такого звернення є завершення виконавчого провадження за умови наявності рішення суду про припинення стягнення аліментів (яке набрало чинності) та відсутності заборгованості зі сплати аліментів у межах поточного виконавчого провадження [6].

У додаток до позовних вимог щодо припинення аліментних зобов'язань, доцільно просити суд визнати виконавчий лист, на підставі якого проводилось стягнення, таким, що не підлягає виконанню. Зазначене обумовлено тим, що Закон України «Про виконавче провадження» не містить такої підстави для закінчення виконавчого провадження як «рішення суду про припинення стягнення аліментів» [10]. Таким чином, якщо суд не розглядає питання про виконання вже існуючого рішення, стягнення аліментів, найімовірніше, вимагатиме окремого судового провадження для того, щоб рішення було визнано таким, що підлягає виконанню.

Висновки. Норми українського законодавства закріплюють обов'язок утримання дитини до досягнення нею повноліття. Для забезпечення всебічного розвитку та виховання дитини матеріальні кошти є надзвичайно важливими в сучасному світі. І тому законодавець визначає інститут утримання дітей батьками і окреслює відповідні механізми та процедури для його реалізації. Особливу увагу слід звернути на зміну місця проживання дитини як підставу для припинення аліментних зобов'язань. Законодавство не передбачає автоматичного припинення аліментних зобов'язань для того з батьків, хто проживає з дитиною. За відсутності судового позову від одного з батьків, обов'язок утримання залишається за тим з них, хто більше не проживає з дитиною. Автори наголошують, що припинення виплати аліментів є дією, спрямованою на забезпечення найкращих інтересів дитини, а не бажанням одного з подружжя уникнути фінансової відповідальності. Гіпотетично, той з батьків, хто більше не проживає з дитиною, повинен вживати заходів, щоб запобігти стягненню аліментів з іншого з батьків. Як показує практика, це відбувається рідко, і задля захисту як інтересів дитини, так і того з батьків, з ким вона проживає, необхідні додаткові судові процедури.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 26.11.2023).
2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 26.11.2023)
3. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Станом на 15 вересня 2021 року / За заг. ред. Журавльова Д. В. К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2021. 520 с.

4. Ромовська З. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2009. 428 с.
5. Гресь Н. Договірне регулювання аліментних зобов'язань щодо утримання батьками своїх дітей. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С. 49–52.
6. Сібірцева О. Припинення стягнення аліментів у зв'язку зі зміною місця проживання дитини. URL: https://jurliga.ligazakon.net/aktualno/13209_pripinennya-styagnennya-alimentv-u-zvyazku-z-zmnoyu-mstsyaprozhivannya-ditini
7. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. ст.492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 26.11.2023)
8. Конвенція про права дитини ООН від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 26.11.2023)
9. Постанова Касаційного цивільного суду у справі № 596/826/21 від 29.06.2022. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/105110276?_ga=2.86873240.185417080.17009908471866768196.1675061198#_gl=1*8z1swf*_gcl_au*NzA0ODMxMjY4LjE2OTk1OTgxMDY. (дата звернення: 26.11.2023)
10. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 30. ст. 542 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 26.11.2023)

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.5>

КАРАЩУК О.О., МОХОВІКОВА С.С.

СЛУЖБОВИЙ ТВІР ЯК ОБ'ЄКТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

OFFICIAL WORK AS AN OBJECT OF COPYRIGHT: PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION

У статті досліджуються особливості та специфіка службового твору як об'єкту авторського права. Здійснюється порівняння норм нового Закону «Про авторське право та суміжні права» з положеннями попереднього Закону, який вже втратив чинність. Акцентується увага на зміні дефініції службового твору, а саме на новому лаконічнішому визначенні, в якому службовий твір – твір, створений працівником у зв'язку з виконанням обов'язків за трудовим договором (контрактом).

Доведено, що для уникнення спірних та конфліктних ситуацій роботодавцю слід максимально конкретизувати вимоги до кожного службового твору, визначити його характеристики, елементи, короткий зміст чи будь-які інші критерії, які дозволять розмежувати службовий твір з іншими об'єктами, створеними працівником.

Розглядається питання суб'єктів службового твору та, кому саме належать особисті немайнові та майнові права; висвітлюються проблемні аспекти та варіанти усунення колізій в законодавстві в цьому напрямку.

© КАРАЩУК О.О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

© МОХОВІКОВА С.С. – студентка освітнього рівня «Магістр» спеціальності «081 – Право» освітньої програми «Інтелектуальна власність» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Рекомендується в договорі між працівником і роботодавцем визначити, що передача майнових авторських прав на твір відбувається в момент створення кожного елементу твору. Важливо також врахувати обов'язок працівника передати роботодавцю незавершений твір у зв'язку із звільненням та можливість укласти окремий цивільно-правовий договір для завершення твору автором, після втрати його статусу як працівника.

В статті зазначається, що розпорядження майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав, окрім трудового договору (контракту) може здійснюватися на підставі цивільно-правових договорів. Зазначається, які положення доцільно передбачити у разі укладення між працівником та його роботодавцем договору про розподіл майнових прав інтелектуальної власності.

Наводяться відмінності правового регулювання між службовими творами (авторське право) та службовими об'єктами у сфері права промислової власності.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, авторське право, створення службового твору, виконання трудових обов'язків, особисті немайнові та майнові права, винагорода.*

The article examines the peculiarities and specifics of an official work as an object of copyright. The author compares the provisions of the new Law of Ukraine “On Copyright and Related Rights” with the provisions of the previous Law, which has already expired. The author focuses on the amendments made to the definition of an official work, namely, a new and more concise definition, according to which an official work is a work created by an employee in connection with the performance of the duties under an employment agreement (contract).

The author proves that in order to avoid disputes and conflicts, the employer should specify the requirements for each official work as much as possible, define its characteristics, elements, brief description or any other criteria which allow identifying an official work from other objects created by an employee.

The issue of the subjects of an official work and who exactly owns personal non-property and property rights is considered; problematic aspects and options for eliminating conflicts in the legislation in this area are highlighted.

It is recommended that the agreement between the employee and the employer specifies that the transfer of property copyright rights to the work takes place at the time of creation of each element of the work. It is also important to take into account the employee's obligation to hand over the unfinished work to the employer in connection with his/her dismissal and the possibility to sign a separate civil law contract for completion of the work by the author after the loss of his/her status as an employee.

The article notes that the disposal of copyright or related rights objects property rights, except for an employment agreement (contract), may be based on civil law agreements. The author indicates what provisions should be provided in case an employee and his/her employer sign an agreement on the distribution of intellectual property rights.

The author also distinguishes the differences in legal regulation between official works (in the field of copyright) and official works in the field of industrial property rights.

Key words: *intellectual property, copyright, creation of an official work, performance of labour duties, personal non-property and property rights, remuneration.*

Вступ. У сучасному цифровому віці, коли інформаційний потік нестримно зростає, а технології швидко розвиваються, питання щодо службового твору стають більш актуальними та складними. Однією з ключових галузей, яка регулює права творців та забезпечує їх справедливий винагороду, є сфера авторського права та суміжних прав.

Постановка завдання. Враховуючи сучасні тенденції, виникає необхідність у розумінні та адаптації правових механізмів для захисту об'єктів права інтелектуальної власності, які створюються саме в рамках трудових правовідносин. У даній статті ми розглянемо ключові аспекти поняття службового твору в контексті авторського права та суміжних прав, судову практику та деякі розбіжності порівняно зі службовими творами у праві промислової власності.

Результати дослідження. Поняття службового твору зазнало законодавчих змін. Стара редакція Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. передбачала, що «службовий твір – твір, створений автором у порядку виконання службових обов’язків відповідно до службового завдання чи трудового договору (контракту) між ним і роботодавцем». Відповідно, новий Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 22 грудня 2022 р. надає таке визначення службового твору: «твір, створений працівником у зв’язку з виконанням обов’язків за трудовим договором (контрактом)» [1].

Новітня законодавча формула дефініції службового твору за змістом хоч і є лаконічнішою, проте не виключає, а охоплює діяльність працівника щодо здійснення й обов’язків, прямо передбачених у трудовому договорі, і таких, які в договорі не передбачені, але виконують за окремим дорученням роботодавця, що в будь-якому разі пов’язане з трудовим договором (контрактом) [2, с. 2].

Суттєво помітним є те, що творцем тепер названо не автора, а працівника, виключений службовий обов’язок, що має бути передбачений службовим завданням, визначення та вимоги до документального оформлення якого не було надано як в судовій практиці, так і в нормативно-правових актах.

Суд, при вирішенні спорів з інтелектуальної власності мав дослідити межі службового завдання за допомогою безпосереднього аналізу трудового договору (контракту) та таких документів як: службове доручення, посадова інструкція, службова записка, розпорядження та інші. Однією з підстав відмови в задоволенні вимог позивача у судовому рішенні щодо визнання твору службовим міг бути відсутній укладений трудовий договір або службове завдання, з яких би вбачалася трудова функція особи на створення твору у процесі трудової діяльності.

Також, ґрунтуючись на практиці спорів щодо службових творів, можна зробити висновок, що роботодавцям доводиться докласти значних зусиль, щоб підтвердити службовий характер твору і часто недбале оформлення документів призводить до поразки у таких справах. Пункт 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 5 «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав» передбачає, що позивач повинен довести факт наявності в нього авторського права і (або) суміжних прав, факт порушення його прав відповідачем або загрозу такому порушенню, розмір шкоди (за винятком вимоги виплати компенсації), якщо вона завдана, та причинно-наслідковий зв’язок між завданою шкодою і діями відповідача. При цьому суду слід виходити із наявності матеріально-правової презумпції авторства (частина перша статті 435 ЦК, стаття 11 Закону N 3792-ХП).

Для уникнення спірних та конфліктних ситуацій роботодавцю слід максимально конкретизувати вимоги до кожного службового твору, визначити його характеристики, елементи, короткий зміст чи будь-які інші критерії, які дозволять розмежувати службовий твір з іншими об’єктами, створеними працівником. Оскільки закон не визначає обов’язковий зв’язок між створенням службового твору та знаходженням автора в приміщенні роботодавця в робочий час, роботодавцю також варто узгодити з працівником можливість роботи над твором за межами робочого місця та у вільний від роботи час. Однак роботодавець не може претендувати на отримання прав на твори, створення яких не відноситься до виконання службових обов’язків працівника [3, с. 29]. Якщо ж окреме доручення надається роботодавцем поза межами трудових обов’язків працівника, створений працівником об’єкт права інтелектуальної власності не може вважатися службовим. Це відкриє додаткові можливості для автора щодо реалізації свого твору, якщо не буде доведено його створення в робочий час, розширить сферу використання тощо [4, с. 2].

Стаття 435 Цивільного кодексу України зазначає, що первинним суб’єктом авторського права є автор твору. Вторинними суб’єктами авторського права, згідно закону, є інші фізичні та юридичні особи, які набули прав на твори. Виходячи з положень статті першої Закону України «Про авторське право і суміжні права», де автором може бути тільки фізична особа, яка своєю творчою діяльністю створила твір, юридична особа самостійно не може вважатися творцем службового твору. Отже, постає питання, чи можна звернутись до юридичної особи для написання твору на замовлення, якщо вона не може бути творцем, оскільки в такому разі її працівники, виконуючи трудові обов’язки, будуть авторами службового твору, що виконаний для клієнта юридичної особи?

Закон не передбачає безпосередньо, проте і не заперечує проти можливості створення службових виконань на підставі трудового договору та виконань, здійснених за замовленням. Останні є доволі поширеними у практиці, наприклад, при створенні аудіо книг, коли професійні актори читають текст за замовленням виробника фонограми-аудіо книги чи іншої особи [3, с. 92].

Юридична особа, від імені уповноваженої особи, може укласти з клієнтом договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності, де буде зазначений творець, який є працівником.

Декілька авторів можуть спільно створити службовий твір. Відповідно до статті 13 Закону України «Про авторське право і суміжні права», у такому разі виникає співавторство. Автори, спільною творчою діяльністю яких створено твір, можуть виступати стороною договору, укладеного з роботодавцем за наявності домовленості про спільну працю для створення твору, що здійснена у письмовій чи усній формі та характеризується творчим та добровільним характером.

Цивільний кодекс України, у частині першій статті 429 вирішує питання приналежності особистих немайнових авторських прав інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, на користь працівника-творця об'єкта. А у випадках, передбачених законом, окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності на такий об'єкт можуть належати юридичній або фізичній особі, де або у якій працює працівник. Частина перша статті 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» не передбачає можливості роботодавцю мати особисті немайнові права інтелектуальної власності, оскільки ці права належать працівникові, творчою працею якого створено такий твір. Відтак, дві вищевказані норми утворюють колізію. На цьому прикладі, розглядаючи конкуренцію спеціальної і загальної норми, а саме: Закону України «Про авторське право і суміжні права» і Цивільного кодексу України, доцільною нормою для регулювання правовідносин щодо службового твору у сфері авторського права та суміжних прав, буде вважатись перший закон. Такі положення щодо вирішення суперечностей є положеннями доктрини теорії права та підтверджуються частиною першою пункту 4 листа Міністерства Юстиції України від 26.12.2008 № 758-0-2-08-19 «Щодо практики застосування норм права у випадку колізії». Ще одним підтвердженням застосування спеціального закону є конкуренція частини і цілого, а саме твору та об'єкту права інтелектуальної власності, де, для застосування, обираємо твір, а не загальний об'єкт прав інтелектуальної власності.

Частина третя статті 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» надає право роботодавцю доручити іншій особі завершити незавершений службовий твір, вносити зміни у завершений службовий твір, супроводжувати службовий твір ілюстраціями, передмовами, післямовами тощо, якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) або іншим договором щодо майнових прав на службовий твір. Однак правомочності супроводжувати твір ілюстраціями, передмовою, післямовою тощо, інші згадані права можуть вчинятися виключно за згодою автора і вони є складником саме особистих немайнових авторських прав, що прямо передбачено у п. 4 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Тож, наведені вище положення ч. 3 ст. 14 Закону, які дозволяють роботодавцеві вчиняти такі дії на власний розсуд та фактично уповноважують його здійснювати особисті немайнові права на службовий твір як об'єкт авторського права, не узгоджуються із приписами ч. 1 ст. 11, прямо їм суперечать. Причому в цьому випадку йдеться про такі способи використання твору (переробка, внесення до нього змін), які істотно впливають на інтереси автора як первісного творця, оскільки незалежно від внесених до твору змін право авторства зберігається й ім'я автора буде зазначатися при будь-якому використанні, відтворенні твору [2, с. 3]. У зв'язку з цим, варіантом усунення колізії може бути використання конструкції частини першої статті 429 Цивільного кодексу України, де законодавець прописав, що окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності у певних випадках, передбачених законом, можуть належати іншій фізичній або юридичній особі, якою в даних обставинах буде виступати роботодавець.

Частина третя статті 440 Цивільного кодексу України та частина друга статті 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» фактично однаковим формулюванням передають майнові права на службовий твір роботодавцю з моменту створення службового твору у повному складі, якщо інше не передбачено законом або договором. Незважаючи на правомочності роботодавця, вказані в частині третій статті 14, які було згадані вище, існують певні ризики, оскільки якщо працівник припинить роботу над твором до його повного завершення, роботодавець не буде мати прав на не створений в повному обсязі твір та не зможе «витребувати» від свого співробітника передачу такого об'єкта права інтелектуальної власності. Тому в договорі між працівником і роботодавцем рекомендується визначити, що передача майнових авторських прав на твір відбувається в момент створення кожного елементу твору. Важливо також врахувати обов'язок працівника передати роботодавцю незавершений твір у зв'язку із звільненням та можливість укласти окремий цивільно-правовий договір для завершення твору автором, після втрати його статусу як працівника.

Існують різноманітні підходи до вирішення питання винагороди для авторів службових об'єктів інтелектуальної власності. Деякі дослідники вважають, що в оплату праці автора службового твору повинна включатися також винагорода за його подальше використання, оскільки створення таких об'єктів входить у трудові функції працівника, пов'язані із створенням службового твору в робочий час, який вважається продуктом праці. Інші вбачають, що заробітна плата виплачується за трудові обов'язки і не включає в себе винагороду за використання службового твору. Частина друга статті 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» вирішує це питання таким чином: «якщо майнові права на твір переходять до роботодавця, працівник, який є автором службового твору, має право на винагороду. Якщо посадові обов'язки працівника прямо передбачають створення службових творів відповідних видів, авторська винагорода за створення і використання таких творів, а також за перехід прав на них може бути включена до заробітної плати працівника відповідно до договору між працівником і роботодавцем». Відповідно до пункту 25 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав» від 04.06.2010 р. № 5 виплата працівникові заробітної плати не є тотожною виплаті йому авторської винагороди за створений твір у зв'язку з виконанням трудового договору, оскільки заробітна плата – це винагорода за виконану роботу залежно від певних умов, а авторська винагорода – це всі види винагород або компенсацій, що виплачуються автором за використання їх творів, які охороняються в межах, встановлених авторським правом. У разі, коли між сторонами не досягнуто згоди щодо розміру авторської винагороди, суди при обчисленні такої винагороди мають керуватися положеннями постанови Кабінету Міністрів України від 18 січня 2003 року № 72 «Про затвердження мінімальних ставок винагороди (рояліті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав».

Згідно з частиною п'ятою статті 13 Закону України «Про авторське право і суміжні права» винагорода за використання твору, створеного у співавторстві, розподіляється між співавторами рівними частками. Співавтори можуть укласти договір і домовитись про інше. З положень законодавства і судової практики впливає право автора на додаткову винагороду за створення службового об'єкту, якщо цивільно-правовим договором не буде передбачено інше.

Пункт 24 Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав» від 04.06.2010 р. № 5 вказує, що порядок здійснення майнових прав на об'єкт, створений у порядку виконання працівником трудового договору (контракту) може бути врегульований цивільно-правовим договором. Розпорядження майновими правами на об'єкти авторського права або об'єкти суміжних прав, окрім трудового договору (контракту), відповідно до статті 48 Закону України «Про авторське право і суміжні права» може здійснюватися на підставі: договору про створення за замовленням і використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав, особливості якого буде його укладення між роботодавцем і працівником до створення твору; договору про передавання (відчуження) майнових прав на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав; ліцензійного договору на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав; публічної ліцензії на використання об'єкта авторського права або об'єкта суміжних прав; іншого правочину щодо розпорядження майновими правами на об'єкт авторського права або об'єкт суміжних прав. Останні три види договорів будуть укладатись сторонами вже після створення службового твору.

У разі укладення між працівником та його роботодавцем договору про розподіл майнових прав інтелектуальної власності в ньому доцільно передбачити: об'єкт договору (твір, що має бути створений); у разі укладення договору після створення твору, опис уже створеного твору з тим, щоб його можна було ідентифікувати у разі виникнення спору); умови про розподіл майнових прав інтелектуальної власності із зазначенням, які права переходять до роботодавця, а які залишаються за працівником; умови, способи та порядок виплати роботодавцем винагороди працівникові у разі створення службового твору; додаткові (до встановлених трудовим законодавством) обов'язки роботодавця, спрямовані на створення відповідних умов для працівника; умови спільного використання твору та розподілу винагороди від такого використання, якщо майнові права належать спільно працівникові та роботодавцеві. Також у договорі бажано встановити правові наслідки в разі зловживання роботодавцем майновими правами інтелектуальної власності (невикористання твору на визначених умовах, невчасна виплата винагороди, невивплата винагороди повністю або частково, інші форми неналежного використання майнових прав інтелектуальної власності тощо) [4, с. 5]. Додатковим пунктом договору, який включається на практиці, особливо в сфері айті права, або ж окремим додатковим договором можуть бути розроблені положення про

комерційну тасмницю, умови збереження працівником конфіденційності матеріалів, пов'язаних з об'єктом права інтелектуальної власності.

Для виникнення охорони об'єктів авторського права в Україні не потрібна реєстрація. Частина перша статті 7 Закону України «Про авторське право і суміжні права» забезпечує охорону усіх оригінальних творів – оприлюднених та неоприлюднених, завершених та незавершених. Частина перша статті 9 вищезгаданого закону визначає твір створеним з моменту первинного надання йому будь-якої об'єктивної форми (письмової, речової, електронної (цифрової) тощо).

Одним із критеріїв охороноздатності службового твору є фіксація твору, або його вираження в об'єктивній формі. Так, у Кодексі інтелектуальної власності Франції твори літератури, науки й мистецтва повинні існувати в будь-якій об'єктивній формі: письмовій, усній, об'ємно-просторовій, у формі відео- чи звукозапису. Польський Закон про авторське право і суміжні права охороняє твори, що існують у будь-якій формі. У Чехії твори можуть бути виражені в будь-якій об'єктивній формі, у тому числі електронній. Однак таке широке визначення об'єктивної форми твору властиве для національних законодавств континентальної системи права [4, с. 4].

Порівняно з об'єктами авторського права та суміжних прав, об'єкти патентного права – винаходи, корисні моделі, промислові зразки, включаючи створені у службовому порядку, потребують державної реєстрації для набуття охоронного документу який надає виключні права, що передбачені для власників патенту на винахід і корисну модель та свідоцтва на промисловий зразок. Процедура реєстрації характеризується формалізованим порядком та передбачена в спеціалізованих актах законодавства, таких як Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» (стаття 9), Закон України «Про промислові зразки» (стаття 8). Спільним для категорій патентного права є обов'язок винахідника або автора промислового зразка подати роботодавцю письмове повідомлення про створений ним об'єкт патентного права з матеріалами (описом), що розкривають суть промислового зразка досить ясно і повно. Роботодавець протягом чотирьох місяців повинен укласти з автором або ж винахідником письмовий договір щодо розміру та умов виплати йому (його правонаступнику) винагороди відповідно до економічної цінності службового об'єкту та іншої вигоди, одержаної роботодавцем. Якщо роботодавець протягом чотирьох місяців від дати одержання цього повідомлення не подасть заявки до Національного органу інтелектуальної власності, то право на реєстрацію патентного права переходить до автора або ж винахідника.

Нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності, а саме: сорти рослин та компонування напівпровідникових виробів також підлягають державній реєстрації для отримання охоронного документа – свідоцтва на компонування напівпровідникових виробів, патенту на сорт рослин, свідоцтва про державну реєстрацію сорту або ж свідоцтва про авторство на сорт рослин. Стаття 7 Закону України «Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів» має ідентичну назву «Право роботодавця» та спільні особливості з реєстрацією службових об'єктів патентного права. А, наприклад, стаття 17 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» не обмежує право подачі суб'єктів певним терміном та передбачає, що заявка на сорт подається автором самостійно або спільно з роботодавцем (замовником), якщо це передбачено умовами трудового договору (контракту) чи договору про створення сорту за замовленням.

Висновки. Підсумовуючи, можна відмітити, що такі етапи як обов'язок створення, безпосереднє створення кожного елементу твору, передача майнових прав, винагорода і порядок використання службового твору у сфері авторського права та суміжних прав потребують належного документального оформлення, яке може бути здійснено у трудовому договорі (контракті) та/або в цивільно-правовому договорі. Врахування всіх нюансів практики та колізій законодавства допоможе знайти вигідне рішення та попередити спори і судові процеси для працівника і роботодавця.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про авторське право та суміжні права». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
2. Шимон С. І. Правовий режим службового твору як об'єкта авторських прав: законодавчі новели / С. І. Шимон, О. А. Лупало. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. URL: http://lsej.org.ua/1_2023/35.pdf.
3. Штефан А. С. Авторське право і суміжні права: особливості правової охорони, здійснення та захисту. 2017. URL: <http://ndiiv.org.ua/Files2/Monogr.avtor.%20pravo%20i%20sumiz.%20prava.pdf>.

4. Кисельова О. І. Основні тенденції правового регулювання творів, створених у процесі виконання трудових обов'язків науково-педагогічним працівником, в Україні та у світі / О. І. Кисельова, О. Рисенко. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/01/6.pdf>.

5. Дюкарева К. Ю. Права інтелектуальної власності співавторів у разі створення твору науки у зв'язку з виконанням трудового договору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/31365/1/%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%90%20%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%92%D0%9B%D0%90%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%86%20%D0%A1%D0%9F%D0%86%D0%92%D0%90%D0%92%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%92%20%D0%A3%20%D0%A0%D0%90%D0%97%D0%86%20%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%9E%D0%A0%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF.pdf>.

УДК 347.734

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.6>

ЦВЕТКОВ А.М.

РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ З ІНОЗЕМНИМ КАПІТАЛОМ В УКРАЇНІ

THE DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION OF THE BANKS WITH FOREIGN CAPITAL ACTIVITY IN UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що банківська система є однією із важливих складових сучасної ринкової економіки. В умовах євроінтеграційних процесів як і на початку незалежності зростає інтерес до різних аспектів вдосконалення банківського законодавства України, включаючи процес гармонізації банківського законодавства ЄС та України. У статті досліджено питання ролі іноземного капіталу в банківській сектор української економіки. При цьому здійснено стислий ретроспективний аналіз кожного етапу історії входження іноземних банків на ринок нашої країни. З цієї метою виокремлено п'ять етапів входження іноземних інвесторів до банківського сектора України починаючи з 1991 по 2010 роки. Також пропонується виділити додатково ще три етапи такого входження шостий етап (2010–2014), сьомий (2014–2022), восьмий (початок 2022 року по теперішній час). Також, на підставі статистичних даних НБУ розглянуто динаміку зміни кількості діючих банків загалом в Україні з 1995 по 2023 роки, та по банкам з іноземним капіталом зокрема. Метою статті є дослідження впливу іноземних банків на розвиток банківської системи України та формулювання та ідентифікація проблем, які пов'язані з гармонізацією чинних нормативно-правових актів України у банківській сфері із стандартами та вимогами законодавства ЄС. Правове регулювання діяльності іноземних банків в Україні розглянуто на трьох ієрархічних рівнях: міжнародний, національний та корпоративний. На міжнародному рівні досліджено питання гармонізації законодавства ЄС та України у банківській сфері, визначено Директиви ЄС, які необхідно імплементувати в національне законодавство. Також, акцентовано увагу на одному із основних документів у сфері гармонізації банків-

© ЦВЕТКОВ А.М. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Науково-дослідний інститут приватного права та підприємництва імені Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України) <https://orcid.org/0000-0002-3239-322X>

ського права, який визначає «дорожню карту» реалізації положень Угоди про асоціацію у банківській сфері виступає Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. Зроблено висновок, що міжнародний банківський капітал має на меті завжди диверсифікування своєї діяльності, вихід на нові банківські ринки по всьому світу та залежність від взаємовідносин з владою та законодавством тієї країни, де вони працюють. Після підписання Угоди про асоціацію з ЄС, Україна почала процес гармонізації законодавства ЄС та України у банківській сфері. Дорожньою картою реалізації положень Угоди про асоціацію у банківській сфері виступає Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року, а основними напрямками буде реалізація правових норм: Директиви 2001/24/ЄС, Директиви 2014/59/ЄС, Директиви 2014/49/ЄС, Директиви 2015/2366 та Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 575/2013.

Ключові слова: іноземний банк, банківська діяльність, гармонізація, банківське законодавство, банківські послуги, Європейський Союз, Національний банк України.

The relevance of the article lies in the fact that the banking system is one of the important components of the modern market economy. In the conditions of the European integration processes, as at the beginning of independence, there is growing interest in various aspects of improving the banking legislation of Ukraine, including the process of harmonization of banking legislation of the EU and Ukraine. The article examines the role of foreign capital in the banking sector of the Ukrainian economy. At the same time, a brief retrospective analysis of each stage in the history of the entry of foreign banks into the market of our country was carried out. For this purpose, five stages of foreign investors' entry into the banking sector of Ukraine have been identified, starting from 1991 to 2010. It is also proposed to identify an additional three stages of such entry: the sixth stage (2010–2014), the seventh (2014–2022), the eighth (beginning of 2022 to the present). Also, based on statistical data from the NBU, the dynamics of the number of operating banks in Ukraine in general from 1995 to 2023, and for banks with foreign capital in particular, was examined. The legal regulation of the activities of foreign banks in Ukraine is examined at three hierarchical levels: international, national and corporate. At the international level, issues of harmonization of the legislation of the EU and Ukraine in the banking sector were studied, EU Directives were identified that need to be implemented into national legislation. Attention is also focused on one of the main documents in the field of harmonization of banking law, which defines the “road map” for the implementation of the provisions of the Association Agreement in the banking sector, the Strategy for the Development of the Financial Sector of Ukraine until 2025. It was concluded that international banking capital always aims to diversify its activities, enter new banking markets around the world and depend on relations with the authorities and legislation of the country where they work. After signing the Association Agreement with the EU, Ukraine began the process of harmonization of EU and Ukrainian legislation in the banking sector. The Strategy for the Development of the Financial Sector of Ukraine until 2025 acts as a road map for the implementation of the provisions of the Association Agreement in the banking sector, and the main directions will be the implementation of legal norms: Directive 2001/24/EU, Directive 2014/59/EU, Directive 2014/49/EU, Directive 2015/2366 and Regulation of the European Parliament and Council (EU) No. 575/2013.

Key words: foreign bank, banking activities, harmonization, banking legislation, banking services, European Union, National Bank of Ukraine.

Постановки проблеми. Банківська система є однією із важливих складових сучасної ринкової економіки. В умовах євроінтеграційних процесів як і на початку незалежності зростає інтерес до різних аспектів вдосконалення банківського законодавства України, включаючи процес гармонізації банківського законодавства ЄС та України. У дослідженнях вчених-юристів, відсутня єдина думка щодо першочергових змін у правовому полі, які необхідно інтегрувати, а які є дискусійними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню різноманітних аспектів функціонування іноземних банків на ринку банківських послуг вивчали вітчизняні дослідники-економісти: Р.В. Корнилюк, І.Б. Івасів, О.М. Диба, М.І. Савлук, О.О. Чуб, Ф.І. Шпиг та інші. Діяльність питанню гармонізації банківського законодавства України та ЄС присвячені праці багатьох вітчизняних вчених, серед них: Д.О. Гетьманцев, Н.Л. Губерська, Н.М. Ковалко, А.В. Коструба, О.А. Музика-Стефанчук, С.С. Савчук, О.А. Швагер, К.В. Шторгін, І.М. Яворська та інших авторів.

Виклад основного матеріалу. Банківська система України є одним із важливих елементів складової економіки в цілому. А банки з іноземним капіталом є одним з факторів, які впливають на економіку починаючи з років незалежності нашої держави. Проте різні етапи розвитку банківської системи показують динаміку як зростання так і падіння кількості банків за реєстром, у тому числі банків з іноземним капіталом.

Для розуміння складності процесу експансії іноземних банків в Україні групою вчених такими як: Корнилюк Р.В., Івасів І.Б., Диба О.М. та окремо Чубом О.О. здійснено ретроспективний аналіз цього процесу [1]. З цією метою виокремлено п'ять етапів входження іноземних інвесторів до банківського сектора України починаючи з 1991 по 2010 роки [2, с. 59]. Також ми пропонуємо виділити додатково ще три етапи, про що зазначимо нижче.

Перший етап (1991–1994) – початковий період формування банківської системи України. Недостатня розвиненість механізмів банківського регулювання після здобуття незалежності Україною призвела до приходу на ринок банківських послуг іноземного спекулятивного капіталу (рф, Латвія, офшорні зони). Оскільки ці банки завдавали шкоди економіці через валютні спекуляції та нелегальний вивід національного капіталу, НБУ в 1994 р. заборонила діяльність філій і ввела жорсткі обмеження на частку статутного капіталу нерезидентів у банківську систему України (не більше 15%) [3].

Вихід іноземних банків на банківський ринок України розпочався у 1994 році. За цей рік було відкрито 12 банків з іноземним капіталом (зі 100% іноземним капіталом), проте їхній статутний капітал становив лише 2,3% від статутного капіталу банків України (134 банки) (табл. 1).

Протягом другого етапу (1995–1998) більшість іноземних банків були створені «з нуля» з метою підтримки зовнішньоторговельних операцій компаній-нерезидентів на українському ринку, а також забезпечення виходу місцевих емітентів на міжнародні ринки капіталу.

До 2000 р. постійно зростала не тільки кількість банків з іноземним капіталом, а й частка статутного капіталу банків з іноземним капіталом у статутному капіталі всіх банків України, зацікавленість іноземного капіталу в інвестуванні коштів у банківський сектор України можна пояснити, перш за все, привабливістю українського ринку державних цінних паперів, про що свідчила не тільки надзвичайна активність на цьому ринку таких банків зі 100% іноземним капіталом, як «Сосьєте Женераль Україна», «ІНГ Банк Україна», «Креді Свісс Фьорст Бостон (Україна)» (понад 70% активів цього банку – це вкладення в ОВДП станом на кінець 2000 р.) [4, с. 23].

Третій етап (1999–2004) – період модернізації банківської системи України, макроекономічної стабілізації та поступової лібералізації регулятивної бази. Зниження капіталізації банківської системи України і брак довгострокових кредитних ресурсів змушує НБУ зняти обмеження на частку нерезидентів у статутному капіталі банків. Продовжується очищення банківської системи від спекулятивних інвесторів. Кількість банків з іноземним капіталом скорочується з 30 до 19, серед них банків зі 100% іноземним капіталом – з 9 до 7. Однак прихід нових іноземних інвесторів стримується низькою платоспроможністю населення, політико-правовою нестабільністю та несприятливим інвестиційним кліматом в Україні.

До 2005 року іноземні інвестори надавали перевагу створенню дочірніх банків з «нуля». Іноземні банки, створені з «нуля», зазвичай фокусуються на обслуговуванні корпоративних клієнтів, вирізняються чіткою спеціалізацією, мають меншу мережу. Ці банки сконцентровані на обслуговуванні специфічних кредитно-фінансових потреб. Наприклад, ІНГ Банк Україна – єдина установа, що надає українським емітентам кастодіальні послуги при випуску депозитарних розписок. Сіті банк (Україна) спеціалізується на обслуговуванні цільових фондів, дипломатичних місій, комерційних банків та корпоративних транснаціональних клієнтів з представництвами в Україні.

Четвертий етап (2005–2008) – період активної експансії іноземного капіталу під час економічного зростання. На український ринок банківських послуг масово приходять транснаціональні банківські групи шляхом поглинання системних вітчизняних банків. Іноземні банки здійснюють кредитну експансію в умовах подальшої лібералізації регулювання. Швидко розвивається іпотечний ринок та ринок споживчого кредитування на основі дешевих валютних

ресурсів закордонних материнських структур. Частка банківських активів у ВВП зростає більш, ніж удвічі: з 30,5% до 63,2% [2].

Інвестиційна привабливість банківського бізнесу в країні у 2005 році суттєво зросла, враховуючи, що сумарний обсяг М&А-угод в Україні за рік становив \$7,7 млрд [5]. Продовження цієї тенденції простежувалося в 2006 році: були укладені угоди щодо продажу АКБ «Мрія» – російському ВТБ, банку «Престиж» – групі Ерсте (Австрія), Райффайзен банку (Україна) – групі ОТП тощо. У 2007 році нерезиденти поповнили статутний капітал чергових 18 банків з різних груп за обсягом активів. У 2008 році приплив іноземного банківського капіталу уповільнився внаслідок початок світової фінансової кризи: було придбано шість вітчизняних банків, серед яких Правексбанк та «Форум».

Саме тому 2005–2008 рр. можна назвати періодом експансії іноземного капіталу в банківський сектор України. Свідченням цьому є збільшення кількості банків з іноземним капіталом з 19 на кінець 2004 р. до 53 на кінець 2008 р., у тому числі зі 100% іноземним капіталом – відповідно з 7 до 17, та зростання частки іноземного капіталу в статутному капіталі банків України майже в чотири рази – з 9,6% на кінець 2004 р. до 36,7% на кінець 2008 року. На 1 січня 2009 р. майже третина діючих банків в Україні – це банки з іноземним капіталом [7, с. 31–34].

П'ятий етап (2008–2010) – період фінансової кризи та посткризового відновлення. Іноземні банки коригують стратегію діяльності через девальвацію гривні, спад кредитування, зростання проблемної заборгованості та відтік внутрішніх і зовнішніх ресурсів. Збільшується частка в загальному статутному капіталі інвесторів з рф та ФРН. Антикризова політика іноземних банків полягала в закріпленні позицій на ринку банківських послуг України завдяки доступу до фінансових ресурсів материнських груп.

На сьогоднішній день, можна виділити ще додатково 3 (три) етапи на нашу думку, шостий етап (2010–2014), сьомий (2014–2022), восьмий (початок 2022 року по теперішній час).

Також, розглянемо динаміку зміни кількості діючих банків загалом в Україні з 1995 по 2023 роки, та по банкам з іноземним капіталом зокрема.

Таблиця 1

Показники кількості банківських установ з 01.01.1995 по 01.07.2023 роки

	Кількість банків за реєстром	Кількість діючих банків	Кількість банків на стадії ліквідації	Кількість банків з іноземним капіталом:	У т.ч. з 100%-ним іноземним капіталом	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %
01.01.1995		115		12	1	2,3
01.01.1996		134		12	1	1,1
01.01.1997		146		14	2	4,5
01.01.1998		157		22	6	15,8
01.01.1999		161		28	9	20,8
01.01.2000		153		30	8	23,3
01.01.2001		153		22	7	13,3
01.01.2002		152		21	6	12,5
01.01.2003		157		20	7	13,7
01.01.2004		158		19	7	11,3
01.01.2005		160		19	7	9,6
01.01.2006		165		23	9	19,5
01.01.2007		170		35	13	27,6
01.01.2008	198	175	19	47	17	35,0
01.01.2009	198	184	13	53	17	36,7
01.01.2010	197	182	14	51	18	35,8
01.01.2011	194	176	18	55	20	40,6 / 39,3
01.01.2012	198	176	21	53	22	41,9

Продовження таблиці 1

01.01.2013		176		53	22	39,5
01.01.2014		180		49	19	34,0
01.01.2015		163		51	19	32,5
01.01.2016		117		41	17	
01.01.2017		96		38	17	
01.01.2018		82		38	18	
01.01.2019		77		37	23	
01.01.2020		75		35	23	
01.01.2021		73		33	23	
01.01.2022		71		33	23	
01.01.2023	123	67	56	30	22	
01.07.2023		65		29	21	

Так, станом на 1 січня 2001 року, кількість банків з іноземним капіталом була 22, з них 7 – зі 100% іноземним капіталом, найбільша кількість банків з іноземним капіталом була на 1 січня 2011 року – 55, з них 20 зі 100% іноземним капіталом. Згодом, тенденція була лише по зниженню кількості банків із іноземним капіталом і вже на 1 липня 2023 року їх налічується 29 (21 зі 100% іноземним капіталом) (див. табл. 1) [6].

Відповідно до рішення Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем НБУ від 5 лютого 2021 року № 40, Національний банк України визначає наступні критерії для окремих груп банків на 2021 року (чинний на сьогоднішній день): а) банки з державною часткою – банки, в яких держава прямо чи опосередковано володіє часткою понад 75% статутного капіталу банку; б) банки іноземних банківських груп – банки, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам або іноземним фінансово-банківським групам; в) банки з приватним капіталом – банки, в яких серед кінцевих власників істотної участі є один чи кілька приватних інвесторів, що прямо та/чи опосередковано володіють не менше ніж 50%: статутного капіталу банку. До банків іноземних банківських груп НБУ відносить [7]:

1. ПАТ «Промінвестбанк»
2. АТ «Райффайзен Банк Аваль»
3. АТ «КРЕДОБАНК»
4. АТ «БТА Банк»
5. АТ «УКРСИББАНК»
6. АТ «Ідея Банк»
7. АТ «ПРАВЕКС БАНК»
8. АТ «КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК»
9. АТ «ПРЕУС БАНК МКБ»
10. АТ «Альфа БАНК»
11. АТ «ІНГ Банк Україна»
12. АТ «ОТП БАНК»
13. АТ «СІТІБАНК»
14. АТ «ПРОКРЕДИТ БАНК»
15. АТ «СБЕРБАНК»
16. АТ «БАНК ФОРВАРД»
17. АТ «КРЕДИТ ЄВРОПА БАНК»
18. АТ «КРЕДИТВЕСТ БАНК»
19. АТ «Дойче Банк ДБУ»
20. АТ «СЕБ КОРПОРАТИВНИЙ БАНК»

Під час військової агресії зі сторони РФ проти України, сталися зміни у статусі банків, які за зазначені в цьому списку. Проте зміни так і не були внесені НБУ в це рішення. Так, в стадії ліквідації знаходяться ПАТ «Промінвестбанк», АТ «Сбербанк» (нова назва АТ «МР Банк») [8].

Також, у зв'язку з прийнятим Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури виведення з ринку банку в умовах воєнного стану» від 29 травня 2023 року № 3111-IX [9], Законом України «Про санкції» від 14 серпня

2014 року № 1644-VII [10] – АТ «Альфа Банк» (назва нова – АТ «Сенс Банк») був націоналізований державою в особі Міністерства фінансів України [11].

В свою чергу, правове регулювання діяльності іноземних банків в Україні слід розглядати на таких трьох ієрархічних рівнях:

1. Міжнародний – здійснюється міжнародними фінансовими організаціями та міждержавними утвореннями через провадження рамкових угод, директив, конвенцій для гармонізації та уніфікації національних правових систем банківського регулювання. В останні роки спостерігається тенденція до уніфікації банківського регулювання та нагляду. Це зумовлено бажанням багатьох країн світу дотримуватися стандартів, розроблених Базельським комітетом з банківського нагляду. Згідно з моделлю єдиного нагляду, всі наглядові функції сконцентровані в одному органі нагляду. Така модель банківського регулювання уже застосовується у більшості країн ЄС: Німеччині, Бельгії, Чехії, Данії, Естонії, Ірландії, Латвії, Угорщині, Мальті, Австрії, Польщі, Словаччині, Швеції, Великобританії, а також і Японії.

Базельський комітет з банківського нагляду 12 вересня 2010 року затвердив нову угоду, яка одержала назву «Базель – III». І хоча вітчизняний банківський сектор на даний момент відповідає вимогам угоди лише «Базель – I», окремі банківські установи з іноземним капіталом приведені у відповідність із стандартами Базеля – II, а отже готові до виконання нових вимог Базеля – III. Після прийняття Другої банківської Директиви ЄС діяльність філій іноземних банків на території приймаючої країни – члена ЄС здійснюється в системі «єдиної ліцензії» та «контролю держави походження». Разом з тим, в історичний період становлення національних банківських систем багато країн приймали обмеження щодо входу на їх фінансовий ринок філій іноземних банків, передбачаючи, зокрема, допуск філій лише за принципом взаємності, обмеження щодо територіальної мережі філій та видів їх діяльності. Наприклад, такі обмеження в свій час вводилися Канадою, Францією, Іспанією, Японією тощо.

У 2014 році Україна підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами (далі – Угода про асоціацію) [12]. 25 жовтня 2017 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову № 1106 «Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони», яка передбачає виконання плану заходів з гармонізації українського законодавства. У сфері гармонізації законодавства у банківській сфері, Планом заходів передбачається імплементація міжнародних стандартів та актів ЄС щодо запобігання відмиванню грошей та фінансуванню тероризму, впровадження принципів ефективного банківського нагляду Базельського комітету, запровадження вимог щодо внутрішньої оцінки достатності капіталу банку (ICAAP), приведення у відповідність з правом ЄС вимог до структури капіталу банків тощо [13].

Наразі основним документом у сфері гармонізації банківського права, який визначає «дорожню карту» реалізації положень Угоди про асоціацію у банківській сфері виступає Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року [14].

Зобов'язання, які взяла на себе Україна, у частині адаптації свого законодавства до нормативно-правових актів ЄС, містять широкий обсяг необхідних змін, а саме зміни у сфері банківської діяльності, страхової діяльності, функціонування ринків цінних паперів, функціонування ринків капіталу, платіжних послуг, запобігання відмиванню грошей та фінансуванню тероризму, лібералізації руху капіталу та руху валют [15]. Необхідно підкреслити, що процес адаптації українського законодавства йде порівняно повільно. Як зазначається у системі моніторингу реалізації плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що загальний прогрес гармонізації законодавства України та ЄС у фінансовому секторі складає 67% у період з 01.11.2014 року по 31.10.2024 року та лише 24% у напрямі фінансового співробітництва та боротьби з шахрайством [16]. Зокрема, у банківській сфері було частково виконано або не виконано наступні задачі, наприклад:

– відповідно до Директиви 2001/24/ЄС [17] та Директиви 2014/59/ЄС [18] Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Національний банк України та Міністерство фінансів України мають удосконалити процедури оздоровлення та виведення банків з ринку;

– відповідно до Директиви 2014/49/ЄС [19] Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Національний банк України та Міністерство фінансів України мають привести порядок відшкодування вкладів у відповідність із правом ЄС. Згідно з Директивою 2014/49/ЄС Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Національний банк України та Міністерство фінансів України мають, зокрема, удосконалити пруденційні вимоги та нагляд за діяльністю кредитних спілок та

запровадити обов'язкову участь кредитних спілок у системі гарантування вкладів. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про кредитні спілки» № 3254-IX від 14.07.2023 року (вводиться в дію 01.01.2024 року) [20]. Зазначене питання також буде регулюється Законами України «Про страхування» № 1909-IX від 06.05.2023 року [21] і «Про фінансові послуги та фінансові компанії» № 1953-IX від 02.10.2023 року [22];

– відповідно до Регламенту 575/2013 [23] Національний банк України має запровадити нові вимоги щодо показника левериджу та удосконалити вимоги до значної концентрації кредитного ризику;

– згідно з Директивою ЄС 2015/2366 [24] Національний банк України та Міністерство фінансів України мають виконати низку задач у сфері регулювання ринку платіжних послуг. 30 червня 2021 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про платіжні послуги» № 1591-IX [25]. Проте наразі Національний банк України має розробити та видати низку нормативно-правових актів, які стосуватимуться вимог до капіталу надавачів платіжних послуг, визначення умов надання платіжних послуг, порядку авторизації надавачів платіжних послуг тощо [16].

Варто вказати, що у березні 2021 року Національний банк України, Національний банк Польщі та Банк Литви уклали угоду про реалізацію проекту «Twinning», який має допомогти НБУ, серед іншого, імплементувати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС [26].

2. Національний – на цьому рівні регулювання здійснюється органами влади суверенної держави України в межах її правової юрисдикції з урахуванням норм міжнародного банківського права. На сьогоднішній день правове забезпечення створення та функціонування банків, в тому числі і з іноземним капіталом, регламентовано такими законодавчими актами: Цивільний та Господарський кодекси України; Кодекс України про адміністративні правопорушення; Закони України: «Про банки і банківську діяльність»; «Про Національний банк України»; «Про фінансові послуги та фінансові компанії»; «Про господарські товариства»; «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців»; «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»; «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»; «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб»; «Про заставу»; «Про платіжні послуги»; «Про ринки капіталу і організовані товарні ринки», «Про обіг векселів в Україні»; «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» № 2258-III від 01.01.2023 року, а також Положення НБУ: «Про порядок ліцензування банків»; Положення НБУ «Про визнання банками розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» від 30.12.2022 року.

14 липня 2023 року Верховна Рада України ухвалила Закон України № 3257-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування діяльності відокремлених підрозділів юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави», який набрав чинності 03 вересня 2023 року, а вводиться у дію через рік – 03 вересня 2024 року. Серед іншого, відповідний Закон передбачає внесення змін до чинного законодавства України, яким урегульовано порядок реєстрації та ліквідації філій та представництв іноземних юридичних осіб, включаючи представництва іноземних банків [27].

3. Корпоративний рівень – регулювання та нагляд проводиться на рівні окремого іноземного банку та його материнських структур і є складовою процесу корпоративного управління. Нормативними актами у даному випадку виступають положення та інструкції розроблені на рівні установи іноземного банку.

Висновки. Аналізований період років незалежності України (1991–2023 рр.) відповідає повному макроекономічному циклу, який пройшла банківська система України від підйому до кризи та посткризового відновлення.

На підставі цього історичного підходу до аналізу входження іноземних банків в банківську систему України дає змогу сказати, що міжнародний банківський капітал має на меті завжди диверсифікувати своєї діяльності, вихід на нові банківські ринки по всьому світу та залежність від взаємовідносин з владою та законодавством тієї країни, де вони працюють.

Після підписання Угоди про асоціацію з ЄС, Україна почала процес гармонізації законодавства ЄС та України у банківській сфері. Дорожньою картою реалізації положень Угоди про асоціацію у банківській сфері виступає Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року, а основними напрямками буде реалізація правових норм: Директиви 2001/24/ЄС, Директиви 2014/59/ЄС, Директиви 2014/49/ЄС, Директиви 2015/2366 та Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 575/2013.

Список використаних джерел:

1. Чуб О.О. Банки в глобальній економіці : монографія. К. : КНЕУ, 2009. 340 с.
2. Іноземні банки в Україні: вплив та регулювання : монографія / Р.В. Корнилюк, І.Б. Іваців, О.М. Діба. К. : КНЕУ, 2012. 234 с.
3. Верховна Рада України. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання іноземних інвестицій та кредитування. Закон від 27.04.2010 року № 2155-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-17#Text>
4. Гаркавенко В.І. Іноземний капітал у діяльності банківського сектора України: досвід минулого, уроки на майбутнє; НАН України; Інститут екон. та прогнозув. К., 2011. 108 с.
5. Івасів І.Б., Корнилюк Р.В. Консолідаційні процеси в банківській системі України. *Економіка та підприємництво*: зб. наук. праць мол. учених та аспірантів. К. : КНЕУ, 2006. Вип. 16. 280 с.
6. Показники банківської системи. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>
7. Національний банк України. Про розподіл банків на групи. Рішення Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем НБУ від 05.02.2021 р. № 40. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/law/Decision_05022021_40_CCRB_PS.pdf?v=4
8. В Україні остаточно ліквідували Сбербанк: що буде з іншими російськими банками. URL: <https://economics.segodaya.ua/ua/economics/finance/v-ukraine-okonchatelno-likvidirovali-sberbank-cto-budet-s-ostalnymi-rossiyskimi-bankami-1605307.html>
9. Верховна Рада України. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури виведення з ринку банку в умовах воєнного стану. Закон від 29.05.2023 рр. № 3111-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3111-20#Text>
10. Верховна Рада України. Про санкції. Закон від 14.08.2014 року № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>
11. Sense Bank (Альфа-банк). Чому Україна націоналізувала великий банк і які будуть наслідки. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-66268627>
12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Том 1. Стор. 83. Ст. 2125.
13. Кабінет Міністрів України. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Постанова від 25 жовтня 2017 р. № 1106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-p#Text>
14. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. Офіційний веб-сайт Національного банку України. 2020. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=46
15. Центр Разумкова. Секторальна інтеграція України до ЄС: передумови, перспективи, виклики. Київ, 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_sektor_eu_ukr.pdf
16. Кабінет Міністрів України. Система моніторингу виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Інформаційно-аналітична система «Пульт Угоди». URL: <https://pulse.kmu.gov.ua/>
17. Директива Європейського парламенту і ради 2001/24/ЄС від 4 квітня 2001 року про реструктуризацію та ліквідацію кредитних установ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_179#Text
18. Директива Європейського парламенту і ради 2014/59/ЄС від 15 травня 2014 року про встановлення рамок для відновлення платоспроможності і врегулювання кредитних установ та інвестиційних фірм і внесення змін та доповнень до Директиви Ради 82/891/ЄЕС та директив 2001/24/ЄС, 2002/47/ЄС, 2004/25/ЄС, 2007/36/ЄС, 2011/35/ЄС, 2012/30/ЄС і 2013/36/ЄС та регламентів Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1093/2010 та (ЄС) № 648/2012. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/2014-59-es.pdf>
19. Директива Європейського парламенту і ради 2014/49/ЄС від 16 квітня 2014 року про схеми гарантування депозитів (нова редакція). URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/2014-49-es.pdf>
20. Верховна Рада України. Про кредитні спілки. Закон від 14.07.2023 року № 3254-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3254-20#Text>
21. Верховна Рада України. Про страхування. Закон від 06.05.2023 року № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>

22. Верховна Рада України. Про фінансові послуги та фінансові компанії. Закон від 02.10.2023 року № 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>

23. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 575/2013 від 26 червня 2013 року про пруденційні вимоги для кредитних установ та про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 648/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_043-13#Text

24. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2015/2366 від 25 листопада 2015 року про платіжні послуги на внутрішньому ринку, про внесення змін до Директив 2002/65/ЄС, 2009/110/ЄС та 2013/36/ЄС і Регламенту (ЄС) № 1093/2010 та про скасування Директиви 2007/64/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_030-15#Text

25. Верховна Рада України. Про платіжні послуги. Закон від 30.06.2021 року № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>

26. Шторгін К.В. Проблеми гармонізації законодавства України і ЄС у сфері банківського права. Молодий вчений, 11 (99), 36-41. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-8>

27. Верховна Рада України. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування діяльності відокремлених підрозділів юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави. Закон від 14.07.2023 року № 3257-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3257-20#Text>

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.7>

МАШЕВСЬКА О.П., РАДЧЕНКО О.Ю., ФЕЦУК К.О.

**ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ДІЯМИ РФ,
СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ**

**PRACTICAL ASPECTS OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED
BY THE ACTIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION TO BUSINESS ENTITIES
IN UKRAINE**

Досліджено основні практичні проблеми щодо стягнення завданих збитків російською федерацією, внаслідок воєнних дій, суб'єктам господарювання в Україні. Важливість тематики підтверджена сумою завданих збитків в цілому, неможливість реального відшкодування яких становитиме загрозу економіці держави в перспективі. Звернуто увагу на відсутність ґрунтовних досліджень стосовно відшкодування збитків юридичних особам та фізичним особам-підприємцям, які зазнали часткового руйнування чи взагалі знищені, або мають упущену вигоду (перебувають досі на території під окупацією). Наведені дослідження практикуючих фахівців у галузі права щодо окремих питань компенсації. Проаналізовано нормотворчі зміни на українському та міжнародних рівнях по виробленню реальних механізмів компенсації. Вказані законопроекти, які перебувають на розгляді в профільних комітетах Верховної Ради України, реалізація яких, у разі прийняття, можлива лише спільно за допомогою міжнародних механізмів. Наведені кроки країн-партнерів України, які прийняли або в процесі прийняття відповідного законодавства про арешт активів російської федерації та її громадян, який буде діяти до повної виплати країною-агресоркою реальної компенсації України. Акцентовано увагу на процесуальних проблемах, які виникають при розгляді судами справ в порядку господарського судочинства та відсутності єдиної судової практики, зокрема: визначення суб'єкта відповідача, належного порядку повідомлення учасників справи про процесуальні дії суду, процедури виконання рішення суду. Наведені результати тематичних заходів за участі суддів Верховного Суду, мета яких – напрацювати єдину судову практику при розгляді даної категорії справ, запропонувати дієві механізми захисту потерпілих внаслідок злочинних дій російської федерації, одним з них є звернення до Міжнародного кримінального суду. Наведена статистика справ, які перебувають у судовому провадженні українських судів. Вказані реальні способи повідомлення російської федерації про процесуальні дії господарського суду у справах про стягнення завданої шкоди, зокрема: залучення позивачем третьої країни для відправлення поштової кореспонденції. Зроблено висновок, що процедурні питання отримання компенсації суб'єктами господарювання потребують ви-

© МАШЕВСЬКА О.П. – доктор філософії права, старший викладач кафедри правознавства (Поліський національний університет), суддя-спікер (Господарський суд Житомирської області)

© РАДЧЕНКО О.Ю. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри правознавства (Поліський національний університет), помічник судді (Господарський суд Житомирської області)

© ФЕЦУК К.О. – головний спеціаліст із забезпечення зв'язків з засобами масової інформації (Господарський суд Житомирської області)

рішення, шляхом напрацювання єдиних підходів судової практики, та паралельно, прийняття відповідних нормативних актів на українському та міжнародних рівнях, важливість яких обумовлена тим, що значна частка активів російської федерації перебуває на території іноземних держав, арешт яких слугуватиме реальним механізмом для відшкодування нанесеної шкоди.

Ключові слова: воєнні дії, збитки, рішення суду, компенсація, арешт активів.

The article examines the main practical issues related to the recovery of damages caused by the Russian Federation as a result of military actions to business entities in Ukraine. The importance of the topic is confirmed by the amount of damages in general, the impossibility of real compensation of which will pose a threat to the economy of the state in the future.

Attention is drawn to the lack of thorough research on compensation of losses to legal entities and individual entrepreneurs who have suffered partial destruction or have been destroyed at all, or have lost profits (are still in the territory under occupation). The research of legal practitioners on certain issues of compensation is presented.

The author analyzes the legislative changes at the Ukrainian and international levels to develop real compensation mechanisms. The draft laws that are being considered by the relevant committees of the Verkhovna Rada of Ukraine, the implementation of which, if adopted, is possible only jointly through international mechanisms are identified.

The steps taken by Ukraine's partner countries that have adopted or are in the process of adopting relevant legislation on the seizure of assets of the Russian Federation and its citizens, which will be in effect until the aggressor country pays full compensation to Ukraine. Attention is focused on the procedural problems that arise when courts consider cases in commercial proceedings and the lack of a unified court practice, in particular: determination of the defendant, the proper procedure for notifying the parties to the case of the court's procedural actions, and the procedure for executing a court decision.

The author presents the results of thematic events with the participation of judges of the Supreme Court, which aim is to develop a unified judicial practice in considering this category of cases, to propose effective mechanisms for protecting victims of criminal acts of the Russian Federation, one of which is an appeal to the International Criminal Court.

The author provides statistics on cases that are in the judicial proceedings of Ukrainian courts. The author indicates the real ways of notifying the Russian Federation of the procedural actions of the economic court in cases of recovery of damages, in particular, by engaging a third country by the plaintiff to send postal correspondence. The author concludes that the procedural issues of obtaining compensation by business entities need to be resolved by developing common approaches to judicial practice and, in parallel, by adopting relevant regulations at the Ukrainian and international levels, the importance of which is due to the fact that a significant share of the Russian Federation's assets is located in foreign countries, and their seizure will serve as a real mechanism for compensation of the damage.

Key words: hostilities, damages, court decision, compensation, asset seizure.

Вступ. Внаслідок злочинних дій російської федерації (далі-рф), ракетних та артилерійських обстрілів, щодня все нові суб'єкти господарювання зазнають ушкоджень або взагалі знищуються. Безумовно, це руйнує економіку держави, де діяльність кожного підприємства, а особливо сьогодні, надважлива, адже – це сплата податків, робочі місця, виробництво потрібної продукції для воєнної сфери, населення, тощо.

В даній ситуації, постає питання для юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців, яким чином стягнути компенсацію з рф. Зокрема, можливі два варіанти: звернення з цивільним позовом у рамках кримінального провадження або з позовом в порядку господарського судочинства.

Варто зауважити, що кількість позовів щодо відшкодування, поданих суб'єктами господарювання, до господарських судів суттєво зростає.

В науковому та практичному аспекті тематика статті малодосліджена.

Існують певні напрацювання практикуючих адвокатів, юристів, які стосуються можливих варіантів виконання рішень українських судів, завдяки арешту майна країни-агресора та

громадян рф на території іноземних країн. Також розглядається можливість створення спеціальних комісій, які акумулюватимуть кошти від реалізації даного майна.

Суддя Великої Палати Верховного Суду Олег Ткачук та суддя Верховного Суду у Касаційному кримінальному суді Світлана Яковлева на тематичних заходах наголошували на проблемах розгляду судами України справ про стягнення завданих збитків з рф. На думку Олега Ткачука, самотужки українські суди не зможуть досягти відшкодування шкоди, завданої агресією рф проти України, тому потрібна допомога міжнародного співтовариства. Світлана Яковлева наголосила, що одним із варіантів для постраждалих є звернення до прокурора Міжнародного кримінального суду (далі-МКС) або ж подати цивільний позов у рамках кримінального провадження.

Крім того, в більшості випадків напрацювання практикуючих фахівців стосувалися компенсацій для фізичних осіб: фізичної та моральної шкоди, ушкодження або знищення майна. Дослідження проводили: Наталія Мисник, Олег Валендюк, Ольга Шаповалова, Наталія Гнатенко, Олександр Кузнецов, Анастасія Сербіна.

Проблематика стягнення збитків на користь суб'єктів господарювання залишається відкритою, наприклад, відсутній єдиний підхід в судовій практиці щодо суб'єкта-відповідача, тобто рф виступає в особі органів прокуратури, юстиції, президента або ж посольства рф в Україні.

Виникає ряд питань процесуального характеру, зокрема, яким способом здійснити належне повідомлення відповідача про відкриття провадження у справі, про подальші процесуальні дії суду.

Найголовніше питання з поміж усіх можливих – виконання рішення суду.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення основних питань щодо стягнення завданих рф збитків на користь суб'єктів господарювання, а саме проаналізувати: масштабність завданої шкоди економіці в цілому; напрацьовані нормотворчі кроки у виробленні реального механізму компенсації; дії країн-партнерів України щодо арешту активів рф; існуючу судову практику господарських судів по розгляду даної категорії справ. Запропонувати можливі варіанти вирішення окремих проблемних аспектів.

Результати дослідження. За перший рік повномасштабної війни, згідно з оцінками Світового Банку, Україні було завдано збитків на 411 млрд. доларів США (що більш, як удвічі перевищує ВВП України за 2021 рік, перед війною). Саме в таку суму Банк оцінив вартість реконструкції та відновлення, які мають забезпечити відбудову країни так, щоб вона постала сучасною, низьковуглецевою, стійкою до стихійних лих та кліматичних змін країною, яка відповідає політиці та стандартам Європейського Союзу, і в якій вирішуються проблеми вразливості країни. Однак війна триває вже більш, як півтора року, і російська агресія продовжує руйнувати українську інфраструктуру, нищити промисловість і підривати фінансову систему. Остаточну суму збитків можна буде поррахувати тільки по завершенню війни, проте вже зараз експерти прогнозують, що потенційно ця цифра здатна перетнути позначку в один трильйон. Людські втрати, які полягають у десятках тисяч вбитих та поранених військових та цивільних, об'єктивно оцінити неможливо. Західні країни-партнери надають колосальну підтримку Україні [1].

Так, станом на 31 липня 2023 року за оцінками Kiel Institute for the World Economy гуманітарна, фінансова і військова допомога від європейських інституцій склала 84.8 млрд євро, від США – 69.5 млрд євро, від Німеччини – 20.9 млрд євро, Сполученого Королівства – 13.8 млрд євро. Усі ці кошти – це гроші, які демократичні країни виділяють із власних бюджетів, тобто – за рахунок своїх громадян-платників податків. Таким чином, витрати на відшкодування шкоди, завданої Україні рф, оплачуються за рахунок країн-партнерів та їхніх громадян. Водночас, рф залишається однією з найбагатших держав, а до повномасштабного вторгнення її економіка відносилась до найпотужніших у світі. Після запровадження безпрецедентних санкцій, на рахунках у західних фінансових установах перебувають заморожені від початку повномасштабного вторгнення російські активи, які при цьому продовжують генерувати доходи [1].

Кожна область України понесла руйнування. Наприклад, певні прикордонні території Житомирської області перебували в окупації майже 40 діб. Інша частина області – зазнає обстріли з артилерії та повітря. В результаті, загибель мирних жителів, знищення житлового фонду, об'єктів соціальної інфраструктури, підприємств.

За своїм статусом Житомирська область є аграрно-індустріальним регіоном. Тому руйнування або знищення сільськогосподарських підприємств – це підрив економіки області та продовольчої безпеки країни.

З огляду на те, що Україна – це держава з величезним аграрним потенціалом, тому втрата таких підприємств, відсутність чіткого механізму відшкодування збитків за знищене

майно, упущену вигоду (на окупаційних територіях) тощо, має неабиякий негативний вплив в перспективі.

У зв'язку з цим у нормотворчій площині, як в українському, так і на міжнародному рівні, зроблені перші кроки для вирішення даної проблематики.

Разом з тим, резюмуємо, що більшість з них, станом на 2023 рік, мають статус «проект»:

– законопроект №7385 від 17 травня 2022 року «Про відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації»;

– законопроект №7520 від 05 липня 2022 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення розгляду окремих категорій судових справ у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації» та два альтернативні до нього законопроекти:

– № 7520-1 від 18 липня 2022 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо судового розгляду справ про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії проти України»;

– № 7520-2 від 19 липня 2022 року «Про обмеження імунітету іноземних держав та їх посадових і службових осіб від пред'явлення позовів та стягнення шкоди завданої на території України смертю або ушкодженням здоров'я, а також шкоди, завданої майну внаслідок збройної агресії, тимчасової окупації території України, інших дій чи бездіяльності».

Переконані, що для виконання судового рішення щодо стягнення потребується окрема дієва процедура. При цьому, розуміємо, що рф не виконуватиме судових рішень. Примусове виконання станом на сьогодні не закладено, майновий імунітет рф гарантований міжнародним правом та не може бути звужений національним правом однієї країни (Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власність 2004 року). Саме тому санкційне майно по всьому світу арештовується, проте не реалізовується та не передається Україні. Для цього потрібні саме міжнародні механізми, а не національний закон [2].

Варто також додати, що в контексті впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії рф, Україною та іншими країнами зроблено ряд кроків.

Так, 18 травня 2022 року Президент України підписав указ про створення робочої групи з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування, а 20 травня 2022 року запропонував державам-партнерам на підставі багатостороннього договору створити таку комісію, яка зможе розглядати позови фізичних та юридичних осіб.

При цьому, 14 листопада 2022 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію щодо забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією рф проти України. Документ підтримали 94 країни, проти виступили – 4, а 73 країни утрималися.

Таким чином, прийняття нормативних актів для ефективного результату має бути в комплексі, без підтримки міжнародної спільноти, дій конкретних країн-партнерів України, реальне стягнення збитків з рф неможливе апіорі.

Результати проведених наукових досліджень демонструють, що є значний прогрес Бельгії, США, Канади, Великої Британії щодо конфіскації російських активів.

Більшість заморожених за кордоном російських активів знаходиться в країнах «Великої сімки» – приблизно 280 млрд доларів. У жовтні міністри G7 зобов'язалися тримати російські активи замороженими, поки рф не компенсує Україні збитки в результаті війни. Країни G7 також заявили, що вивчатимуть усі можливі шляхи надання допомоги Україні відповідно до правових систем та міжнародного права, у тому числі з використанням заморожених суверенних активів рф [3].

Аналізуючи перспективу даної ситуації, вважаємо, що для конфіскації російських активів і переказу грошей в Україну необхідна юридична підстава (судове або арбітражне рішення, яке набрало законної сили).

Разом з тим, міжнародної арбітражної комісії досі не було створено, а рішення національних судів про вилучення майна країни-агресора пов'язані з правовими складнощами. І кроки, які зробила Україна щодо ініціювання виключення рф з Ради безпеки ООН і ухвалення резолюції щодо репарацій не є вирішальними.

Сьогодні на судову систему України покладається обов'язок не тільки призначити покарання особам, визнаним винуватими у воєнних злочинах, а й відновити порушені майнові права громадян, юридичних осіб і держави, відшкодувати моральну та матеріальну шкоду, завдану воєнними діями [4].

З метою вирішення вказаної проблеми, варто створити належні умови для реалізації правових механізмів відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями третіх осіб.

У постраждалих від воєнних злочинів є два шляхи для відшкодування шкоди: перший – звернення до прокурора МКС, який діє на території України; другий – заявлення цивільного позову у кримінальному провадженні щодо воєнних злочинів [4].

Підставою для відшкодування шкоди, заподіяної війною, є реєстрація факту вчинення воєнних злочинів. Сам факт реєстрації вчинення воєнного злочину і подальше здійснення досудового розслідування та збір доказів у кримінальному провадженні – все це дає підстави особі, яка зазнала шкоди внаслідок цього злочину, вимагати її відшкодування. Для відшкодування шкоди постраждалому насамперед необхідно подати заяву про вчинення кримінального правопорушення та про залучення до кримінального провадження як потерпілого з доказами завдання майнової шкоди, а після повідомлення особам про підозру – заявити цивільний позов у кримінальному провадженні [4].

Так, кожен вирок, ухвалений національними судами в кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів, кожне судове рішення в цивільних справах щодо відшкодування шкоди постраждалим від війни можуть бути доказами для МКС та міжнародних трибуналів (у разі їх створення) на підтвердження вини вищих посадових осіб рф у вчиненні воєнних злочинів [4].

Станом на 30 січня 2023 року, українські суди першої інстанції винесли щонайменше 8 рішень щодо відшкодування шкоди, завданої військовою агресією рф. Найбільший позов сягав 154 млн грн. Загалом країні-агресору присудили відшкодувати українцям збитків на суму понад 173 млн грн [5].

Станом на початок 2023 року на розгляді національних судів перебувало 209 справ щодо відшкодування рф майнової та моральної шкоди українцям та українським компаніям. В більшості, до суду звертаються громадяни, що втратили своє майно внаслідок збройної агресії рф. Таких справ у судах більшість – 154, 7 з них вже у стадії апеляційного розгляду [5].

Лише 55 справ щодо відшкодування шкоди державою-агресором подані бізнесом. Натомість, за даними дослідження експертів проєкту «Росія заплатить» KSE Institute, за підсумками 2022 року щонайменше 109 великих та середніх підприємств зазнали прямих збитків внаслідок повномасштабного вторгнення росії. Шкода попередньо оцінюється у \$13 млрд [5].

Юридичній особі можливість звернутись до суду із позовом про відшкодування шкоди, завданої воєнними діями, гарантується законом.

Реалізація юридичними особами права на відшкодування завданої війною шкоди може відбуватись шляхом пред'явлення позову до таких відповідачів: шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала (ч. 2 ст. 1166 ЦК України); шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цих органів (ч. 1 ст. 1173 ЦК України).

В цьому контексті мова іде також про обов'язок компенсувати збитки від правопорушень, пов'язаних з протиправними діями у період воєнного стану, а також збитки від кримінального правопорушення, у тому числі коли відшкодування збитків не може бути забезпечено з інших джерел. Водночас, судова практика, пов'язана з відшкодуванням шкоди від збройної агресії рф в Криму та Донецькій і Луганській областях, є негативною. Оскільки шкода майну підприємств завдається незаконними діями громадян рф, такі особи фізично навряд чи постануть перед українським судом і, тим більше, не виконають рішення суду [6].

Зокрема, до Господарського суду Житомирської області було подано, станом на листопад 2023 року, 5 позовів про стягнення збитків з країни-агресора, сума яких варіюється в межах від 70 тис. грн до 700 млн грн.

Господарський суд Житомирської області ухвалами відкрив провадження у відповідних справах, здійснив повідомлення відповідача про процесуальні дії, шляхом публікування повідомлень на офіційному сайті суду. На прикладі однієї зі справ (пошкодження зерносховищ, у яких зберігалися сільськогосподарські культури), які перебувають у провадженні Господарського суду Житомирської області, звертаємо увагу, що розмір завданої шкоди злочинними діями рф визначав судовий експерт згідно з Методичними рекомендаціями розміру заподіяної матеріальної шкоди [5].

Для розрахунку та доказування прямих матеріальних збитків, які є втратами активів в результаті бойових дій потрібно забезпечити зберігання певного переліку інформації, а саме:

– документів, що посвідчують право власності на майно підприємства, або право користування державним майном або майном інших підприємств, а також документи що підтверджують

вартість та технічні характеристики такого майна, незалежно від того, чи були такі об'єкти пошкоджені внаслідок військової агресії, фінансової звітності, облікових реєстрів, інвентарних карток тощо. Така інформація може зберігатися як в електронному, так і в документальному (паперовому) вигляді;

– необхідно забезпечити документальні підтвердження/фіксації завданих збройною агресією збитків (шкоди). Такі документальні підтвердження мають містити інформацію про дату, максимально точний час вказаних дій; місце, максимально точну адресу; обставини таких дій із ідентифікацією (за можливості) військовослужбовців/підрозділів/частин збройних сил рф; військової техніки/зброї, яка була використана, тощо. Такий опис обставин повинен бути підготовлений у письмовому вигляді за підписом працівника підприємства, який був безпосереднім свідком таких обставин або іншого свідка з зазначенням його паспортних даних; та містити опис та оцінку майна що зазнало пошкоджень та/або руйнувань; фото/відео на підтвердження відповідних обставин;

– після закінчення бойових дій, проведення всіх необхідних заходів з метою можливості безпечного знаходження на об'єкті, здійснення його обстеження, складання відповідних документів, обов'язковим є проведення інвентаризації, відповідно до вимог визначених діючим законодавством. Окремо слід сказати про особливості документальної фіксації збитків, упущеної вигоди, тому що вони специфічні як для кожної галузі, так і для кожного окремого підприємства. Отримати та зберегти необхідну інформацію складніше, тому що вона міститься у самих різноманітних джерелах, як, наприклад, в кошторисах витрат на виробництво, в статистичній звітності підприємства, у бухгалтерських реєстрах обліку тощо [7].

Важливо, щоб така практика та методичні розробки забезпечували не лише фіксацію/документування розрахунку прямих збитків, завданих кожному підприємству внаслідок агресії рф, але також компенсацію всієї завданої шкоди, в тому числі додаткових витрат, упущеної вигоди та зменшення вартості інвестицій.

При розгляді зазначеної категорії справ судами було з'ясовано, що за так званим законодавством рф, державним органом, який представляє інтереси країни-агресора в іноземних судах є, зокрема, генеральна прокуратура російської федерації, тому доцільно використовувати наступне формулювання найменування відповідача: російська федерація ((Russian Federation код ISO ru/rus 643) в особі міністерства юстиції російської федерації та генеральної прокуратури російської федерації) [5].

Для дотримання процесуального законодавства, зокрема щодо належного повідомлення відповідача практикується надсилання позову з усіма додатками через Грузію до генеральної прокуратури російської федерації з перекладом з української на грузинську та англійську мови [5].

Відповідно до прецедентної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) «у випадках, коли застосування правила державного імунітету від юрисдикції обмежує здійснення права на доступ до суду, суд має встановити, чи обставини справи виправдовують таке обмеження» (Sabeh El Leil v. France (скарга № 34869/05), рішення від 29 червня 2011 року, § 51; Oleynikov v. Russia (скарга № 36703/04), рішення від 14 березня 2013 року, § 59) [8].

Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ обмеження права на справедливий суд, зокрема, шляхом застосування судового імунітету держави, є таким, що відповідає пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі-Конвенція 1950 року) лише у разі, якщо таке обмеження: 1) переслідує законну мету, 2) є пропорційне меті, яка переслідується, та 3) не порушує самої сутності права на доступ до суду (Ashingdane v the United Kingdom (скарга № 8225/78), рішення від 28 травня 1985 року, § 57; Oleynikov v. Russia (скарга № 36703/04) та ін. [8].

рф порушує норми міжнародного права, оскільки вчиняє збройну агресію проти України, тому на неї не поширюється судовий імунітет, вона не може посылатись на імунітет від судового переслідування в Україні.

Крім того, в своїй правовій позиції у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 18.05.2022 у справі № 760/17232/20-ц, суд вказав, що застосування судового імунітету російської федерації (зокрема, частини першої статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право») у даній справі не буде узгоджуватися із обов'язком України, як держави, і суду зокрема, забезпечити реалізацію права позивача на справедливий суд. З огляду на відсутність інших ефективних засобів судового захисту порушеного права позивача, застосування судового імунітету рф буде порушенням самої сутності права на справедливий суд. Також, зважаючи на військову агресію рф, якою порушується державний суверенітет України, застосування судового імунітету рф буде непропорційним до своєї мети [8].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що звернення з позовами про стягнення збитків з РФ внаслідок збройної агресії, для суб'єктів господарювання є фактично єдиною правовою можливістю відновити порушене право та відшкодувати збитки, що були понесені внаслідок збройної агресії.

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо, що універсального механізму відшкодування шкоди суб'єктам господарювання наразі не існує, проте пошук механізму відшкодування збитків для підприємців має відбуватись за системним підходом зі створенням державою максимально прозорих механізмів сприяння суб'єктам господарювання в реалізації їх права на захист.

Однак, для врегулювання вказаної проблеми необхідно розглянути запропоновані законодавчі зміни та вдосконалити діючі нормативні акти, які дозволять судам розглядати такі категорії спорів у розумні строки з метою забезпечення дотримання процесуального законодавства та подальшого виконання таких рішень.

Список використаних джерел:

1. Використання заморожених російських активів як інструмент примусових репарацій для відшкодування шкоди, завданої агресією росії – Інститут законодавчих ідей. URL: <https://izi.institute/research/12383/> (дата звернення: 27.11.2023).

2. Законопроекти щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії російської федерації: аналіз положень та доцільність прийняття – Jurfem. URL: <https://jurfem.com.ua/zakonoprojekty-vidshkoduva> (дата звернення: 27.11.2023).

3. Конфіскація російських активів на користь України: у яких країнах є прогрес. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/10/31/infografika/finansy/konfiskacziya-rosijskyx-aktyviv-koryst-ukrayiny-yakux-krayinax-ye-prohres> (дата звернення: 27.11.2023).

4. Redirecting. URL: <https://www.facebook.com/supremecourt.ua> (date of access: 23. 10.2023).

5. Машевська О., Радченко О., Фещук К. Стягнення завданих російською федерацією збитків українському бізнесу за рішеннями господарських судів України: можливі механізми. *Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference «Current Issues and Prospects for the Development of Scientific Research»*. URL: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.11.2023.030>.

6. Pravo-Justice. URL: <https://pravojustice.eu/storage/app/media/Report%20PJ%20Template.pdf> (дата звернення: 28.11.2023).

7. Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії російської федерації, м. Харків, 22 черв. 2022 р. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/Tezi_konf_22_06_2022.pdf (дата звернення: 28.11.2023).

8. Подолання судового імунітету росії в національних судах: аналіз практики – Юридичні новини України. *Dominanta*. URL: <https://dominanta-law.com/podolannya-sudovoho-imunitetu-rosiyi-v-natsionalnykh-sudakh-analiz-praktyky> (дата звернення: 28.11.2023).

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.8>

ГАСВИЙ В.В.

ОСНОВНІ РИСИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
ЯК ОБ'ЄКТУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯTHE MAIN FEATURES OF SOCIAL SECURITY
AS AN OBJECT OF LEGAL REGULATION

Стаття присвячена з'ясуванню та аналізу ключових характеристик соціальної безпеки як об'єкту правового регулювання. Встановлюється, що у формальному сенсі соціальна безпека є соціально-правовим явищем, що окреслює відносну обставину дійсності, яка узгоджується із балансом прийнятного ризику (шкоди) та користі від соціального буття суб'єкта права. Таким чином соціальна безпека постає в якості стану захищеності людини (груп людей) від загроз порушення її життєво важливих інтересів, прав і свобод. Забезпечення такого стану буття людини, груп людей та суспільства уможлиблюється в процесі реалізації соціальної функції держави, підприємства, установи, організації. Поряд із тим, належним чином реалізація соціальної функції держави (так само й підприємства, установи, організації) можлива у тому разі, якщо нею в процесі правового регулювання соціальної безпеки буде в повній мірі усвідомлена та дієвим чином об'єктивована місія соціальної безпеки. Ця місія соціальної безпеки є не простим вираженням реалізації соціальної функції держави та суспільства, що об'єктивується у соціальній, правовій та економічній політиці, а є безпосереднім проявом суспільних цінностей та принципів у соціальній та суміжних сферах буття людини. Також для соціальної безпеки властивим є те, що вона є соціально-правовим явищем, котре врегульовується чинним законодавством України. Законодавством соціальна безпека врегульовується, зокрема, для: встановлення мінімальних стандартів соціальної безпеки, що будуть обов'язками для усіх суб'єктів на території України; забезпечення юридичної визначеності соціальної безпеки; забезпечення відповідальності та підзвітності дій суб'єктів забезпечення соціальної безпеки та ін. Як об'єкт правового регулювання соціальна безпека також є соціально-правовим явищем, яке підлягає вимірюванню. При цьому вимірюваність соціальної безпеки є важливою щонайменше з наступних підстав: забезпечення підзвітності суб'єктів нормотворчої діяльності, які регулюються сферу соціальної безпеки; зв'язок точності правового регулювання соціальної безпеки та оцінки достатності правового регулювання цієї безпеки з точністю розуміння форми та змісту соціальної безпеки. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження.

Ключові слова: властивості безпеки, громадянське суспільство, правове регулювання, соціальна безпека, соціальний захист, суб'єкти нормотворчої діяльності.

The article is devoted to elucidating and dissecting the fundamental attributes of social security as an object of legal governance. We establish that formally speaking, social security functions as a socio-legal phenomenon. It is defined as a condition – aligned with a balance of both acceptable risk or harm and attendant benefits – that impacts subjects of law, whether individuals, groups, or society at large. Thus, social security serves as a safeguard for individuals, groups, and society against threats that jeopardize their essential interests, rights, and freedoms. This protective state can be achieved through the execution of social functions by various entities, such as the state, enterprises, institutions, or organizations. At the same time, the effective realization of the state's social function – along with that of enterprises, institutions, and organizations – is achievable only if the state fully grasps and accurately manifests the mission of social security in its legal regulations. This mission is not merely an outward demonstration of the state and society's social function as manifested in their social, legal, and economic policies. The mission of social security is directly linked to public values and principles, particularly within the social and related domains of human existence. Social security is also a social and legal phenomenon, governed by current Ukrainian legislation. Specifically, this legislation aims to establish minimum social security standards applicable to all persons within Ukraine's territory, ensure the legal certainty of social safety measures, and hold responsible parties accountable for their actions in the realm of social security. As an object of legal regulation, social security also functions as a social and legal phenomenon that can be measured. The importance of this measurability lies in several key areas. Firstly, it ensures accountability for those involved in the rule-making activities that govern the realm of social security. Secondly, measurability allows for more accurate regulation of social security, facilitating assessments of whether existing laws are sufficient in both form and content. To sum up, the article synthesizes these findings to present a comprehensive understanding of the subject.

Key words: *civil society, legal regulation, security properties, social protection, social security, subjects of rule-making activities.*

Постановка питання. Сучасна концепція соціальної безпеки, що по сьогодні формується в українській юридичній науці та практиці, перетворилась із закритої для наукової спільноти (та громадськості у цілому) одновимірної категорії на багатогранну та складну систему, котра об'єктується у соціальній та суміжних сферах буття людини, громадянина, груп людей, суспільства і держави у цілому. Перебуваючи в процесі свого становлення вітчизняна концепція соціальної безпеки, насамперед, очищується у науковому та теоретичному плані від радянських науково-практичних підходів до розуміння та нормативно-правового регулювання соціального забезпечення і результатів такого забезпечення (зокрема, настання стану безпеки у соціальній сфері, соціально безпечного буття населення та окремих його верств). При цьому слід врахувати, що одним з найбільш важливих проявів соціальної безпеки є те, що вона є особливим об'єктом правового регулювання. Вказане є важливим науковим і практичним питанням, яке потребує комплексного переосмислення, приймаючи до уваги наступні обставини: по-перше, в Україні в процесі європеїзації законодавства переосмислюється базове розуміння різних аспектів забезпечення безпеки населення загалом та соціальної безпеки, зокрема; по-друге, правове регулювання соціальної безпеки в Україні по сьогодні ще ґрунтується переважно на концептуальних поглядах щодо соціального забезпечення, сформованих за часів дії радянської доктрини права.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Поняття соціальної безпеки досліджувалось багатьма українськими ученими і дослідниками, серед яких: В.В. Гладкий [1], І.А. Гнатенко [2], Б. Данилишин [3], І.М. Дубровський [4], О.І. Іляш [5], В.О. Онищенко [6], А.Л. Помаза-Пономаренко [7], О.О. Сиченко [8], А.А. Халецька [9], Т.А. Шахматова [10] та ін. На основі наукових позицій цих та інших науковців можливо сформулювати актуальну наукову думку стосовно ключових рис соціальної безпеки як об'єкту правового регулювання.

Отже, **метою** статті є з'ясування та аналіз ключових характеристик соціальної безпеки як об'єкту правового регулювання. Означена мета досягатиметься шляхом виконання таких *завдань*: 1) сформулювати актуальне та узагальнене тлумачення поняття «соціальна безпека»; 2) з'ясувати основні властивості соціальної безпеки, як об'єкта соціально-правового регулювання, а також проаналізувати зміст таких властивостей; 3) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз комплексної феноменологічної сутності соціальної безпеки дозволяє розуміти це явище в якості відносної обставини дійсності, що узгоджується із балансом прийнятної ризику (шкоди) та користі від соціального буття суб'єкта. За таких обставин соціальна безпека не є утопічним станом повної безпеки чи повного захисту від ризиків, а є динамічним станом буття суб'єкта в умовах об'єктивної дійсності, який враховує ризики (шкоду) та перевагами підтримки соціальної стабільності та добробуту суспільства. Тобто, у широкому значенні соціальна безпека – це стан захищеності людини (груп людей) від загроз порушення їх життєво важливих інтересів, прав і свобод.

Виходячи з викладеного, доходимо думки, що для соціальної безпеки, як для об'єкта соціально-правового регулювання, властивими є наступні характеристики:

1. *Особлива місія соціальної безпеки.* Місія соціальної безпеки виходить за рамки надання соціально уразливим категоріям населення простої матеріальної (фінансової) допомоги, а виявляється у забезпеченні захисту відповідного кола осіб від економічних та соціальних ризиків, сприяння соціальній інтеграції, скорочення бідності та нерівності та зміцнення поваги до людської гідності. Вказане обумовлено тим фактом, що потреба забезпечення безпеки людини у цілому належить до основних мотивів діяльності будь-якої людини, як частини суспільства та світу, наповненого множиною ризиків для життя та здоров'я людини. Слід погодитись із тим, що прагнення до безпеки «в ході історичного розвитку зумовило виникнення соціальних норм і форм соціального контролю, інституціалізацію соціальних практик захисту життєдіяльності людини і, врешті-решт, сформувало особливі – охоронні, захисні уявлення про безпеку. З часом ці уявлення перетворились на стійке усвідомлення того, що захисна діяльність за своєю суттю є елітарною та закритою» [4, с. 182]. При цьому в умовах сьогодення дефіцит забезпечення соціальної безпеки в державі ученими інтерпретується в якості соціально небезпечного явища, котре «загрожує втратою соціальних норм, зростанням нетерпимості, екстремізму і насильства в суспільстві. Він не тільки несе серйозні негативні наслідки для здоров'я, добробуту та соціального самопочуття людей, але й знижує ефективність функціонування економічної системи» [8, с. 35]. Відповідно, місія соціальної безпеки виявляється у таких засадах, як: забезпечення рівного і справедливого доступу всіх соціально вразливих осіб до благ, які об'єктивуються в процесі розподілу благ; колективна відповідальність за благополуччя всіх членів суспільства, яка виходить із того, що кожен має взяти відповідальність за безпеку себе та бути відповідальним за допомогу в забезпеченні соціальної безпеки інших людей; поширення соціальної безпеки на всіх людей без винятку, а також недопущення дискримінації у рамках правового режиму забезпечення соціальної безпеки; забезпечення того, щоб система соціальної безпеки могла задовольнити поточні та майбутні потреби людини та громадянина, груп людей та суспільства у соціальній безпеці.

Таким чином, соціальна безпека – це також і найважливіший інструмент забезпечення соціальної справедливості шляхом перерозподілу ресурсів та надання підтримки нужденним у соціальних благах. Крім того, забезпечуючи систему соціального захисту, держава та громадянське суспільство: 1) допомагає знизити рівень соціальної напруги (тривоги) та стабілізувати економічну ситуацію в країні, що особливо важливо під час загальнонаціональних та глобальних криз, які мінімізують свій негативний соціальний ефект за умови підтримання рівня споживання та запобігання соціальним заворушенням у державі; 2) підтверджує свою прихильність до ідеї поваги гідності кожної людини, гарантуючи, що ніхто не залишиться без основних засобів до існування.

Саме тому в контексті аналізу місії соціальної безпеки важливо звернути увагу на те, що це явище дозволяє мінімізувати множинні ризики для соціального благополуччя і повноцінного соціального життя людини та груп людей, зокрема: 1) ризики для здоров'я, адже соціальна безпека передбачає захист від хвороб, а також підтримку у разі виникнення хвороб; 2) ризики для зайнятості, оскільки соціальна безпека запобігає безробіттю й в той же час, визнаючи безробіття невід'ємною частиною ринкової економіки (важливого елемента сучасної соціальної держави), передбачає підтримку людини під час перебування її у стані безробіття, неповної зайнятості, а також звільнення; 3) ризики для повноцінної реалізації права на сім'ю, адже соціальна безпека сприяє створенню сім'ї, а також передбачає допомогу сім'ям з дітьми чи утриманнями; 4) ризики, пов'язані зі старінням, оскільки соціальна безпека передбачає, що кожен, хто досягає пенсійного віку може отримувати пенсію або ж, не отримавши право на пенсію, отримувати соціальну матеріальну підтримку літніх людей; 5) ризики, пов'язані з інвалідністю оскільки соціальна безпека передбачає допомогу людям, у яких виявлено інвалідність у законом визначеному порядку.

Отже, місія соціальної безпеки – це не просто вираження реалізації соціальної функції держави та суспільства, що об'єктивується у соціальній, правовій та економічній політиці,

а безпосередній прояв суспільних цінностей та принципів у соціальній та суміжних сферах буття людини. Соціальна безпека визнає взаємопов'язаність людей та підкреслює нашу колективну відповідальність за турботу один про одного. Це має ключове значення, беручи до уваги той факт, що у світі, наповненому невизначеністю, нерівністю та вразливістю, місія соціального забезпечення не просто актуальна, а життєво необхідна для кожної людини та для стабільного розвитку людства.

2. Соціальна безпека – це соціально-правове явище, котре врегульовується чинним законодавством України з метою:

1) гарантування існування умов, за яких кожна людина, незалежно від її соціального, економічного чи демографічного походження, статі, релігійних, політичних поглядів та ін., матиме рівний доступ до благ у системі забезпечення соціальної безпеки населення;

2) встановлення мінімальних стандартів соціальної безпеки, що будуть обов'язками для усіх суб'єктів на території України. Відповідні закони та підзаконні акти встановлюють базові стандарти забезпечення соціальної безпеки, зокрема, засади реалізації заходів соціального забезпечення, гарантуючи, що кожна людина отримує мінімальний рівень захисту та спроможна жити гідним життям;

3) забезпечення юридичної визначеності соціальної безпеки шляхом чіткого та прозорого нормативно-правового упорядкування підстав, умов, критеріїв, порядку забезпечення соціальної безпеки, а також правового статусу учасників правових відносин щодо забезпечення соціальної безпеки в державі. Так, саме у законодавстві визначається вичерпна характеристика соціальних послуг, допомог і пільг, суб'єктів, які їх надають чи отримують, способи їх надання, з огляду на що: а) особи, які потребують соціальної допомоги, можуть розуміти свої права та кореспондуючи обов'язки суб'єктів, які повинні забезпечувати їх соціальну безпеку, а також форми, способи і засоби захисту права на соціальну безпеку; б) суб'єкти, які забезпечують соціальну безпеку, чітко розуміють широту і глибину свого правового статусу в частині здійснення дій та прийняття рішень щодо забезпечення соціального захисту;

4) уможливується забезпечення довгострокової основи для передбачуваності майбутнього системи соціального захисту, а саме – фінансової стійкості програм соціального захисту, визначаючи джерела фінансування та керуючи управлінням фондами соціального забезпечення тощо;

5) знижується конфліктність в сфері соціального захисту, а саме – мінімізуючи порушення норм законодавства про соціальну безпеку (у результаті виконання вимог принципу юридичної визначеності правового регулювання), а також встановлення процедур вирішення спорів, пов'язаних із отримання соціальних послуг, допомог і пільг, забезпечуючи рівність, чесність і справедливість у цьому процесі;

6) забезпечується відповідальність і підзвітність дій суб'єктів забезпечення соціальної безпеки. Норми чинного законодавства обумовлюють функціонування правового механізму притягнення відповідних суб'єктів до моральної та юридичної відповідальності за невідповідність вимогам надання соціальних послуг, допомог і пільг;

7) уможливується захист від можливої експлуатації соціально вразливих верств населення в системі соціального захисту, а також від шахрайських дій або зловживань, пов'язаних із реалізацією заходів соціального захисту;

8) розширюється сфера дії системи соціального захисту в Україні, що спрямовується на досягнення загального охоплення цією системою усього населення держави та охоплення традиційно виключених із системи соціального захисту груп людей (серед них можемо назвати, наприклад, працівників неформального сектору, мігрантів, а також самозайнятих осіб);

8) розподіляється відповідальність (без «вимивання» відповідальності держави, як основного гаранта соціальної безпеки на території країни) між різними рівнями публічної влади, установами, роботодавцями, працівниками, профспілками та іншими суб'єктами громадянського суспільства щодо формування та реалізації заходів соціального захисту.

3. Соціальна безпека – це соціально-правове явище, яке підлягає вимірюванню. Ця характеристика соціальної безпеки є очевидною, й обґрунтованість цієї характеристики безпеки впливає вже з самої необхідності дотримання критеріїв правомірності, об'єктивності, адекватності, достатності, ефективності, раціональності, науковості в оцінці ролі держави у забезпеченні безпеки громадян. Соціальна безпека є не просто абстрактним поняттям, а описом стану, що задовольняє критерії безпеки людини (груп людей) у соціальній сфері. Отже, вимірюваність соціальної безпеки є важливою принаймні з наступних міркувань:

1) забезпечення підзвітності суб'єктів нормотворчої діяльності, які регулюються сферою соціальної безпеки, адже сам правопорядок вимагає, щоби упорядкування правопорядку загалом та різних сферах права підлягали контролю. Тобто, якщо дії нормотворців підлягають контролю, то сам контроль у правовій державі не може бути довільним і має засновуватись на певних критеріях встановлення відповідності дій та рішень нормотворцями меті та завданням правового регулювання відповідної сфери. Відтак, знаючи те, що саме є соціальною безпекою, а також якими критеріями характеризується відповідний стан, суб'єкти громадянського суспільства та суб'єкти владних повноважень у цілому можуть оцінювати та встановлювати те, чи сприяє в дійсності правове регулювання соціальної безпеки меті та завданням нормотворчої діяльності та меті і завданням соціальної безпеки;

2) зв'язок точності правового регулювання соціальної безпеки та оцінки достатності правового регулювання цієї безпеки з точністю розуміння форми та змісту соціальної безпеки. Як убачається, правове регулювання не може бути точним (тобто, загрожує об'єктивації засади юридичної визначеності), коли поняття «соціальна безпека» буде не виправдано широким і розпливчастим. Відтак, забезпечуючи вимірюваність соціальної безпеки суб'єкти нормотворчої діяльності надають цьому соціально-правовому явищу конкретизованої форми розуміння, наслідком чого є те, що нормотворці будуть більш точно врегульовувати це явище, а суб'єкти громадянського суспільства будуть впевнено оцінювати достатність дій та рішень суб'єктів нормотворчої діяльності у процесі правового регулювання соціальної безпеки.

Висновки. Узагальнюючи викладене зазначимо, що на сьогоднішній день соціальна безпека є важливим об'єктом правового регулювання, для якого характерні певні ознаки. Щонайперше, розглядаючи цей тип безпеки в якості об'єкта правового регулювання слід мати на увазі, що ним окреслюється стан захищеності людини чи груп людей від загроз порушення їх життєво важливих інтересів, прав і свобод, однак, не є станом абсолютної захищеності людини від усіх ризиків життя людини у суспільстві, а також ризиків життя загалом. Як об'єкт правового регулювання, соціальна безпека постає в якості особливого соціально-правового явища, котрим повинні бути охоплені усі суб'єкти права, а також яке врегульовується чинним законодавством України, що сприяє виконанню державою соціальної функції (при цьому забезпечення соціальної безпеки є ключовим показником ефективності функціонування держави в соціальній сфері буття людини, суспільства та держави). При цьому належним чином реалізація соціальної функції держави (так само й підприємства, установи, організації) можлива у тому разі, якщо нею в процесі правового регулювання соціальної безпеки буде в повній мірі усвідомлена та дієвим чином об'єктивована місія соціальної безпеки. У цьому сенсі слід мати на увазі, що місія соціальної безпеки виходить за рамки простого здійснення соціальних заходів, адже є прямим проявом соціальних цінностей і принципів у соціальній сфері та суміжних сферах людського життя. Означені принципи набувають вкрай важливе значення не лише в Україні, але й в решті світу, позначеному невизначеністю, нерівністю та соціальною вразливістю, що загострюється на фоні ризику глобальної продовольчої кризи. При цьому, визнаючи той факт, що соціальна безпека – це певний стан людини (груп людей, суспільства у цілому), що не лише підлягає правовому регулюванню, але й також має вимірюватись та обов'язково підлягає такому вимірюванню. Це має значення з огляду на те, що вимірюваність соціальної безпеки захищає населення від довільних тлумачень поняття «соціальна безпека», що можуть зменшити її ефективність і справедливість вияву (знову ж таки, ми можемо повернутись до часів, коли соціальна безпека була станом, яким могли характеризуватись лише певні еліти). У той же час оцінюваність соціальної безпеки сприяє тому, що у доказовий спосіб може бути оцінена (на предмет відповідності мети соціальної безпеки, а також мети її забезпечення) нормотворча діяльність, спрямована на упорядкування питань забезпечення соціальної безпеки, а також правозастосовна діяльність, в якій охороняється, захищається, відновлюється, реалізується право особи на соціальну безпеку, що сукупно сприяє підвищенню соціального добробуту громадян.

Список використаних джерел:

1. Гладкий В.В. Орієнтири європеїзації норм законодавства про соціальну безпеку. *Пряове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів* : матеріали III Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 листопада 2022 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, канд. юрид. наук М.Б. Мельник. Київ: КНУ, 2022. С. 94–97.

2. Гнатенко І.А., Рубежанська В.О. Параметри та показники соціальної безпеки населення України. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. № 1. С. 242–249.
3. Данилишин Б.М., Куценко В.І. Соціальна безпека – підґрунтя сталого розвитку. *Вісник національної академії наук України*. 2010. № 1. С. 20–28.
4. Дубровський І.М. Соціальна безпека: щодо питання про концептуалізацію. *Право і безпека*. 2009. № 2. С. 182–185.
5. Іляш О.І. Системна парадигма соціальної безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії. *Механізм регулювання економіки*. 2011. № 2. С. 23–32.
6. Онищенко В.О., Чепурний О.В. Теоретичні аспекти формування соціальної безпеки. *Економіка і регіон*. 2011. № 4. С. 3–9.
7. Помаза-Пономаренко А.Л., Домбровська С.М. Соціальна безпека – оптимальний рівень соціального розвитку макро-, мезо- і мікрорегіонів України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 16. С. 53–57.
8. Сиченко О.О. Соціальна безпека в системі національної безпеки держави. *Наукові праці. Серія: Державне управління*. 2012. Вип. 174, Т. 186. С. 34–38.
9. Халецька А.А. Контури соціальної політики держави: соціальна безпека. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 2. С. 1–5.
10. Шахматова Т.А. Теоретичні засади визначення категорії соціальна безпека” національної економіки. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. Серія: Економіка, право*. 2013. № 3. С. 72–77.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.9>

ГУСАРОВ О.С.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНЦЕПЦІЇ ФЛЕКСІК'ЮРИТІ ПРИ ВИКОРИСТАННІ НЕТИПОВИХ ФОРМ ЗАЙНЯТОСТІ

TO CHARACTERIZE THE CONCEPT OF FLEXICURITY WHEN USING ATYPICAL FORMS OF EMPLOYMENT

Актуальність статті полягає в тому, що в останні роки нетипові форми зайнятості в Європі та Світі набувають все більшої популярності, і Україна в даному контексті не є виключенням. На сьогоднішній день в нашій державі система нормативно-правового регулювання даного інституту все ще є недосконалою та потребує комплексного покращення. Розмірковуючи про шляхи вдосконалення трудового законодавства, яке регулює нетипові форми зайнятості, варто наголосити на необхідності вироблення та офіційного закріплення концептуальних засад до використання та розвитку такого роду форм зайнятості, а також зауважували на важливості впровадження відповідних міжнародних норм і стандартів у цій сфері. Метою статті є надати характеристику концепції флексік'юриті при використанні нетипових форм зайнятості. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито сутність концепції флексік'юриті при використанні нетипових форм зайнятості. Доведено, що відповідна концепція закладає основи збалансованого поєднання гнучкості регулювання трудових відносин із забезпеченням належного рівня соціального захисту трудового населення, що є одним із ключових пунктів

© ГУСАРОВ О.С. – кандидат юридичних наук, голова Печенізької ОТГ, докторант (Харківський національний університет внутрішніх справ) <https://orcid.org/0000-0001-7493-1789>

ефективного використання нетипових форм зайнятості. Наголошено, що в Україні доцільно поєднати переваги обох зазначених систем. Адже в нашій державі ідеї про посилення гнучкості в регламентуванні трудових відносин, передусім спричинили виникнення нових нетипових правовідносин, нетипових форм зайнятості, нетипових трудових договорів, однак ця нетиповість (або нестандартність) не повинна бути підставою для обмеження прав найманих працівників, які працюють за такими формами зайнятості, порівняно із працівниками, які залучені до праці у стандартних формах зайнятості. Окрім того, необхідно використати досвід реалізації датського підходу до здійснення державної політики у сфері праці, а саме забезпечити гідний рівень соціального захисту найманих працівників та безробітних, а також створити усі необхідні умови для професійного навчання людини протягом її трудового життя. Зроблено висновок, що запровадження та реалізація ідей і принципів концепції флексик'юриті, є важливим і необхідним кроком на шляху розвитку нетипових форм зайнятості в Україні. Ця концепція закладає основи збалансованого поєднання гнучкості регулювання трудових відносин із забезпеченням належного рівня соціального захисту трудового населення, що є одним із ключових пунктів ефективного використання нетипових форм зайнятості.

Ключові слова: *концепція, флексик'юриті, нетипова зайнятість, правове регулювання, працівники.*

The relevance of the article lies in the fact that in recent years atypical forms of employment in Europe and the world are gaining more and more popularity, and Ukraine in this context is no exception. To date, in our country, the system of normative and legal regulation of this institute is still imperfect and needs comprehensive improvement. Reflecting on ways to improve labor legislation that regulates atypical forms of employment, it is worth emphasizing the need to develop and officially consolidate conceptual foundations for the use and development of such forms of employment, and also noted the importance of implementing relevant international norms and standards in this area. The purpose of the article is to provide a description of the concept of flexicurity when using atypical forms of employment. The article, based on the analysis of scientific views of scientists, reveals the essence of the concept of flexicurity when using atypical forms of employment. It has been proven that the relevant concept lays the foundations for a balanced combination of flexibility in the regulation of labor relations with the provision of an appropriate level of social protection of the working population, which is one of the key points of the effective use of atypical forms of employment. It was emphasized that in Ukraine it is expedient to combine the advantages of both mentioned systems. After all, in our country, ideas about increasing flexibility in the regulation of labor relations, first of all, caused the emergence of new atypical legal relationships, atypical forms of employment, atypical labor contracts, but this atypicality (or non-standardity) should not be the basis for limiting the rights of employees who work under such forms employment, compared to employees who are engaged in work in standard forms of employment. In addition, it is necessary to use the experience of implementing the Danish approach to the implementation of state policy in the field of labor, namely to ensure a decent level of social protection for employees and the unemployed, as well as to create all the necessary conditions for professional training of a person during his working life. It was concluded that the introduction and implementation of the ideas and principles of the concept of flexicurity is an important and necessary step on the way to the development of atypical forms of employment in Ukraine. This concept lays the foundations for a balanced combination of flexibility in the regulation of labor relations with the provision of an adequate level of social protection of the working population, which is one of the key points of the effective use of atypical forms of employment.

Key words: *concept, flexicurity, atypical employment, legal regulation, employees.*

Постановка проблеми. В останні роки нетипові форми зайнятості в Європі та Світі набувають все більшої популярності, і Україна в даному контексті не є виключенням. Втім, на сьогоднішній день доводиться констатувати, що в нашій державі система нормативно-правового

регулювання даного інституту все ще є недосконалою та потребує комплексного покращення. Розмірковуючи про шляхи вдосконалення трудового законодавства, яке регулює нетипові форми зайнятості, варто наголосити на необхідності вироблення та офіційного закріплення концептуальних засад до використання та розвитку такого роду форм зайнятості, а також зауважували на важливості впровадження відповідних міжнародних норм і стандартів у цій сфері. Одним із можливих і досить цікавих кроків щодо вирішення означених питань є концепція флексік'юриті. Система ідей і підходів до організації, забезпечення функціонування та розвитку ринку праці, викладених у цій концепції орієнтовані на формування гнучкої та соціально орієнтованої моделі ринку праці.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із запровадженням концепції флексік'юриті у своїх наукових працях розглядали: Н.А. Азьмук, Л.П. Гук, І.В. Заюков, О.Л. Мусієнко, М. І. Небава, О.С. Погорієлова, Є.А. Полянська, О.В. Таможанський, Ю.І. Ціжма, А.В. Шестакова, Т.В. Шлапко та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, на сьогоднішній день в науковій літературі концепція флексік'юриті при використанні нетипових форм зайнятості.

Саме тому **метою статті** є: надати характеристику концепції флексік'юриті при використанні нетипових форм зайнятості.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто звернути увагу на наукові позиції вчених, які у своїх працях звертали увагу на концепцію флексік'юриті. Так, Т.В. Шлапко, Є.А. Полянська у своїх дослідженнях, наголошуючи на проблематиці законодавчого регулювання нетипової зайнятості, акцентують увагу на тому, що одним з інструментів вирішення наявних у цій сфері проблеми виступає реалізація концепції флексік'юриті (flexicurity), яка є найбільш популярною концепцією політики зайнятості в країнах Європейського Союзу (ЄС) [1, с. 4]. Ця концепція, підкреслюють дослідники, спрямована на оптимальне поєднання нестандартної зайнятості в умовах гнучкого ринку праці (flexibility) та поліпшення соціального забезпечення працівників, які залучені до роботи в нестандартних умовах (socialsecurity), в результаті з'являється концепція флексік'юриті (flexibility + security) або гнучкої захищеності [2]. Н.А. Азьмук, аналізуючи сучасні виклики ринку праці та шляхи протистояння цим викликам, зазначає, що концепція «флексік'юриті» спрямована на формування соціально орієнтованої моделі ринку праці. Основними її компонентами є гнучкість та соціальний захист. Названі компоненти підтримують одна одну та забезпечують гармонійний розвиток суспільства за умови активної державної підтримки та реалізації концепції навчання протягом всього життя. Така модель дозволяє формувати, розвивати та утримувати трудовий потенціал на національному ринку. Процеси глобалізації, розвиток цифрових технологій з одночасними процесами економічної та політичної нестабільності, зuboжінням населення в нашій країні зумовили появу нових викликів у соціально-трудої сфері. Українці стали частиною глобальних процесів трудової міграції, відповідно, є невіддільною складовою сукупної пропозиції на глобальному ринку праці, де вони конкурують за позиції з гідною оплатою та умовами праці на рівні з фахівцями з інших країн. Відтік трудового потенціалу посилюється низьким рівнем соціального захисту працівників, проблемами в системі охорони здоров'я та освіти, збільшенням нерівності доходів як в середині країни, так і у порівнянні з країнами – сусідами [3, с. 6]. Імплементация концепції ринку праці «флексік'юриті», стверджує Н.А. Азьмук, може стати засобом згладжування сучасних викликів в соціально-трудої сфері національного ринку праці, допоможе оптимізувати його гнучкість та підвищити соціальний захист працівників [3, с. 6].

Л.П. Гук, аналізуючи державне регулювання нестандартних форм зайнятості, відмічає, що особливий інтерес викликає «скандинавська модель флексік'юриті», яку урядовці багатьох європейських країн вважають ефективною і використовують її як зразок для діяльності. Найважливішими елементами цієї моделі, зауважує дослідниця, виступають свобода роботодавців у сфері найму-звільнення працівників, система страхування у випадку безробіття та активне державне регулювання нестандартної зайнятості, яка ґрунтується на заходах професійного перенавчання та підвищення кваліфікації працівників. При використанні моделі гнучкої захищеності використовуються системи колективних переговорів та соціального діалогу між роботодавцями та представниками працівників – профспілками. Фахівці Єврофонду наголошують, що потреба підприємців в гнучкості повинна бути збалансована потребою працівників у соціальному захисті [4, с. 41]. На думку А.В. Шестакової, в умовах становлення та ефективного функціонування політики зайнятості сільського населення України головним ресурсом соціально-економічного розвитку стає трудовий потенціал. Його масштабне накопичення та доцільне використання забезпечує

конкурентні переваги держави на міжнародному рівні. Проте, наголошує А.В. Шестакова, в межах сучасної моделі розвитку вітчизняної економіки не створено умов для відтворення трудового потенціалу населення. Виходячи з цього, виникли серйозні проблеми у процесі регулювання зайнятості населення зокрема у сільській місцевості – неефективна зайнятість та наростаюче структурне безробіття, низький рівень конкурентоспроможності робочих місць, знецінення людського капіталу, значна асиметрія соціально-трудових відносин, неналежне сприяння розвитку альтернативних видів зайнятості, серед яких чинне місце займають місцеві промисли [5, с. 198].

М.І. Небава, О.Л. Мусієнко, І.В. Заюков аналізуючи розвиток гнучких форм зайнятості в аспекті соціалізації та євроінтеграції, зазначають, що сучасний стан справ в українській сфері праці характеризується низьким рівнем соціального захисту працівників, потребою підвищення гнучкості ринку праці та необхідністю імплементації трудового законодавства України до вимог, які закладені в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, яка вже два роки діє в Україні в повному обсязі [6]. Основними детермінантами концепції «флексік'юріті», на думку науковців, є: забезпечення можливості більш вільно або гнучкіше проводити політику щодо найму та звільнення працівників (Кодекс Законів про працю України досить жорстко регламентує ці процеси, а, отже – і обмежує свободу роботодавців щодо кадрової політики, зміни чисельності працюючих, розміру заробітної плати, гнучких режимів праці і відпочинку та ін.); реалізація ефективної системи соціального страхування на випадок безробіття, від нещасного випадку та професійного захворювання, від тимчасової втрати працездатності та регулювання гнучких форм зайнятості (в країнах ЄС ця політика базується на раціональній системі проведення політики «безперервної освіти»); запровадження системи соціальної відповідальності, соціального діалогу, що ґрунтується на принципах трипартизму тощо [6].

Як видно із наведених дослідницьких позицій, концепція флексік'юріті є доволі перспективним інструментом поліпшення стану справ у сфері зайнятості в Україні. Разом із тим, слід відмітити, що можливості та переваги впровадження цієї концепції в нашій державі розглядаються переважно у контексті економічної теорії та практики, у той час як організаційно-правові аспекти реалізації цього напрямку удосконалення державного регулювання сфери зайнятості, зокрема її нетипових (нестандартних) форм, отримують хіба що фрагментарне, уривчасте висвітлення.

У 2011 році фахівці Європейського фонду освіти (ЄФО) започаткували проект «Концепція «флексік'юріті» (flexicurity) на ринках праці та роль неперервної освіти в країнах із перехідною економікою та в країнах, що розвиваються», на підставі якої був розроблений проект «Концепція «флексік'юріті» (flexicurity) і роль навчання протягом життя в Україні». У цьому проекті зазначалося, що країни з перехідною економікою стикаються з проблемою запровадження структурних реформ, які сприятимуть переходу до ринкової економіки. Зокрема політика у сфері праці в цих країнах не передбачає створення більш гнучкого ринку праці та сприяння адаптації робочої сили до потреб, що змінюються, при створенні та забезпеченні системи соціального захисту для осіб, які тимчасово або постійно без роботи, а також, що дуже важливо, не орієнтована на забезпечення рівних можливостей у всіх сферах. Так звана гнучка безпека, наголошують автори проекту, є наріжним каменем Європейської стратегії зайнятості [7, с. 34]. На відміну від інших країн СНД (Азербайджану та Грузії) та нових членів ЄС, Україна обрала політику захисту робочих місць навіть якщо наслідками були неповна зайнятість робочої сили, низька продуктивність праці та поява сегментованого ринку праці з офіційною та неформальною зайнятістю. Структурні реформи були повільними, а процес приватизації ще не завершено. Український уряд намагався вирішити означені проблеми у сфері зайнятості, однак через проблеми горизонтальної координації (між економікою, освітою та фінансами), заплановані заходи не посилюють один одного і їх результати не були синергетичними [7, с. 34]. Окрема увагу у зазначеному проекті проект «Концепція «флексік'юріті» (flexicurity) і роль навчання протягом життя в Україні» приділяється проблематиці регулювання ринку праці, а саме порівнянню формального юридичного та реально існуючого практичного аспектів цього регулювання. Зокрема у ньому зазначається, що наслідуючи ще радянську комуністичну традицію, українська влада після проголошення незалежності продовжила політику суворого регулювання ринку праці, спрямовану захист робочих місць. Ця політика передбачала щедру вихідну допомогу для звільнених робітників, обмеження звільнення, складні процедури найму та відносно високі витрати на додаткову заробітну плату. Згодом ці нормативні акти стали несумісними з високим рівнем скорочення робочих місць, збільшенням неофіційної зайнятості та заборгованості по заробітній платі [7]. З огляду на це, відмічають розробники концепції, гнучкість трудового законодавства стала критичною проблемою. Сфера праці в Україні регулюється низкою застарілих законів та указів, зокрема Основний законодавчий документ, що

регулює ринок праці – це Кодекс законів про працю, успадкований від колишнього Радянського Союзу, який неодноразово змінювався у перехідні роки. Однак навіть за таких умов українське законодавство все ще є дуже жорстким і забезпечує мало гнучкості на ринку праці [7]. О. Бетлій наголошує, що за таких умов прийняття нового Трудового кодексу є надзвичайно важливим і нагальним кроком на шляху удосконалення законодавчих засад державного регулювання ринку праці. Цей кодекс повинен встановлювати гнучку систему гарантій для найманих працівників різних форм зайнятості, містить положення щодо встановлення мінімальної заробітної плати та обов'язкової системи соціального забезпечення працюючих. Однак даний Кодекс, попри гостру потребу у ньому, все ще залишається лише законопроектом [7]. Протягом останніх років трудове законодавство зазнало певних змін і оновлень, підкреслює О. Бетлій, втім, зауважує дослідниця, воно у значній частині все ще є застарілим, крім того, нововведення інколи суперечать старим положенням чи ідуть у розріз із ними [7].

Отже, з огляду на зазначене, вважаємо, що запровадження ідей закладених у концепції флексік'юриті мають стати основою законодавчого регулювання нестандартних форм зайнятості, адже її положення орієнтовані саме на те, щоб забезпечити високий рівень по-перше, мобільності трудових ресурсів, по-друге, гарантованості їх зайнятості, по-третє, соціальної захищеності безробітних осіб. Для цього нормативно-правове регулювання має бути гнучким. Справедливим буде відзначити той факт, що наразі питання гнучкості трудового законодавства є одним із актуальних і вельми важливих. О.С. Погорелова з цього приводу пише, що однією з нових тенденцій у правовому регулюванні трудових правовідносин, яка має бути врахована при реформуванні трудового законодавства, є посилення гнучкості, тобто можливості легко змінюватися, звільнятися від надмірної регламентації процесу праці, що пов'язує працівника численними правилами, обов'язками, нав'язуванням негнучких схем поведінки, а іноді перешкоджає повній самореалізації особистості [8, с. 71]. Дослідниця наголошує, що посилення гнучкості законодавчого регулювання трудових відносин і виникнення нестандартних форм зайнятості тісно пов'язані між собою явища [8, с. 72]. Гнучкість регулювання трудових відносин, наголошує О.С. Погорієлова, відіграє важливу роль у розвитку сучасного трудового права та постає ефективним елементом регулювання ринку праці в контексті адаптації трудових відносин до сучасних соціально-економічних і політичних умов, у зв'язку з чим при реформуванні трудового законодавства України повинні бути враховані ідеї гнучкості, які стимулювали б зростання продуктивності праці і якості продукції, в удосконаленні умов праці, режимів робочого часу, що сприяє збалансуванню інтересів працівників і роботодавців у трудових правовідносинах [8, с. 76]. О.В. Таможанький також акцентує увагу на проблематиці гнучкості правового регулювання трудових відносин. Правник відмічає, що під впливом посилення гнучкості у правовому регулюванні трудових правовідносин, роботодавці зацікавлені у встановленні атипових трудових правовідносин; в результаті чого працівники знаходяться у менш вигідному становищі, ніж працівники, які здійснюють свою трудову функцію за безстроковими договорами. Гнучкість правового регулювання трудових відносин означає укладення трудових договорів на умовах неповного робочого часу, з гнучким режимом роботи, з надомними та дистанційними працівниками та ін. [9, с. 558]. Зауважимо, що політика гнучкого регулювання трудових відносин нині активно застосовується у багатьох провідних зарубіжних країнах, втім загалом виокремлюють дві концепції зазначеної політики гнучкості – датську й голландську. Голландська передбачає значне поширення атипових гнучких форм зайнятості з одночасним наданням працівникам атипових прав, тожних з правами працівників так званих класичних трудових правовідносин. Датська модель передбачає поєднання гнучкої класичної зайнятості, так званої щедрої системи допомоги по безробіттю з активною політикою на ринку праці, спрямованою на ефективне перекваліфікування та мотивацію працевлаштування безробітних громадян [8, с. 73].

На нашу думку в Україні доцільні поєднати переваги обох зазначених систем. Адже в нашій державі ідеї про посилення гнучкості в регламентуванні трудових відносин, передусім спричинили виникнення нових нетипових правовідносин, нетипових форм зайнятості, нетипових трудових договорів, однак ця нетиповість (або нестандартність) не повинна бути підставою для обмеження прав найманих працівників, які працюють за такими формами зайнятості, порівняно із працівниками, які залучені до праці у стандартних формах зайнятості. Окрім того, необхідно використати досвід реалізації датського підходу до здійснення державної політики у сфері праці, а саме забезпечити гідний рівень соціального захисту найманих працівників та безробітних, а також створити усі необхідні умови для професійного навчання людини протягом її трудового життя.

Висновок. Підсумовуючи викладене у даному науковому дослідженні, можемо переконливо говорити про те, що запровадження та реалізація ідей і принципів концепції флексик'юриті, є важливим і необхідним кроком на шляху розвитку нетипових форм зайнятості в Україні. Ця концепція закладає основи збалансованого поєднання гнучкості регулювання трудових відносин із забезпеченням належного рівня соціального захисту трудового населення, що є одним із ключових пунктів ефективного використання нетипових форм зайнятості.

Список використаних джерел:

1. Towards Common Principles of Flexicurity: More and Better Jobsthrough flexibility and Security / European Commission. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007. 38 p. URL: <https://www.cedefop.europa.eu/en/news/towards-common-principles-flexicurity-more-and-better-jobs-through-flexibility-0>
2. Шлапко, Т.В., Полянська Є.А. Проблеми правового регулювання нетипових форм зайнятості. Вища юридична освіта: історичний досвід та перспективи розвитку: збірник тез учасників Регіонального круглого столу (м. Маріуполь, 22 лютого 2018 р.). Маріуполь: Міністерство внутрішніх справ; Донецький юридичний інститут ГУ НП в Донецькій області; Маріупольський центр первинної професійної підготовки «Академія поліції». URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/68369/4/Shlapko_Polianska_formy_zainiatosti.pdf;jsessionid=0F59557DFD2890F1DD152B72B32E4C76
3. Азьмук Н. А., Флексик'юриті: виклики для ринку праці України / Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics», №15 (2019), С. 6–12. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/15-2019/azmuk.pdf>
4. Гук Л. П. Державне регулювання нестандартної зайнятості : дис. ...канд. екон. наук : 08.00.03 економіка та упр. нац. гос-вом. Київ : ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», 2015. 221 с.
5. Шестакова А. В. Відтворення трудового потенціалу сільського населення на основі концепції «флексик'юриті». *Вісник ЖНАЕУ*. 2015. № 2 (51), т. 2. С. 198–207.
6. Небава М.І., Мусієнко О.Л., Заюков І.В. Розвиток гнучких форм зайнятості в аспекті соціалізації і євроінтеграції. *Регіональна бізнес-економіка та управління*. 2019. № 4, ч. 1. С. 31–39.
7. Концепція «флексик'юриті» (flexicurity) і роль навчання протягом життя в Україні / Бетлій Олександра, Lizzi Feiler, Європейський фонд освіти (ЄФО), с. 87. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/publications/articles?pid=2954>
8. Погорелова О. С. Ідеї посилення гнучкості правового регулювання трудових відносин. *Соціальне право*. 2017. № 2. С. 70–78.
9. Таможанський, О. В. (2020). Зарубіжний досвід правового регулювання запровадження гнучких форм праці. *Юридична наука*, № 2(104), С. 557–564.

СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ

THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE ISSUE OF LEGAL REGULATION OF SUPERVISION AND CONTROL OVER COMPLIANCE WITH LABOR LEGISLATION

Актуальність статті полягає в тому, що важливість проблеми теоретичного підґрунтя правового регулювання нагляду та контролю за додержанням трудового законодавства зумовлено прямою залежністю рівня нормативної упорядкованості будь-якого юридичного явища від стану його наукової опрацьованості. У зв'язку з цим, варто проаналізувати стан наукового дослідження правового регулювання нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю, що дозволить: по-перше, побачити сформульовані наукові концепції з цього приводу; по-друге, висвітлити ступінь розкриття тематики регулювання нагляду і контролю безпосередньо в сфері праці; по-третє, визначити вектор подальших теоретичних розробок проблеми та висунути пропозиції щодо удосконалення законодавства. Мета статті полягає у тому, щоб надати оцінку стану наукового дослідження проблеми правового регулювання нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю. У статті здійснено аналіз наукових праць, в рамках яких приділялась увага різним аспектам реалізації контролю та нагляду за дотриманням законодавства України про працю. Акцентовано увагу на міжгалузевості опрацьованої у статті проблематики. Зроблено висновок, що проблематика правового регулювання нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю є предметом наукових пошуків представників як трудової, так і адміністративної галузей права України. Варто зауважити, що в межах більшості теоретичних досліджень проблема контролю та нагляду за дотриманням законодавства про працю опрацьовується поверхнево, в рамках дослідження більш широких наукових проблематик. Крім того, дослідниками правових галузей належним чином не обґрунтовано приналежність до адміністративного чи трудового права зазначених вище наукових категорій. Відсутність комплексного теоретичного опрацювання проблематики та узагальненого бачення її юридичної природи ускладнює вироблення нових концепцій. Подібний стан справ вимагає здійснення подальшого, більш глибокого та змістовного дослідження правового регулювання нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, а також особливостей співвідношення норм трудового та адміністративного законодавства у цій сфері.

Ключові слова: *контроль, нагляд, законодавство про працю, стан наукового дослідження, проблематика.*

The relevance of the article lies in the fact that the importance of the problem of the theoretical basis of the legal regulation of supervision and control over compliance with labor legislation is due to the direct dependence of the level of regulatory orderliness of any legal phenomenon on the state of its scientific development. In this regard, it is worth analyzing the state of scientific research on the legal regulation of supervision and control over compliance with labor legislation, which will allow: first, to see the formulated scientific concepts on this matter; secondly, highlight the degree of disclosure of the topic of regulation of supervision and control directly in the field of labor; thirdly, to determine the vector of further theoretical development of the problem and put forward proposals for improving the legislation. The purpose of the article is to provide

an assessment of the state of scientific research on the problem of legal regulation of supervision and control over compliance with labor legislation. The article analyzes scientific works, within the framework of which attention was paid to various aspects of the implementation of control and supervision of compliance with the labor legislation of Ukraine. Attention is focused on the interdisciplinary nature of the issues discussed in the article. It was concluded that the issue of legal regulation of supervision and control over compliance with labor legislation is the subject of scientific research by representatives of both labor and administrative branches of Ukrainian law. It is worth noting that within the framework of most theoretical studies, the problem of control and supervision of compliance with labor legislation is worked out superficially, within the framework of the study of broader scientific issues. In addition, legal researchers have not properly substantiated the above scientific categories' affiliation to administrative or labor law. The lack of a comprehensive theoretical study of the problem and a generalized vision of its legal nature complicates the development of new concepts. Such a state of affairs requires further, more in-depth and meaningful research into the legal regulation of supervision and control over compliance with labor legislation, as well as the specifics of the ratio of norms of labor and administrative legislation in this area.

Key words: *control, supervision, labor legislation, state of scientific research, problematic issues.*

Постановка проблеми. Важливість проблеми теоретичного підґрунтя правового регулювання нагляду та контролю за додержанням трудового законодавства зумовлено прямою залежністю рівня нормативної упорядкованості будь-якого юридичного явища від стану його наукової опрацьованості. У зв'язку з цим, варто проаналізувати стан наукового дослідження правового регулювання нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю, що дозволить: по-перше, побачити сформульовані наукові концепції з цього приводу; по-друге, висвітлити ступінь розкриття тематики регулювання нагляду і контролю безпосередньо в сфері праці; по-третє, визначити вектор подальших теоретичних розробок проблеми та висунути пропозиції щодо удосконалення законодавства.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання, пов'язані із здійсненням нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, у своїх наукових працях розглядали: Л.Ю. Величко, Ю.М. Гришнова, І.В. Дашулін, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, В.В. Кузьніченко, В.П. Мельник, О.Є. Луценко, С.С. Лукаш, К.Ю. Мельник, Л.В. Могілевський, О.В. Москаленко, О.М. Ярошенко та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, в юридичній літературі відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені проблемі співвідношення норм трудового та адміністративного права у сфері правового регулювання нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю.

Саме тому, **мета статті** полягає у тому, щоб надати оцінку стану наукового дослідження проблеми правового регулювання нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що найчисленнішу групу наукових праць у межах яких аналізувалась проблема правового регулювання нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю складають дисертаційні дослідження. Так, безпосередньо нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства України присвячено дисертаційне дослідження Є.М. Поповича. Мета його дисертації полягала в тому, щоб на основі комплексного аналізу досягнень науки трудового права, вітчизняного законодавства та правозастосовчої практики визначити правові дефініції, розкрити сутність та особливості нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю в сучасних умовах, сформулювати нові підходи і внести пропозиції щодо удосконалення відповідного нормативно-правового забезпечення, а також правозастосовчої практики у цій сфері. Для досягнення поставленої мети в дисертації визначались наступні дослідницькі цілі: визначити поняття й особливості нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства; з'ясувати основні органи, служби та підрозділи, покликані забезпечувати нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю; розкрити специфіку нормативно-правового забезпечення в цій сфері; окреслити предмет, об'єкт та суб'єктів нагляду за дотриманням трудового законодавства; проаналізувати предмет, об'єкт, суб'єктів, принципи, форми та методи контролю за дотриманням законодавства про працю; надати пропозиції та рекомендації щодо удосконалення нормативно- правового регулювання нагляду і контролю в цій сфері [1].

Під іншим кутом проблему правового регулювання контролю та нагляду за дотриманням законодавства про працю досліджує А.О. Замченко, дисертація якого має тему: «Принципи нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю України». В роботі вчена звернула увагу, що поява нових організаційно-правових форм та соціальних інститутів, формування недержавної системи нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю підвищують значимість наукових досліджень загальнотеоретичних проблем в сфері захисту трудових прав працівників. Послідовність і комплексність реформування трудового законодавства залежатиме, передусім, від глибокого та всебічного аналізу, правильного розуміння та обґрунтування багатьох концептуальних засад формування та розвитку нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства. Сформована за умов панування нормативістських підходів до права та його принципів теорія трудового права потребує нових ґрунтовних наукових досліджень. Спираючись на це, вчена виділила наступну мету дисертації: обґрунтувати та визначити правові дефініції, сформулювати нові підходи та внести пропозиції щодо системного змісту та особливостей принципів нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю [2]. Для досягнення поставленої мети в дисертації ставились наступні дослідницькі завдання: 1) визначити поняття й особливості нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства; 2) визначити правовий статус органів нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю; 3) розкрити специфіку правового регулювання в сфері нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю; 4) окреслити поняття та значення принципів нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства; 5) надати характеристику загальноновизнаних принципів права як міжнародних стандартів в сфері нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю; 6) визначити сутність принципів організації та діяльності органів нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю; 7) надати класифікацію принципів нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю; 8) визначити та розкрити зміст та специфіку основних принципів нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю; 9) надати пропозиції та рекомендації щодо удосконалення правового регулювання нагляду і контролю в цій сфері [2].

Дослідженню проблеми правового регулювання нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю присвячено дисертаційні дослідження в межах адміністративно-правової спеціальності. Наприклад, М.М. Клемпарський в процесі розгляду питання статусу державних службовців, як суб'єктів трудового прав України констатує: «Реформування системи державної служби в Україні, що розпочалося з оптимізації центральних органів влади, має на меті приведення державної служби до формату державної служби розвинених європейських демократичних держав та її проведення є однією з обов'язкових вимог подальшої плідної співпраці ЄС з Україною. Разом з тим, проведені численні скорочення державних службовців, укрупнення деяких міністерств, створення нових відомств та агентств на базі ліквідованих управлінських органів, не мають можливості одночасно та швидко вирішити велику кількість проблем у функціонуванні всієї системи державної служби, що накопичувались роками. Тим більше не можливо усунути ці проблеми, якщо впроваджувати всі реформаційні процеси безсистемно, хаотично і, що найголовніше, без належного наукового підґрунтя. Базисним питанням наукової обґрунтованості подальших впроваджень є питання правового статусу державного службовця як суб'єкта трудового права. Без глибокого вивчення, належного теоретичного осмислення цього інституту практично всі здійснювані кроки не матимуть ніякого успіху та ефективності, оскільки їм бракуватиме фундаменту – головної підвалини врегулювання діяльності державних службовців в системно-структурному механізмі функціонування державної служби в цілому у державі» [3]. У зв'язку із викладеним, метою дисертаційного дослідження М.М. Клемпарський вказав: визначення сутності, змісту та особливостей правового статусу державних службовців, як суб'єктів трудового права, на основі аналізу існуючих наукових підходів, чинного законодавства України і практики його реалізації, а також надання ґрунтовних пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у зазначеній сфері. Одним із завдань, котре веде до вирішення та повної реалізації наведеної мети, автор виділяє вирішення проблеми правового забезпечення статусу державних службовців як суб'єктів трудового права, зокрема, крізь розвиток та удосконалення існуючих механізмів нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства [3, с. 6–7].

Досить широко, різноманітні питання нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства України опрацьовувались на рівні наукових статей. Так, Г.В. Терела звертає увагу на систему принципів нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю. Його стаття присвячена розгляду принципових положень, які складають основи сучасної системи нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю в Україні. На основі проведеного аналізу

існуючих у науковій літературі поглядів досліджуються поняття, критерії класифікації, ієрархія та значення принципів. Автор акцентує увагу на розкритті змісту структурних елементів системи принципів нагляду і контролю [4, с. 108].

О.В. Байло у своїй науковій статті дослідив окремі питання організації державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю. Автором розглянуті проблемні питання організації державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю. Детерміновано актуальність теми дослідження залежністю стану забезпеченості прав людини від ефективності нагляду та контролю з боку держави. В результаті дослідження матеріалів судової практики вченим зроблено висновок про суттєві процедурні порушення проведення заходів державного нагляду (контролю). Проаналізовано положення проєкту Трудового кодексу України щодо організації державного нагляду за дотриманням трудового законодавства. На основі проаналізованих нормативно-правових актів, вироблено і запропоновано зміни до законодавства, що покликані усунути недоліки в організації діяльності суб'єктів нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю, що в цілому сприятиме реалізації державної політики у сфері ефективної зайнятості населення [5].

Я.В. Черняк та О.Є. Костюченко присвятили свою статтю аналізу правового забезпечення діяльності органів нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю в Україні. На їх думку, контроль і нагляд є певним чином спорідненими категоріями, оскільки в загальному розумінні означають спостереження за дотриманням певними суб'єктами якихось правил, яке здійснюється за допомогою перевірочних заходів. Наголошено на важливості контролю та нагляду. «Як свідчить практика, правове забезпечення діяльності органів нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю має досить важливе значення для функціонування органів нагляду та контролю, уникнення порушень із боку як роботодавця, так і працівників» – констатують вчені. Крім того, останніми розглянуто принципові положення, які складають основи сучасної системи нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю в Україні. Звернено увагу на організацію і діяльність суб'єктів нагляду та контролю за додержанням трудового законодавства. Визначено стан правового забезпечення діяльності органів нагляду і контролю у сфері праці та розкрито повноваження суб'єктів нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю в Україні. Зазначено процедуру здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю юридичними особами (включаючи їхні структурні та відокремлені підрозділи, які не є юридичними особами) та фізичними особами, які використовують найману працю. На основі проведеного аналізу вчені запропонували удосконалити правове регулювання діяльності органів нагляду і контролю за додержанням трудового законодавства, враховуючи досвід зарубіжних країн [6, с. 111].

Висновки. Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що проблематика правового регулювання нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю є предметом наукових пошуків представників як трудової, так і адміністративної галузей права України. Варто зауважити, що в межах більшості теоретичних досліджень проблема контролю та нагляду за дотриманням законодавства про працю опрацьовується поверхнево, в рамках дослідження більш широких наукових проблематик. Крім того, дослідниками правових галузей належним чином не обґрунтовано приналежність до адміністративного чи трудового права зазначених вище наукових категорій. Відсутність комплексного теоретичного опрацювання проблематики та узагальненого бачення її юридичної природи ускладнює вироблення нових концепцій. Подібний стан справ вимагає здійснення подальшого, більш глибокого та змістовного дослідження правового регулювання нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, а також особливостей співвідношення норм трудового та адміністративного законодавства у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Попович Є.М. Нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства України : дисертація. Харків : Національний університет внутрішніх справ. 2003. 192 с.
2. Замченко А.О. Принципи нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю України: автореферат. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ. 2008. 19 с.
3. Клемпарський М.М. Державні службовці як суб'єкти трудового права України: дисертація. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ. 2014. 403 с.
4. Терела Г.В. Система принципів нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 24, Т. 1. С. 108–111.

5. Байло О.В. Окремі питання організації державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю. *Правова держава*. 2021. № 41. С. 38–43.

6. Костюченко О.Є., Черняк Я.В. Правове забезпечення діяльності органів нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю в Україні. *Вчені записки ТНУ В.І. Вернадського*. 2019. № 5. С. 111–115.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.11>

ПІДПАЛА І.В.

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З МОРЯКАМИ

THE STRUCTURE AND CONTENT OF THE EMPLOYMENT CONTRACT WITH SEAFARERS

Актуальність статті полягає в тому, що скорочення чисельності українських суден, що знаходяться в експлуатації, та важкий фінансовий стан галузі поставили перед цією категорією працівників низку проблем, пов'язаних із пошуком роботи. Не покращує стан речей і той факт, що моряки мають відносно низький рівень можливостей професійної переорієнтації і тому досить часто прагнуть знайти застосування своїх професійних вмінь та навичок на суднах під зарубіжними прапорами. Саме тому важливим питанням є належне врегулювання праці моряків, важливим інструментом чого виступає трудовий договір (контракт). Саме за допомогою останнього вбачається можливим: по-перше, забезпечити реалізацію прав моряків; по-друге, створити сприятливі умови для їх соціального забезпечення; по-третє, попередити порушення їх прав, свобод та інтересів в процесі здійснення трудової діяльності. У статті, спираючись на аналіз норм чинного національного та міжнародного законодавства, надано характеристику змісту трудового договору. Виділено наступні обов'язкові умови трудового договору моряка: назва судна чи суден, на борту яких моряк зобов'язується служити; посада, на яку наймається моряк; місце і дата прибуття моряка на борт судна для роботи; розмір заробітної плати; медичне обслуговування та допомога по соціальному забезпеченню, що є невід'ємною та обов'язковою особливістю трудового договору моряка при його специфічних умовах праці; порядок припинення трудового договору моряка. Встановлено, що на сьогоднішній день Конвенція № 22 «Про трудові договори моряків» трохи застаріла і не торкається ряду питань, які необхідно було б врегулювати та доповнити конвенцію. Доцільно було б внести норму про те, що під час рейсу (плавання) судовласник чи капітан судна не має права ні звільняти моряка за власним бажанням, ні попереджати його про це, за виключенням випадків скоєння моряком серйозного дисциплінарного проступку чи кримінально наказного діяння. При цьому надати загальне визначення поняттю дисциплінарного проступку: що це таке порушення трудової дисципліни, яке по своєму характеру чи своїм повторенням загрожує нормальній роботі екіпажу, підриває довіру між сторонами і робить неможливим подальше збереження трудових відносин.

Ключові слова: трудовий договір, контракт, моряки, умови трудового договору, регулювання праці.

The relevance of the article lies in the fact that the reduction in the number of Ukrainian vessels in operation and the difficult financial condition of the industry have presented this category of workers with a number of problems related to the search for work. The situation is not improved by the fact that sailors have a relatively low level of opportunities for professional reorientation and therefore quite often seek to apply their professional skills and abilities on ships under foreign flags. That is why an important issue is the proper regulation of seafarers' work, an important tool of which is the employment contract (contract). It is with the help of the latter that it is considered possible: first, to ensure the realization of seafarers' rights; secondly, to create favorable conditions for their social security; thirdly, to prevent violations of their rights, freedoms and interests in the process of working. Based on the analysis of current national and international legislation, the article describes the content of the employment contract. The following mandatory conditions of the seafarer's employment contract are highlighted: the name of the ship or ships on board which the seafarer undertakes to serve; the position for which the seafarer is hired; the place and date of the seafarer's arrival on board the ship for work; salary amount; medical care and social security assistance, which is an integral and mandatory feature of a seafarer's employment contract under his specific working conditions; the procedure for terminating a seafarer's employment contract. It has been established that to date Convention No. 22 "On labor contracts of seafarers" is a little outdated and does not touch on a number of issues that would need to be regulated and supplemented by the convention. It would be appropriate to introduce a rule that during the voyage (sailing) the shipowner or the ship's captain has no right to release the seaman at his own will, nor to warn him about it, with the exception of cases where the seaman has committed a serious disciplinary offense or a criminally ordered act. At the same time, provide a general definition of the concept of disciplinary misconduct: that it is a violation of labor discipline, which by its nature or its repetition threatens the normal work of the crew, undermines trust between the parties and makes it impossible to further preserve labor relations.

Key words: labor contract, contract, seafarers, conditions of the labor contract, labor regulation.

Постановка проблеми. Скорочення чисельності українських суден, що знаходяться в експлуатації, та важкий фінансовий стан галузі поставили перед цією категорією працівників низку проблем, пов'язаних із пошуком роботи. Не покращує стан речей і той факт, що моряки мають відносно низький рівень можливостей професійної переорієнтації і тому досить часто прагнуть знайти застосування своїх професійних вмій та навичок на суднах під зарубіжними прапорами. Саме тому важливим питанням є належне врегулювання праці моряків, важливим інструментом чого виступає трудовий договір (контракт). Саме за допомогою останнього вбачається можливим: по-перше, забезпечити реалізацію прав моряків; по-друге, створити сприятливі умови для їх соціального забезпечення; по-третє, попередити порушення їх прав, свобод та інтересів в процесі здійснення трудової діяльності.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із регулюванням праці моряків, досліджувались у працях: Е.М. Аكوпова, Н.Д. Гетьманцевої, В.В. Жернакова, І.І. Копайгори, П.Д. Пилипенка, Н.М. Хуторян, Л.С. Явича та інших учених. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в юридичній літературі відчувається брак комплексних теоретичних досліджень, присвячених характеристиці структури та змісту трудового договору з моряками.

Саме тому метою статті є: розкрити структуру та зміст трудового договору (контракту) з моряками.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що в Конвенції «Про трудові договори моряків» умови трудового договору не поділяються на суттєві і факультативні, а визначаються лише обов'язкові умови, що в будь-якому випадку повинні міститися в трудовому договорі моряка. Нашою державою в КЗпП передбачено, що в трудовому договорі повинні бути вказані ще й відомості: про працівника (прізвище, ім'я, по батькові) і про роботодавця (зокрема, найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові роботодавця – фізичної особи); про документи, які засвідчують особу працівника і роботодавця; ідентифікаційний номер сторін; про представника роботодавця, що підписав трудовий договір, та підстави наділення його відповідними повноваженнями; місце і дата укладення трудового договору.

Слід зазначити, що відсутні вказівки на необхідність відзначати в трудовому договорі місце проживання працівника та місцезнаходження роботодавця, тому що такі відомості дозволяють індивідуалізуватися і, обов'язково повинні міститися в трудовому договорі. Особливо це стосується трудових договорів моряків у зв'язку з умовами про репатріацію. Крім цього, в деяких організаціях морського транспорту практикується включення в трудовий договір моряка відомостей про найближчих родичів, включаючи адреси. З одного боку, така умова є втручанням в особисте життя, але з іншого є дуже доцільною. Дійсно, у разі хвороби або смерті моряка родичі повинні отримати відповідну інформацію від роботодавця. В Україні немає вказівок на обов'язкове включення до трудового договору відомостей про сторони, що є пропуском, який слід заповнити [1].

На підставі вищевказаного можна виділити обов'язкові умови трудового договору моряка і їх специфічні особливості.

По-перше, це – назва судна чи суден, на борту яких моряк зобов'язується служити. Даний вид необхідних умов трудового договору, в відповідності з сучасним трудовим правом, можна визначити як «місце роботи» і це зобов'язує вносити в трудовий договір назву саме робочого місця моряка, де він буде виконувати свої обов'язки, що витікають із самого трудового договору. Оскільки місце роботи є необхідною договірною умовою (ст. 29 КЗпП), її зміна можлива лише за взаємною згодою сторін. Тому, для члена екіпажу судна передбачається зазначення в якості місця роботи назву судна чи суден, офіційного номера судна і порту його приписки. При цьому допускається направлення судновласником члена екіпажу з його згоди на інше судно для виконання обов'язків в відповідності з договором і з оплатою не меншою чим встановлена в договорі. В випадку відмови робітника від направлення його на інше судно, слід керуватися загальними нормами КЗпП. Однак зазначенні в індивідуальному трудовому договорі найменування двох чи декількох суден, членом екіпажу яких може стати моряк, звільняє судновласника від обов'язку пропонувати моряку перевід на друге судно на, що він отримує письмову згоду моряка. В зв'язку з цим, така ситуація гарантує моряку більш високу ймовірність зайнятості і дана норма при цьому забезпечує одночасно, права робітника та права судновласника і ніяк не суперечить нормами Конвенції № 22 [2]. Таким чином, безпосереднім місцем роботи моряка є судно, на яке його наймають та не вважається переведенням і не вимагає згоди працівника переміщення його на судно однієї і тієї ж групи у одного судновласника. Проте видається важливим, що місце роботи члена екіпажу є одночасно і місцем його відпочинку в період рейсу, тому вказівка на конкретне судно повинна обов'язково міститися в трудовому договорі. Але обов'язкова вказівка на конкретне судно в трудовому договорі буде сприяти формуванню постійних екіпажів, що є одним з умов підтримання здорового психологічного клімату на судні. На практиці багатьох організацій морського транспорту найменування судна обов'язково вказується у трудових договорах [1].

По-друге, це – посада, на яку наймається моряк. Обумовлена трудовим договором робота, яку зобов'язується виконувати моряк, прийнято називати трудовою функцією. Вона встановлюється з врахуванням професії, спеціальності, кваліфікації, які зазначаються при укладенні трудового договору. Також як і місце роботи, посада (трудова функція) залишається, як правило, незмінною на весь час дії трудового договору. Посада визначає межі компетенції моряка, коло його прав, обов'язків і відповідальність. Найменування посади відображає характер роботи, що виконується. Зайняття посад допускається лише при наявності визначених документів, що дозволяють виконувати трудові функції в залежності від категорії це дипломи, кваліфікаційні свідоцтва, свідоцтва спеціаліста, які служать основою для зайняття визначених посад. При цьому забезпечується принцип диференціювання розміру заробітної плати, що встановлений ст. 94 КЗпП [3, с. 91–96].

Таким чином, у трудовому договорі моряка основною необхідною умовою це є визначення посади (суднової ролі), на яку наймається моряк, з приміткою, що його посадові обов'язки визначаються капітаном судна, який є єдиним уповноваженим представником судновласника на судні, на підставі Статуту «Служби на морських судах», посадової інструкції, суднового розкладу. Дана норма не суперечить нормам міжнародного морського трудового права. Однак, при цьому, потрібно бути враховано, в відповідності з вимогами українського трудового законодавства, що посадові обов'язки викладені в інструкції повинні бути завчасно доведені до відому робітника, під підпис. Для членів екіпажів морських суден виконання кожним з них своєї роботи на судні строго регламентовано відповідною інструкцією.

По-третє, це – місце і дата прибуття моряка на борт судна для роботи. Обов'язковою умовою трудового договору є дата початку роботи: це день, в який працівник зобов'язаний приступити до роботи. Якщо в договорі дата початку роботи не встановлена, то працівник повинен

приступити до неї на наступний день після вступу договору в силу. Порядок вступу трудового договору в силу встановлений ст. 24 КЗпП України, інші ж правила можуть міститися в самому трудовому договорі. Дата початку роботи в трудовому договорі члена екіпажу морського судна означає одночасно і дату занесення відомостей про нього в суднову роль.

Ця умова заноситься в договір в випадку наявності такої можливості згідно Конвенції № 22. Але, в одному випадку, ця умова повинна міститися в договорі, так як вона відноситься до категорії необхідних умов, а в іншому, якщо нема можливості визначити місце і дату прибуття моряка на борт судна для роботи, вона може не міститися в трудовому договорі. Така суперечність пов'язана зі специфікою і особливостями роботи на морі [4].

Включаючи подібну норму в індивідуальний трудовий договір, моряк має право вимагати фактичного надання саме тої роботи і в той строк, які обумовленні договором; роботодавець саме до цього строку зобов'язаний забезпечити його роботою, і до настання цього строку роботодавець не повинен приймати на цю роботу іншу особу, така умова є заперукою для моряка [5].

По четверте це – розмір заробітної плати. Дана особливість підпадає під категорію необхідних умов трудового договору, як оплата праці робітників. В індивідуальному трудовому договорі ця умова повинна бути відображена обов'язково, так як при відсутності зазначеного конкретного розміру заробітної плати, моряк може отримувати її значно меншою від тої, яка оговорювалась до прийняття на роботу і від мінімальної, що встановлена національним законодавством та конвенційними вимогами. Очевидно, що відсутність такої норми є дуже вигідним для судновласників, тому договір не можна укладати не погодивши питання про заробітну плату та умови її оплати [6].

Зазначимо, що відповідно до п. 4 Стандарту А 2.1 Конвенції МОП «Про працю в морсько-мудноплаванні» в трудовому договорі моряка повинен вказуватися розмір заробітної плати, а там, де це можливо, – ще й формула, використовувана для її обчислення. Для моряків застосовуються різні комплексні системи оплати праці. При визначенні розміру заробітної плати членів екіпажу морського судна застосовуються тарифне регулювання, виплата пайових коефіцієнтів залежно від займаної посади за судною роллю, а також доплати за особливі умови праці, за перебування в межах 200-мильної економічної зони, оплата за стоянку в порту, вантажно-розвантажувальні, швартові і авральні роботи, виплата іноземної валюти замість добохів і т.д. Посадові оклади моряків диференціюються залежно від призначень судна; району планування; роду перевезеного вантажу. Судноплавні компанії і профспілки, що представляють інтереси моряків на судах, на переговорах із заробітної плати моряків у процесі укладання колективних договорів орієнтуються на періодично встановлювану паритетною морською комісією суму за календарний місяць в рамках Рекомендації МОП № 187 (1996 р.). Однак слід зазначити, що дане орієнтування не відноситься до обов'язкових правил. На практиці в трудових договорах, укладених з моряками вказується, що всі види авральних робіт виконуються без додаткової оплати [1].

По п'яте це – медичне обслуговування та допомога по соціальному забезпеченню, що є невід'ємною та обов'язковою особливістю трудового договору моряка при його специфічних умовах праці. Дана норма гарантує моряку захист здоров'я й забезпечення його невідкладного доступу до медичного обслуговування на борту судна й на березі; створення гарантій забезпечення від фінансових наслідків хвороби, травми або смерті, що відбуваються у зв'язку з трудовою діяльністю; забезпечення безпечних та гігієнічних умов праці на борту судна; забезпечення працюючим морякам доступу до берегових об'єктів і служб для догляду за їхнім здоров'ям і благополуччям. Тому при включенні цієї умови до договору моряк зможе належним чином отримати соціальну допомогу, яка передбачена чиним законодавством як національним так і міжнародним [7].

По шосте це – умови репатріації. Ця норма повинна стати невід'ємною частиною трудового договору моряка, так як необхідно чітко зазначити, в яких випадках, за чий рахунок, яким видом транспорту і в яке місце репатріюється моряк з обов'язковим відображенням структури витрат по репатріації та особи, що зобов'язана їх понести [6]. Тому що, репатріація за бажанням члена екіпажу судна здійснюється в державі, в якій він проживає: в порт, в якому він прийнятий на роботу на судно чи який зазначений в колективному договорі, чи в інший пункт, вказаний в контракті при наймі члена екіпажу на судно (ст. 55 КТМУ) [9]. Таким чином, при упущенні даної особливості з умов договору моряк буде змушений за свої кошти повертатися додому [4].

По сьоме це – припинення трудового договору моряка. В теорії трудового права термін «припинення трудового договору» передбачає припинення трудових правовідносин на підставах, передбачених трудовим законодавством [8]. Тому, крім дати початку роботи, сторони обов'язково повинні вказати термін договору, у разі укладення його на певний строк і обставини, що

послужили підставою для укладення строкового трудового договору. Однак, якщо термін трудового договору не зазначений, то договір вважається укладеним на невизначений строк (ст. 23 КЗпП України). Конвенцією № 22 передбачені підстави, які є загальними причинами припинення трудового договору до них відносять: взаємну згоду сторін; смерть моряка; загибель чи повну непридатність судна до плавання; інші причини, що передбачені національним законодавством чи Конституцією. Конкретні підстави припинення дії повинні бути обов'язково зазначені в трудовому договорі моряка в залежності від строку чи він, укладений на одне плавання, чи на визначений період чи на невизначений період на підставі норм національного законодавства [9].

У законодавстві нашої країни (стаття 39-1 КЗпП) закріплено положення про те, що якщо після закінчення строку трудового договору трудові відносини фактично тривають і жодна із сторін не вимагає їх припинення, то дія цього договору вважається продовженою на невизначений строк [10]. А так як у моряків виникають такі випадки, коли строк договору закінчився, а моряк продовжує знаходитися на судні і виконувати трудову функцію, то згідно даної норми строковий трудовий договір моряка вважатиметься продовженим до моменту закінчення рейсу чи приходу в порт, із якого можлива репатріація [4].

На практиці існує два види трудових договорів моряків в залежності від терміну їх дії: з невизначеним терміном дії, строкові угоди на певний час або на час одного рейсу. І це нормативно закріпилося в Конвенції 2006 р. «Про працю в морському судноплаванні», де передбачено, що при визначенні терміну трудового договору в ньому мають бути вказані умови припинення його дії: якщо договір укладено на невизначений термін – умови, що дають право кожній зі сторін розірвати його, а також термін для повідомлення про розірвання за умови, що такий строк не буде коротшим для судновласника, ніж для моряка; якщо договір укладено на певний строк – точну дату закінчення строку договору; і, якщо договір укладено на один рейс – порт призначення і час, який потрібен для прибуття в порт, перш ніж моряк може бути списаний з судна.

Аналіз трудових договорів, укладених з моряками, дозволяє виділити ще одну їх особливість: оскільки чітко визначити тривалість рейсу іноді не представляється можливим, судновласники воліють вказувати термін трудового договору приблизно, що не цілком узгоджується з вимогами трудового законодавства. Крім того, передбачено переукладання контракту по закінченні перегону судна, однак вказана загальна тривалість контрактів – чотири-п'ять місяців. Така практика, вигідна судновласнику, вона істотно порушує чинне законодавство, суперечить інтересам моряка. Загальним для всіх строкових трудових договорів є правило, згідно якому, якщо після закінчення строку трудового договору трудові відносини фактично тривають, і жодна з сторін не зажадала їх припинення, дія строкового договору вважається продовженим на невизначений термін (ст. 391 КЗпП України). Стосовно до моряків ця норма має особливе значення, оскільки термін трудового договору може закінчитися в період перебування судна в рейсі, і виникає ситуація, коли достатньо визначити їх статус на борту судна. Крім того, відповідно до вимог КТМ України член екіпажу в разі закінчення трудового договору, укладеного на визначений строк або на певний рейс, має право на репатріацію, яка пов'язана зі значними витратами з боку роботодавця [1].

Висновок. Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу виділити наступні обов'язкові умови трудового договору моряка: назва судна чи суден, на борту яких моряк зобов'язується служити; посада, на яку наймається моряк; місце і дата прибуття моряка на борт судна для роботи; розмір заробітної плати; медичне обслуговування та допомога по соціальному забезпеченню, що є невід'ємною та обов'язковою особливістю трудового договору моряка при його специфічних умовах праці; порядок припинення трудового договору моряка.

Встановлено, що на сьогоднішній день Конвенція № 22 «Про трудові договори моряків» трохи застаріла і не торкається ряду питань, які необхідно було б врегулювати та доповнити конвенцію. Доцільно було б внести норму про те, що під час рейсу (плавання) судновласник чи капітан судна не має права ні звільняти моряка за власним бажанням, ні попереджати його про це, за виключенням випадків скоєння моряком серйозного дисциплінарного проступку чи кримінально наказного діяння. При цьому надати загальне визначення поняттю дисциплінарного проступку: що це таке порушення трудової дисципліни, яке по своєму характеру чи своїм повторенням загрожує нормальній роботі екіпажу, підриває довіру між сторонами і робить неможливим подальше збереження трудових відносин.

Список використаних джерел:

1. Ізбаш О. О. Обов'язкові умови трудового договору моряків. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. 2009. Вип. 38. С. 314–321. URL: <http://www.nbu.gov.ua>
2. Рез С. В., Явич Ю. М. Систематизація нормативних актів, що регулюють працю плаваючого складу транспортних суден морського флоту. *Морське право*. Л, 1969. С. 13.
3. Буценко С. В. Організаційно-правові засади укомплектування керівного складу суднових екіпажів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2006. 170 с.
4. Криворучко П. П. Психологічне забезпечення професійної діяльності корабельних спеціалістів у тривалому плаванні : дис. ... канд. психол. наук : 20.02.02. Київ, 2006. 263 с.
5. Гольбін М. «Морська хвороба» України. *Українська правда*. 2011. 29 вересня. URL: www.pravda.com.ua/columns/2011/09/29/6625
6. Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник. Харків : Консум, 1998. 480 с.
7. Савич О. С. Порівняльно-правовий аналіз положень Конвенції «Про працю в морському судноплаванні» 2006 року та національного законодавства з питань соціального захисту моряків. *Митна справа*. 2010. № 6. URL: www.eastwave.com.ua
8. Болотіна Н. Б., Чанишева Г. І. Трудове право України : підручник. Київ : Знання, 2001. 283 с.
9. Золотопуп С. В. Стягнення заборгованості із зарплати моряків-підпрапорників та компенсації за її несвоєчасну виплату. *Сайт BusinessUA*. URL: http://www.business.ua/blogs/likbez/blog_szolotopup/637/
10. Науково-практичний коментар Кодексу законів про працю України. Станом на 5 жовт. 2023 р. / за заг. ред. В. І. Теремецького. Київ : Професіонал, 2023. 420 с.

УДК 351.83:331.5

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.12>

СЛАБКО К.

**ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ТЛУМАЧЕННЯ РЕКРУТИНГОВИХ ПОСЛУГ
В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ**

**PROBLEMS OF LEGISLATIVE INTERPRETATION OF RECRUITING SERVICES
IN THE LEGISLATION OF UKRAINE**

У статті на основі детального аналізу чинних нормативно-правових актів, виявлено проблеми законодавчого тлумачення рекрутингових послуг в законодавстві України. Визначено, що посередництво у працевлаштуванні (як пошук роботи для незайнятого населення) і рекрутинг є самостійними соціально-економічними та правовими явищами, які існують у межах сфери зайнятості населення загалом, однак різняться за суттю, обсягом та умовами надання відповідних послуг. Акцентовується, що не буде помилковим твердження, що посередництво у працевлаштуванні може поглинати окремі аспекти рекрутингової діяльності, однак хибно узагальнювати їх як синонімічні чи аналогічні процеси.

Доведено, що наявні чинні нормативно-правові акти використовують терміни «рекрутинговий центр», «рекрутингові послуги» та «рекрутингова система», але при цьому не розкривають ні самого поняття «рекрутингу», ані тих правових концептів, що утворені з його змісту. Уточнюється, що означене є суттєвим нормотворчим прорахунком, адже визнаючи наявність ринку рекрутингових послуг,

суб'єкти нормотворчої діяльності повинні чітко визначити його правові, економічні та організаційні засади функціонування та розвитку, особливості регулювання соціально-економічних відносин у його межах для забезпечення політики справедливої рекрутингу в Україні. Окремо має бути вирішено питання специфіки надання таких послуг приватним та публічним суб'єктам, а також загалом концептуальні основи, які відрізнятимуть їх від інших, які є суміжними до таких. Означене має бути здійснено: 1) у спосіб систематизації чинного законодавства, що регулює як специфіку надання послуг з добору персоналу, так і суміжне правове поле у спосіб формування окремого спеціалізованого законодавчого акту, який з-поміж іншого визначить правовий статус рекрутингових агентств; 2) внесенням змін і доповнень до нині чинних актів законодавства з урахуванням положень, розроблених та введених в дію, попередньо зазначеним актом.

Ключові слова: *адміністративно-правове регулювання, посередництво у працевлаштуванні, рекрутинг, рекрутингові послуги, рекрутмент, законодавство, державна політика, трудові правовідносини, зайнятість населення.*

Based on a detailed analysis of current regulatory legal acts, the article identifies the problems of legislative interpretation of recruitment services in Ukrainian legislation. It is determined that employment mediation (as a job search for the unemployed population) and recruitment are independent socio-economic and legal phenomena that exist within the employment sector in general but differ in nature, scope and conditions of provision of relevant services. The author emphasizes that it would not be wrong to say that employment mediation may absorb certain aspects of recruitment activities, but it is wrong to generalize them as synonymous or similar processes.

It is proved that existing legal acts use the terms “recruitment center”, “recruitment services” and “recruitment system”, but at the same time, they do not disclose either the concept of “recruitment” itself or the legal concepts derived from its content. It is clarified that this is a significant rulemaking miscalculation, since recognizing the existence of the recruitment services market, lawmakers should clearly define its legal, economic and organizational principles of functioning and development and the specifics of regulating socio-economic relations within it to ensure fair recruitment policy in Ukraine. The specifics of providing such services to private and public entities, as well as the general conceptual framework that will distinguish them from other related services, should be addressed separately. This should be done: 1) by systematizing the current legislation regulating both the specifics of recruitment services and the related legal field by forming a separate specialized legislative act which, among other things, will determine the legal status of recruitment agencies; 2) by amending and supplementing the current legislative acts with due regard for the provisions developed and enacted by the previously mentioned act.

Key words: *administrative and legal regulation, employment agency, recruitment, recruitment services, recruitment, legislation, state policy, labor relations, population employment.*

Актуальність теми. Більшість секторів економіки зарегульовані. Зараз вона спрямовується на збагачення певної категорії людей, у той час як має бути – стимулювання економічного розвитку і забезпечення довгострокового сталого зростання, а відповідно і зростання добробуту усіх категорій громадян. Річ у тому, що Україна не має довгострокової економічної стратегії, Візії, які давали б єдину стратегічну рамку та узгоджені цілі. Попри наявність стратегічних документів, відсутня системна економічна політика, яка була б прийнята та реалізовувалась усіма суб'єктами. Існуючі документи не містять чітких вимірних цілей та є деклараціями без відповідальності [1].

Тому цілком закономірно, що вже досить тривалий час економіка України зазнає суттєвих та безперервних змін, що не може не відобразитися на ринку праці. Економічний спад, що присутній у державі в останні роки, призводить до руйнації малого та середнього бізнесу та суттєвих проблем у великому, що в свою чергу веде за собою скорочення робочих місць, офіційної зайнятості, підвищенню офіційного та неофіційного рівнів безробіття [2, с. 113]. Значно підвищила

означений процес повномасштабна військова агресія росії проти України, адже окрім руйнації виробничого капіталу, професійні та кваліфіковані кадри були вимушені покинути територію України для пошуку як мирного неба, так і стабільного працевлаштування.

Попри це, сьогодні для українця мотивацією при пошуку роботи є не тільки отримання матеріального винагородження, а й пошук самореалізації, професійного та індивідуального росту особистості. Роботодавець у свою чергу зацікавлений у тому, щоб його майбутній працівник відповідав усім висунутим вимогам, а на його пошук було витрачено якомога менше часу [2, с. 113].

Тобто попит на рекрутингові послуги є значним, особливо з урахуванням того, що нинішній ринок праці перетворився на ринок кандидатів, де потенційних місць працевлаштування значно більше, аніж талановитих та кваліфікованих кадрів, здатних задовольнити потреби організації.

Огляд останніх досліджень. Дотичні до предмета цього дослідження питання висвітлюються у низці праць вітчизняних вчених. Серед таких зокрема В. Божанова, І. Жилиєва, К. Качан, О. Лаврінченко, К. Наумік, М. Русінко, Я. Семеник, О. Хитра та багато інших. Втім слід зауважити, проблематика законодавчого тлумачення рекрутингових послуг в законодавстві України є вузькоспеціалізованим напрямом для наукових пошуків, особливості висвітлення якої наразі є недостатніми. Як приклад, П. Табачник здійснив спробу розкрити поняття рекрутингу в трудовому праві України, однак зосередив свою увагу на лексико-семантичному аналізі слова «рекрутинг» та каналах HR-брендування, за допомогою яких здійснюється його реалізація [3].

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі системного аналізу чинних нормативних джерел визначити проблеми законодавчого тлумачення рекрутингових послуг у законодавстві України.

Виклад основних положень. На нашу думку, першочергово необхідно розпочати з уточнення, що загалом рекрутинг на міжнародній арені є самостійною бізнес-індустрією. Причому насамперед йдеться про вид підприємницької діяльності, що полягає у задоволенні потреб організацій кадровим забезпеченням. Означене визначення є дуже узагальненим, однак репрезентує базову мету здійснення такої діяльності. Як специфічні його різновиди також, як приклад, виокремлюється студентський, військовий, релігійний рекрутинг. І якщо питання наявності комерційної складової у військовому чи релігійному рекрутингу як правило не виникає, то студентський рекрутинг продовжує викликати обговорення і дискусії через свою потенційну комерційну орієнтацію.

Також слід розуміти, що вітчизняне законодавство загалом не визначає сферу рекрутингу як самостійну, а регулювання особливостей надання таких послуг здебільшого базується на загальних засадах господарювання або через специфіку діяльності щодо посередництва у працевлаштуванні.

Зокрема у Законі України «Про зайнятість населення» у ч. 2 статті 36 дається визначення послуг з посередництва у працевлаштуванні. Під ними розуміють «пошук роботи та сприяння у працевлаштуванні особи, добір працівників відповідно до замовлень роботодавців (у тому числі іноземних) у межах укладених з роботодавцями договорів (контрактів)» [4]. Зазначене визначення чітко визначає два суміжно існуючих різновиди послуг щодо посередництва у працевлаштуванні – 1) пошук роботи для незайнятого населення, що об'єктивує діяльність, яка пов'язана зі сприянням особі у реалізації її права на зайнятість; 2) добір працівників відповідно до замовлень роботодавців. Причому без будь-яких уточнень щодо орієнтації таких послуг. Окрім того, аналізований закон має згадку про цей різновид послуг тільки двічі, зокрема в аспекті визначення різновидів послуг у сфері посередництва у працевлаштуванні та в контексті надання можливості роботодавцю вибору варіантів її отримання – через систему територіальних органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, чи суб'єкта господарювання, який надає послуги з посередництва у працевлаштуванні [4]. Загалом слід зауважити, що мовою міжнародних стандартів означені послуги є різними, мають свою специфіку, яка власне і розкривається їхньою орієнтацією. За умов першого йдеться про сприяння у працевлаштуванні особі, а другого – забезпечення функціональних потреб конкретної організації кваліфікованими та талановитими кадрами, які поділяють культуру такої організації. Тому постає питання доцільності загалом їхнього об'єднання у межах однієї групи послуг, адже доречніше вести мову окремо про послуги щодо посередництва у працевлаштуванні як пошуку роботи для незайнятого населення, що об'єктивує діяльність, яка пов'язана зі сприянням особі у реалізації її права на зайнятість та окремо про рекрутингові послуги, що передбачають добір працівників відповідно до замовлень роботодавців, однак не обмежуючись

ними (адже розкриття сутності таких послуг виключно означеним звужує їхній обсяг та неповною мірою відображає кореляцію між тим, які цілі переслідує організація при замовленні таких послуг та які вигоди отримує потенційний працівник у межах активізованого процесу найму).

Отже, можемо узагальнити, що посередництво у працевлаштуванні (як пошук роботи для незайнятого населення) і рекрутинг є самостійними соціально-економічними та правовими явищами, які існують у межах сфери зайнятості населення загалом, однак різняться за суттю, обсягом та умовами надання відповідних послуг. Не буде помилковим твердження, що посередництво у працевлаштуванні може поглинати окремі аспекти рекрутингової діяльності, однак хибно узагальнювати їх як синонімічні чи аналогічні процеси. Тим більше, що термін «рекрутингова послуга» останнім часом з'явився у чинному законодавстві України.

Так, в постанові Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2019 р. № 159 «Про затвердження Порядку проведення конкурсного відбору компанії з добору персоналу для визначення претендентів на посади незалежних членів наглядової ради державного банку» йде мова про рекрутингові компанії та рекрутингові послуги які вони можуть надавати. Прямо в постанові не дається визначення ні рекрутингу, ні рекрутингової послуги, однак вказується, що: «цей Порядок визначає механізм проведення та критерії конкурсного відбору компанії з добору персоналу для підготовки та організації визначення претендентів на посади незалежних членів наглядової ради державного банку» [5]. Аналогічне визначення містить і «Порядок проведення конкурсного відбору компанії з добору персоналу, яка здійснює відбір кандидатів на посади незалежних членів ради Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві, та компанії з добору персоналу, яка рекомендує розмір винагороди членам ради Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» [6], який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 травня 2022 р. № 621. Таким чином, зазначені постанови визначають рекрутинг як підприємницьку діяльність із відбору та добору кандидатів на посади незалежних членів наглядової ради, хоча прямо про це не зазначається.

Окрім того, Порядок проведення конкурсного відбору компанії з добору персоналу для визначення претендентів на посади незалежних членів наглядової ради державного банку визначає завдання рекрутингової компанії: 1) надання рекомендацій щодо профілю незалежних членів наглядової ради державного банку та матриці профілю наглядової ради; 2) пошук потенційних кандидатів на внутрішньому та міжнародному ринку, що відповідають вимогам до кандидатів, профілю вакантної посади незалежного члена наглядової ради та придатні для потенційної роботи на посаді незалежного члена наглядової ради; 3) формування списку потенційних кандидатів (мінімум три кандидати по кожному профілю вакантної посади незалежного члена наглядової ради), що відповідають вимогам, та профілю вакантної посади незалежного члена наглядової ради, з числа яких повинен бути сформований незалежний склад наглядової ради державного банку, із наданням підтвердних відомостей та коментарів щодо сильних і слабких сторін, описів кар'єри та досвіду, детальних звітів про оцінку компетенцій, про наявність досвіду для виконання конкретного кола обов'язків у наглядовій раді та їх колективної придатності, в тому числі відомості про перевірку незалежності та письмові заяви кандидатів про їх відповідність критеріям незалежності і відсутності конфлікту інтересів; 4) погодження сформованого списку потенційних кандидатів авторитетним іноземним партнером – головним офісом компанії або іншою юридичною особою, яка здійснює контроль над компанією, чи з якою компанія має договірні відносини, зокрема, договір про франчайзинг або асоціацію, інше об'єднання підприємств, які представлені на ринку рекрутингових послуг під одним комерційним брендом; 5) встановлення та забезпечення підтримання контакту та комунікацій з потенційними кандидатами для визначення претендентів на заміщення в разі відмови кандидата, непризначення або дострокового припинення повноважень незалежного члена наглядової ради; 6) надання консультацій членам конкурсної комісії, яка буде здійснювати конкурсний відбір кандидатів, щодо вимог до незалежних членів наглядової ради, основних етапів відбору кандидатів, передової міжнародної практики у сфері відбору незалежних членів наглядових рад у фінансовому секторі; 7) сприяння конкурсній комісії, яка буде здійснювати конкурсний відбір кандидатів, в організації співбесід із кандидатами та проведенні переговорів з потенційними претендентами на посади незалежних членів наглядової ради державного банку; 8) консультаційна підтримка призначених незалежних членів з числа кандидатів протягом шести місяців та гарантована заміна призначеного члена наглядової ради у разі його звільнення або кандидата у разі його невідповідності встановленим вимогам протягом шести місяців [5]. Однак, на нашу думку, цей перелік стосується видів рекрутингових послуг, які можуть надавати рекрутингові агенції, що пройшли конкурсний відбір, аніж перелік їх функціональних завдань.

З усім тим із зазначених завдань можна зробити висновок, що законодавець виділяє наступні види рекрутингових послуг: 1) створення профілю кандидата; 2) аналіз ринку кандидатів 3) пошук і відбір кандидатів відповідно до профілю вакансії; 4) комунікація (проведення співбесіди, оцінка кандидата згідно сформованих вимог до вакансії) із кандидатами, яких затвердили для конкурсу; 5) формування кадрового резерву; 6) надання консультацій членам конкурсної комісії у відборі; 7) формування пропозиції для кандидата із урахуванням висновків конкурсної комісії; 8) супровід кандидата протягом випробувального терміну.

Інший документ – Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»» – передбачає, що «створення ефективної системи рекрутингу та комплектування сил оборони професійним, підготовленим і вмотивованим особовим складом, удосконалення мобілізаційної підготовки, облік військово-навченого людського ресурсу, підготовка до військової служби та військово-патріотичне виховання молоді, запровадження підготовки громадян до всеохоплюючої оборони України» [7] є одним із пріоритетних напрямків зазначеної стратегії. Однак, на жаль, в документі не розкривається термінопоняття «система рекрутингу».

Також зазначимо, що у Концепції розвитку Національної гвардії на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2017 р. № 100-р, передбачається, що необхідним є утворення рекрутингових центрів, тобто штатних територіальних центрів комплектування Національної гвардії військовослужбовцями, які проходять службу за контрактом [8]. Втім зміст, сутність діяльності чи правовий статус таких центрів не розкривається.

Висновки. Проведене дослідження демонструє, що наявні чинні нормативно-правові акти використовують терміни «рекрутинговий центр», «рекрутингові послуги» та «рекрутингова система», але при цьому не розкривають ні самого поняття «рекрутингу», ані тих правових концептів, що утворені з його змісту. Означене є суттєвим нормотворчим прорахунком, адже визнаючи наявність ринку рекрутингових послуг, суб'єкти нормотворчої діяльності повинні чітко визначити його правові, економічні та організаційні засади функціонування та розвитку, особливості регулювання соціально-економічних відносин у його межах для забезпечення політики справедливого рекрутингу в Україні. Окремо має бути вирішено питання специфіки надання таких послуг приватним та публічним суб'єктам, а також загалом концептуальні основи, які відрізнятимуть їх від інших, які є суміжними до таких. Означене має бути здійснено: 1) у спосіб систематизації чинного законодавства, що регулює як специфіку надання послуг з добору персоналу, так і суміжне правове поле (наприклад, пов'язане з наданням послуг щодо вирішення різних питань у галузі кадрового управління персоналом чи вербуванням у сфері зайнятості загалом) у спосіб формування окремого спеціалізованого законодавчого акту, який з-поміж іншого визначить правовий статус рекрутингових агентств (таким чином буде здійснено чітке розмежування сфер рекрутингу та посередництва у працевлаштуванні); 2) внесенням змін і доповнень до нині чинних актів законодавства з урахуванням положень, розроблених та введених в дію, попередньо зазначеним актом (наприклад, п. 26 ч. 1 статті 1 або ч. 2 статті 36 Закону України «Про зайнятість населення» тощо).

Список використаних джерел:

1. Нова економічна політика України. Український інститут майбутнього, 2023. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Gnao6WP36PYAb4C5oPPCEgaOVqljStmn/view>
2. Семеняк Я. С. Особливості розвитку ринку рекрутингових послуг в Україні. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*, 2015. Вип. 2(3). С. 113–117.
3. Табачник П. Я. Поняття рекрутингу в трудовому праві України. *Соціальне право*, 2019. № 1. С. 169–173.
4. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради*, 2013. № 24.
5. Про затвердження Порядку проведення конкурсного відбору компанії з добору персоналу для визначення претендентів на посади незалежних членів наглядової ради державного банку : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.02.2019 р. № 159. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-2019-%D0%BF?find=1&text=%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%80%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3#w1_2
6. Про затвердження Порядку проведення конкурсного відбору компанії з добору персоналу, яка здійснює відбір кандидатів на посади незалежних членів ради Фонду часткового га-

рантування кредитів у сільському господарстві, та компанії з добору персоналу, яка рекомендує розмір винагороди членам ради Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2022 р. № 621. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621-2022-%D0%BF?find=1&text=%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%80%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3#w1_1

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25.03.2021 року № 121/2021. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021?find=1&text=%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%80%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3#w1_1

8. Про схвалення Концепції розвитку Національної гвардії на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.02.2017 р. № 100-р. *Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-2017-%D1%80?find=1&text=%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%80%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3#w1_1

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.13>

ХОРТЮК Н.В.

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ВИДІВ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

TO THE PROBLEM OF DETERMINING THE TYPES OF SOCIAL GUARANTEES OF MILITARY PERSONNEL

Актуальність статті полягає в тому, що сьогодні саме військовослужбовці відіграють ключову роль у обороноздатності України, забезпеченні її безпеки, захисті та збереженні суверенітету та територіальної цілісності. З огляду на це, важливим завданням для держави є забезпечення високого рівня їх соціально-правового захисту. Зазначене обумовлюється тим, що саме за допомогою останнього вбачається можливим: 1) забезпечити належний рівень соціальної безпеки та підтримки військовослужбовців, а також членів їх сімей; 2) мотивувати військових до більш якісного виконання своїх службових обов'язків; 3) створити сприятливі умови для того, щоб стимулювати громадян до вступу у лави Збройних Сил України; 4) підвищити престиж військової служби, а також загальний рівень довіри населення до Збройних Сил України та держави. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, розкрито загальнотеоретичні підходи щодо визначення видів соціальних гарантій військовослужбовців в Україні. Запропоновано авторське бачення переліку видів соціальних гарантій військовослужбовців. Акцентовано увагу на тому, що важливим напрямком діяльності законодавця є систематизація соціальних гарантій військовослужбовців, що в свою чергу спростить правозастосовну практику у відповідній сфері. Визначено, що основними завданнями загальнодержавних програм забезпечення житлом військовослужбовців є: 1) вирішення проблеми забезпечення житлом усіх категорій військовослужбовців, які мають право на отримання службового житла; 2) удосконалення порядку надання такого житла військовослужбовцям, шляхом спрощення процедури; 3) підтримка створення фонду житла; 4) спрощення процедур фінансування програми, шляхом створення «прозорих» механізмів; 5) безпосереднього залучення меценатів та закордонних інвесторів; 6) посилення контролю

та нагляду за порядком надання службового житла військовослужбовців з метою зменшення адміністративного тиску та інших проявів корупції у цій сфері. З'ясовано, що із набуттям спеціального правового статусу військовослужбовця, такі особи наділяються розгалуженим колом гарантій, які забезпечують ефективний соціальний захист цієї категорії працівників. Також варто зауважити, що наведений у статті перелік видів соціальних гарантій військовослужбовців є невичерпним, втім саме вони найбільш змістовно розкривають сутність та зміст даного напрямку діяльності держави. Саме тому важливим напрямком діяльності законодавця є систематизація соціальних гарантій військовослужбовців, що в свою чергу спростить правозастосовну практику у відповідній сфері.

Ключові слова: соціальні гарантії, види, класифікація, трудове право, військовослужбовців.

The relevance of the article lies in the fact that today it is military personnel who play a key role in Ukraine's defense capability, ensuring its security, protecting and preserving sovereignty and territorial integrity. In view of this, an important task for the state is to ensure a high level of their social and legal protection. The above is determined by the fact that it is with the help of the latter that it is considered possible: 1) to ensure the appropriate level of social security and support for military personnel, as well as their family members; 2) to motivate military personnel to better perform their duties; 3) create favorable conditions to encourage citizens to join the ranks of the Armed Forces of Ukraine; 4) increase the prestige of the military service, as well as the general level of trust of the population in the Armed Forces of Ukraine and the state. The article, based on the analysis of the scientific views of scientists, reveals general theoretical approaches to determining the types of social guarantees of military personnel in Ukraine. The author's vision of the list of types of social guarantees for military personnel is proposed. Attention is focused on the fact that an important direction of the legislator's activity is the systematization of social guarantees for military personnel, which in turn will simplify law enforcement practice in the relevant field. It was determined that the main tasks of the national programs for providing housing for military personnel are: 1) solving the problem of providing housing for all categories of military personnel who have the right to receive service housing; 2) improvement of the procedure for providing such housing to servicemen by simplifying the procedure; 3) support for creating a housing fund; 4) simplification of program financing procedures by creating "transparent" mechanisms; 5) direct involvement of patrons and foreign investors; 6) strengthening control and supervision of the procedure for providing official housing for military personnel in order to reduce administrative pressure and other manifestations of corruption in this area. It was found that with the acquisition of the special legal status of a military serviceman, such persons are endowed with an extensive circle of guarantees that ensure effective social protection of this category of workers. It is also worth noting that the list of types of social guarantees of military personnel given in the article is not exhaustive, however, they are the ones that most meaningfully reveal the essence and meaning of this direction of state activity. That is why an important area of activity of the legislator is the systematization of social guarantees of military personnel, which in turn will simplify law enforcement practice in the relevant field.

Key words: social guarantees, types, classification, labor law, military personnel.

Актуальність теми. Сьогодні саме військовослужбовці відіграють ключову роль у обороноздатності України, забезпеченні її безпеки, захисті та збереженні суверенітету та територіальної цілісності. З огляду на це, важливим завданням для держави є забезпечення високого рівня їх соціально-правового захисту. Зазначене обумовлюється тим, що саме за допомогою останнього вбачається можливим: 1) забезпечити належний рівень соціальної безпеки та підтримки військовослужбовців, а також членів їх сімей; 2) мотивувати військових до більш якісного виконання своїх службових обов'язків; 3) створити сприятливі умови для того, щоб стимулювати громадян до вступу у лави ЗСУ; 4) підвищити престиж військової служби, а також загальний рівень довіри населення до ЗСУ та держави.

Стан дослідження. Окремі проблемні аспекти соціального забезпечення військовослужбовців у своїх наукових працях розглядали: В. І. Алешенко, В. С. Венедіктов, П. І. Жигалкін, М. І. Іншин, В. І. Кириленко, В. І. Курило, В. Й. Пашинський, С. М. Прилипка, Г. І. Чанишева, В. О. Шамрай та багато інших.. Втім, незважаючи на суттєві теоретичні здобутки, справедливим буде констатувати, що в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання видів соціальних гарантій військовослужбовців.

Саме тому **мета статті** полягає у тому, щоб розкрити види соціальних гарантій військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж аналізувати види соціальних гарантій військовослужбовців, вбачаємо за необхідне підкреслити, що враховуючи положення статті 3 та інших положень Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [1], означені гарантії, застосовуються до таких осіб, зокрема: 1) «військовослужбовців Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, які проходять військову службу на території України, і військовослужбовців зазначених вище військових формувань та правоохоронних органів – громадян України, які виконують військовий обов'язок за межами України, та членів їх сімей»; 2) «військовослужбовців, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби, чи внаслідок захворювання після звільнення їх з військової служби, пов'язаного з проходженням військової служби, та членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти»; 3) «військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, і членів їх сімей»; 4) «членів добровольчих формувань територіальних громад під час їх участі у заходах підготовки добровольчих формувань територіальних громад, а також виконання ними завдань територіальної оборони України» [1].

Усі зазначені категорії військовослужбовців, а також члени їх сімей «користуються усіма правами і свободами людини і громадянина, а також гарантіями цих прав і свобод» [1], передбаченими як правовими нормами, які мають загальний характер, так і нормами спеціального законодавства, що регламентує військовий обов'язок, а також проходження військової служби громадянами України. Тобто, на зазначені категорії військовослужбовців розповсюджуються соціальні гарантії, надані державою, у вказаному контексті ці суб'єкти є універсальними. Втім, для кожної окремої категорії військовослужбовців передбачені додаткові соціальні гарантії. Так, наприклад, для мобілізованих працівників гарантовано зберігається страховий стаж, трудовий стаж, стаж роботи на державній службі, а також за мобілізованими працівниками зберігається робоче місце за попереднім місцем роботи тощо. У цьому розумінні такі соціальні гарантії за трудовим законодавством можна розглядати як спеціальні у запропонованій системі класифікації.

Загалом, аналіз трудового законодавства України дозволяє виокремити наступні види соціальні гарантії військовослужбовців, як-то:

1) загальні гарантії, до яких в свою чергу найбільш доцільно віднести наступні:

а) **Грошове забезпечення.** Оскільки військовослужбовці є працівниками зі спеціальним правовим статусом, то основою їх соціального захисту є саме грошове забезпечення, яке є основним джерелом доходу, за допомогою якого вони можуть задовольняти свої особисті потреби [2, с. 15]. Грошове забезпечення військовослужбовців має складну структуру. Так, таке грошове забезпечення складається із щомісячного основного виду грошового забезпечення, щомісячного додаткового виду грошового забезпечення, а також із одноразових додаткових видів грошового забезпечення. Так, до «щомісячних основних видів грошового забезпечення належать»: «посадовий оклад»; «оклад за військовим званням»; «надбавка за вислугу років». У свою чергу «до щомісячних додаткових видів грошового забезпечення належать»: підвищення посадового окладу; доплати; надбавки; «винагорода військовослужбовцям, які обіймають посади, пов'язані з безпосереднім виконанням завдань із забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту»; премія. Одноразові додаткові види грошового забезпечення передбачають такі виплати: винагороди, окрім зазначених у законі, а також додаткова винагорода (на період дії воєнного стану); допомоги [3]. Так, на період дії воєнного стану військовослужбовцям щомісячно на умовах, у розмірах та в порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України виплачується додаткова винагорода. Із урахуванням зазначеного, грошове забезпечення військовослужбовців є базовою соціальною гарантією, яка має матеріальне вираження, надається в якості винагороди за службу на системній основі протягом періоду військової служби для задоволення особистих матеріальних та нематеріальних

потреб військовослужбовців. Розмір такого грошового забезпечення має втілювати право військовослужбовця на гідне життя;

б) ще одним видом соціальних гарантій військовослужбовців за трудовим законодавством України, які можна віднести до категорії статусних соціальних гарантій військовослужбовців при проходженні ними військової служби – є гарантії щодо безперервності стажу роботи. Страховий стаж – це той період діяльності (трудової), за який особа, котра підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, сплачує, або за неї сплачує роботодавець до фондів соціального страхування, страхові внески, у розмірах, визначених законом. Основна мета соціальної гарантії щодо безперервності стажу роботи військовослужбовців полягає у тому, що час проходження військової служби зараховується «до їх вислуги років, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби на пільгових умовах» [1] та у порядку, визначеному законодавством.

З 1 березня 2022 року роботодавці можуть не сплачувати страхові внески, зокрема, за періоди проходження військової служби мобілізованими працівниками [4]. У такому разі обов'язок відшкодування несплачених страхових внесків покладається на російську федерацію – країну, яка здійснила військову агресію проти України. Але це вбачається можливим лише після притягнення росії до відповідальності, проте відповідний механізм на сьогодні відсутній. Вважаємо, що відновлення порушеного права військовослужбовців щодо перерахунку їх страхових внесків до відповідних державних фондів можливе у судовому порядку вже зараз, зважаючи на сформовану Верховним Судом судову практику. Так, відповідно до постанови Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 «Суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено рф, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії рф, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни» [5]. У цій постанові Верховний Суд врахував, зокрема, що «національне законодавство України виходить із того, що за загальним правилом шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом генерального делікту)». Також Верховний Суд врахував, що юрисдикція національних судів поширюється на будь-який юридичний спір. Зважаючи на зазначену правову позицію національних судів, вбачається можливим формування успішної судової практики із вказаного питання із подальшим можливістю реалізації таких судових рішень, коли буде розроблений механізм, при якому буде створена відповідна міжнародна комісія, яка буде виконувати судові рішення про відшкодування збитків державі Україні та її громадянам, постраждалим від військової агресії, а джерелом фінансування такого відшкодування можуть бути грошові активи Росії, попередньо конфісковані та передані для задоволення вимог «постраждалих» суб'єктів;

в) гарантії щодо збереження місця роботи (посади). Одне з центральних місць у ієрархії соціальних гарантій військовослужбовців за трудовим законодавством України посідають гарантії щодо збереження місця роботи (посади). Так, відповідно до статті 119 Кодексу законів про працю України [6], «за працівниками, призваними на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або прийнятими на військову службу за контрактом, у тому числі шляхом укладення нового контракту на проходження військової служби, під час дії особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення зберігаються місце роботи і посада на підприємстві, в установі, організації» тощо, незалежно від форми власності та підпорядкування, а також «у фізичних осіб-підприємців, у яких вони працювали на час призову» [6];

2) гарантії після звільнення військовослужбовця з військової служби. При звільненні з військової служби військовослужбовці мають право на отримання певних грошових виплат, які є частиною грошового забезпечення. Такі грошові виплати звільненим з військової служби військовослужбовцям складаються з наступного: а) грошового забезпечення; б) грошової компенсації за неотримане речове майно; в) одноразової грошової допомоги (для мобілізованих); г) грошової компенсації за невикористані відпустки; д) «грошову допомогу на оздоровлення та державну допомогу сім'ям з дітьми»; е) матеріальну допомогу для вирішення соціально-побутових питань [36].

Варто акцентувати увагу на тому, що «військовослужбовцям при звільненні з військової служби за службовою невідповідністю, у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту військовослужбовцем чи у зв'язку з обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили,

у зв'язку з набранням законної сили рішенням суду щодо притягнення до відповідальності за адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, одноразова грошова допомога передбачена цим пунктом, не виплачується» (ст. 12) [1]. А отже, ця група гарантій має виключення, а відтак не є універсальною.

До цієї групи соціальних гарантій пропонуємо віднести також соціальні гарантії військовослужбовців щодо пенсійного забезпечення. Адже пенсійне забезпечення, як зазначають вітчизняні вчені «це сукупність правових та економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення громадян у разі втрати ними основних джерел доходів через старість, інвалідність та в інших випадках, визначених законодавством» [7, с. 70]. Згідно із статтею 256 Кодексу законів про працю України [6] «працівники та члени їх сімей мають право на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку із втратою годувальника, а також за вислугу років». Отже, спеціальними умовами виникнення права на пенсію у військовослужбовців є: звільнення зі служби; досягнення певного віку (45 років); страховий стаж; вислуга років. Пенсійне забезпечення військовослужбовців, окрім інших законодавчих актів, регулюється Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [8]. Так, відповідно до статті 2 Закону [8] «військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, які мають право на пенсійне забезпечення, пенсії відповідно до цього Закону призначаються і виплачуються після звільнення їх зі служби».

Залежно від категорії військовослужбовців, вислуги років, наявного страхового стажу, а також у інших, визначених законом обставинах, диференціюється розмір пенсійного забезпечення таких осіб. Але, відповідно до частини 2 статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [8] «максимальний розмір пенсії, не повинен перевищувати 70 процентів відповідних сум грошового забезпечення», передбаченого статтею 43 зазначеного Закону;

3) до додаткових соціальних гарантій військовослужбовців пропонуємо віднести такі: а) речове, продовольче, житлове забезпечення; б) пільги, компенсації для військовослужбовців. Так, основним завданням речового забезпечення військовослужбовців є задоволення їх потреб, які полягають в наступному: спеціальному захисному обмундируванні; предметах індивідуального захисту; взутті; сезонних речах; натільній і теплій білизні; постільному приладді; спорядженні; спеціальному військовому одязі; спеціальному спорядженні для виконання особливо-важливих спеціальних завдань; предметах індивідуальної гігієни; нагрудних та нарукавних знаках і знаках розрізнення; спортивному інвентарі тощо. Саме повне речове забезпечення військовослужбовців є запорукою успішного виконання ними бойових завдань, а також збереження здоров'я і, навіть, життя військовослужбовців, як у мирний час, так і у воєнний час. В свою чергу продовольче забезпечення військовослужбовців має на меті надання, військовослужбовцям продовольства, фуражу, військової техніки та майна для організації видачі продовольства та харчування, зокрема, у польових умовах. Важливо акцентувати увагу на тому, що без зазначених соціальних гарантій виявляється неможливим виконання військовослужбовцями своєї службово-трудової функції.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [1] «держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями або за їх бажанням грошовою компенсацією за належне їм для отримання жиле приміщення на підставах, у межах норм і відповідно до вимог, встановлених Житловим кодексом Української РСР, та іншими законами, в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України». Держава забезпечує усі категорії військовослужбовців (крім осіб, що проходять строкову військову службу) та їх сім'ї, що разом з ними проживають, жилими приміщеннями, що відповідають вимогам та нормам житлового законодавства України. Ті військовослужбовці, які вже мають вислугу на військовій службі не менше 20 років, мають право на отримання жилих приміщень для постійного користування, або на грошову компенсацію за таке майно. «Такі жилі приміщення або грошова компенсація надаються їм один раз протягом усього часу проходження військової служби за умови, що ними не було використано право на безоплатну приватизацію житла», з урахуванням особливостей, визначених законом [1].

На загальнодержавному рівні діють комплексні Програми забезпечення житлом військовослужбовців, основним завданням яких є: 1) вирішення проблеми забезпечення житлом усіх категорій військовослужбовців, які мають право на отримання службового житла; 2) удосконалення порядку надання такого житла військовослужбовцям, шляхом спрощення процедури; 3) підтримка створення фонду житла; 4) спрощення процедур фінансування програми, шляхом створення «прозорих» механізмів; 5) безпосереднього залучення меценатів та закордонних інвесторів;

б) посилення контролю та нагляду за порядком надання службового житла військовослужбовців з метою зменшення адміністративного тиску та інших проявів корупції у цій сфері.

Окрім зазначених соціальних гарантій, можна виокремити медичне забезпечення та санаторно-курортне лікування, а також інші пільги та компенсації, які гарантовані національним законодавством, як військовим, що проходять військову службу, так і військовим, звільненим з військової служби, у порядку визначеному національним законодавством. Усі зазначені соціальні гарантії фінансуються у порядку визначеному Кабінетом Міністрів України, за рахунок Державного бюджету.

Висновок. Резюмуючи зазначимо, що із набуттям спеціального правового статусу військовослужбовця, такі особи наділяються розгалуженим колом гарантій, які забезпечують ефективний соціальний захист цієї категорії працівників. Також варто зауважити, що наведений у статті перелік видів соціальних гарантій військовослужбовців є невичерпним, втім саме вони найбільш змістовно розкривають сутність та зміст даного напрямку діяльності держави. Саме тому важливим напрямком діяльності законодавця є систематизація соціальних гарантій військовослужбовців, що в свою чергу спростить правозастосовну практику у відповідній сфері.

Список використаних джерел:

1. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ. *Голос України* від 10.01.1992.

2. Алещенко В. І. Служба у війську повинна стати привабливою та престижною. *Військо України*. 2007. № 11(89). С. 14–17.

3. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам: наказ Міністерства оборони України від 07.06.2018 № 260. *Офіційний вісник України* від 20.07.2018 № 55, стор. 225, ст. 1938, код акта 90816/2018.

4. Офіційний веб-сайт Управління інспекції діяльності у Запорізькій області Південно-Східного міжрегіонального управління Державної служби з питань праці: За мобілізованими працівниками зберігаються майже всі види стажу. Роз'яснення від 29.03.2023.

5. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: reyestr.court.gov.ua

6. Кодекс законів про працю України: від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної ради УРСР* від 17.12.1971 /Дод. до № 50/.

7. Жайворонок І. Р. Державне регулювання системи пенсійного забезпечення : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Львів, 2021. 234 с.

8. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 04.09.1992 № 2262-ХІІ. *Голос України* від 08.05.1992.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 351.743(477)
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.14>

БУГА В.В.

**АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ**

**ADMINISTRATIVE-DELICT CHARACTERISTICS OF OFFENSES
IN THE FIELD OF CONSTRUCTION IN UKRAINE**

У статті надана адміністративно-деліктна характеристика правопорушень у сфері будівництва, яка включає в себе нормативно-правове забезпечення регулювання сфери будівництва, об'єктивні та суб'єктивні ознаки правопорушень, що вчиняються у будівельній галузі господарювання.

Проведений аналіз надав змогу узагальнити нормативно-правове забезпечення сфери будівництва за напрямками: норми, які визначають правила належної поведінки в досліджуваній сфері; норми, які встановлюють відповідальність за вчинення порушень у зазначеній сфері; норми, які визначають алгоритм дій державних органів під час здійснення будівництва, у тому числі спрямовані на нагляд та контроль за дотриманням законодавства. Найбільш суттєвим кроком з удосконалення нормативно-правового забезпечення будівництва визначено розробку оптимальної моделі кодифікації будівельного законодавства, що сприятиме узгодженню та впорядкуванню чисельних нормативно-правових актів у відповідній сфері.

Складом адміністративного правопорушення визнається сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, за наявності яких діяння стає адміністративним правопорушенням (деліктом). Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення у сфері будівництва знаходить прояв у дії (будівництво на земельній ділянці, яка не була відведена для цієї мети; без відповідного документа; недодержання архітектурних, санітарних, екологічних, протипожежних та інших вимог і правил, а також зміна окремих конструктивних елементів житлового будинку та ін.) чи бездіяльності (ігнорування технічних вимог, протипожежної безпеки, будівельних стандартів та ін.). До суб'єктів адміністративних правопорушень у сфері будівництва необхідно віднести: посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності; працівників об'єкта, на якому здійснюється будівництво, зокрема службові особи, які працюють на ньому і виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції; осіб, які причетні до процесу будівництва на підставі угод, офіційно працюючі особи, оформлені на підприємстві, установі чи в організації будь-якої форми власності, відповідно до вимог трудового законодавства та вимог інших нормативно-правових актів, що регламентують трудові відносини; осіб, які працюють без укладання будь-яких договорів; замовників будівництва; осіб, які здійснюють проектування об'єктів та експертизу проєктів будівництва; осіб, які наділені повноваженнями архітектурно-будівельного контролю; осіб, що надають технічні умови інженерного забезпечення об'єкта будівництва.

Структуру вини складають інтелектуальний та вольовий аспекти, перший з яких передбачає бажання правопорушника здійснити протиправне діяння, тоді як другий – усвідомлення настання шкідливих наслідків від їхньої реалізації. Факультативними ознаками суб'єктивної сторони, мета і мотив мають кваліфікуюче значення лише тоді, коли вони включені до опису конкретного адміністративно-правопорушення в Особливій частині Кодексу України про адміністративні правопорушення або в іншому акті адміністративно-деліктного законодавства. Якщо ж у законодавчому описі правопорушення ці ознаки прямо не вказані, це означає, що вони виносяться за межі складу такого правопорушення, а отже, не підлягають встановленню при його кваліфікації.

Ключові слова: будівництво, сфера будівництва, правопорушення, норма права, об'єкт, суб'єкт, мотив, вина, запобігання.

The article provides an administrative and delict description of offenses in the field of construction, which includes regulatory and legal support for the regulation of the construction industry, objective and subjective signs of offenses committed in the construction industry.

The conducted analysis made it possible to generalize the regulatory and legal support of the construction sector in the following directions: norms that determine the rules of proper behavior in the researched field; norms that establish responsibility for committing violations in the specified area; norms that determine the algorithm of actions of state bodies during construction, including those aimed at supervision and control of compliance with legislation. The development of the optimal model of the codification of construction legislation, which will contribute to the harmonization and ordering of numerous normative legal acts in the relevant field, is defined as the most significant step in improving the regulatory and legal support of construction.

The composition of an administrative offense is recognized as a set of objective and subjective signs, in the presence of which the act becomes an administrative offense (delict). The objective side of an administrative offense in the field of construction is manifested in action (construction on a plot of land that was not allocated for this purpose; without an appropriate document; non-compliance with architectural, sanitary, ecological, fire-fighting and other requirements and rules, as well as changing individual constructive elements of a residential building, etc.) or inaction (ignoring technical requirements, fire safety, construction standards, etc.). Subjects of administrative offenses in the field of construction should include: officials of enterprises, institutions, organizations, regardless of the forms of ownership; employees of the object on which construction is being carried out, in particular officials who work there and perform organizational-management or administrative-economic functions; persons who are involved in the construction process on the basis of agreements, officially employed persons registered at an enterprise, institution or organization of any form of ownership, in accordance with the requirements of labor legislation and the requirements of other normative legal acts regulating labor relations; persons who work without concluding any contracts; construction customers; persons who design objects and examine construction projects; persons who are empowered with the authority of architectural and construction control; persons providing technical conditions for engineering support of the construction facility.

The structure of guilt consists of intellectual and volitional aspects, the first of which involves the offender's desire to commit an illegal act, while the second is awareness of the onset of harmful consequences from their implementation. As optional features of the subjective side, purpose and motive have a qualifying value only when they are included in the description of a specific administrative offense in the Special Part of the Code of Ukraine on Administrative Offenses or in another act of administrative-delict legislation. If these features are not explicitly specified in the legal description of the offense, this means that they are outside the scope of such an offense and, therefore, cannot be established during its qualification.

Key words: construction, field of construction, offense, rule of law, object, subject, motive, fault, prevention.

Набуття Україною державного суверенітету і проголошення її незалежності стали початком будівництва Української державності у напрямку створення громадянського суспільства і правової держави у відповідності з передовим світовим досвідом. Будівельна галузь – одна зі стратегічних галузей економіки має важливе соціальне значення, адже забезпечує основні потреби населення, серед яких житло, інфраструктурна мережа, транспортне сполучення й посідає в економіці країни одне з ключових місць за темпами розвитку і капіталізації, порівняно з іншими її сегментами. За таким напрямом адміністративно-правове дослідження спрямоване на аналіз правового регулювання, вдосконалення законодавства й процедур для покращення управління будівельної індустрії.

У світлі нових викликів сучасності та потреб українського суспільства у відбудові житлових кварталів, адміністративних будівель інших об'єктів інфраструктури, які були знищені чи пошкоджені внаслідок воєнних дій, розпочатих російським агресором, сфера будівництва набирає як існо та кілька нових обертів. Відповідно особливу значущість становить адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням у означеній сфері, тим паче, що стан здійснення господарських робіт й без того, характеризується динамікою зростання кількості вчинених протиправних деліктів (зокрема, недбалість у використанні технологій, порушення норм, правил та стандартів якості, розкрадання коштів та матеріалів, завищення обсягів і вартості будівельних робіт, корумпованість службових осіб підрядних організацій та державних контролюючих органів, порушення законодавства під час планування і забудови територій, самовільне будівництво тощо).

О. І. Безпалова стверджує, що правове регулювання – це специфічний вид правового впливу адміністративно-правових форм і засобів, що в сукупності становлять механізм правового регулювання управління органами поліції, на діяльність відповідних суб'єктів із метою забезпечення їх нормального функціонування та ефективного виконання покладених на них обов'язків [1, с. 111]. В. К. Колпаков вказує на те, що держава за допомогою адміністративно-правових норм впливає на суспільні відносини, перетворюючи їх на адміністративно-правові відносини, тобто здійснює адміністративно-правове регулювання [2, с. 51].

Будівельне законодавство – це система нормативно-правових актів, які регулюють відносини щодо організації та безпосереднього здійснення будівництва. Особливістю будівельного законодавства є те, що власне правові норми тісно переплетені з нормами технічного характеру. Вони нерідко включаються в єдині нормативно-правові документи. Обсяг нормативно-правових актів у сфері будівництва досить значний. У механізмі реалізації державної політики в сфері будівництва за допомогою основного інструменту адміністративно-правового регулювання – адміністративно-правових норм, здійснюється практична реалізація владних приписів законів, кодексів, Основного закону, міжнародних договорів та інших інституційних документів в практичну діяльність держави, її органів та посадових осіб [3].

Нормативно-правове забезпечення сфери будівництва – єдина сукупність правових засобів, за допомогою яких відбувається впорядкування відносин у цій сфері відповідно до мети й завдань, які постають перед державою під час виконання нею своїх функцій.

До норм, які визначають правила належної поведінки у сфері будівництва, належить, передусім, ст. 17 Конституції України, в якій однією з найважливіших функцій держави визначено забезпечення її економічної безпеки [4], складовою якої є інвестиційна та фінансова безпека.

Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» [10] є одним з основоположних документів, який концептуально визначив принципи розвитку міст, основи самоврядування, основні напрями містобудівної діяльності, її об'єкти, зміст державного регулювання і контролю у сфері містобудування, регулювання земельних відносин у цій сфері, регламентацію розробки нормативних документів, розробки і реалізації містобудівної проектної документації [5]. Закон України «Про архітектурну діяльність», визначає правові та організаційні засади здійснення архітектурної діяльності і спрямований на формування сприятливого життєвого середовища, досягнення естетичної виразності, економічної доцільності і надійності будинків, споруд та їх комплексів [6].

Відносини у сфері нормування у будівництві регулює Закон України «Про будівельні норми», яким визначаються правові та організаційні засади розроблення, погодження, затвердження, реєстрації і застосування будівельних норм. Положення Закону спрямовані на забезпечення підвищення якості будівельних норм та зменшення кількості необґрунтованих обов'язкових вимог [7].

Аналіз Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) підтверджує необхідність виокремлення адміністративної відповідальності у сфері будівництва. Поряд із цим, під час аналізу статей вказаної глави виникає низка запитань, зокрема щодо абстрактного

формування диспозиції правових норм, які передбачають адміністративну відповідальність у досліджуваній сфері. Наприклад, ст. 96 КУпАП містить таке визначення: «Незабезпечення замовником здійснення технічного нагляду, якщо такий нагляд є обов'язковим згідно з вимогами законодавства, – тягне за собою накладення штрафу від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян». Таким чином, у статті наведено посилання на інші нормативно-правові акти. Ця ситуація значно ускладнює використання адміністративної відповідальності за вчинене правопорушення [8].

До об'єктивних ознак складу правопорушення належать об'єкт посягання, тобто врегульовані й такі, що охороняються адміністративним правом суспільні відносини, і об'єктивна сторона – зовнішні ознаки, що характеризують протиправність діяння, шкідливі наслідки посягання, причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали, місце, час, спосіб вчинення правопорушення тощо.

Як зазначає М. Р. Гарат різнорівневий вплив на суспільні відносини чітко прослідковується на прикладі адміністративних правопорушень у сфері містобудівної діяльності. На рівні одиничних проявів такі порушення становлять небезпеку для конкретних соціальних відношень, пов'язаних з тими чи іншими аспектами планування і забудови територій (наприклад, з приводу якості проектної документації для виконання будівельних робіт, з приводу забезпечення якості і безпеки будівельних матеріалів, з приводу здійснення авторського або технічного нагляду за об'єктом будівництва тощо) [9, с. 75]. На галузевому рівні вони дестабілізують широкий комплекс відносин, які складаються в містобудівній діяльності і спрямовуються на забезпечення сталого розвитку територій з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів [10]. І, нарешті, через комплексний вплив на містобудування як складову загальної суспільно-економічної системи відповідні правопорушення негативно впливають на цю систему в цілому, а отже – на всі суспільні відносини, які в ній складаються.

Під родовим об'єктом адміністративного правопорушення прийнято розуміти коло однорідних за своєю соціальною, політичною або економічною природою суспільних відносин. Видовий об'єкт – самостійний складовий різновид родового об'єкта, відокремлена група суспільних відносин, загальних для низки проступків (наприклад, суспільні відносини, пов'язані з дотриманням будівельних норм, стандартів, законодавства тощо, які в сукупності з іншими відносинами складають родовий об'єкт у сфері встановленого порядку управління). У цьому контексті варто звернути увагу на дискусійність міркувань К. Р. Резворович, яка обґрунтовує полігалузевий характер родового об'єкта адміністративних правопорушень у будівництві, поширюючи його на різнорідні і в соціальному відношенні вельми «віддалені» від будівельної сфери правовідносини. На думку дослідниці, родовим об'єктом адміністративних правопорушень, зокрема, правопорушень у сфері будівництва виступають: особа, свободи і права громадян, встановлений порядок управління, суспільна безпека, відносини власності, державний та суспільний порядок [11, с. 154].

До обов'язкових ознак адміністративного правопорушення будь-якої групи суспільних відносин, завжди відносять діяння у формі дії або бездіяльності. Діяння безпосередньо вказується в диспозиції статті Особливої частини КУпАП, або однозначно впливає з її змісту. Наприклад, аналіз змісту ст. 96, 96-1, 96-2 КУпАП дозволяє зробити висновок, що у формі дії можуть бути вчинені такі правопорушення, як: експлуатація об'єктів будівництва, не прийнятих в експлуатацію; передача замовнику проектної документації для виконання будівельних робіт на об'єкті, розробленої з порушенням вимог законодавства; вимагання у замовника документів, не передбачених законодавством; вимагання під час проведення експертизи документів, не передбачених законодавством; видача сертифіката про прийняття в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта, збудованого з порушенням будівельних норм; вимагання під час реєстрації декларації про готовність об'єкта до експлуатації видачі дозволів і сертифікатів документів, не передбачених законодавством та ін. [8; 12].

Встановлення об'єкта адміністративного правопорушення у сфері будівництва – це ключовий аспект визначення його суспільно-шкідливих наслідків та механізмів негативного впливу на суспільні відносини. Будучи інтегральним елементом складу адміністративного правопорушення, об'єкт посягання відіграє важливу роль як у застосуванні адміністративно-деліктних норм, так і в процесах їх творення та систематизації. Від правильності його визначення великою мірою залежать результати юридичної кваліфікації, підсумки розгляду кореспондуючих адміністративних справ та обґрунтованість рішень про накладення адміністративних стягнень. Загальним об'єктом правопорушень у сфері будівництва виступають відносини, що регулюються та охороняються нормами права. Родовий об'єкт відображений у Главі 8 Особливої частини

КУпАП «Адміністративні правопорушення в промисловості, будівництві та у сфері використання паливно-енергетичних ресурсів». Видовим об'єктом складу правопорушень у сфері будівництва є суспільні відносини, пов'язані з дотриманням будівельних норм, стандартів, чинного законодавства тощо, які в сукупності з іншими відносинами складають родовий об'єкт у сфері встановленого порядку. Безпосереднім об'єктом правопорушень у сфері будівництва є суспільні відносини визначені конкретною нормою.

Важливе значення для вибору напрямів запобігання правопорушенням у сфері будівництва, подальшого розвитку адміністративної деліктології й удосконалення юрисдикційної роботи має дослідження суб'єкта даних протиправних діянь. Досягнення суб'єктом правопорушення віку, з якого може наставати адміністративна відповідальність є однією з обов'язкових умов визнання особи винною та відповідальною за вчинене. Згідно зі ст. 12 КУпАП, адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку [8].

Сфера будівництва є складним механізмом, у якому взаємодіє велика кількість суб'єктів правопорушень, серед яких посадові особи, які перебувають на різних посадах окремих органів державної влади. У ст. 14 КУпАП зазначено, що посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, зв'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їх службових обов'язків [8].

Наприклад, аналіз змісту ст. 96, 96-1 та 188-42 КУпАП дозволяє виділити такі категорії спеціальних суб'єктів:

- уповноважена посадова особа юридичної особи – замовника (ч. 18 ст. 96 КУпАП);
- уповноважена посадова особа юридичної особи – генерального підрядника або підрядника (ч. 13, 14 ст. 96-1 КУпАП);
- головний архітектор проекту (ч. 1, 2, 6, 8 ст. 96-1 КУпАП);
- головний інженер проекту (ч. 1, 2 ст. 96-1 КУпАП);
- експерт (ч. 1, 2 ст. 96-1 КУпАП);
- посадова особа, яка здійснює технічний нагляд на будівництві (інженер технічного нагляду) (ч. 7, 8 ст. 96-1 КУпАП);
- відповідальні виконавці окремих видів робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури (ч. 1, 2, 9–12 ст. 96-1 КУпАП);
- посадова особа підприємства, яке здійснює виробництво або виготовлення будівельних матеріалів, виробів, конструкцій (ч. 15–18 ст. 96-1 КУпАП) та ін. [8].

Втім, з проведеного аналізу реєстру судових рішень, було встановлено, що суб'єктами адміністративних правопорушень у сфері будівництва, зазвичай, є:

- 1) посадові особи підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності [13];
 - 2) працівники об'єкта, на якому здійснюється будівництво, зокрема службові особи, які працюють на ньому і виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції [14].
 - 3) особи, які причетні до процесу будівництва на підставі угод, офіційно працюючі особи, оформлені на підприємстві, установі чи в організації будь-якої форми власності, відповідно до вимог трудового законодавства та вимог інших нормативно-правових актів, що регламентують трудові відносини;
 - 4) особи, які працюють без укладання будь-яких договорів [15].
 - 5) замовники будівництва [16].
 - 6) особи, які здійснюють проєктування об'єктів та експертизу проєктів будівництва;
 - 7) особи, наділені повноваженнями архітектурно-будівельного контролю [17].
 - 8) особи, що надають технічні умови інженерного забезпечення об'єкта будівництва.
- У вітчизняній теорії права остаточно не вирішене питання про адміністративну деліктоздатність юридичних осіб, що зумовлює брак уваги до відповідної проблематики в цілому та до ознак юридичної особи зокрема. Поодинокі спроби дослідників систематизувати ознаки юридичної особи як суб'єкта адміністративного правопорушення є настільки ж неузгодженими, наскільки й дискусійними [18, с. 124].

Обов'язковим елементом адміністративного правопорушення (делікту) є суб'єктивна сторона, яка характеризує внутрішнє (психічне) ставлення суб'єкта правопорушення до вчиненого ним діяння та його негативних наслідків. Структуру вини складають інтелектуальний та

вольовий аспекти, перший з яких передбачає бажання правопорушника здійснити протиправне діяння, тоді як другий – усвідомлення настання шкідливих наслідків від їхньої реалізації. Факультативними ознаками суб'єктивної сторони правопорушення у сфері будівництва є мета та мотив. Мета – це уявний образ результату, якого прагне досягнути суб'єкт внаслідок вчинення правопорушення, уявлення про бажані наслідки протиправних дій. Мотив – це рушійна сила, внутрішнє спонукання на вчинення правопорушення. Тобто, мотивом є те, що спонукає до дій. Це суб'єктивна реакція особи на об'єктивну реальність [19, с. 148].

Будучи факультативними ознаками суб'єктивної сторони, мета і мотив мають кваліфікуюче значення лише тоді, коли вони включені до опису конкретного адміністративного правопорушення в Особливій частині КУпАП або в іншому акті адміністративно-деліктного законодавства. Якщо ж у законодавчому описі правопорушення ці ознаки прямо не вказані, це означає, що вони виносяться за межі складу такого правопорушення, а отже, не підлягають встановленню при його кваліфікації.

Таким чином, аналіз нормативно-правового забезпечення сфери будівництва дає змогу здійснити його узагальнення: норми, які визначають правила належної поведінки в досліджуваній сфері; норми, які встановлюють відповідальність за вчинення порушень у зазначеній сфері; норми, які визначають алгоритм дій державних органів під час здійснення будівництва, у тому числі спрямовані на нагляд та контроль за дотриманням законодавства.

Перспективи її розвитку є: адаптація системи законодавчого забезпечення галузі будівництва до норм міжнародного права; проведення стандартизації норм реалізації будівельних проєктів та якості будівельної продукції відповідно до міжнародних стандартів якості; оновлення та удосконалення нормативної бази для забезпечення інноваційного розвитку будівельної галузі; вирішення проблем нормативного регулювання через усунення законодавчих колізій; розробка нових та вдосконалення існуючих норм направлених на запобігання правопорушенням.

Складом адміністративного правопорушення визнається сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, за наявності яких діяння стає адміністративним правопорушенням (деліктом). Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення у сфері будівництва знаходить прояв у дії (будівництво на земельній ділянці, яка не була відведена для цієї мети; без відповідного документа; недодержання архітектурних, санітарних, екологічних, протипожежних та інших вимог і правил, а також зміна окремих конструктивних елементів житлового будинку та ін.) чи бездіяльності (ігнорування технічних вимог, протипожежної безпеки, будівельних стандартів та ін.).

До суб'єктів адміністративних правопорушень у сфері будівництва необхідно віднести: посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності; працівників об'єкта, на якому здійснюється будівництво, зокрема службові особи, які працюють на ньому і виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції; осіб, які причетні до процесу будівництва на підставі угод, офіційно працюючі особи, оформлені на підприємстві, установі чи в організації будь-якої форми власності, відповідно до вимог трудового законодавства та вимог інших нормативно-правових актів, що регламентують трудові відносини; осіб, які працюють без укладання будь-яких договорів; замовників будівництва; осіб, які здійснюють проєктування об'єктів та експертизу проєктів будівництва; осіб, які наділені повноваженнями архітектурно-будівельного контролю; осіб, що надають технічні умови інженерного забезпечення об'єкта будівництва

Структуру вини складають інтелектуальний та вольовий аспекти, перший з яких передбачає бажання правопорушника здійснити протиправне діяння, тоді як другий – усвідомлення настання шкідливих наслідків від їхньої реалізації. Факультативними ознаками суб'єктивної сторони, мета і мотив мають кваліфікуюче значення лише тоді, коли вони включені до опису конкретного адміністративного правопорушення в Особливій частині Кодексу України про адміністративні правопорушення або в іншому акті адміністративно-деліктного законодавства. Якщо ж у законодавчому описі правопорушення ці ознаки прямо не вказані, це означає, що вони виносяться за межі складу такого правопорушення, а отже, не підлягають встановленню при його кваліфікації.

Список використаних джерел:

1. Безпалова О. І. Правове забезпечення управління органами поліції України. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 9 (259). С. 111–115.
2. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
3. Кошиков Д. О. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави : монографія. Харків : Панов, 2020. 544 с.
4. Конституція України: Основний Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Про основи містобудування : Закон України від 16 лист. 1992 № 2780-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12#Text>
6. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20 трав. 1999 р. № 687-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text>
7. Про будівельні норми : Закон України від 05 лист. 2009 р. № 1704-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-17#Text>
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
9. Гарат М.Р. Об'єкт адміністративних правопорушень у сфері містобудівельної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 217–219.
10. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лют. 2011 р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17/print>
11. Резворович К. Р. Адміністративно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері будівництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2016. 194 с.
12. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності : Закон від 14 жовт. 1994 № 208/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 17 верес. 2020 р. Справа № 482/1329/16-а. Провадження № К/9901/44880/18. *Єдиний Державний Реєстр Судових Рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/91642217>
14. Постанова п'ятого апеляційного адміністративного суду м. Одеса. Справа № 522/10991/19. Провадження № 854/9058/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86988190>
15. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду м. Львів від 18 лист. 2019 р. Постанова № 857/8812/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85803697>
16. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду м. Одеса від 18 берез. 2020 р. Справа № 420/3758/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88298571>
17. Постанова Жовтневого районного суду м. Маріуполь від 11 січ. 2020 р. Справа № 263/13124/18. Провадження №2-а/263/5/2020. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86881654>
18. Гарат М. Р. Відповідальність за адміністративні правопорушення у сфері містобудівної діяльності : дис. ... докт. філософ. 081. Київ, 2023. 265 с.
19. Колпаков В. К., Гордєєв В. В. Теорія адміністративного проступку : монографія. Харків : Харків юридичний. 2016. 344 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.15>

ВДОВІН І.О.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**CHARACTERIZING THE CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF ENSURING THE IMPLEMENTATION OF INFORMATION SECURITY IN UKRAINE**

Актуальність статті полягає в тому, що ефективне забезпечення інформаційної безпеки вимагає запровадження складного механізму, однією із основоположних ланок якого є нормативно-правове підґрунтя. Аналіз етапів становлення інформаційної безпеки України дає змогу говорити про те, що правова основа цієї безпеки протягом років незалежності розвивалася нерівномірно і суттєві зрушення та зміни на цьому шляху відбувалися, як правило, під впливом або навіть прямим тиском зовнішніх факторів, тому не дивно, що саме після початку російської агресії по відношенню до України, нормативно-правові засади інформаційної безпеки України зазнали суттєвого перегляду і відповідної трансформації. З'ясовано, що результатами реалізації державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки згідно цієї стратегії має бути таке: захищений інформаційний простір України; ефективне функціонування системи стратегічних комунікацій; здійснення ефективної протидії поширенню незаконного контенту; забезпечення сталого процесу інформаційної реінтеграції громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, та поширення українського телерадіомовлення на територіях України, прилеглих до тимчасово окупованих територій; суттєве підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності населення; дотримання конституційних прав особи на вільне вираження своїх поглядів і переконань, захист приватного життя; забезпечення захисту прав журналістів; формування української громадянської ідентичності. Зроблено висновок, що сучасний стан нормативно-правового регулювання забезпечення реалізації інформаційної безпеки України можемо охарактеризувати як задовільний, адже на сьогодні в нашій державі прийнято цілий ряд нормативно-правових актів різної юридичної сили, які визначають і концептуальні, і матеріально-правові, і процедурні аспекти реалізації зазначеної безпеки. Наразі інформаційна безпека на офіційному рівні визнана неодмінною і вкрай важливою складовою забезпечення національної, державної та воєнної безпеки держави, а нормативно-правові засади механізму забезпечення реалізації безпосередньо самої інформаційної безпеки розраховані не лише на боротьбу із конкретними нагальними загрозами і небезпеками, а на всебічне зміцнення і розвиток інформаційної сфери України з урахуванням як національних, так і міжнародних інтересів нашої держави. Разом із тим не можна не відмітити того, що відсутність закону «Про інформаційну безпеку України», який мав би стати стрижневим у системі нормативно-правових актів з питань інформаційної безпеки, не сприяє узгодженій та послідовній реалізації цієї безпеки.

Ключові слова: *правове регулювання, адміністративне право, інформаційне право, забезпечення, інформаційна безпека.*

The relevance of the article lies in the fact that the effective provision of information security requires the introduction of a complex mechanism, one of the fundamental links of which is the regulatory and legal basis. The analysis of the stages of formation of information security of Ukraine allows us to say that the legal basis of this security during the years of independence developed unevenly and significant shifts and changes along this path took place, as a rule, under the influence or even direct pressure of

external factors, so it is not surprising that after the beginning of the Russian aggression against Ukraine, the normative and legal principles of information security of Ukraine underwent a significant revision and corresponding transformation. It was found that the results of the implementation of the state policy in the field of ensuring information security according to this strategy should be as follows: protected information space of Ukraine; effective functioning of the strategic communications system; implementation of effective countermeasures against the spread of illegal content; ensuring a sustainable process of informational reintegration of Ukrainian citizens living in the temporarily occupied territories of Ukraine, and the distribution of Ukrainian television and radio broadcasting in the territories of Ukraine adjacent to the temporarily occupied territories; significant increase in the level of media culture and media literacy of the population; observance of the constitutional rights of a person to freely express his views and beliefs, protection of private life; ensuring the protection of journalists' rights; formation of Ukrainian civic identity. It was concluded that the current state of regulatory and legal regulation of ensuring the implementation of information security in Ukraine can be characterized as satisfactory, because today a number of regulatory and legal acts of different legal force have been adopted in our country, which determine both conceptual, substantive and procedural aspects implementation of the specified security. Currently, information security at the official level is recognized as an indispensable and extremely important component of ensuring the national, state and military security of the state, and the regulatory and legal foundations of the mechanism for ensuring the implementation of information security itself are designed not only to fight against specific urgent threats and dangers, but also to comprehensively strengthen and development of the information sphere of Ukraine, taking into account both national and international interests of our state. At the same time, it should be noted that the absence of the law «On Information Security of Ukraine», which should become a cornerstone in the system of normative legal acts on information security, does not contribute to the coordinated and consistent implementation of this security.

Key words: *legal regulation, administrative law, information law, ensuring, information security.*

Постановка проблеми. Ефективне забезпечення інформаційної безпеки вимагає запровадження складного механізму, однією із основоположних ланок якого є нормативно-правове підґрунтя. Аналіз етапів становлення інформаційної безпеки України дає змогу говорити про те, що правова основа цієї безпеки протягом років незалежності розвивалася нерівномірно і суттєві зрушення та зміни на цьому шляху відбувалися, як правило, під впливом або навіть прямим тиском зовнішніх факторів, тому не дивно, що саме після початку російської агресії по відношенню до України, нормативно-правові засади інформаційної безпеки України зазнали суттєвого перегляду і відповідної трансформації. Однак це не означає, що існуючий на сьогодні механізм правового регулювання інформаційної безпеки України позбавлений недоліків, на яких акцентують увагу дослідники. Так, для прикладу, Р.А. Калюжний та О.О. Баєв у своїх наукових роздумах з приводу інформаційної безпеки зазначають, що стан нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки України визначається ступенем урегульованості національним законодавством, нормами міжнародного права, міжнародними угодами України суспільних відносин у галузі протидії загрозам її національним інтересам в інформаційній сфері. У цілому, нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки України як єдиної системи правового регулювання суспільних відносин у галузі протидії загрозам національним інтересам України в інформаційній сфері розвинуто недостатньо, що суттєво знижує потенціал України щодо протидії загрозам її інформаційній безпеці, зміцненню національної безпеки України [1, с. 5]. Правники переконані, що вдосконалення нормативно-правової бази забезпечення інформаційного суспільства в Україні дозволить врегулювати нормативні аспекти діяльності щодо впровадження та використання інформаційних технологій продукування та розповсюдження електронної інформації, створення та використання національних інформаційних ресурсів та радіочастотного ресурсу, розвитку телекомунікацій, створення системи стандартизації у сфері інформатизації, забезпечення інформаційної безпеки тощо [1, с. 10–11]. Однією з основних перешкод на шляху побудови інформаційного суспільства в Україні, зауважують Р.А. Калюжний та О.О. Баєв, є незгодженість норм національного законодавства між собою, а також з нормами міжнародного права у цій сфері. Потребує впорядкованості

понятійний апарат та термінологія нормативно-правової бази забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні. Необхідно нормативно встановити такий порядок підготовки законів і підзаконних актів щодо сфери інформатизації, який забезпечить попередній аналіз проектів законів та підзаконних актів експертами трьох секторів (громадського, приватного і державного). Відсутність такої процедури призводить до того, що більшість законів, які формують теоретичну основу галузі, не узгоджуються один з одним і тому виникають проблеми в їх практичному застосуванні [1, с. 10–11]. А відтак, вбачається необхідним здійснити комплексний аналіз сучасного стану правового регулювання забезпечення реалізації інформаційної безпеки України.

Стан дослідження. Варто зауважити, що проблематика правового регулювання забезпечення реалізації інформаційної безпеки України неодноразово ставала предметом наукового дослідження багатьох науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: О.О. Баєв, М.В. Баран, І.О. Валюшко, Д.В. Дубов, Р.А. Каложний, О.М. Капля, М.О. Кириченко, Б.А. Кормич, О.Г. Семенюк, О.М. Ситніченко, О.В. Соснін, М.В. Сунгуровський та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в у сфері інформаційної безпеки України залишається чимала кількість прогалин та недоліків, які потребують вирішення.

Саме тому **метою статті** є: надати характеристику сучасному стану правового регулювання забезпечення реалізації інформаційної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні діє ціла низка нормативно-правових актів вищої юридичної сили, тобто Законів, які спрямовані на врегулювання відносин у сфері інформації та інформаційної діяльності. Можна з упевненістю говорити про те, що наразі законодавчим регулюванням охоплено більшість аспектів організації та функціонування інформаційної галузі в нашій державі, при цьому значна увага відведена саме забезпеченню інформаційної безпеки України. Однак, при цьому, ми не може не відмітити тієї обставини, що жоден із нормативно-правових актів не є комплексним документом з питань реалізації державної політики саме у сфері інформаційної безпеки України. Кожен із законів, регулюючи певні відносини у інформаційній сфері з питань інформаційної безпеки стосується лише у тій мірі, наскільки це необхідно для мети саме цього закону і предмету його регулювання. Натомість спеціального закону з питань інформаційної безпеки в нашій державі наразі немає. Переконані, що прийняття такого нормативно-правового акту є необхідним кроком, який забезпечить:

– по-перше, консолідацію всієї сукупності нормативно-правових актів з питань інформаційної безпеки у єдину структуровану систему із чітко визначеною ієрархією;

– по-друге, закріплення у системному вигляді на вищому юридичному рівні ключових засад реалізації інформаційної безпеки України, зокрема таких як: визначення основних термінів, принципів, гарантій, напрямків і форм, суб'єктне коло. Тобто цей закон має визначити цілісну та послідовну систему параметрів реалізації єдиної державної політики у сфері інформаційної безпеки.

Окрім Законів України, значну частину нормативно-правового підґрунтя реалізації інформаційної безпеки України складають підзаконні нормативно-правові акти, які умовно можемо розподілити на декілька груп:

1) концептуальні. До цієї категорії підзаконних нормативно-правових актів належать ті, в яких викладені концептуальні та стратегічні засади державної політики у царині забезпечення інформаційної безпеки, програмні цілі та завдання з її реалізації. Одним із ключових актів цієї групи на сьогодні є Стратегія Інформаційної безпеки, затверджена і введена в дію Указом Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021 [2]. У цьому правовому документі владою викладене офіційна позиція щодо бачення кола основних проблем і загроз, які стоять сьогодні перед українським суспільством і державою (як на національному, так і глобальному рівні), а також цілі і завдання, напрямки та механізми протидії цим небезпекам і викликам, зміцнення і розвитку механізму інформаційної безпеки в Україні. О. Ткаченко, акцентуючи увагу на важливості прийняття цієї Стратегії, зазначає, що інформаційна безпека в 21-му сторіччі має надважливе значення. Телебачення, інтернет, соціальні мережі – увесь цей арсенал вже використовується проти України. І вражає мільйони людей. Іноді, навіть, непомітно для них самих. А оскільки соціальні мережі входять в життя наших дітей все раніше і раніше, ми повинні мати інструменти, як не допустити відвертої пропаганди, агресивної риторики, маніпуляції історичними фактами. Стратегія – один з перших кроків на шляху до таких дієвих інструментів [3]. Результатами реалізації державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки згідно цієї стратегії має бути таке: захищений інформаційний простір України; ефективне функціонування системи стратегічних комунікацій; здійснення ефективної протидії поширенню незаконного контенту;

забезпечення сталого процесу інформаційної реінтеграції громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, та поширення українського телерадіомовлення на територіях України, прилеглих до тимчасово окупованих територій; суттєве підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності населення; дотримання конституційних прав особи на вільне вираження своїх поглядів і переконань, захист приватного життя; забезпечення захисту прав журналістів; формування української громадянської ідентичності [2]. Окрім цієї стратегії, питань інформаційної безпеки України також торкаються такі стратегічні документи як: 1) Стратегія національної безпеки України від 14.09.2020 р. [4], в якій закріплено, що інформаційна безпека є однією із ключових складових інформаційної безпеки, і що забезпечення першої має бути орієнтоване як на забезпечення стійкості національної інформаційної сфери, так і її активний розвиток через запровадження нових технологій і підвищення інформаційної грамотності населення; 2) Стратегія забезпечення державної безпеки від 16.02.2022 р. № 56/2022, в якій окрім іншого акцентовано увагу на тому, що безпекове середовище в нашій країні потребує посилення протидії деструктивній пропаганді як ззовні, так і всередині України, як використовуючи суспільні протиріччя, розпалює ворожнечу, провокує конфлікти та підриває суспільну єдність. Відсутність цілісної інформаційної політики держави, недостатня розвиненість національної інформаційної інфраструктури, слабкість системи стратегічних комунікацій ускладнюють нейтралізацію цієї загрози на тлі інформаційної експансії російської федерації, зокрема шляхом розширення власної інформаційної інфраструктури та контрольованих нею структур на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, а також в окремих районах Донецької та Луганської областей [5]; 3) Стратегія воєнної безпеки України від 25.03.2021 р. № 121/2021, в якій зазначається, що всеохоплююча оборона України передбачає превентивні дії та здійснення стійкого опору агресору не лише на суші, на морі та в повітряному просторі України, але й у кіберпросторі та передбачає нав'язування своєї волі в інформаційному просторі. А тому, опанування та активне впровадження сучасних технологій є одним із пріоритетних завдань відповідних суб'єктів, що опікуються питаннями оборони держави [6]; 4) Стратегія кібербезпеки України від 26.08.2021 р. № 447/2021, спрямована на убезпечення кіберпростору задля захисту суверенітету держави та розвитку суспільства; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України у кіберпросторі; європейська і євроатлантична інтеграція у сфері кібербезпеки [7]; 5) Стратегія комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року від 11.08.2021 р. № 348/2021, метою якої є підвищення рівня поінформованості та розуміння українським суспільством, міжнародною спільнотою змісту і практичної цінності змін в Україні, пов'язаних з реалізацією стратегічного курсу євроатлантичної інтеграції, створення у зв'язку з цим системної інформаційної взаємодії (комунікації) з питань євроатлантичної інтеграції [8]; 6) Стратегія інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя від 27.12.2018 р. № 1100-р, спрямована на забезпечення інформаційної реінтеграції тимчасово окупованої території України (Автономної Республіки Крим та м. Севастополя), створення інформаційними інструментами передумов для відновлення територіальної цілісності та суверенітету України [9]; 7) Стратегія інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей від 26.07.2018 р. № 539-р, цілі реалізації якої полягають у наступному: реалізація інформаційних прав і свобод людини і громадянина, підвищення рівня підтримки громадянами України державної політики у сфері інформаційної реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях; впровадження ефективного механізму для забезпечення доступу громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, а також прилеглих до них територіях, до загальноукраїнського інформаційного простору [8];

2) статусні – це підзаконні нормативно-правові акти, в яких визначається правовий статус (цілі, завдання, функції, права та обов'язки тощо) суб'єктів публічної влади, які у тій чи іншій мірі займаються питаннями забезпечення реалізації інформаційної безпеки, наприклад: Постанова КМУ «Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України» від 14.01.2015 р. № 2 [10], «Про затвердження Положення про Міністерство оборони України» від 26.11.2014 р. № 671 [11], «Про затвердження Положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» від 03.09.2014 р. № 411 [12] та ін.;

3) функціональні – підзаконні нормативно-правові акти, положеннями яких визначаються безпосередні заходи з реалізації інформаційної безпеки, врегульовуються і конкретизуються форми та процедури її здійснення (наприклад, розпорядження КМУ «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року» від 30.03.2023 р. № 272-р; постанова КМУ «Деякі питання проведення незалежного аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури» від 24.03.2023 р. № 257.

Висновок. Таким чином, сучасний стан нормативно-правового регулювання забезпечення реалізації інформаційної безпеки України можемо охарактеризувати як задовільний, адже на сьогодні в нашій державі прийнято цілий ряд нормативно-правових актів різної юридичної сили, які визначають і концептуальні, і матеріально-правові, і процедурні аспекти реалізації зазначеної безпеки. Наразі інформаційна безпека на офіційному рівні визнана невідмінною і вкрай важливою складовою забезпечення національної, державної та воєнної безпеки держави, а нормативно-правові засади механізму забезпечення реалізації безпосередньо самої інформаційної безпеки розраховані не лише на боротьбу із конкретними нагальними загрозами і небезпеками, а на всебічне зміцнення і розвиток інформаційної сфери України з урахуванням як національних, так і міжнародних інтересів нашої держави. Разом із тим не можна не відмітити того, що відсутність закону «Про інформаційну безпеку України», який мав би стати стрижневим у системі нормативно-правових актів з питань інформаційної безпеки, не сприяє узгодженій та послідовній реалізації цієї безпеки.

Список використаних джерел:

1. Каложний Р.А., Басв О.О., Нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки України. *Права інформатика*. 2009. № 4(24). С. 5–12. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/09kraibu.pdf>
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указом Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021 / Верховна Рада України – Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7>
3. Уряд схвалив Стратегію інформаційної безпеки до 2025 року / Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-strategiyu-informacijnoyi-bezpeki-do-2025-roku>
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020 / Верховна Рада України – Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022 / Верховна Рада України – Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021 / Верховна Рада України – Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021 / Верховна Рада України – Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>
8. Про Стратегію комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року: Указ Президента України від 11.09.2021 р. № 348/2021 / Верховна Рада України – Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348/2021#Text>
9. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя: Указ Президента України від 27.12.2018 р. № 1100-р / Верховна Рада України – Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-2018-%D1%80#Text>
10. Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України: Постанова КМУ від 14.01.2015 р. № 2 / Верховна Рада України – Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF#Text>
11. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова КМУ від 26.11.2014 р. № 671 / Верховна Рада України – Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>
12. Про затвердження Положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України: Постанова КМУ від 03.09.2014 р. № 411 / Верховна Рада України – Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2014-%D0%BF#Text>

**ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ПРИМУСУ ОРГАНАМИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

**ELEMENTS OF THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION
OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENFORCEMENT BY NATIONAL POLICE
BODIES OF UKRAINE**

Метою статті є: визначити поняття та розкрити елементи механізму правового регулювання адміністративно-правового примусу органами Національної поліції України. У статті розкриваються загальнотеоретичні підходи стосовно категорій «механізм» та «правовий механізм», на основі чого було встановлено, що механізм правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами Національної поліції України – це визначена нормами чинного законодавства взаємоузгоджена та доповнююча одне одного система сукупність елементів, які спрямовані на забезпечення ефективного регулювання правовідносин, що виникають в процесі реалізації відповідних заходів. Підкреслено, що за допомогою механізму правового регулювання, упорядковуються суспільні відносини та явища правової дійсності, забезпечується їх взаємодія та єдність функціонування, відбувається юридичний вплив на суспільні відносини та суб'єктів права за допомогою правових приписів. Особливе місце серед елементів механізму правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами Національної поліції займають акти правозастосування. У механізмі правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами поліції втілюється, зокрема у правозастосовній діяльності. Складові елементи механізму правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами поліції здебільшого співпадають із загальними напрямками регулювання адміністративного права. Втім, в контексті проведеного дослідження ми можемо говорити про окремі особливості, які вирізняють механізм правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами поліції від інших напрямів дії правових норм: по-перше, досліджуваний механізм правового регулювання чітко визначений нормами адміністративного права і забороняє свавільні дії Національної поліції при застосуванні адміністративно-правового примусу до суб'єктів права; по-друге, в цьому механізмі правового регулювання є чітко визначений перелік актів застосування та актів реалізації. Правозастосовні акти мають основні риси, які відмежовують їх від інших правових актів: державно-владний характер; характер веління; по-третє, система механізму правового регулювання складається з основних та факультативних елементів.

Ключові слова: механізм правового регулювання, адміністративно-правовий примус, Національна поліція України.

The purpose of the article is: to define the concept and reveal the elements of the mechanism of legal regulation of administrative and legal coercion by the National Police of Ukraine. The article reveals general theoretical approaches regarding the categories "mechanism" and "legal mechanism", on the basis of which it was established that the mechanism of legal regulation of the application of administrative and legal coercion by the National Police of Ukraine is a mutually agreed and complementary system set of elements defined by the norms of current legislation. which are aimed at ensuring effective regulation of legal relations arising in the process of implementing relevant measures.

It is emphasized that with the help of the mechanism of legal regulation, social relations and phenomena of legal reality are regulated, their interaction and unity of functioning is ensured, there is a legal influence on social relations and subjects of law with the help of legal prescriptions. Law enforcement acts occupy a special place among the elements of the mechanism of legal regulation of the use of administrative and legal coercion by the National Police. In the mechanism of legal regulation, the application of administrative and legal coercion by police bodies is embodied, in particular, in law enforcement activities. Constituent elements of the mechanism of legal regulation of the application of administrative and legal coercion by police bodies mostly coincide with the general directions of administrative law regulation. However, in the context of the conducted research, we can talk about certain features that distinguish the mechanism of legal regulation of the application of administrative and legal coercion by police bodies from other areas of legal norms: firstly, the researched mechanism of legal regulation is clearly defined by the norms of administrative law and prohibits arbitrary actions of the National the police when applying administrative and legal coercion to legal subjects; secondly, in this mechanism of legal regulation there is a clearly defined list of acts of application and acts of implementation. Law-enforcing acts have the main features that distinguish them from other legal acts: state-authority character; nature of command; thirdly, the system of the mechanism of legal regulation consists of basic and optional elements.

Key words: *mechanism of legal regulation, administrative and legal coercion, National Police of Ukraine.*

Постановка проблеми. У сучасній теорії адміністративного права використання поняття «механізму правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами поліції» має вагомe теоретичне та практичне значення. За допомогою цього правового явища віддзеркалюються всі недоліки правового регулювання застосування примусу органами Національної поліції, виявляються проблеми реалізації відповідних правових норм, розробляються ефективні шляхи удосконалення адміністративного законодавства у цій сфері. Механізм правового регулювання, як загальнотеоретична правова категорія відображає внутрішню динаміку, функціонування правової форми загалом. Серед низки категорій функціонального ряду досліджувана правова категорія є базовою. Саме тому висвітлення галузевої проблематики щодо механізму правового застосування адміністративно-правового примусу органами поліції доцільно розпочати з узагальненої характеристики понять «механізм» та «механізм правового регулювання».

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із регулюванням адміністративно-правового примусу органами Національної поліції України, у своїх наукових працях розглядали: О.М. Бандурка, Ю.З. Біла-Тюріна, С.І. Братков, С.М. Гусаров, Т.В. Євчук, О.Ф. Кобзар, А.Т. Комзюк, О.М. Музичук, М.І. Пелех, Д.Б. Санакоєв, Ю.В. Сіроштан, О.І. Ульянов, І.С. Циб, О.С. Юнін та багато інших. Втім, незважаючи на чималі теоретичні здобутки, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені теоретичному осмисленню сутності та елементів механізму правового регулювання адміністративно-правового примусу органами Національної поліції України.

Саме тому **метою статті** є: визначити поняття та розкрити елементи механізму правового регулювання адміністративно-правового примусу органами Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Роль та значення механізму правового регулювання адміністративно-правового примусу органами поліції полягає в тому, що за умови його ефективного функціонування можливим є: 1) захист суспільних відносин від будь-яких протиправних посягань; 2) дотримання прав, свобод та законних інтересів усіх суб'єктів права. Окрема категорія науковців визначає механізм правового регулювання через його складові елементи. Адже, будь-яка система складається з взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів. Такий підхід надасть можливість в контексті цього дослідження визначити окремі елементи механізму правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами поліції, що дозволить визначити основне його функціональне призначення. Тож, кожен елемент виступає частиною системи механізму правового регулювання.

До елементів, як складових системи механізму правового регулювання науковці-теоретики відносять такі: 1) юридичні норми; 2) правові відносини; 3) акти реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; 4) акти застосування права; 5) акти офіційного тлумачення права; 6) нормативно-правові акти; 7) юридичні факти; 8) законність; 9) правосвідомість; 10) правові

способи (дозволи, зобов'язання, заборони); 11) правові форми (використання, виконання, дотримання, застосування); 12) правова культура; 13) правомірна поведінка; 14) протиправна поведінка; 15) юридична відповідальність; 16) суб'єкти правового регулювання; 17) інші правові засоби. Не складно бачити, що у такому переліку – різнопланові елементи: формалізовані правові явища (нормативно-правові акти, суб'єкти правового регулювання), діяння (поведінка), ціннісні психологічні категорії (правосвідомість, правова культура) тощо. Без сумніву, всі вони так чи інакше прямо чи опосередковано пов'язані з правовим регулюванням. Саме тому їх і намагаються включити до механізму правового регулювання. Але з цього переліку необхідно виокремити саме ті, які у сукупності утворюють систему, яку ми називаємо «механізм правового регулювання» [1, с. 37].

Отже, П.М. Рабінович. поділяє елементи механізму правового регулювання на [2, с. 168–169]:

а) обов'язкові на відповідних стадіях регулювання: 1) норми права (моделюють, регламентують суспільні відносини); 2) нормативно-правові акти («організують» зміст правових норм, виражають їх зовні, забезпечують набуття ними чинності); 3) юридичні факти (породжують, змінюють або припиняють суб'єктивні юридичні права і обов'язки персоніфікованих суб'єктів); 4) правовідносини (конкретизують взаємні юридичні права та обов'язки персоніфікованих суб'єктів); 5) акти тлумачення (з'ясування) змісту правових норм; 6) акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків;

б) обов'язкові протягом усього регулювання: 1) правосвідомість (ідеологічно, духовно забезпечує процес правового регулювання); 2) законність (гарантує реальність здійснення регулятивного процесу);

в) факультативні: 1) інтерпретаційно-правові акти (забезпечують однакове розуміння змісту правових норм); 2) акти застосування правових норм (забезпечують владну організацію правовідносин між суб'єктами правореалізації) [2, с. 168–169]. Тож, вчений пропонує широкий підхід до елементної будови механізму правового регулювання.

Так, Ю.З. Біла-Тюріна розглядає структуру механізму адміністративно-правового регулювання послуг, що надаються Національною поліцією, шляхом виокремлення необхідних і достатніх елементів: 1) адміністративно-правові норми та адміністративне законодавство; 2) адміністративно-правові відносини; 3) правова свідомість; 4) правова поведінка; 5) юридична відповідальність [3, с. 5].

Незважаючи на різній у поглядах теоретиків на зміст механізму правового регулювання, більшість вчених до його основних конструктивних елементів все ж таки відносить норми права, правовідносини та акти реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. При цьому такі елементи розглядають не окремо, а у взаємному зв'язку. У самому загальному вигляді ці зв'язки можна викласти так. Правовідносини пов'язані з нормою права через диспозитивну норму, яка визначає зміст правовідносин, та через санкційну норму, що захищає правовідносини та гарантує функціонування правовідносин. Акт реалізації права є наслідком нормального функціонування правовідносин, переходу їх змісту у реальну поведінку суб'єктів. Акт застосування виходить з умов функціонування правовідносин та включається у роботу системи за умов не реалізованості змісту правовідносин. При цьому весь механізм правового регулювання працює як єдине ціле і фактично виконує функцію регулятора суспільних відносин. Він саме регулює суспільні відносини, вводить поведінку суб'єктів суспільних відносин до правових рамок, не тільки нормує відносини, що властиво правовій нормі, а й втілює ці правові норми у поведінку учасників відносин. Відтак можна стверджувати, що механізм правового регулювання у такому складі виконує функцію регулятора суспільних відносин, якщо під таким регулюванням розуміти не лише вироблення загальнообов'язкових правил поведінку, а й реалізацію цих правил у поведінці суб'єктів, фактичне «життя» правових норм, реальну впорядкованість суспільних відносин правом [1, с. 39].

Аналізуючи наведені загальнотеоретичні підходи щодо елементів, як складових механізму правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами поліції, ми пропонуємо визначити наступні:

- 1) адміністративно-правові норми;
- 2) правовідносини, що виникають у сфері застосування адміністративно-правового примусу органами поліції;
- 3) акти правозастосування адміністративно-правового примусу органами Національної поліції України;

4) інтереси та гарантування прав суб'єктів адміністративних правовідносин у сфері застосування адміністративно-правового примусу органами НПУ;

5) акти тлумачення (інтерпретаційні акти) адміністративно-правового примусу.

В контексті цього дослідження аналізу норм адміністративного права, що становлять нормативно-правове регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами Національної поліції, що об'єктивно виражені в законах та інших нормативно-правових актах, приділено увагу в попередньому підрозділі нашого дисертації. Тому, вважаємо за доцільне наразі зупинитися на дослідженні та тлумаченні інших елементів механізму правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами поліції.

Отже, одним з елементів механізму правового регулювання досліджуваної сфери є правовідносини, що виникають у сфері застосування адміністративно-правового примусу органами поліції. Один з класичних підходів до визначення дефініції «правові відносини» полягає в наступному і розглядає цю загальнотеоретичну правову категорію, як свідомі вольові суспільні відносини, що виникають і здійснюються на основі норм права, учасники яких пов'язані закріпленими в нормах права взаємними правами та обов'язками, реалізація яких забезпечується можливістю застосування державного примусу [5, с. 194; 6; 7].

Органи Національної поліції та їх посадові особи, як суб'єкт адміністративних правовідносин, що вступає у взаємодію з правопорушником, наділений владними повноваженнями та має правові підстави, у випадках визначених законом, застосувати заходи адміністративного примусу, за допомогою яких впливає на суспільні правовідносини з метою забезпечення суспільної безпеки, громадського правопорядку, охорони прав, свобод та інтересів усіх суб'єктів права.

Особливе місце серед елементів механізму правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами Національної поліції займають акти правозастосування. У механізмі правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами поліції втілюється, зокрема у правозастосовній діяльності.

Правозастосовні акти мають низку ознак, що виокремлюють їх з-поміж інших правових актів, але особливо слід підкреслити дві основні риси: державно-владний характер, що спріднює правозастосовний акт з іншими правовими актами, які виходять від державних органів або інших уповноважених суб'єктів і спрямовані на регулювання суспільних відносин; характер веління, яке індивідуалізує загальне правило поведінки (норму права) і містить заснований на ньому індивідуальний припис стосовно конкретного життєвого випадку, який викликає виникнення, зміну чи припинення правовідносин для конкретного суб'єкта права [9].

Під актами реалізації (застосування) В.В. Пашутін пропонує розуміти не документи з відповідною структурою, а переведені у правомірну поведінку загальний припис правової норми або індивідуальний припис, що впливає із загального припису правової норми [1, с. 40; 8]. Серед інших ознак слід назвати: законність правозастосовного акта, тобто прийняття його компетентним суб'єктом, у відповідності із законом, при додержанні правил, що регламентують порядок, строки його видання і форму; приймається компетентним суб'єктом; володіє юридичною силою; обов'язковість його для всіх суб'єктів права, кому він адресований; документальна форма акта, яка дозволяє точно зафіксувати зміст волі суб'єкта правозастосування і винесеного ним рішення, а також забезпечити можливість наступної перевірки цього рішення з точки зору його законності, обґрунтованості й таке інше [9]. За допомогою правозастосовної діяльності здійснюється два завдання: 1) організація виконання приписів норм права; 2) забезпечення реакції з боку державних органів за порушення або неналежне виконання норм права [12, с. 17]. Правозастосовний акт – це рішення, переважно документально оформлене, прийняте компетентним суб'єктом на основі правових норм, спрямоване на регулювання індивідуальних відносин шляхом виникнення, зміни чи припинення відповідних правовідносин [9].

Оформлення правового акту, в тому числі і акту правозастосування, пов'язується з прийняттям рішення відносно розподілу його складових компонентів та визначення їхніх зв'язків. Правозастосовні акти поліції можуть набувати як форму документа, зокрема, протокол про адміністративне правопорушення, протокол про адміністративне затримання тощо, так і форму дії (накладення адміністративного стягнення у вигляді попередження).

Ще одним елементом механізму правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами поліції є інтереси та гарантування прав суб'єктів адміністративних правовідносин у сфері застосування адміністративно-правового примусу органами Національної поліції України. Реалізація інтересів та прав суб'єктів адміністративних правовідносин

за допомогою механізму правового регулювання можлива лише за участі суб'єктів, наділених відповідними державно-владними повноваженнями. Особа не може самостійно наділити себе правами і обов'язками для того, щоб стати суб'єктом адміністративного права, – таким він може бути визнаний тільки відповідними нормами права за допомогою визначення відповідних прав і обов'язків. Так, В.К. Колпаков зазначає, що крім інших особливостей, «претендент» набуває статусу суб'єкта адміністративного права тільки в тому випадку, якщо держава, використовуючи адміністративно-правові норми, робить його носієм (власником) прав і обов'язків, які реалізуються останнім у сфері державного управління [13, с. 167].

Суб'єктами адміністративно-правових відносин у сфері застосування адміністративно-правового примусу органами поліції є, відповідно, органи Національної поліції України, з однієї сторони, та правопорушник – з іншої.

Останнім, запропонованим нами елементом механізму правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами поліції є акти тлумачення (інтерпретаційні акти) адміністративно-правового примусу органами Національної поліції України. Внаслідок діяльності по тлумаченню норм права може з'явитися офіційний акт тлумачення норми права (інтерпретаційний акт), який відіграє значну роль у процесі правоохоронної діяльності. Цей акт має особливу правову природу, діє в єдності з нормами права і тому не має самостійного значення. Акт тлумачення норми права (інтерпретаційний акт) – це акт-документ, що містить офіційне, формально-обов'язкове роз'яснення змісту норм права. Акти тлумачення норм права є характерними виключно для офіційного тлумачення норм права, оскільки в процесі неофіційного тлумачення такі акти, як правило, не видаються. У випадку, коли офіційне тлумачення норм права є нормативним, воно завжди знаходить свій зовнішній вираз в самостійному спеціальному документі – акті тлумачення норм права [14].

Акти тлумачення норм права в механізмі правового регулювання не є обов'язковим елементом саме у сфері застосування адміністративно-правового примусу органами поліції, тобто має другорядний, факультативний характер. Так, у разі виникнення необхідності інтерпретації окремої норми права, то поліцейський має змогу звернутися за офіційним тлумаченням задля уникнення порушень при застосуванні адміністративно-правового примусу.

Висновки. Складові елементи механізму правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами поліції здебільшого співпадають із загальними напрямками регулювання адміністративного права. Втім, в контексті проведеного дослідження ми можемо говорити про окремі особливості, які вирізняють механізм правового регулювання застосування адміністративно-правового примусу органами поліції від інших напрямів дії правових норм:

- по-перше, досліджуваний механізм правового регулювання чітко визначений нормами адміністративного права і забороняє свавільні дії Національної поліції при застосуванні адміністративно-правового примусу до суб'єктів права;
- по-друге, в цьому механізмі правового регулювання є чітко визначений перелік актів застосування та актів реалізації. Правозастосовні акти мають основні риси, які відмежовують їх від інших правових актів: державно-владний характер; характер веління;
- по-третє, система механізму правового регулювання складається з основних та факультативних елементів.

Список використаних джерел:

1. Пашутін В.В. Склад механізму правового регулювання: системний підхід. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*, 2016. № 2(56). С. 34–43.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. Вид. 9-те зі змінами. Львів : «Край», 2007. 192 с.
3. Біла-Тюріна Ю.З. Адміністративно-правове регулювання послуг, що надаються Національною поліцією України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2019. 22 с.
4. Пашутін В.В. Склад механізму правового регулювання: системний підхід. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*, 2016. № 2(56). С. 34–43.
5. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
6. Голосніченко І.П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття). Київ, 1998. 52 с.
7. Макаренко А.В. Адміністративне право : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ, 2008. 264 с.

8. Ткаля О. В. Адміністративно-правовий вплив на неправомірну поведінку: теоретичний аспект. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова; МОН України, НУ «ОЮА», Каф.крим. права та ін. крим.-прав. дисциплін Миколаїв. ін-т. права, ПРЦ НАПрНУ, ГО «Всеукр. Асоціація крим. права» . Миколаїв : Ліон, 2016. С. 425–450.

9. Офіційний веб-сайт Національної академії внутрішніх справ. URL: <https://arm.naiuau.kiev.ua/books/enforcement/info/lec5.html>

10. Пашутін В.В. Склад механізму правового регулювання: системний підхід. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*, 2016. № 2(56). С. 34–43.

11. Офіційний веб-сайт Національної академії внутрішніх справ. URL: <https://arm.naiuau.kiev.ua/books/enforcement/info/lec5.html>

12. Теорія та практика правозастосування у тестових завданнях : навч. посібник / за ред. Л. Р. Наливайко. 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 252 с.

13. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 1999. 736 с.

14. Теорія права і держави: навчальні матеріали. URL: https://pidru4niki.com/1527111543162/pravo/akti_ofitsiynogo_tlumachennya_norm_prava

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.17>

ГАПОН В.О.

СУБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

SUBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF VOLUNTEER ACTIVITIES IN UKRAINE

У статті проаналізовано повноваження суб'єктів публічного адміністрування у сфері волонтерської діяльності в Україні. Визначено зміст таких понять як «волонтерство», «волонтер» та «публічне адміністрування», що виступають в якості основи проведеного дослідження. Встановлено, що суб'єкти публічного адміністрування у сфері волонтерської діяльності виконують покладені на них повноваженням на чотирьох рівнях: вищому, середньому, місцевому та локальному. Необхідність публічного адміністрування у сфері волонтерської діяльності обґрунтовується тим, що на сучасному етапі, а саме в умовах повномасштабного вторгнення, надання допомоги Збройним Силам України, постраждалому цивільному населенню та внутрішньо переміщеним особам, виступає в якості життєво необхідної потреби у протистоянні збройній агресії росії.

Зазначено, що військові дії зумовили необхідність врегулювання зайняття волонтерською діяльністю у районі проведення антитерористичної операції, під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією російської федерації та/або іншої країни проти України, бойових дій та збройних конфліктів. Додатково встановлено гарантії надання грошової допомоги волонтерам, які загинули чи отримали інвалідність у процесі провадження волонтерської діяльності

© ГАПОН В.О. – аспірант кафедри галузевого права та загально-правових дисциплін (Інститут права та суспільних відносин ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «УКРАЇНА»)

на вищевказаних територіях, а також створення й функціонування відповідного Реєстру волонтерів, адміністрування якого провадиться Державною податковою службою України.

Розглянуто компетенцію центральних органів виконавчої влади та місцевих адміністрацій у сфері волонтерської діяльності. Звернуто увагу на повноваження та ролі органів державної влади у забезпеченні діяльності волонтерських та благодійних організацій, закріплених у відповідних нормативно-правових актах. Встановлено, що публічне адміністрування у сфері волонтерської діяльності наділені різним рівнем компетенції у зазначеній сфері, починаючи від формування державної політики як Кабінет Міністрів України, міністерства і відомості, та закінчуючи виконанням статутних завдань волонтерських організацій як місцеві державні організації.

Ключові слова: волонтерство, волонтер, волонтерська діяльність, публічне адміністрування, Реєстр волонтерів, суб'єкти публічного адміністрування, компетенція.

The article analyzes the powers of public administration subjects in the field of volunteering in Ukraine. The content of such concepts as «volunteering», «volunteer» and «public administration» is determined, which serve as the basis of the conducted research. It has been established that subjects of public administration in the field of volunteer activities fulfill the powers assigned to them at three levels: higher, middle and local. The need for public administration in the field of volunteer activity is justified by the fact that at the current stage, namely in the conditions of a full-scale invasion, the provision of assistance to the Armed Forces of Ukraine, the affected civilian population and internally displaced persons, acts as a vital necessity in resisting Russia's armed aggression.

It is noted that the military actions made it necessary to regulate volunteer activities in the area of the anti-terrorist operation, during the implementation of measures to ensure national security and defense, repulse and deter armed aggression of the Russian Federation in the Donetsk and Luhansk regions, implementation of measures necessary to ensure the defense of Ukraine, protection of the safety of the population and the interests of the state in connection with the military aggression of the Russian Federation and/or another country against Ukraine, hostilities and armed conflicts. In addition, guarantees of financial assistance to volunteers who died or became disabled in the course of volunteering in the above-mentioned territories were established, as well as the creation and functioning of the corresponding Register of Volunteers, which is administered by the State Tax Service of Ukraine.

The competence of central executive bodies and local administrations in the field of volunteering was considered. Attention is drawn to the powers and roles of state authorities in ensuring the activities of volunteer and charitable organizations, enshrined in the relevant regulatory and legal acts. It has been established that public administration in the field of volunteer activity is endowed with different levels of competence in the specified field, starting from the formation of state policy as the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries and information, and ending with the performance of statutory tasks of volunteer organizations as local state organizations.

Key words: volunteering, volunteer, public administration, Register of volunteers, ministries, competence.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день волонтерська діяльність виступає одним із найбільш важливих та актуальних явищ з різноманітних причин, до яких можливо віднести: можливість залучення до процесів покращення суспільного життя кожного члена суспільства; використання у соціальній сфері інноваційних та творчих ідей; можливість вирішення складних проблем окремих індивідів та суспільства у цілому; є механізмом донесення проблем до суб'єктів, які мають можливість їх вирішити. Для України на сучасному етапі волонтерство відіграє фактично роль життєво необхідної потреби у протидії збройній агресії росії, що полягає у допомозі постраждалому цивільному населенню, Збройним Силам України та внутрішньо перемішеним

особам. Волонтерство у нашій державі після повномасштабного вторгнення набуло статусу соціально-суспільного руху, що здатен прийняти на себе окремі повноваження державних та самоврядних інституцій, та є своєрідним проявом самовідданої активності громадян і способом самоорганізації суспільства.

Мета статті. Спираючись на доступні джерела, дослідити правовий статус суб'єктів публічного адміністрування у сфері волонтерської діяльності в Україні, та дати цьому правову оцінку за результатами дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання публічного адміністрування у різноманітних сферах суспільного життя та діяльності виступали об'єктом дослідження багатьох вітчизняних науковців, серед яких можливо виділити праці наступних учених: О.А. Андриєнко, І.А. Жукович, В.А. Загайний, І.Б. Коліушко, О.В. Курінний, О.В. Мацюк, Т.М. Мужанова, Л.М. Побоченко, А.М. Познякова, В.О. Стоян, В.П. Тимошук, Р.М. Федоряка, О.М. Яковенко та інших, у зв'язку із чим висловлювалися різні точки зору. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень проблеми правового статусу суб'єктів публічного адміністрування волонтерської діяльності в Україні, залишаються недостатньо вивчені та потребують більш детального аналізу окремих аспекти цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. В Україні сформовано усталену позицію суспільної праці та піклування про ближнього та взаємодопомоги. Особи, які провадили діяльність у зазначеній сфері, було прийнято називати альтруїстами, громадськими діячами, добровольцями або доброчинцями. Проте, у сучасному світі такі люди стали називатися волонтерами.

Волонтерство є фундаментом громадянського суспільства, оскільки без участі волонтерів досить важко увявити громадські організації та інститут громадянського суспільства у цілому; є неможливим здійснення якісного суспільного контролю за діями бізнесу та влади. Існування волонтерського руху сприяє забезпеченню достатнього обсягу ресурсів для розбудови суспільства, приділення належного часу та сил людям, які потребують реальної допомоги, а також формування творчого потенціалу для вирішення соціальних проблем.

Авторський колектив посібника волонтера визначає волонтером (від лат. «voluntarius» – бажання, воля) особу, яка за власним бажанням надає іншим допомогу [1, с. 7].

На думку Вашковича В.В., волонтери наділені правом на провадження волонтерської діяльності у складі волонтерської організації чи самостійно; проходження відповідної підготовки (інструктажу) для здійснення волонтерської діяльності; підвищення власного кваліфікаційного рівня; провадження волонтерської діяльності у безпечних та гігієнічних умовах; у разі потреби отримувати спеціальний одяг, взуття, інвентар, проїзні квитки у міському транспорті загальногo користування; підтримання зв'язків із волонтерськими організаціями зарубіжних країн тощо [2, с. 40]. При цьому, в сучасних умовах воєнного стану неможливо забезпечити належну реалізацію прав волонтерів, у тому числі й на безпеку.

У контексті досліджуваного питання заслуговує на увагу розуміння сутності поняття «публічне адміністрування». Так, відповідно до позиції О.В. Кузьменко, публічне адміністрування є одним із напрямків діяльності публічної адміністрації у сфері задоволення загальних публічних інтересів населення. Варто зауважити, що поняття «публічний інтерес» протягом останнього періоду викликає дискусії серед дослідників, внаслідок чого відсутня загально визнане трактування зазначеного феномену. Зокрема, звертається увага на співвідношення між категоріями «публічний інтерес» та «публічні зобов'язання» з приводу можливості реалізації публічних інтересів засобами приватного права, за межами адміністративно-правових положень [3].

У рамках обговорення порушеного питання у науковій літературі зазначається, що публічне адміністрування є регламентованою законодавчими та іншими нормативно-правовими актами системною, організуючою, владно-розпорядчою діяльністю державних органів влади і місцевого самоврядування, що спрямовується на упорядкування їх організаційної структури, підготовку, планування, розробку і практичну реалізацію рішень управлінського характеру, організації діяльності апарату управління, здійснення документального, кадрового, інформаційного та психологічного забезпечення їх діяльності, що має на меті досягнення суспільно корисних цілей, створення і діяльності конкретного суб'єкта адміністрування. Проте, з точки зору О.Б. Зіборєвої, запропонований підхід дещо обмежив соціальне значення публічного адміністрування як форми діяльності, що спрямовується на забезпечення досягнення соціально значимих цілей. Автором трактується досліджувана категорія в якості такої, що охоплює лише управлінські і забезпечувальні процеси у загальній системі органів публічного адміністрування. Досягнення суспільно корисних цілей напряму залежить від досконалості організації зазначених процесів, проте

первинним елементом у процесі розуміння сутнісних характеристик публічного адміністрування виступає не узгоджена взаємодія між конкретними чиновниками, а виключно соціально значимих цілей, досягнення яких є необхідним для переважної кількості населення [4, с. 222].

Суб'єктами публічного адміністрування є держава в особі уповноважених органів влади, місцевого самоврядування, інших установ і закладів, які не належать до будь-яких інших гілок влади. Отже, суб'єктами публічного адміністрування є органи влади, установи, підрозділи апарату управління чи посадові особи, якими здійснюється розробка та ухвалення державно-управлінських рішень щодо здійснення керуючого впливу на підпорядковані об'єкти управління чи регулювання окремих процесів і відносин у різноманітних сферах суспільної діяльності [5, с. 614; 6, с. 65].

Реалізація функцій у сфері волонтерської діяльності органами виконавчої влади провадиться відповідно до положень Закону України «Про волонтерську діяльність». Так, згідно із статтею 3 зазначеного акту, реалізація державної політики у сфері волонтерської діяльності провадиться Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, на який повноваження щодо реалізації державної політики у сфері волонтерської діяльності, іншими органами державної влади у межах наданих їм повноважень. Серед ключових завдань Кабінету Міністрів України у сфері волонтерської діяльності законодавцем визначено наступні: реалізація внутрішньої державної політики та виконання положень національного законодавства; розробка державних цільових програм у сфері волонтерської діяльності; спрямування та координація роботи центрального органу виконавчої влади, на який покладено повноваження щодо реалізації державної політики у сфері волонтерської діяльності, а також інших органів виконавчої влади з питань реалізації політики держави і цільових програм у досліджуваній сфері [7].

Варто зауважити, що у сфері здійснення публічного адміністрування у сфері волонтерської діяльності Кабінет Міністрів України характеризується не значною активністю, у тому числі й з питань розробки підзаконних нормативних актів. Проте, після першого факту збройної агресії росії проти України у 2014 році, що супроводжувалося анексією Криму та окупацією частини Донецької і Луганської областей, Кабінетом Міністрів України прийнято окремі нормативні акти, що стосуються волонтерської діяльності. Так, положеннями Порядку здійснення публічного збору благодійних пожертв для забезпечення бойової, мобілізаційної готовності, боєздатності та функціонування Збройних Сил України встановлено, що організація збору пожертв може провадитися особами, які уповноважені діяти від імені волонтерської чи благодійної організації, у тому числі й на підставі нотаріально посвідченої довіреності керівника такої організації, чи від власного імені на користь відповідної організації [8].

Додатково, постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження структури військового резерву людських ресурсів» врегульовано окремі аспекти надання спеціального правового статусу та соціальної підтримки волонтерам, їх родинам, які здійснюють діяльність на територіях ведення бойових дій [9]. У випадку загибелі чи отримання волонтером інвалідності через поранення, що отримано безпосередньо під час зайняття волонтерською діяльністю на територіях ведення бойових дій, законодавцем передбачено гарантії надання його сім'ї одноразової грошової виплати [10].

Серед суб'єктів публічного адміністрування у сфері волонтерської діяльності провідне місце займає Міністерство соціальної політики України як центральний орган виконавчої влади, на який покладено реалізацію повноважень у досліджуваній сфері. Так, у відповідно до частини третьої статті 3 Закону України «Про волонтерську діяльність», на Міністерство соціальної політики України покладено виконання наступних завдань: забезпечення реалізації політики держави у сфері волонтерської діяльності; реалізація заходів, спрямованих на популяризацію та розвиток волонтерської діяльності, у тому числі й шляхом поширення інформації про волонтерство; сприяння громадським організаціям у їх діяльності, спрямованій на розвиток волонтерства; поширення відомостей про стан реалізації регіональних і галузевих програм підтримки і заохочення волонтерської діяльності; оприлюднення на своєму офіційному веб-порталі відомостей про організації, які залучають до своєї діяльності волонтерів, у тому числі й окремі установи й організації, іноземних громадян, осіб без громадянства для зайняття волонтерською діяльністю на території України; сприяння у провадженні міжнародного співробітництва у сфері волонтерської діяльності, поширення та узагальнення практики роботи у досліджуваній сфері [6]. Вищевказані законодавчі норми знайшли своє відображення й у пп. 1, 77, 78, 79, 80, 81, 82 п. 3 Положенні про Міністерство соціальної політики України [11].

Варто зауважити, що Міністерство соціальної політики України виступає в якості одного з ключових елементів загального державного механізму публічного адміністрування волонтерської діяльності, що сприяє вирішенню комунікативних проблем у процесі взаємодії між окремими волонтерськими організаціями, групами волонтерів з різноманітними органами публічної влади. З метою вирішення існуючих проблем та реалізації поставлених завдань, було створено Раду координації роботи щодо надання волонтерської та благодійної допомоги при Міністерстві соціальної політики України. Рада має статус постійно діючого дорадчого органу Міністерства соціальної політики України, створеного з метою забезпечення взаємодії між органами державної влади та волонтерськими організаціями [12].

Окремі повноваження публічного адміністрування у сфері волонтерської діяльності покладено на Міністерство юстиції України, його структурні та територіальні підрозділи. Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, на нього покладається реалізація наступних повноважень у сфері волонтерської діяльності: забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері державної реєстрації благодійних та волонтерських організацій; здійснення нормативного, методологічного, інформаційного забезпечення та контролю за діяльністю у сфері державної реєстрації благодійних і волонтерських організацій; шляхом використання порталу електронних сервісів, здійснення забезпечення доступу до інформації в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, Єдиного реєстру громадських формувань; Реєстру громадських об'єднань, Реєстру символік громадських об'єднань [13].

Важливе місце у системі суб'єктів публічного адміністрування волонтерської діяльності займають Міністерство фінансів України, повноваження якого врегульовано Положенням про Міністерство фінансів України [14], та Державна податкова служба, яка у своїй діяльності керується постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України» [15]. Окрім цього, відповідно до Порядку формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції та/або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації, саме на Державну податкову службу України покладено повноваження щодо формування та ведення зазначеного реєстру [16]. Так, на Міністерство фінансів України та Державна податкова служба виконує наступні завдання: здійснює контроль за додержанням податкового і фінансового законодавства у сфері волонтерської діяльності; реалізація заходів запобігання порушенням фінансового і податкового законодавства; присвоєння громадським, у тому числі й волонтерським, організаціям ознак неприбутковості та їх включення до Реєстру неприбуткових установ та організацій; ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій [14; 15].

Залежно від особливостей і сфер провадження волонтерської діяльності до процесу публічного управління волонтерської діяльності можуть залучатися й інші відомості. Зокрема, важливу роль у сфері публічного управління волонтерської діяльності відіграють державні адміністрації. Так, у відповідності до положень Закону України «Про місцеві державні адміністрації» вони виконують наступні функції: сприяння роботі громадських організацій у напрямку проведення перевірки, підготовки та розгляду питань, які віднесено до компетенції місцевих державних адміністрацій; правом вимоги та отримання відповідної статистичної інформації та інших даних від громадських об'єднань; виконання статутних завдань та забезпечення дотримання законних прав та інтересів громадських організацій, враховуючи публічні інтереси [17].

У сучасних умовах військового стану важливу роль у сфері публічного адміністрування волонтерської діяльності відіграють громадські (благодійні) організації, які виступають в якості одного з елементів громадянського суспільства і демократичної держави, відповідальних за практичну реалізацію соціальної політики. Діяльність громадських об'єднань спрямована на реалізацію наступних функцій: проведення соціологічних досліджень щодо актуальних питань у сфері волонтерської діяльності; здійснення моніторингу, у тому числі й у соціальних мережах, проблем та пропозицій окремих громадських структур та індивідів; забезпечення поширення інформації про волонтерську діяльність; проведення просвітницької роботи з питань необхідності популяризації волонтерської діяльності в Україні; взаємодія з органами місцевої влади та самоврядування у сфері волонтерської діяльності; консультаційна діяльність із представниками громадськості з питань реалізації державної соціальної політики та сприяння розвитку волонтерського руху; практична реалізація громадських ініціатив з питань розвитку волонтерства, меценатства і благодійництва [18].

Висновки. Отже, проаналізувавши особливості суб'єктного складу публічного адміністрування у сфері волонтерської діяльності в Україні, ми прийшли до наступних висновків.

Суб'єктами публічного адміністрування у сфері волонтерської діяльності є система органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також громадські об'єднання, які, у відповідності до покладених на них функцій і завдань, враховуючи норми адміністративного права, реалізують визначені на законодавчому рівні виконавчо-розпорядчі повноваження щодо створення умов для повноцінної, безперешкодної та ефективної діяльності волонтерів.

Серед суб'єктів публічного адміністрування у сфері волонтерської діяльності ми виділяємо: Кабінет Міністрів України на найвищому рівні; окремі міністерства та відомості на середньому рівні (Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України, Державна податкова служба тощо); місцеві державні адміністрації на місцевому рівні; громадські та благодійні організації на локальному рівні. Кожен із визначених суб'єктів публічного адміністрування волонтерської діяльності реалізують виконавчі-розпорядчі повноваження, сприяючи повноцінній, безперешкодній та ефективній діяльності волонтерів, починаючи від формування державної політики до практичної реалізації статутних завдань окремої волонтерської організації.

Список використаних джерел:

1. Вашкович В.В. Посібник волонтера / В.В. Вашкович, О.Ю. Василенко, Т.О. Карабін, Я.В. Лазур, В.В. Манзюк, В.М. Рошканюк. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 88 с.
2. Вашкович В.В. Генеза волонтерства як суспільного явища та його правове відмежування від суміжних категорій. *Правова держава*. № 28. 2017. С. 39–44.
3. Kasianenko L., Shopina I., Karmalita M., Muliavka D. Interest in the context of tax relations: traditional approach and trends of tax management development. *Juridical Tribune (Tribuna Juridica)*. 2020. No 10(1). С. 56–68.
4. Зіборєва О.Б. Поняття та ознаки публічного адміністрування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. № 64. 2021. С. 220–223.
5. Енциклопедія державного управління: у 8 т. /наук.- ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк та інші. Київ : НАДУ, 2011. Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. Колегія: В.М. Князєв та ін.. 2011. 748 с.
6. Сукманова О.В. Поняття та система суб'єктів публічного адміністрування охорони права власності в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. № 33. 2018. С. 64–67.
7. Про волонтерську діяльність : Закон України № 3236-VI від 19.04.2011 року. *ВВР*, 2011, № 42, ст. 435. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 10.11.2023).
8. Про затвердження Порядку здійснення публічного збору благодійних пожертв для забезпечення бойової, мобілізаційної готовності, боєздатності та функціонування Збройних Сил України : Постанова Кабінету Міністрів України № 451 від 30.06.2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/451-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2023).
9. Про затвердження структури військового резерву людських ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України № 607 від 12.11.2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/607-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2023).
10. Деякі питання виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації та/або іншої країни проти України, бойових дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів України № 604 від 19.08.2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2023).
11. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : Постанова Кабінету Міністрів України № 423 від 17.06.2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.11.2023).
12. Про затвердження Положення про Раду з координації роботи щодо надання волонтерської та благодійної допомоги при Міністерстві соціальної політики України : Наказ Міністерства соціальної політики № 516 від 18.05.2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0649-15#Text> (дата звернення: 12.11.2023).
13. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України № 228 від 02.07.2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.11.2023).

14. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України : Постанова Кабінету Міністрів України № 375 від 20.08.2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.11.2023).

15. Про Державну податкову службу України та Державну митну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України № 227 від 06.03.2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.11.2023).

16. Про затвердження Порядку формування та ведення Реєстру волонтерів антитерористичної операції та/або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1471-14#Text> (дата звернення: 14.11.2023).

17. Про місцеві державні адміністрації: Закон України № 586-XIV від 09.04.1999 року. ВВР, 1999, № 20–21, ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 14.11.2023).

18. Гуменюк І.Я. Волонтерська діяльність як суб'єкт соціальної роботи з ВПО. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/28548/1/Humeniuk_Petryshyn.pdf (дата звернення: 19.11.2023).

УДК 342.922:351.746

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.18>

ДАШКОВСЬКА А.В.

ДОСВІД ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ЩОДО ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

EXPERIENCE OF FOREIGN STATES REGARDING PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE

Актуальність статті полягає в тому, що на сьогоднішній день законодавче забезпечення діяльності суб'єктів владних повноважень, що забезпечують її безпеку, необхідним правовим інструментарієм на основі демократичних принципів функціонування правової держави в Україні здійснено у повному обсязі. Нормативно-правове забезпечення національної безпеки та обороноздатності відповідає світовим демократичним стандартам, але, безумовно, потребує систематичного оновлення та вдосконалення, оскільки феномен національної безпеки та обороноздатності настільки складний, багатогранний, динамічний і суперечливий, що потребує періодичного науково-обґрунтованого коригування законодавства. Метою статті є спроба комплексного аналізу іноземних держав щодо публічного адміністрування у сфері національної безпеки і оборони та визначення пріоритетних напрямків його впровадження. У статті визначається, що процес забезпечення національної безпеки конкретної держави полягає у своєчасному виборі та застосуванні суб'єктами, які здійснюють таку діяльність, відповідних форм та методів використання своїх можливостей для захисту життєво важливих інтересів країни від потенційних небезпек або тих, що вже стали реальними, внутрішніх чи зовнішніх загроз відповідно до загальноновизнаних норм міжнародного права та національного законодавства. Незважаючи на процеси уніфікації законодавства та імплементації міжнародних норм, забезпечення національної безпеки держави здійснюється у суворій відповідності з національним законодавством та політичними цілями та

завданнями, сформульованими, як правило, у вигляді стратегії національної безпеки, концепції національної безпеки, доктрини або спеціального закону. Стратегія національної безпеки реалізується за допомогою спеціального механізму, що визначає індивідуальну специфіку та своєрідність кожної держави. Незважаючи на те, що немає єдиного універсального підходу до забезпечення внутрішньої безпеки держави, при побудові відповідних систем у різних країнах здійснюється уніфікація їх законодавства в цій галузі. Для збільшення ефективності забезпечення національної безпеки необхідно продовжувати роботу щодо впровадження досягнень науки у правоохоронну діяльність.

Ключові слова: *адміністративно-правовий статус, національна безпека, оборона, повноваження, компетенція.*

The relevance of the article lies in the fact that, to date, legislative support for the activities of the subjects of power, which ensure its security, with the necessary legal tools based on the democratic principles of the functioning of the rule of law in Ukraine has been fully implemented. The regulatory and legal provision of national security and defense capability meets world democratic standards, but certainly needs systematic updating and improvement, since the phenomenon of national security and defense capability is so complex, multifaceted, dynamic and contradictory that it requires periodic scientifically based adjustment of the legislation. The purpose of the article is to attempt a comprehensive analysis of foreign countries regarding public administration in the field of national security and defense and to determine the priority areas of its implementation. The article defines that the process of ensuring the national security of a specific state consists in the timely selection and application by the entities that carry out such activities of the appropriate forms and methods of using their capabilities to protect the vital interests of the country from potential dangers or those that have already become real, internal or external threats in accordance with generally recognized norms of international law and national legislation. Despite the processes of unification of legislation and implementation of international norms, ensuring the national security of the state is carried out in strict accordance with national legislation and political goals and objectives formulated, as a rule, in the form of a national security strategy, a national security concept, a doctrine or a special law. The national security strategy is implemented with the help of a special mechanism that determines the individual specificity and uniqueness of each state. Despite the fact that there is no single universal approach to ensuring the internal security of the state, when building appropriate systems in different countries, unification of their legislation in this field is carried out. In order to increase the efficiency of ensuring national security, it is necessary to continue work on the implementation of scientific achievements in law enforcement activities.

Key words: *administrative and legal status, national security, defense, powers, competence.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах світі перед кожною державою стоїть завдання забезпечення національної безпеки та обороноздатності. Діяльність держави має бути спрямована на захист національних інтересів, права і свободи людини і громадянина. У всіх країнах світу з найдавніших часів та понині цим питанням приділяється особливе увага. Вже наприкінці XVIII століття забезпечення свободи та безпеки громадян, їх рівність перед законом без урахування їх соціального стану, визначалося одним із найважливіших юридичних принципів у таких державах як Велика Британія, США, Франція та Голландія.

Аналіз виникнення та розвитку такої філософської та правової категорії як «безпека» дозволяє дійти висновку, що це міждисциплінарне наукове поняття, що має важливе прикладне значення та було піддане всебічному системному аналізу, з використанням комплексного підходу, в різних наукових працях, які присвячені безпековій проблематиці, як іноземних так і українських вчених. Одночасно, у Західній Європі проблеми забезпечення безпеки держави були об'єктом наукового пошуку вже з першої чверті XVIII століття, в той же час в Україні зазначена проблематика почала комплексно розглядатись після проголошення незалежності у 1991 році, оскільки у радянський період у даному напрямку було допущено суттєве відставання.

На даний час в Україні проведено титанічну роботу щодо законодавчого забезпечення у сфері публічного адміністрування у сфері національної безпеки і оборони, а також наукової розробки цього напрямку. Так у 2003–2004 році було прийнято Закони України «Про основи національної безпеки України» [1], «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [2], «Про організацію оборонного планування» [3] та низку інших, якими досить докладно розкривався зміст діяльності суб'єктів владних повноважень щодо забезпечення національної безпеки та обороноздатності держави, а також визначаються їх функції, завдання та повноваження у цій сфері. На даний час також постійно ведеться робота щодо удосконалення нормативно-правового регулювання даної сфери, про що свідчить, наприклад, прийняття у 2018 році нового Закону України «Про національну безпеку України» [4].

На сьогоднішній день законодавче забезпечення діяльності суб'єктів владних повноважень, що забезпечують її безпеку, необхідним правовим інструментарієм на основі демократичних принципів функціонування правової держави в Україні здійснено у повному обсязі. Нормативно-правове забезпечення національної безпеки та обороноздатності відповідає світовим демократичним стандартам, але, безумовно, потребує систематичного оновлення та вдосконалення, оскільки феномен національної безпеки та обороноздатності настільки складний, багатограний, динамічний і суперечливий, що потребує періодичного науково-обґрунтованого коригування законодавства.

Дослідження досвіду зарубіжних країн, системний аналіз організації діяльності органів, що входять у систему забезпечення їх національної безпеки та обороноздатності, дозволить нам врахувати як позитивні сторони, так і зробити висновки про неприпустимість та неможливість застосування окремих аспектів правового регулювання діяльності таких органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досвід іноземних держав щодо здійснення правоохоронної діяльності, а також забезпечення національної безпеки держави досліджували такі вчені як: М. Бессонова, О. Вонсович, І. Дудко, М. Єжеев, А. Іщенко, І. Кириченко, А. Корольова, С. Ніколаєнко, А. Пелих, І. Тихоненко, О. Устименко тощо. Водночас, можливості адаптації в Україні досвіду іноземних держав щодо публічного адміністрування у сфері національної безпеки і оборони залишаються малодослідженими, що обумовлює доцільність подальшого дослідження даної проблематики.

Метою статті є спроба комплексного аналізу іноземних держав щодо публічного адміністрування у сфері національної безпеки і оборони та визначення пріоритетних напрямків його впровадження.

Виклад основного матеріалу. Важливе значення має міжнародне співробітництво у сфері забезпечення національної безпеки. Особлива увага приділяється здійсненню його як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівні (в рамках ООН, Інтерполу, Європолу, а також у рамках інших міжнародних організацій) за основними напрямками діяльності органів, що входять до системи забезпечення національної безпеки.

В рамках міжнародного співробітництва здійснюється інформаційний обмін, проводяться скоординовані міжнародні поліцейські операції, профілактичних, оперативно-розшукових та слідчих заходів, виконуються міжнародні слідчі доручення та запити у межах надання правової допомоги у кримінальних справах, а також активізується взаємодія робочих груп з координації оперативної взаємодії у сфері боротьби з транснаціональною злочинністю, екстремізмом та тероризмом.

Також необхідно відзначити роль вивчення на постійній основі громадської думки щодо наявності у населення відчуття безпеки від злочинних посягань та довіри до поліції та інших. За даними проведених опитувань, за останні роки зросла частка громадян, які більші довіряють правоохоронним органам [5].

У будь-якій державі стабільною, стійкою та ефективною може бути лише та соціальна система, яка підтримується більшістю населення і яка має систему влади, яка побудована на основі вільного волевиявлення громадян у суворій відповідності до загально визначених принципів правової держави, не лише закріплених у конституції і законах конкретної держави, а й реально запроваджених у житті суспільства.

Існуючі в даний час різні організаційні структури системи забезпечення національної безпеки будь-якої держави є результатом її тривалого еволюційного історичного розвитку. Усі компоненти зазначеної системи виникали, розвивалися та змінювалися у процесі розширення державою сфери своєї діяльності, вони синхронно еволюціонували разом з нею.

Для комплексу заходів, спрямованих на вдосконалення організаційної структури системи забезпечення національної безпеки сучасної демократичної держави, характерна добре продумана поетапність у реорганізації, обумовлена появою нових зовнішніх чи внутрішніх загроз, що дозволяє як зберегти спадкоємність, так і збільшити ефективність у діяльності всіх компонентів системи. Пошук найефективнішої моделі системи забезпечення національної безпеки здійснюється постійно у всіх федеративних та унітарних державах незалежно від обраної ними системи правління. При цьому роль та місце збройних сил, поліції, жандармерії, розвідки та контррозвідки — ключових силових компонентів системи забезпечення національної безпеки, а також сама структура такої системи може суттєво відрізнятися через наявність значних історичних відмінностей між різними демократичними країнами. Зазначені відмінності найяскравіше виявляються в організаційній структурі системи забезпечення внутрішньої безпеки держави.

Логіка побудови відповідних систем забезпечення безпеки у різних державах може бути відмінною. Наприклад, для США характерна наявність значної кількості різних видів федеральних поліцейських сил та спецслужб, які конкурують один з одним і організаційно входять до різних відомств чи міністерств: оборони, внутрішньої безпеки, енергетики, юстиції та фінансів, що можна розглядати як відповідність демократичним принципам побудови публічної адміністрації [6]. Одночасно, в Австрії, Італії, Іспанії, Франції та ФРН, майже весь силовий блок зосереджений у структурах двох міністерств: оборони та внутрішніх справ.

При цьому погляди на функції та організаційно-правові засади діяльності різних елементів системи забезпечення національної безпеки, а також на характер їх застосування у разі загострення ситуації у країні та світі, з боку політичного керівництва та фахівців у США та країнах ЄС, практично однакові щодо питань забезпечення національної безпеки. Організаційна структура та особливості діяльності об'єктів управління (система забезпечення національної безпеки держави та її компонентів) у повному обсязі залежать від суб'єктів управління: вищих органів державної влади країни та політики, яку вони реалізують.

Зростання правоохоронного та безпекового апарату в країнах Західної Європи, а також в США пояснюється прагненням як правлячих, так і опозиційних партій цих держав забезпечити стабільність у суспільстві в умовах економічної кризи, не допустити повторення терактів, які мали місце на початку нинішнього століття у США, Великобританії, Іспанії, Франції, Бельгії та ФРН, а також виключити створення сприятливих умов для розвитку радикальних політичних сил, у тому числі екстремістського спрямування [7].

Одночасно, постійно зростає бюджетне фінансування та чисельність структур, які відповідають за боротьбу з тероризмом, протидію електронному шпигунству та криптографію, особливо в США. Бюджет ФБР – головного відомства боротьби з тероризмом США за минулі роки значно зріс, а чисельність особистого складу збільшилася вдвічі; електронним шпигунством та криптографією в США займається Агентство національної безпеки (АНБ), яке формально входить до складу Міністерства оборони, а по суті, є самостійним суб'єктом владних повноважень, голова якого призначається особисто Президентом США [8]. У Великобританії існує аналогічна структура – Центр урядового зв'язку (GCHQ), голова якого підпорядковується лише Прем'єр-міністру, а антитерористичний бюджет спецслужб Великобританії за останні роки зріс більш ніж у 3,5 рази.

Пріоритетне значення у багатьох країнах світу приділяється розробці нових технологій для більш ефективного забезпечення національної безпеки у сфері боротьби зі злочинністю. Досягнення науки активно використовуються в цій галузі, і, відповідно, у структурах поліцейських органів та спецслужб широко створюються нові спеціалізовані технічні підрозділи для боротьби з кіберзлочинністю, наукові лабораторії зі збору та зберігання баз даних ДНК тощо.

Наприклад, Великобританія є провідною державою серед держав Європи за щільністю застосування засобів електронного спостереження за безпекою міст та об'єктах транспортної системи. В середньому лондонець за добу до об'єктів відеореєстрації потрапляє не менше 300 разів; з 1984 року в країні організовано збирання ДНК у злочинців, який зберігається в єдиному національному банку даних [9].

Створення національного банку даних ДНК у нашій країні та дактилоскопія населення дозволить більш ефективно боротися зі злочинністю та забезпечити суди надійною доказовою базою. Слід врахувати світовий позитивний досвід і поетапно знайти для цього необхідні засоби.

Для вдосконалення діяльності спеціалізованих органів, які забезпечують національну безпеку в Україні, необхідно, з використанням прийнятних для нашої країни відповідних організаційно-правових рішень США, розробити заходи щодо адміністративно-правового забезпечення

перспективної практики ідентифікації особи за допомогою геномних банків даних ДНК та рай-дужної оболонки очей людини, що може суттєво збільшити ефективність безпекових заходів. Лише розробка адміністративно-правового механізму реалізації зазначених науково-технічних методів та його апробація дозволять ухвалити зважене рішення про доцільність застосування такої практики в правоохоронній діяльності.

Специфічною рисою організаційної структури Міністерства оборони США та МВС Великобританії є наявність структурних підрозділів, які відповідають за широке використання приватних військових компаній та приватних охоронних підприємств при вирішенні таких питань, які переважно в інших країнах світу вирішуються виключно державними органами.

Зокрема, США активно використовують приватні військові компанії та їх співробітників (колишніх військовослужбовців, поліцейських та співробітників спецслужб) при підготовці національних військових та поліцейських кадрів в Іраку, Афганістані, Колумбії та інших країнах Латинської Америки.

У структурі Міністерства оборони США створено та з 1996 року успішно функціонує спеціальне управління, яке не тільки відповідає за взаємодію з приватними військовими компаніями з питань підготовки кадрів для поліції та збройних сил, а також уповноважено від імені уряду США укладати з ними контракти для організації роботи з державними структурами Колумбії, Мексики та інших країн Латинської Америки та Афганістану у боротьбі з наркобізнесом. Також у структурі МВС Великобританії створено спеціальний відділ центру прикладних наук і технологій, який займається взаємодією з приватними органами, охоронними фірмами та просуванням на експорт їх інноваційних продуктів у сфері безпеки. Ці форми та методи роботи з приватними охоронними структурами представляють інтерес та потребують подальшого вивчення, оскільки можуть бути використані в окремих аспектах в нашій державі.

Також у структурі Збройних сил США на постійній основі функціонує спеціальний директорат по боротьбі з масовими заворушеннями, який тісно координує свою діяльність із Бюро Національної гвардії та поліцейськими органами суб'єктів федерації. Військовослужбовці цього структурного підрозділу заздалегідь готують усю необхідну документацію (карти місцевості та відповідні плани) для оперативного використання частин та підрозділів Збройних Сил для припинення можливих масових заворушень та вирішення інших внутрішньодержавних завдань.

У структурі МВС Італії та Великобританії створено окремі служби боротьби з організованою злочинністю. В Італії в роботі служби «Антимафія» МВС на постійній основі беруть участь представники карабінерів та фінансових гвардійців. У інших країнах підрозділи боротьби з організованою злочинністю здійснюють свою діяльність у складі служб кримінальної поліції.

Висновки. Процес забезпечення національної безпеки конкретної держави полягає у своєчасному виборі та застосуванні суб'єктами, які здійснюють таку діяльність, відповідних форм та методів використання своїх можливостей для захисту життєво важливих інтересів країни від потенційних небезпек або тих, що вже стали реальними, внутрішніх чи зовнішніх загроз відповідно до загально визнаних норм міжнародного права та національного законодавства. Незважаючи на процеси уніфікації законодавства та імплементації міжнародних норм, забезпечення національної безпеки держави здійснюється у суворій відповідності з національним законодавством та політичними цілями та завданнями, сформульованими, як правило, у вигляді стратегії національної безпеки, концепції національної безпеки, доктрини або спеціального закону. Стратегія національної безпеки реалізується за допомогою спеціального механізму, що визначає індивідуальну специфіку та своєрідність кожної держави. Незважаючи на те, що немає єдиного універсального підходу до забезпечення внутрішньої безпеки держави, при побудові відповідних систем у різних країнах здійснюється уніфікація їх законодавства в цій галузі. Так, у рамках ЄС системно та послідовно проводиться зближення законодавства у сфері боротьби з тероризмом, корупцією та фінансовими злочинами, що сприяє, зокрема, здійсненню тісної взаємодії правоохоронних органів по лінії Інтерполу, Європолу, та з міжнародною міжбанківською системою здійснення платежів SWIFT.

Для збільшення ефективності забезпечення національної безпеки необхідно продовжувати роботу щодо впровадження досягнень науки у правоохоронну діяльність: встановлювати системи відеоспостереження в всіх великих населених пунктах, розширювати бази даних зразків ДНК та законодавчо закріпити дактилоскопію дорослого населення, що не тільки дозволить підвищити результативність роботи правоохоронних органів в сфері розкриття злочинів, але і надасть в подальшому можливість виключити можливі помилки при здійсненні проваджень.

Список використаних джерел:

1. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
2. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19 червня 2003 року № 975-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-15#Text>
3. Про організацію оборонного планування : Закон України від 18 листопада 2004 року № 2198-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-15#Text>
4. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
5. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до виконавчих та правоохоронних органів влади, оцінка діяльності Уряду. Разумков центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia-otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-dovykonavchykh-ta-pravookhoronnykh-organiv-vlady-otsinka-diialnosti-uriadu-liutyi-2020r>
6. Boone Bartholomees J. Guide to national security policy and strategy. U.S. Army War College. Washington, DC. 2004. 295 p.
7. Rechtsinformationssystem des Bundes. URL: <http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10005792>
8. Young R. Defining Terrorism: The Evolution of Terrorism as a Legal Concept in International Law and its Influence on Definitions in Domestic Legislation. Boston College International and Comparative Law Review. 2006. Vol. 29. Issue 1. Article 3. P. 75-80.
9. Security Service MI5 : site. URL: <http://www.Mi5.gov.uk/home/about-us/what-we-do/protecting-national-security.html>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.19>

ДІДЕНКО В.В.

**МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

**THE PURPOSE AND TASKS OF PROFESSIONAL TRAINING OF EMPLOYEES
OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE**

Актуальність статті полягає у забезпеченні ефективної діяльності Національної поліції України залежить від багатьох чинників, серед яких важливе місце відводиться системі професійної підготовки поліцейських. Остання представляє собою сталий, систематичний, безперервний процес навчання, виховання та розвитку працівника в сфері виконуваного ним виду трудової (або службової) діяльності, який забезпечує набуття особою відповідного кола знань, навичок та вмінь необхідних і достатніх для правильного, ефективного і законного виконання покладеної на нього трудової функції. Тобто, професійна підготовка є комплексом заходів, об'єднаних в єдиний процес, який прямо залежить від особливостей професії працівника (службовця). Мета статті полягає у визначенні мети та завдання професійної підготовки працівників Національної поліції України. З'ясовано, що мета і завдання – це взаємодоповнюючі категорії, які показують призначення певного явища, процесу, механізму, тощо. Зокрема, мета є кінцевим, бажаним результатом якого необхідно досягти, «пункт призначення» стратегічного характеру. В свою чергу, завдання – це тактичні, поточні цілі, виконання яких обов'язкове для реалі-

зації мети. При цьому, обидві категорії – індивідуалізовані та залежать від змісту кожного окремого об'єкту. Визначено, що ключовою метою професійної підготовки поліцейських є формування у людини особистих (психологічних, моральних та фізичних) якостей, а також правової свідомості та професійних знань, умінь і навичок, які у своїй єдності дозволяють йому на високому рівні, якісно та оперативно виконувати покладені на них обов'язки в процесі реалізації завдань та функцій, що покладено на Національну поліцію України як ключовий правоохоронний орган нашої держави. Досягнення мети обумовлює необхідність вирішення наступних завдань: комплексний розвиток психологічної орієнтованості працівника на роботу в поліції з урахуванням рівня її динаміки, важкості, наявності обмежень, особливої корпоративної культури та специфіки управління; надання поліцейському ґрунтовних та широких теоретико-правових знань з приводу: сутності, змісту та важливості прав і свобод людини і громадянина, як особливої державної цінності; порядку та умов застосування заходів примусового характеру поліцією; організаційної специфіки та адміністративної діяльності органів та підрозділів поліції; тощо; фізичний розвиток поліцейських, забезпечення готовності їх організму до навантажень які виникають під час несення служби; формування та розвиток у поліцейських спеціальних практичних навичок, що включає в себе володіння прийомами застосування фізичної сили, вогнепальної зброї, спеціальних і оперативно-технічних засобів, проведення заходів оперативно-розшукового характеру, реалізації криміналістичних методів тощо; систематичне оновлення та вдосконалення набутих поліцейським знань, умінь та навичок з урахування зміни в соціальному середовищі, оновлення законодавства України, появи нових суспільних вимог до діяльності НПУ, тощо; виховання поліцейських в дусі глибокої поваги до кожного члена суспільства, необхідності виконання своїх завдань сумлінно та правильно, урахуваннячи їх особливу соціальну цінність.

Ключові слова: мета, завдання, професійна підготовка, працівники, поліцейські, Національна поліція.

The relevance of the article lies in ensuring the effective operation of the National Police of Ukraine depends on many factors, among which an important place is given to the system of professional training of police officers. The latter is a constant, systematic, continuous process of training, education and development of an employee in the field of the type of labor (or official) activity performed by him, which ensures that the person acquires the appropriate range of knowledge, skills and abilities necessary and sufficient for the correct, effective and legal performance of the tasks entrusted to him his labor function. That is, professional training is a set of measures combined into a single process that directly depends on the specifics of the employee's (employee) profession. The purpose of the article is to determine the purpose and task of professional training of the National Police of Ukraine. It was found that the goal and task are complementary categories that show the purpose of a certain phenomenon, process, mechanism, etc. In particular, a goal is a final, desired result that must be achieved, a "destination" of a strategic nature. In turn, tasks are tactical, current goals, the fulfillment of which is mandatory for the realization of the goal. At the same time, both categories are individualized and depend on the content of each individual object. It was determined that the key goal of professional training of police officers is the formation of a person's personal (psychological, moral and physical) qualities, as well as legal awareness and professional knowledge, abilities and skills, which in their unity allow him to perform at a high level, qualitatively and quickly the assigned their duties in the process of implementing the tasks and functions entrusted to the National Police of Ukraine as the key law enforcement body of our state. Achieving the goal requires solving the following tasks: comprehensive development of the employee's psychological orientation to work in the police, taking into account the level of its dynamics, difficulty, the presence of restrictions, a special corporate culture and the specifics of management; providing a police officer with thorough and broad theoretical and legal knowledge about: the essence, content and importance of the rights and freedoms of a person and a citizen, as a special state value; procedure and conditions for the application of coercive measures

by the police; organizational specifics and administrative activities of police bodies and units; etc; physical development of police officers, ensuring the readiness of their bodies for the loads that arise during the performance of their duties; formation and development of special practical skills of police officers, which includes mastery of the techniques of using physical force, firearms, special and operational-technical means, conducting activities of an operational-search nature, implementation of forensic methods, etc.; systematic updating and improvement of the acquired knowledge, skills and abilities of the police taking into account the changes in the social environment, updating the legislation of Ukraine, the emergence of new social requirements for the activities of the NPU, etc.; education of police officers in the spirit of deep respect for each member of society, the need to perform their tasks conscientiously and correctly, taking into account their special social value.

Key words: goal, task, professional training, employees, police officers, National Police.

Актуальність теми. Забезпечення ефективної діяльності Національної поліції України залежить від багатьох чинників, серед яких важливе місце відводиться системі професійної підготовки поліцейських. Остання представляє собою сталий, систематичний, безперервний процес навчання, виховання та розвитку працівника в сфері виконуваного ним виду трудової (або службової) діяльності, який забезпечує набуття особою відповідного кола знань, навичок та вмінь необхідних і достатніх для правильного, ефективного і законного виконання покладеної на нього трудової функції. Тобто, професійна підготовка є комплексом заходів, об'єднаних в єдиний процес, який прямо залежить від особливостей професії працівника (службовця). Варто зауважити, що професійна підготовка поліцейських не є явищем хаотичним, вона має чітко визначену мету, досягнення якої потребує вирішення низки завдань.

Стан дослідження. Окремі проблемні аспекти, пов'язані із професійною підготовкою працівників Національної поліції України досліджувались у працях: О.М. Бандурки, С.С. Вітвицької, А.П. Герасимова, А.В. Губанова, В.Г. Гриценка, А.О. Деркача, К.С. Ізбаха, В.Г. Кремень, І.М. Шопіної, Д.В. Швеця та багатьох інших. Втім, незважаючи на суттєвий науковий доробок, у зазначеній сфері залишається чимала кількість теоретичних проблем, які потребують вирішення.

Саме тому **метою статті** є: визначити мету та завдання професійної підготовки працівників Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Термін «мета» у словниковій літературі розкривається наступним чином: те, до чого прагнуть, що необхідно здійснити; кінцеве бажання, прагнення, намір, те чого хтось намагається досягти [1, с. 467]. Цікавих висновків з приводу сутності мети досягли представники філософської науки. В межах неї мета визначається як всебічне, достовірне вивчення об'єкта, предмета, їх структури, зв'язків і відносин на основі розроблених наукою методів і принципів пізнання, а також одержання і впровадження в практику корисних для людини результатів. Метою людської діяльності є прагнення досягти певного результату. Людина всіма можливими засобами і методами прагне досягти бажаного для неї результату. Тобто, можна сказати, що результат є змістом мети. У залежності від того, чого прагне суб'єкт пізнання, мета може бути загальною і спеціальною, безпосередньою і перспективною [2, с. 21].

З приводу сутності мети також вироблено багато індивідуальних наукових позицій. Наприклад, Ю.П. Сурмін зазначає, що мета являє собою ідеальне передбачення результату діяльності, що виступає її регулятором. Дослідник виокремлює такі основні особливості мети: є моделлю майбутнього результату, початковим образом, до якого рухається об'єкт; виступає як варіант задоволення потреби, сформований з кількох альтернатив. Мету системи Ю.П. Сурмін охарактеризував як бажаний результат діяльності системи, який формулюється як найкращий для неї стан. Мету системи звичайно виражають у вигляді цільової функції, яка відображає кілька цілей, що створюють ієрархію. Під метою системи розуміють певні переважаючі стани, до яких рухається система. Це можуть бути стани рівноваги або деякі функціональні дії системи та її перетворення до певних якісних станів [3, с. 385].

Поряд із поняттям мети найчастіше досліджується категорія «завдання». Етимологічно завдання схоже із метою, адже трактуються як: те, що потребує виконання, вирішення; все, що задано або що задається: запитання для вирішення, загадка, урок; наперед визначений,

запланований для виконання обсяг роботи, справа [1]. Разом із цим, на думку багатьох вчених завдання є складовою часткою мети. Наприклад, на думку Н.І. Матузова: «Мета, взята разом із засобами та умовами її здійснення, постає як завдання. Завдання – це те, що вимагає виконання, дозволу, втілення в життя. У повсякденному житті ціль і завдання часто вживаються в тому самому сенсі як синоніми, однак повного збігу між ними немає» [4, с. 117].

Тож, мета і завдання – це взаємодоповнюючі категорії, які показують призначення певного явища, процесу, механізму, тощо. Зокрема, мета є кінцевим, бажаним результатом якого необхідно досягти, «пункт призначення» стратегічного характеру. В свою чергу, завдання – це тактичні, поточні цілі, виконання яких обов'язкове для реалізації мети. При цьому, обидві категорії – індивідуалізовані та залежать від змісту кожного окремого об'єкту.

На сьогоднішній день в законодавстві України про діяльність НПУ відсутні норми, які б закріплювали загальне призначення професійної підготовки поліцейських. Лише в окремих випадках розкриваються завдання її складових елементів. Наприклад, в Наказі МВС «Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції» від 24.12.2015 №1625 виділяють завдання післядипломної освіти, які включають в себе: «1) навчання необхідним знанням і спеціальним навичкам для успішного виконання обов'язків із забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності та інших службових завдань; 2) удосконалення навичок управлінської діяльності, опанування методик навчання та виховання підлеглих, удосконалення в практичну діяльність досягнень науки, передових форм і методів роботи, основ наукової організації праці; 3) формування професійної самосвідомості працівників поліції, почуття відповідальності за свої дії, розуміння необхідності постійного вдосконалення своєї професійної майстерності з урахуванням специфіки діяльності в конкретних підрозділах поліції; 4) навчання прийомам та засобам забезпечення особистої безпеки при виконанні службових обов'язків, під час надзвичайних подій і в екстремальних умовах; 5) удосконалення навичок працівників поліції поведінки з вогнепальною зброєю, спеціальними засобами і спеціальною технікою, експлуатації транспортних засобів, засобів зв'язку; 6) формування високої психологічної стійкості працівників поліції, розвиток у них спостережливості, пильності, пам'яті, мислення та інших професійно-психологічних якостей і навичок» [5].

Завдання є нормативно-визначеними для службової підготовки у Положенні про організацію службової підготовки працівників НПУ: «1) підвищення рівня знань, умінь, навичок та професійних якостей поліцейських з метою забезпечення їх здатності до виконання завдань з охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного (громадського) порядку та безпеки; 2) вивчення нормативно-правових актів, які регламентують діяльність Національної поліції України; 3) удосконалення керівним складом органів (підрозділів) поліції, закладів, установ поліції навичок управління поліцейськими» [6].

Більш детально питанню мети та завдань професійної підготовки працівників в цілому та поліцейських зокрема приділено увагу в теорії права. Так, З.Н. Курлянд в рамках дослідження загальної методики професійної освіти (підготовки) виділив загальне значення її мети і завдань. На його думку, основна мета професійної освіти – загальний і професійний розвиток особистості, становлення її професійної культури. Тому незалежно від того, кого готують професійні навчальні заклади, яку освіту (середню, вищу) вони надають, головним є рівень загальної та професійної освіти і професійного розвитку, який ці заклади забезпечують. Слід також наголосити на необхідності тісного зв'язку середньої, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, що є запорукою реалізації безперервної освіти, освіти впродовж життя, яка має задовольняти потреби особистості в підвищенні кваліфікації чи у здобутті нової професії. Ці потреби виникають унаслідок мінливих умов ринку праці і вимагають створення системи професійної підготовки в навчальних закладах різного типу, що забезпечить перехід людини до більш високих рівнів особистісного та освітнього розвитку [7]. Реалізація цієї мети за поглядом вченого відбувається за рахунок таких завдань: 1) створення умов для оволодіння людиною знаннями і навичками у сфері професійної діяльності, отримання кваліфікації чи перекваліфікація, що забезпечує участь особистості в суспільно корисній праці відповідно до її інтересів і здібностей; 2) виховання соціально активної особистості, яка у своєму житті керується загальнолюдськими (честь, совість, людська гідність, справедливість) та культурно-національними (працелюбність, волелюбність, толерантність тощо) цінностями і здатна до перетворення виробництва, виробничих, економічних, суспільних відносин, до участі в управлінні, несе відповідальність за результати

своїєї діяльності тощо; 3) задоволення нагальних і перспективних потреб виробництва у кваліфікованих фахівцях, рівень підготовки яких відповідав би вимогам науково-технічного, соціального прогресу, які б були професійно мобільними, мали різнобічні професійні і загальноосвітні знання, уміння та навички [7].

М.І. Іншин виділяє наступні цілі професійної підготовки, а саме: постійна, цілеспрямована організаційно-управлінська робота керівників (начальників) усіх рівнів, яка спрямована на удосконалення їх професійної майстерності; проведення занять на високому теоретичному і методичному рівні; належне методичне забезпечення занять із професійної підготовки; активне та свідоме ставлення до підвищення своєї майстерності; постійний та дієвий контроль за виконанням навчальних програм, теоретичних планів, а також засвоєнням матеріалу під час проведення занять в системі професійної підготовки; удосконалення фінансового забезпечення системи навчання; належне наукове супроводження професійної підготовки; міжнародне співробітництво з питань професійного навчання [8, с. 26].

Мета і завдання професійної підготовки неодноразово розглядалися у сфері діяльності поліції та її попередника – органів внутрішніх справ. Так, А.С. Бурлака визначила, що основними завданнями професійної підготовки співробітників ОВС є: 1) оволодіння необхідними знаннями і спеціальними навичками для успішного виконання обов'язків з охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю та інших оперативно-службових завдань; 2) підвищення професіоналізму працівників ОВС шляхом удосконалення спеціальних навичок; 3) зміцнення зв'язків з населенням, забезпечення працівниками міліції прав людини під час виконання ними службових обов'язків, підвищення рівня загальної культури рядового і начальницького складу; 4) розвиток у працівників ОВС особистих високоморальних якостей, патріотизму і відповідальності, здібностей до ініціативних дій, сумлінного виконання професійного обов'язку [9, с. 150].

І.М. Шопіна виділяє призначення професійної підготовки слідчих поліції крізь наступну мету і завдання. «Мета професійної підготовки формується зовні системи освіти, обумовлена потребами суспільства та особистості та являє собою «замовлення» на підготовку спеціалістів. До того ж професійна підготовка повинна відзеркалювати не лише сучасний стан науки, техніки, виробництва, суспільних відношень, але й перспективи їх розвитку. Формування мети професійної підготовки має починатися з визначення вимог практичної діяльності та трансформації їх в педагогічні цілі. З огляду на це мету професійної підготовки слідчих необхідно розуміти як формування та розвиток системи професійно важливих знань, вмінь, навичок та особистісних якостей, необхідних для ефективної професійної діяльності. Мета професійної підготовки слідчих обумовлює її завдання, до яких слід віднести: оволодіння загальними та спеціальними знаннями, вміннями та навичками; формування, розвиток та корекція професійно важливих якостей особистості та профілактика професійних деформацій; формування та підтримання оптимальної професійної мотивації», – наголошує вчена [10, с. 147].

С.М. Бортник та Д.В. Швець визначають у своїх працях мету і завдання професійної підготовки поліцейських в цілому. На їх погляд метою останньої є формування професійної спрямованості, розвитку поліцейських як професіоналів, підвищення рівня їх професійної правової свідомості та правової культури, отримання ними нових спеціальних знань, навичок, умінь, які дозволять чітко, оперативно, неупереджено виконувати свої професійні обов'язки, відповідно до норм чинного законодавства та професійної етики, ґрунтуючись на потребах суспільства та держави. Основними завданнями професійної підготовки поліцейських в Україні на думку вчених є: «1) підготовка кваліфікованих фахівців правоохоронної діяльності, здатних на належному рівні забезпечувати охорону громадського порядку, проводити заходи по боротьбі зі злочинністю та захисту законних прав, свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією України; 2) вивчення нормативно-правових актів, які регламентують діяльність органів внутрішніх справ та їх практичне застосування при здійсненні оперативно-службової діяльності; 3) набуття працівниками знань і спеціальних навичок, необхідних для успішного виконання оперативно-службових завдань та постійне їх вдосконалення; 4) удосконалення навичок керівного складу органів внутрішніх справ та навчання підлеглих, упровадження в практику оперативно-службової діяльності досягнень науки та техніки, передових форм та методів роботи, основ наукової організації праці; 5) розвиток у працівників органів внутрішніх справ особистих моральних якостей, почуття відповідальності за власні дії, прагнення до постійного вдосконалення свого професійного та загальнокультурного рівня; 6) навчання працівників органів внутрішніх справ прийомам і способам забезпечення відповідальності за власні дії, прагнення постійного вдосконалення свого

професійного та загальнокультурного рівня; 7) навчання працівників органів внутрішніх справ прийомом та способам забезпечення професійної та особистої безпеки при виконанні службових обов'язків, у тому числі в екстремальних умовах; 8) зміцнення зв'язків із населенням, забезпечення працівниками органів внутрішніх справ прав людини та громадянина під час виконання ними службових обов'язків» [11, с. 194–195; 12, с. 442].

Таким чином, проведений вище аналіз дає змогу констатувати, що ключовою метою професійної підготовки поліцейських є формування у людини особистих (психологічних, моральних та фізичних) якостей, а також правової свідомості та професійних знань, умінь і навичок, які у своїй єдності дозволяють йому на високому рівні, якісно та оперативно виконувати покладені на них обов'язки в процесі реалізації завдань та функцій, що покладено на Національну поліцію України як ключовий правоохоронний орган нашої держави.

Досягнення вказаної мети обумовлює необхідність вирішення наступних завдань:

– комплексний розвиток психологічної орієнтованості працівника на роботу в поліції з урахуванням рівня її динаміки, важкості, наявності обмежень, особливої корпоративної культури та специфіки управління;

– надання поліцейському ґрунтовних та широких теоретико-правових знань з приводу: сутності, змісту та важливості прав і свобод людини і громадянина, як особливої державної цінності; порядку та умов застосування заходів примусового характеру поліцією; організаційної специфіки та адміністративної діяльності органів та підрозділів поліції; тощо;

– фізичний розвиток поліцейських, забезпечення готовності їх організму до навантажень які виникають під час несення служби;

– формування та розвиток у поліцейських спеціальних практичних навичок, що включає в себе володіння прийомами застосування фізичної сили, вогнепальної зброї, спеціальних і оперативно-технічних засобів, проведення заходів оперативно-розшукового характеру, реалізації криміналістичних методів тощо;

– систематичне оновлення та вдосконалення набутих поліцейським знань, умінь та навичок з урахування зміни в соціальному середовищі, оновлення законодавства України, появи нових суспільних вимог до діяльності НПУ, тощо;

– виховання поліцейських в дусі глибокої поваги до кожного члена суспільства, необхідності виконання своїх завдань сумлінно та правильно, ураховуючи їх особливу соціальну цінність.

Висновок. Таким чином, саме зазначені вище завдання, як вбачається, найбільш повно відображають практичний зміст та призначення професійної підготовки працівників Національної поліції України. Разом із тим, як недолік слід відзначити той факт, що ані мета, ані завдання професійної підготовки досліджуваної категорії працівників не віднайшли свого законодавчого закріплення. А відтак, дана прогалина потребує усунення шляхом внесення змін та доповнень до діючого спеціального законодавства, норми якого регулюють діяльність поліції взагалі, а також питання професійної підготовки поліцейських, зокрема.

Список використаних джерел:

1. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. 683 с.
2. Рогач О.Я. Кодифікаційні акти в системі законодавства України : дисертація . Ужгород : Ужгородський національний університет. 2003. 209 с.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
4. Удовенко Ж.В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві: дисертація. Київ : Національна академія внутрішніх справ України. 2004. 205 с.
5. Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції: наказ від 24.12.2015 № 1625. *Офіційний вісник України*. 2016. № 11. Ст. 173.
6. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : Наказ МВС України від 26.01.2016 № 50. *Офіційний вісник України*. 2016. № 22. Ст. 42.
7. Курлянд З.Н. Теорія і методика професійної освіти: навчальний посібник. Київ : Вид-во «Знання». 2012. 390 с.
8. Іншин М.І. Перспективні напрямки професійної підготовки державних службовців в Україні. *Право і безпека*. 2006. № 5 (1). С. 24–27.

9. Бурлака О.С. Атестаційні провадження : дисертація. Київ : Київський національний університет внутрішніх справ. 2007. 220 с.

10. Шопіна І.М. Правові та організаційні засади підвищення ефективності професійної діяльності слідчих органів внутрішніх справ України : дисертація. Харків : Національний університет внутрішніх справ. 2004. 192 с.

11. Бортник С.М. Професійна підготовка поліцейського в Україні: зміст та завдання. Харків : Особистість, суспільство, закон. 2021. С. 192–195.

12. Швець Д.В. Поняття, зміст та функції професійної підготовки поліцейського в Україні. *Форум права*. 2017. № 5. С. 441–446.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.20>

КАБИШ О.О.

СУЧАСНИЙ СТАН АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ

THE CURRENT STATE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE INTERACTION OF CYBERCRIME COUNTERMEASURES SUBJECTS

Актуальність статті полягає в тому, що широке впровадження нових технічних рішень, які використовуються для реалізації процесу інформатизації у всьому світі, призводить до формування нових геополітичних концепцій в контексті глобальних соціально-технічних систем. Міжнародна інформаційна область стає не лише важливим аспектом співпраці, але і сферою конкуренції між окремими особами, країнами та міжнародними політичними та економічними об'єднаннями. Електронно-комунікаційна інфраструктура, разом із іншими інформаційними ресурсами, стає об'єктом міжнародних змагань за глобальне лідерство або предметом недобросовісної конкуренції у сфері підприємництва й інших суспільних інформаційних відносин. Критичним моментом у забезпеченні безпеки інформації є правомірне використання комп'ютерних систем, що спрямоване на запобігання їх незаконному використанню та порушенням існуючих соціальних і політичних норм. Саме тому, важливим завданням законодавця є забезпечення ефективної співпраці суб'єктів протидії кіберзлочинності, реалізація якої вимагає створення належного нормативно-правового підґрунтя. У статті здійснено комплексний аналіз нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовані на регулювання взаємодії суб'єктів протидії кіберзлочинності. Доведено, що в системі правових засад відповідного регулювання ключове місце відводиться нормам адміністративної галузі права, адже саме за їх допомогою розкриваються: організаційно-управлінські аспекти взаємодії; порядок реалізації спільної діяльності уповноважених суб'єктів в секторі кібербезпеки та їх ієрархічне підпорядкування; правовий статус суб'єктів взаємодії, ключові цілі, завдання та функції співпраці; тощо. Зроблено висновок, що юридичне підґрунтя взаємодії суб'єктів протидії кіберзлочинності складає велика група нормативно-правових актів. Вона включає в себе Конституцію України, а також міжнародні документи (ратифіковані у встановленому законом порядку) та прийняті закони і підзаконні нормативно-правові акти, серед яких переважають адміністративно-правові норми. Така галузева приналежність пов'язана із характером суспільно-правових відносин, що виникають

в процесі взаємодії суб'єктів протидії суспільно-небезпечним діям вчиненим із використанням інформаційних технологій. Саме в правових актах адміністративного характеру розкриваються: організаційно-управлінські аспекти взаємодії; порядок реалізації спільної діяльності уповноважених суб'єктів в секторі кібербезпеки та їх ієрархічне підпорядкування; правовий статус суб'єктів взаємодії, ключові цілі, завдання та функції співпраці; тощо. Також, на сьогоднішній день стан адміністративно-правового регулювання взаємодії суб'єктів протидії кіберзлочинності можна оцінити неоднозначно. Так, з одного боку, наявною є широка нормативна база, спрямована на регулювання суспільних відносин у відповідній сфері, а з іншої сторони чинне законодавство має низку прогалин та недоліків, до яких слід віднести: невизначеність механізмів взаємодії спеціально уповноважених суб'єктів у відповідній сфері; відсутність законодавчого закріплення.

Ключові слова: *нормативно-правові акти, адміністративно-правове регулювання, правове регулювання, взаємодія, суб'єкти, протидія кіберзлочинності.*

The relevance of the article lies in the fact that the wide implementation of new technical solutions, which are used to implement the process of informatization throughout the world, leads to the formation of new geopolitical concepts in the context of global socio-technical systems. The international information field is becoming not only an important aspect of cooperation, but also a field of competition between individuals, countries, and international political and economic associations. Electronic communication infrastructure, together with other information resources, becomes the object of international competitions for global leadership or the subject of unfair competition in the field of entrepreneurship and other social information relations. A critical point in ensuring information security is the lawful use of computer systems aimed at preventing their illegal use and violations of existing social and political norms. That is why an important task of the legislator is to ensure the effective cooperation of the actors in the fight against cybercrime, the implementation of which requires the creation of an appropriate regulatory and legal basis. In the article, a comprehensive analysis of normative legal acts of different legal force, the norms of which are aimed at regulating the interaction of actors in the fight against cybercrime, is carried out. It is proved that in the system of legal foundations of the relevant regulation, the key place is assigned to the norms of the administrative branch of law, because it is with their help that the following are revealed: organizational and management aspects of interaction; the procedure for implementing joint activities of authorized entities in the cyber security sector and their hierarchical subordination; legal status of subjects of interaction, key goals, tasks and functions of cooperation; etc. It was concluded that the legal basis for the interaction of actors in the fight against cybercrime is a large group of normative and legal acts. It includes the Constitution of Ukraine, as well as international documents (ratified in accordance with the procedure established by law) and adopted laws and bylaws, among which administrative and legal norms prevail. Such branch affiliation is related to the nature of social and legal relations that arise in the process of interaction of subjects against socially dangerous acts committed with the use of information technologies. It is in legal acts of an administrative nature that the following are disclosed: organizational and management aspects of interaction; the procedure for implementing joint activities of authorized entities in the cyber security sector and their hierarchical subordination; legal status of subjects of interaction, key goals, tasks and functions of cooperation; etc. Also, to date, the state of administrative and legal regulation of the interaction of cybercrime countermeasures can be assessed ambiguously. So, on the one hand, there is a broad regulatory framework aimed at regulating social relations in the relevant field, and on the other hand, the current legislation has a number of gaps and shortcomings, which should include: the uncertainty of the mechanisms of interaction of specially authorized subjects in the relevant field; lack of legal confirmation.

Key words: *regulatory and legal acts, administrative and legal regulation, legal regulation, interaction of subjects, combating cybercrime.*

Постановка проблеми. Широке впровадження нових технічних рішень, які використовуються для реалізації процесу інформатизації у всьому світі, призводить до формування нових геополітичних концепцій в контексті глобальних соціально-технічних систем. Міжнародна інформаційна область стає не лише важливим аспектом співпраці, але і сферою конкуренції між окремими особами, країнами та міжнародними політичними та економічними об'єднаннями. Електронно-комунікаційна інфраструктура, разом із іншими інформаційними ресурсами, стає об'єктом міжнародних змагань за глобальне лідерство або предметом недобросовісної конкуренції у сфері підприємництва й інших суспільних інформаційних відносин. Критичним моментом у забезпеченні безпеки інформації є правомірне використання комп'ютерних систем, що спрямоване на запобігання їх незаконному використанню та порушенням існуючих соціальних і політичних норм. Саме тому, важливим завданням законодавця є забезпечення ефективної співпраці суб'єктів протидії кіберзлочинності, реалізація якої вимагає створення належного нормативно-правового підґрунтя.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання, пов'язані із регулюванням протидії кіберзлочинності, у своїх наукових працях розглядали: П.П. Андрушко, В.О. Голубєва, І.В. Кобзев, Н.С. Козак, С.Й. Кравчук, С.А. Кузьмін, А.М. Кулик, М.С. Кучеренко, Н.І. Мазниченко, М.С. Мазуренко, В.В. Марков та багато інших. Втім, незважаючи на суттєві теоретичні здобутки, вчені у своїх працях досить поверхневу увагу приділяли саме питанню адміністративно-правового регулювання взаємодії суб'єктів протидії кіберзлочинності.

Саме тому **метою статті** є: оцінити сучасний стан адміністративно-правового регулювання взаємодії суб'єктів протидії кіберзлочинності.

Постановка проблеми. Розкриття стану адміністративно-правового регулювання взаємодії суб'єктів протидії кіберзлочинності варто починати із опрацювання центрального документу національної правової системи – Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-вр. Так, в Конституції знаходять своє закріплення засади суспільно-політичного та державного устрою, як то специфіка поділу державної влади, політико-територіальний поділ країни, повноваження вищих інституцій державної влади (Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України), основоположні права та свободи людини і громадянина тощо. Конституційними положеннями питання взаємодії суб'єктів протидії кіберзлочинності прямо не регламентовано, але норми Основного закону становлять базу адміністративно-правового регулювання їх діяльності в цілому. В статті 17 документу зазначено: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [1].

Відмітити варто статтю 9 Основного Закону, яка фактично наділяє юридичною силою іншу групу правових засад взаємодії суб'єктів протидії кіберзлочинності – міжнародні нормативно-правові акти. Відповідно до вказаного конституційного положення чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України [1].

На сьогоднішній день Україною ратифіковано низку документів в сфері протидії кіберзлочинності. Відмітити, як приклад, варто Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність від 23.11.2001. В преамбулі документу наголошено, що він є необхідним для зупинення дій, спрямованих проти конфіденційності, цілісності і доступності комп'ютерних систем, мереж і комп'ютерних даних, а також зловживання такими системами, мережами і даними, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за таку поведінку, як це описано у Конвенції, надання повноважень, достатніх для ефективної боротьби з такими кримінальними правопорушеннями шляхом сприяння їхньому виявленню, розслідуванню та переслідуванню, як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях, і укладення домовленостей щодо швидкого і надійного міжнародного співробітництва [2]. Так, Конвенція містить чіткий перелік дій, які визнаються кіберзлочинами на території держав-учасниць документу, зокрема: незаконний доступ, нелегальне перехоплення, втручання у данні, втручання у систему, зловживання пристроями, шахрайство, пов'язане з комп'ютерами і таке інше [2].

Суттєву увагу в Конвенції приділено питанню співпраці у протидії кіберзлочинності, як на внутрішньо-національному, так і міжнародному рівні. Наприклад, в статті 21 говориться про те, що компетентні органи сторін-учасниць документу зобов'язані співробітничати у зборі або запису даних змісту інформації у реальному масштабі часу, які належать до визначеної передачі інформації на її території, яка здійснюється за допомогою комп'ютерних систем. В свою чергу, у статті 23 наголошено, що сторони співробітничать між собою у найширших обсягах шляхом застосування відповідних міжнародних документів щодо міжнародного співробітництва у кримінальних питаннях, угод, укладених на основі єдиного чи взаємного законодавства, і внутрішньодержавного законодавства, з метою розслідування або переслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з комп'ютерними системами і даними або з метою збирання доказів у електронній формі, які стосуються кримінальних правопорушень [2].

В рамках національної системи права окрім Конституції, до правових засад взаємодії в сфері протидії кіберзлочинності варто віднести Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) та Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК). Важливість першого документу полягає в тому, що його ключовим завданням є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Закон визначає, які саме діяння слід вважати кіберзлочинами та які міри кримінально-правового впливу застосовуються до осіб, які їх вчиняють [3].

В свою чергу, Кримінальний процесуальний кодекс України визначає процедурний порядок протидії передбаченим ККУ кіберзлочинам шляхом здійснення кримінального провадження. Стаття 2 КПК закріплює, що завданнями останнього є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Кримінальне провадження щодо відповідних кіберзлочинів передбачає здійснення відповідних слідчих (розшукових) та негласних (слідчих) розшукових дій з метою збору доказів для подальшого судового розгляду факту вчинення суспільно-небезпечного діяння та притягнення у разі доведення вини особи до кримінальної відповідальності [4].

Серед законодавчих актів, що входять до системи правових засад взаємодії суб'єктів протидії злочинності, варто виділити Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 №2163-VIII. Закон визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки. Згідно до статті 1 документу, кібербезпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі [5].

Національна система кібербезпеки реалізується сукупністю суб'єктів забезпечення кібербезпеки та взаємопов'язаних заходів політичного, науково-технічного, інформаційного, освітнього характеру, організаційних, правових, оперативно-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних, оборонних, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного і технічного захисту національних інформаційних ресурсів, кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури. Державні органи та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, особи, громадяни та об'єднання громадян зобов'язані сприяти суб'єктам забезпечення кібербезпеки, повідомляти відомі їм дані щодо загроз національній безпеці з використанням кіберпростору або будь-яких інших кіберзагроз об'єктам кібербезпеки, кібератак та/або обставин, інформація про які може сприяти запобігання, виявленню і припиненню таких загроз, протидії кіберзлочинам, кібератакам та мінімізації їх наслідків [5].

До нормативно-правових актів в сфері регулювання протидії кіберзлочинності також варто віднести Закон України «Про розвідку» від 17.09.2020 №912-IX в рамках якого питання кібербезпеки присвячено значну увагу. Вказаний Закон декларує, що розвідка – це організаційно-функціональне поєднання визначених законодавством розвідувальних органів та діяльності, яку вони здійснюють самостійно або у взаємодії між собою та з іншими суб'єктами розвідувального співтовариства з метою забезпечення національної безпеки і оборони України. Основними завданнями розвідки є: 1) своєчасне забезпечення споживачів розвідувальною інформацією; 2) сприяння реалізації національних інтересів України; 3) протидія зовнішнім загрозам національній безпеці України у визначених законом сферах. Відповідно до них, однією з ключових функцій діяльності розвідувальних органів визначено: виявляти та визначати ступінь зовнішніх загроз національній безпеці України, у тому числі у кіберпросторі, життю, здоров'ю її громадян та об'єктам державної власності за межами України, організувати і проводити спеціальні (активні) заходи щодо таких загроз та з протидії іншій діяльності, що становить зовнішню загрозу національній безпеці України [6].

Регулювання суспільних відносин в сфері протидії кіберзлочинності та взаємодії суб'єктів цієї діяльності відбувається за рахунок не тільки законодавчих, але й цілого ряду підзаконних документів, які неможливо оминати увагою. До числа останніх, зокрема, відносяться акти Президента України. Так, Указом Голови держави від 26.08.2021 № 447/2021 уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію кібербезпеки України». Стратегія визначає, що для подальшої розбудови національної системи кібербезпеки на засадах стримування, кіберстійкості, взаємодії необхідним є: посилення спроможності національної системи кібербезпеки для унеможливлення збройної агресії проти України у кіберпросторі або з його використанням, нейтралізації розвідувально-підривної діяльності, мінімізації загроз кіберзлочинності та кібертероризму (стримування); набуття здатності швидко адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх загроз у кіберпросторі, підтримувати та відновлювати стале функціонування національної інформаційної інфраструктури, насамперед об'єктів критичної інформаційної інфраструктури (кіберстійкість); забезпечення розвитку комунікації, координації та партнерства між суб'єктами забезпечення кібербезпеки на національному рівні, розвиток стратегічних відносин у сфері кібербезпеки із ключовими іноземними партнерами, передусім з Європейським Союзом, Сполученими Штатами Америки та іншими державами – членами НАТО, співробітництво у цій сфері з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України (взаємодія) [7].

Висновки. Отже, юридичне підґрунтя взаємодії суб'єктів протидії кіберзлочинності складає велика група нормативно-правових актів. Вона включає в себе Конституцію України, а також міжнародні документи (ратифіковані у встановленому законом порядку) та прийняті закони і підзаконні нормативно-правові акти, серед яких переважають адміністративно-правові норми. Така галузева приналежність пов'язана із характером суспільно-правових відносин, що виникають в процесі взаємодії суб'єктів протидії суспільно-небезпечним діянням вчиненим із використанням інформаційних технологій. Саме в правових актах адміністративного характеру розкриваються: організаційно-управлінські аспекти взаємодії; порядок реалізації спільної діяльності уповноважених суб'єктів в секторі кібербезпеки та їх ієрархічне підпорядкування; правовий статус суб'єктів взаємодії, ключові цілі, завдання та функції співпраці; тощо.

На завершення хотілося б відзначити, що на сьогоднішній день стан адміністративно-правового регулювання взаємодії суб'єктів протидії кіберзлочинності можна оцінити неоднозначно. Так, з одного боку, наявною є широка нормативна база, спрямована на регулювання суспільних відносин у відповідній сфері, а з іншої сторони чинне законодавство має низку прогалин та недоліків, до яких слід віднести: невизначеність механізмів взаємодії спеціально уповноважених суб'єктів у відповідній сфері; відсутність законодавчого закріплення форм та методів здійснення даної спільної діяльності; тощо.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
2. Конвенція про кіберзлочинність: конвенція про кіберзлочинність: конвенція, міжнародний документ від 23.11.2001. *Офіційний вісник України*. 2007. № 65. Ст. 107.
3. Кримінальний кодекс України : кодекс від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. Ст. 474.

5. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 91. Ст. 31.

6. Про розвідку: закон від 17.09.2020 № 912-IX. *Офіційний вісник України*. 2020. № 86. Ст. 2761.

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: указ, стратегія від 26.08.2021 № 447/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 70. Ст. 4417.

УДК 342.951 + 351.74

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.21>

КАМИШАНСЬКИЙ О.Ю.

СЛУЖБА В ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХНЬОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ

POLICE SERVICE DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE: FEATURES AND PROBLEMS OF THEIR CLASSIFICATION

Актуальність статті полягає в тому, що служба в поліції завжди вирізнялася внутрішньою спрямованістю, адже головні завдання цього органу пов'язані із забезпеченням публічної безпеки та порядку у суспільстві. Водночас, після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, виникла необхідність адаптації системи Національної поліції до функціонування в особливих умовах воєнного стану. В зв'язку із цим були переглянуті окремі пріоритети поліцейської діяльності, розширені повноваження та оптимізовані завдання. Мета статті полягає у розкритті основних підходів до класифікації особливостей служби в поліції під час дії воєнного стану в Україні та пов'язаних із цим проблем. У статті розкрито основні підходи до класифікації особливостей служби в поліції під час дії воєнного стану в Україні та пов'язані із цим проблеми. Наголошено на необхідності адаптації системи Національної поліції до функціонування в особливих умовах воєнного стану, зокрема, перегляді окремих пріоритетів поліцейської діяльності, розширенні повноважень та оптимізації завдань. Особливості служби в поліції під час дії воєнного стану в Україні розглянуто в межах трьох рівнів: законодавчого, організаційного та суб'єктивного – на яких поліцейська служба набуває рис і ознак, що позначаються на системі поліції, повноваженнях, порядку проходження служби, грошовому і медичному забезпеченні, а також відповідальності поліцейських під час дії особливого правового режиму. Так на законодавчому рівні зроблено акцент на змінах і доповненнях до нормативно-правових актів, якими врегульовано діяльність Національної поліції. Вказано на можливість участі поліції особливого призначення безпосередньо у бойових діях, а також на розширення закріплених Законом України «Про Національну поліцію» повноважень. На організаційному рівні звернуто увагу на формування у системі поліції нового міжрегіонального територіального органу – Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють». Також, враховано зміни у взаємодії поліції та суспільства в особливий період. На суб'єктивному рівні від-

мічені зміни у грошовому та медичному забезпеченні поліцейських, особливості проходження служби. Зроблено висновок про те, що особливості служби в поліції під час дії воєнного стану в Україні становлять собою певні ознаки, що визначають специфіку служби в поліції у особливий період та носять тимчасовий характер.

Ключові слова: *служба в поліції, поліцейський, воєнний стан, діяльність, особливості, класифікація, проходження служби.*

The relevance of the article lies in the fact that the police service has always been characterized by an internal orientation, because the main tasks of this body are related to ensuring public safety and order in society. At the same time, after the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, there was a need to adapt the National Police system to functioning in the special conditions of martial law. In connection with this, certain priorities of police activity were revised, powers were expanded and tasks were optimized. The purpose of the article is to reveal the main approaches to the classification of the features of police service during the martial law in Ukraine and related problems. The article reveals the main approaches to classification of the peculiarities of police service during martial law in Ukraine and the related problems. The author emphasizes the need to adapt the National Police system to function under special martial law conditions, in particular, to review certain priorities of police activity, expand powers and optimize tasks. The author examines the peculiarities of police service during martial law in Ukraine at three levels: legislative, organizational and subjective – at which police service acquires features and characteristics which affect the police system, powers, service procedure, financial and medical support, and police officers' liability during the special legal regime. Thus, at the legislative level, the emphasis is placed on amendments and additions to the legal acts regulating the activities of the National Police. The possibility of participation of the special police directly in combat operations, as well as the expansion of the powers enshrined in the Law of Ukraine “On the National Police” are mentioned. At the organizational level, attention is drawn to the formation of a new interregional territorial body in the police system – the Department of Special Purpose Police “Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine “Liut” (also – Fury). Changes in the interaction between the police and society during the special period were also taken into account. At the subjective level, the author notes changes in the financial and medical support of police officers, and peculiarities of service. It is concluded that the peculiarities of police service during martial law in Ukraine constitute certain features which determine the specifics of police service during a special period and are temporary in nature.

Key words: *police service, police officer, martial law, activities, features, classification, service performance.*

Актуальність теми. Служба в поліції завжди вирізнялася внутрішньою спрямованістю, адже головні завдання цього органу пов'язані із забезпеченням публічної безпеки та порядку у суспільстві. Водночас, після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, виникла необхідність адаптації системи Національної поліції до функціонування в особливих умовах воєнного стану. В зв'язку із цим були переглянуті окремі пріоритети поліцейської діяльності, розширені повноваження та оптимізовані завдання. Таким чином, служба в поліції під час дії особливого правового режиму воєнного стану в Україні є надзвичайно актуальною та важливою для належного захисту суспільства і закону в цей складний для держави час.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженню різноманітних аспектів поліцейської діяльності присвячено велику кількість наукових праць. Серед інших науковців, слід виокремити доробок О.М. Бандурки, О.І. Безпалової, О.В. Джафарової, О.Ю. Дрозда, О.Ф. Кобзаря, Б.О. Логвиненка, А.А. Манжули, Р.В. Миронюка, С.В. Петкова, Р.М. Опацького та С.О. Шатрави. Водночас, потрібно зважати на те, що Національна поліція у системі правоохоронних органів має коротку історію існування, а також обумовлені воєнним станом особливості функціонування поліції в надзвичайних умовах.

Мета статті полягає у розкритті основних підходів до класифікації особливостей служби в поліції під час дії воєнного стану в Україні та пов'язаних із цим проблем.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до розкриття основних положень дослідження варто нагадати про те, що відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015, воєнний стан передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1]. Все зазначене стосується Національної поліції, як основного та найбільш чисельного правоохоронного органу держави.

Усвідомлюючи те, що служба в поліції під час дії воєнного стану має певні особливості, зупинимось на проблемах їхньої класифікації.

Так, В.Д. Поливанюк та К.С. Король розглядають особливості служби в поліції під час дії режиму воєнного стану в Україні через адміністративну діяльність. Серед таких особливостей вони виділяють дві групи – особливості внутрішньо-організаційної діяльності та особливості зовнішньо-організаційної діяльності Національної поліції. До першої групи ними включено: спрощений порядок присвоєння спеціальних звань; спрощений порядок носіння однострою; припинення низки етапів проходження служби, зокрема атестування; відстрочка призову на весь термін служби в поліції; розширено підстави для припинення служби в поліції у зв'язку із поширеними фактами зникнення безвісті поліцейських в умовах; гарантії медичного забезпечення на безоплатній основі в будь-яких закладах охорони здоров'я; виокремлений новий вид дисциплінарного провадження – службове розслідування щодо поліцейських під час дії воєнного стану. До другої групи особливостей включені: збільшені повноваження поліції щодо взаємодії з Уповноваженим з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; розширені повноваження поліцейських в частині застосування спеціальних засобів та вогнепальної зброї; спрощено порядок повідомлення про застосування поліцейських заходів примусу; припинено здійснення громадського контролю за діяльністю поліції [2, с. 445]. Запропонований поділ особливостей служби в поліції під час дії воєнного стану зводить їх до характеристики змін і доповнень, внесених Законом України «Про внесення змін до законів України "Про Національну поліцію" та "Про Дисциплінарний статут Національної поліції України" з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» від 15.03.2022 № 2123-IX [3].

Подібні особливості діяльності поліції в період дії воєнного стану розрізняють А.Є. Турбал та Г.А. Шпиталенко, зводячи їх до аналізу законодавчих новел [4, с. 212]. Однак, наведений підхід залишає поза увагою низку організаційних змін у роботі поліції в особливий період. Як наслідок – це ускладнює формування комплексного уявлення про сутність служби в поліції під час дії воєнного стану.

Через напрями формування стратегії особистої безпеки працівників поліції в умовах виникнення надзвичайних ситуацій можна класифікувати особливості служби в поліції, запропоновані В.Г. Грибаном та співавторами. До напрямів ними віднесено: забезпечення психологічної безпеки; забезпечення фізичної безпеки; забезпечення правової безпеки (правова захищеність); забезпечення соціальної безпеки; забезпечення медичної безпеки; забезпечення екологічної безпеки [5, с. 12]. Наведений підхід так само можна прийняти за основу для визначення особливостей служби в поліції та керуючись особливим характером правового режиму воєнного стану в Україні.

На підставі викладених підходів, вважаємо за доцільне виокремити особливості служби в поліції під час дії воєнного стану, шляхом їхньої диференціації на: а) правовому; б) організаційному та в) суб'єктивному рівнях. Вбачається, що запропонований підхід дозволить уникнути проблеми однобічного розкриття й поглянути на такі особливості у комплексі.

Перша і найголовніша особливість на правовому рівні – це залучення поліцейських сил до участі в бойових діях. Зазначений аспект служби в поліції пройшов своєрідну еволюцію – від залучення окремих поліцейських до Сил територіальної оборони та формування великої кількості різноманітних спеціальних підрозділів поліції у складі територіальних органів, – до формування Об'єднаної штурмової бригади Національної поліції України «Лють» у складі Гвардії наступу. Так, за ч. 2, 4 статті 24 «Додаткові повноваження поліції» Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015, в разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальній цілісності, а також у ході відсічі збройної агресії проти України органи та підрозділи, що входять до системи поліції, відповідно до законодавства України беруть участь

в обороні України, у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості. Також, поліція особливого призначення за рішенням військового командування, погодженим з керівником поліції або уповноваженою ним особою, може брати участь в обороні України відповідно до Закону України «Про оборону України» шляхом безпосереднього ведення бойових дій [6, 7]. З цього випливає те, що поліція може залучатись до «виконання завдань територіальної оборони», а також – безпосередньо брати участь в обороні України шляхом безпосереднього ведення бойових дій.

Важливою особливістю також є можливість застосування поліцейськими будь-яких видів зброї (озброєння), що закріплено статтею 46-1 «Застосування поліцейськими поліції особливого призначення зброї та бойової техніки під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України». У передбачених законом випадках, поліцейські мають право застосовувати і використовувати зброю та бойову техніку. Причому положення цієї статті не поширюється на уповноважених осіб інших правоохоронних органів, які іншими законами України наділені правом застосовувати зброю відповідно до цього Закону [6].

У цілому, приведення національного законодавства про поліцію у відповідність до стандартів Європейського Союзу є вкрай важливим для належної адаптації європейських практик, норми і стандарти яких мають бути придатними до реалізації, а не лишатися декларативними [8, с. 266].

На організаційному рівні до особливостей служби в поліції нами віднесено формування у її системі нового органу – Об'єднаної штурмової бригади «Лють». Об'єднана штурмова бригада «Лють» (далі – ОШБ) є воєнізованим підрозділом поліції нового зразка. Основними завданнями ОШБ «Лють» визначені: відсіч та стримування збройної агресії проти України, проведення штурмових дій, знешкодження диверсійно-розвідувальних груп і незаконних збройних формувань ворога, аеророзвідка, виявлення позицій ворога та знищення противника [9].

Примітно, що участь поліцейських в бойових діях, пов'язана із внесенням змін до статті 19 «Види відповідальності поліцейських» Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015, що стосуються врахування бойового імунітету, визначеного Законом України «Про оборону України». Зазначений бойовий імунітет передбачає звільнення поліцейських поліції особливого призначення Національної поліції України від відповідальності, у тому числі кримінальної, за чітко визначених умов та обставин [7].

Крім того, варто погодитись із Б.О. Логвиненком у тому, що в період дії воєнного стану зростає значення Дисциплінарного статуту. Науковець пов'язує це з тим, що під дію воєнного стану порядок проведення службового розслідування набуває змін, які певною мірою ускладнюють захист поліцейськими своїм правам від необгрунтованого накладення дисциплінарних стягнень [10, с. 201]. Такі особливості передбачають скорочені терміни проведення службового розслідування, можливість одноосібного проведення службового розслідування, у тому числі безпосередньо уповноваженим керівником, особливості відсторонення поліцейського від виконання службових обов'язків (посади) на час проведення службового розслідування, застосування дисциплінарних стягнень та оскарження таких стягнень.

Ще однією особливістю на організаційному рівні слід вважати недосконале нормативно-правове забезпечення взаємодії поліції з іншими суб'єктами владних повноважень та громадськістю. Нашу позицію підтримує А.А. Нікітін, вказуючи про те, що попри важливість узгодженості сил Національної безпеки, відповідного нормативно-правового документа щодо особливостей взаємодії Національної поліції України та суб'єктів сектору безпеки і оборони дотепер не розроблено [11, с. 136].

Так само стосовно взаємодії з громадськістю Б.В. Сміжак та Н.В. Федоровська, вказують про важливість дотримання законності як необхідної умови діяльності поліцейських навіть під час охорони громадського порядку в умовах воєнного стану. На переконання авторів дотримання законності забезпечується систематичним контролем з боку вищих органів управління, правом адміністративного та судового оскарження, контролем громадськості та медіа [12, с. 46]. Тут мають місце певні обмеження, на період воєнного стану, що стосуються також і громадського контролю за діяльністю поліції. Важливою особливістю на зовнішньому організаційному рівні є діяльність поліції по забезпеченню правових заходів режиму воєнного стану, зокрема, діяльність на блокпостах, забезпечення режиму світломаскування та комендантської години.

Так, О. Злагода наголошує, що потрібно звернути увагу на роботу поліцейських на блокпостах при огляді транспортних засобів та певних осіб, що характеризується ризиками для життя та здоров'я. Для цього необхідно впровадження нових методів, в тому числі з використанням комп'ютерної техніки та оперативної комунікації. Досконале володіння ними наразі є необхідною умовою успішної роботи працівників поліції при несення служби на блокпостах України [13, с. 47]. Вважаємо, що тут слід вести мову не про навички володіння поліцейськими засобами оперативної комунікації та комп'ютерною технікою, а про забезпечення поліцейських відповідними засобами і наявність на таких засобах відповідного програмного забезпечення.

На суб'єктивному рівні потрібно вказати про певне удосконалення системи медичного забезпечення поліцейських в період воєнного стану. Так, Л.В. Бобрішова наголошує, що будь-який час випробувань одночасно є часом можливостей. Головними напрямками наукових і організаційних зусиль вчена виділяє: 1) громадське здоров'я і профілактику захворювань; 2) підтримку й відновлення психічного здоров'я поліцейських; 3) медико-психологічну реабілітацію поліцейських зокрема та прикріпленого контингенту в цілому. Фахівчиня наголошує, що більш затребуваними стають вузькі медичні фахівці – інфекціоністи, терапевти, травматологи та хірурги, адже серед особового складу поліції зростає кількість травмувань і поранень. Втім, попри складність, ситуація із медичним забезпеченням поліцейських залишається стабільною і контролюваною [14, с. 173].

Не менш важливо зупинитися на особливостях проходження служби в поліції в особливий період, а саме присвоєння поліцейським спеціальних звань поліції під час дії воєнного стану. Вбачається, що внесення таких змін у законодавство дозволить гідно відзначити сумлінну службу суспільству поліцейськими та надасть можливість керівництву підрозділів Національної поліції України заохочувати правоохоронців до подальшого покращення виконання завдань із забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [15]. Законодавчі зміни пов'язані із набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо присвоєння спеціальних звань поліції під час дії воєнного стану» від 24.03.2022 № 2151-IX [16]. Так, статтю 84 Закону України «Про Національну поліцію» було доповнено ч. 5, якою передбачено, що під час дії воєнного стану чергове спеціальне звання може бути присвоєно без встановлення термінів, передбачених цією статтею, достроково та на один ступінь вище від звання, передбаченого займаною штатною посадою, до підполковника поліції включно керівником Національної поліції України, а спеціальне звання полковник поліції – керівником Національної поліції України за погодженням з Міністром внутрішніх справ України [17].

Ще одну з особливостей на суб'єктивному рівні, становлять зміни в умовах і порядку грошового забезпечення поліцейських, яке збільшується пропорційно до складності й небезпеки покладених на правоохоронців завдань. Тут варто навести наказ МВС України від 28.11.2022 № 775 «Про затвердження Порядку та умов виплати додаткової винагороди поліцейським на період дії воєнного стану», яким затверджено Порядок та умови виплати додаткової винагороди поліцейським на період дії воєнного стану [18]. Сюди ж належить Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» [19].

Висновки. Підводячи підсумок слід зазначити, що особливості служби в поліції під час дії воєнного стану в Україні не обмежуються новачками на законодавчому або організаційному рівнях. Вони становлять собою певні ознаки, що визначають специфіку служби в поліції у особливий період та носять тимчасовий характер.

Особливості служби в поліції під час дії воєнного стану в Україні запропоновано розглядати на трьох рівнях: законодавчому, організаційному та суб'єктивному – в межах яких поліцейська служба набуває рис і ознак, які позначаються на системі поліції, повноваженнях, порядку проходження служби, грошовому і медичному забезпеченні, а також відповідальності поліцейських під час дії особливого правового режиму.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 08.08.2023).
2. Поливанюк В.Д., Король К.О. Особливості діяльності підрозділів Національної поліції під час запровадження воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 444-446.

3. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2123-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#n6> (дата звернення 08.08.2023).

4. Турбал А.Є., Шпиталенко Г.А. Особливості роботи Національної поліції України в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 211–213.

5. Грибан В.Г. Безпека працівників Національної поліції в умовах надзвичайних ситуацій: навчальний посібник (Грибан В.Г., Фоменко А.Є., Казначеев Д.Г., Бойко О.І. / за заг. ред. Грибана В.Г.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 100 с.

6. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 08.08.2023).

7. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення 08.08.2023).

8. Логвиненко Б.О., Ігнатов С.О. Проблемні аспекти адміністративної відповідальності за вчинення булінгу (цькування). *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 266–268.

9. Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» URL: <https://storm.mvs.gov.ua/> (дата звернення 08.08.2023).

10. Логвиненко Б.О. Науково-практичний коментар до Дисциплінарного статуту Національної поліції України / Б.О. Логвиненко. Київ : ВД «ДАКОР», 2022. 218 с.

11. Нікітін А.А. Деякі питання взаємодії Національної поліції України під час захисту національних інтересів в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 133–139.

12. Сміжак Б.В. Форми і методи взаємодії поліції та громадськості у питанні забезпечення режиму воєнного стану. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/21754/1/3бiрник%202022_p044-047.pdf (дата звернення 08.08.2023).

13. Злагода О. Особливості несення служби працівників поліції при перевірці транспортних засобів на блокпостах в умовах воєнного стану. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану* : збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. 498 с. С. 45–47.

14. Бобрішова Л.В. Адміністративно-правове регулювання медичного забезпечення поліцейських в Україні: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 208 с.

15. Спрощено процедуру присвоєння спеціальних звань поліції під час дії воєнного стану. Новини: Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 25.03.2022. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/sproshcheno-proceduru-prisvoyennya-specialnih-zvan-policiyi-pid-chas-diyi-voennogo-stanu (дата звернення 08.08.2023).

16. Про внесення змін до деяких законів України щодо присвоєння спеціальних звань поліції під час дії воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2151-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2151-20#Text> (дата звернення 08.08.2023).

17. Чергове спеціальне звання поліцейському може бути присвоєно достроково. Lexinform.com.ua. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/cherгоve-spetsialne-zvannya-politseyskomu-mozhe-buty-prisvoyeno-dostrokovо/> (дата звернення 08.08.2023).

18. Про затвердження Порядку та умов виплати додаткової винагороди поліцейським на період дії воєнного стану : Наказ МВС України від 28.11.2022 № 775. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1514-22#Text> (дата звернення 08.08.2023).

19. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 08.08.2023).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.22>

НІЦЕВИЧ О.В.

**ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ
З ПОЗИЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ****IDENTIFICATION OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF JOURNALISTS
FROM THE STANDPOINT OF SOCIO-LEGAL ANALYSIS**

Стаття присвячена розкриттю ключових аспектів розвитку парадигмальних знань про професійну діяльність журналістів задля формування узагальненого бачення доцільності або відсутності такої щодо реалізації адміністративно-правового регулювання означеної діяльності в Україні.

Визначено роль журналістики через призму минулих десятиліть та сучасності. З'ясовано, що її розкриття здійснюється у рамках обмежень відповідних політичних, економічних та соціокультурних контекстів. Уточнюється, що до основних завдань журналістики в суспільстві відносяться такі як: спостереження та отримання інформації; участь у громадському житті через коментарі, поради та пропаганду; надання доступу для висвітлення різноманітних думок. Узагальнено, що загалом для дослідження професійної ідентичності та ролі журналістів бракує загальної теоретичної основи, яка б пов'язувала індивідуальне ставлення журналістів з журналістикою як соціальним інститутом чи сферою. Виявлено, що знання про журналістику базуються на методологічному індивідуалізмі, адже намагання зробити висновки про «журналістику», узагальнюючи відповіді журналістів при опитуванні є одностороннім, що не враховує притаманну їй векторність. Водночас нормативні підходи та більшість досліджень політичної комунікації не ґрунтуються на поглядах, практиках та досвіді журналістів.

Узагальнено, що якісна журналістика підтримується журналістською практикою, яка служить суспільним інтересам і ґрунтується на добросовісності та етиці професії. Такі дії, незалежно від того, здійснюються вони професійними журналістами чи іншими авторами інформаційних продуктів, спрямовані на надання точної та надійної інформації, яка відповідає принципам справедливості, незалежності та прозорості, публічної підзвітності та гуманності. Журналістика, яка дотримується цих принципів, повинна бути визнана суспільним благом, щоб підкреслити її ключову роль і цінність для суспільства та заохотити широкий спектр зацікавлених сторін об'єднати зусилля для забезпечення її просування та підтримки, в тому числі – через фінансову підтримку та захист.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, журналіст, ЗМІ, медіа, об'єкт регулювання, професійна діяльність журналіста.

The article is devoted to the disclosure of key aspects of the development of paradigmatic knowledge about the professional activity of journalists in order to form a generalized vision of the expediency or lack thereof regarding the implementation of administrative and legal regulation of the specified activity in Ukraine.

The role of journalism through the prism of past decades and modern times is defined. It was found that its disclosure is carried out within the limits of the relevant political, economic and socio-cultural contexts. It is specified that the main tasks of journalism in society include the following: observation and obtaining information; participation in public life through commentary, advice and advocacy; providing access to the coverage of diverse opinions. It is summarized that, in general, for the study of the professional identity and role of journalists, there is a lack of a general theoretical basis that would connect

the individual attitude of journalists to journalism as a social institution or field. It was revealed that knowledge about journalism is based on methodological individualism, because the attempt to draw conclusions about "journalism" by summarizing the answers of journalists during the survey is one-sided, which does not take into account its inherent vectoriality. At the same time, normative approaches and most research on political communication are not based on the views, practices and experience of journalists.

It is summarized that quality journalism is supported by journalistic practice that serves public interests and is based on good faith and ethics of the profession. Such actions, regardless of whether they are carried out by professional journalists or other authors of information products, are aimed at providing accurate and reliable information that complies with the principles of fairness, independence and transparency, public accountability and humanity. Journalism that adheres to these principles should be recognized as a public good to emphasize its key role and value to society and encourage a wide range of stakeholders to join forces to ensure its promotion and support, including through financial support and protection.

Key words: *administrative and legal regulation, journalist, mass media, media, object of regulation, professional activity of a journalist.*

Постановка проблеми. Після Другої світової війни, коли політики та науковці почали визнавати силу ЗМІ, бере свій початок дискусія щодо ролі і місця професійної діяльності журналістів у суспільному житті. Зокрема у 1947 році Комісія зі свободи преси Сполучених Штатів акцентувала у своїй доповіді, що демократія в основному залежить від вільного потоку інформації та різноманітності точок зору [1]. Адже вільні, незалежні ЗМІ та журналісти є однією з фундаментальних опор демократичного суспільства, основним із двигунів демократичного переходу та провідною умовою демократичної стабільності.

Зазначимо, що у 2005 році Всесвітня асоціація газет відзначила 400-ту річницю виходу першої друкованої газети, яка була видана Йоганном Каролусом у Страсбурзі в 1605 році [2]. Втім журналістика як феномен може бути набагато старшим (однак з урахуванням того, що технологічний розвиток ЗМІ значно змінив роботу журналістів). Так, можливо, у той час журналісти (зокрема і Йоганн Каролус) очікували, що їх читатимуть кілька торговців, заможних осіб, політичних і релігійних лідерів у кількох центральноевропейських столицях, однак вплив і охоплення аудиторії змінилося за останні 400 років. У сучасну епоху супутникового мовлення та Інтернету журналісти можуть майже миттєво зв'язатися з читачами, слухачами чи глядачами в будь-якій частині світу. Крім того, виник новий феномен: не тільки журналісти, але всі охочі можуть поширювати інформацію та думки до великої кількості адресатів через Інтернет. Означене явище зумовлює до виникнення логічних розмірковувань в аспекті того чи: буде будь-яке поширення інформації невизначеній кількості осіб професійною діяльністю журналістів?; яким чином її врегулювати і чи доцільно його здійснювати загалом?

Тому **метою цієї статті** є здійснення спроби розкрити ключові аспекти розвитку парадигмальних знань про професійну діяльність журналістів задля формування узагальненого бачення доцільності або відсутності такої щодо реалізації адміністративно-правового регулювання означеної діяльності в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Професійна діяльність журналістів як об'єкт вивчення має доволі широке висвітлення з різних сторін. Зокрема, як приклад, О. Петрик схарактеризувала психологічні особливості професійної діяльності журналістів [3], К. Буряк визначив її особливості через призму об'єкта кримінально-правової охорони [4], а С. Бурлаков взагалі вивчав необхідність удосконалення адміністративно-правових засад діяльності ЗМІ в розрізі розвитку популярності інформаційних Telegram-каналів [5]. Втім важливість належного контексту змістового наповнення означеного явища та правильна його інтерпретація в соціально-правовому дискурсі має фундаментальне значення як для оцінки раніше висвітлених знань про нього, так і надасть поштовх до оновлення його сприйняття у повному та об'єктивному уявленні.

Виклад основного матеріалу Здійснюючи спробу надати відповідь на поставлені запитання, уточнимо, що наявні сучасні виклики такі як: перехід від тоталітаризму до демократії, технологічний прогрес нових цифрових медіа, зростаюча глобалізація інформаційних потоків і ринків – водночас відкривають нові можливості для журналістів і ставлять перед ними нові вимоги, такі як нові навички, більше знань і постійне навчання. Крім того, ЗМІ все більше й більше працюють без національних кордонів: журналісти пересуваються між державами та пишуть про

теми з-за кордону або про теми, що стосуються закордонної аудиторії, а медіа-продукти поширюються через кордони. Щоб успішно створити новинну історію, журналісту необхідно зібрати дані з різних джерел, опитати людей, які заслуговують на довіру, перевірити всю інформацію і свою роботу на точність і ясність. Для належного функціонування ЗМІ необхідні відповідальність і професіоналізм журналістів.

Ведучи мову про «професійну діяльність», необхідно вказати, що це словосполучення логічно диференціюється на дві частини: «професійна» – це те, що стосуються роботи, яка потребує спеціальної підготовки; «діяльність» – це активна поведінка. Таким чином, під професійною діяльністю, як правило, розуміється діяльність, у якій особа використовує свої знання, навички чи інші здібності перебуваючи на службі (роботі) та за яку отримує винагороду (у грошовій формі або у формі інших матеріальних благ) [6]. Тобто професійна діяльність ставить перед особою вимогу постійної оптимізації навичок та знань, які використовуються нею при реалізації права на працю (отримання винагороди за витрачений час і ресурси при її здійсненні).

Свою чергою, вартої уваги є також категорія «професіоналізм», що загалом може бути схарактеризована як ексклюзивне явище. Зокрема це важлива якість, яка дозволяє виконувати певну роль найкращим чином, допомагає справляти враження та надихати інших і це дає глибоке відчуття задоволення та власної гідності. Професіоналізм передбачає постійне досягнення високих стандартів, як наочно, так і «за кадром» – незалежно від ролі чи професії. Деякі сектори, робочі місця чи ролі мають особливі «правила» професіоналізму. Вони можуть бути явними, як-от узгоджений дрес-код або політика використання соціальних мереж. Інші правила та очікування можуть бути неписаними, але вбачаються як важливі – наприклад, те, що професійна поведінка на зустрічах.

З усім тим, професіоналізм, на думку багатьох вчених [7; 8; 9], складається із наступних ключових елементів: 1) компетентність (здібності відповідають вимогам певної ролі); 2) знання (отримання нового досвіду та розвитку нових навичок; вимога бути авторитетом щодо певної тематики або опановувати певну техніку чи навичку); 3) сумлінність (бути надійним, встановлювати власні високі особистісні стандарти); 4) порядність і чесність (бути вірними своєму слову, сміливість брати на себе відповідальність); 5) повага (поважати інших людей, беручи до уваги їхні потреби та допомагаючи відстоювати їхні права); 6) емоційний інтелект (керування своїми емоціями, а також чітке усвідомлення почуттів інших людей); 7) доречність (мати навички щодо того яким чином і в який час вчиняти дію/утриматись від такої); стосується також зовнішнього вигляду та мови тіла); 8) впевненість (здатність розуміти свої слабкі та сильні сторони, використовувати цю здібність собі на користь).

Отже, із вище зазначеного можна визначити: для того, щоб з'ясувати професійний рівень журналіста необхідно зрозуміти які існують ролі у суспільстві, тобто, що очікує від професійного журналіста суспільство і яке місце у суспільстві відводять собі самі журналісти.

Книжка-бестселер Зібберта, Петерсона та Шрамма (1956) «Чотири теорії преси» стала віхою в дискурсі так званих «нормативних теорій ЗМІ» [10]. Ґрунтуючись на передумові, що «преса завжди набуває форми та забарвлення соціальних і політичних структур, у яких вона діє», автори визначили чотири моделі (ролі) преси: авторитарну, лібертаріанську, комуністичну та соціальну (модель відповідальності). В усіх цих моделях журналісти мали діяти в різних якостях і приймати різні нормативні ідеали [10]. Попри свою доволі етноцентричну привабливість, теза Зібберта та його колеґ все ще є актуальною сьогодні: роль журналістики потрібно розуміти у межах обмежень відповідних політичних, економічних та соціокультурних контекстів.

Навіть після багатьох десятиліть вивчення професійної діяльності журналіста існує дивовижний консенсус щодо основних завдань журналістики в суспільстві, а саме: спостереження та інформація, участь у громадському житті через коментарі, поради та пропаганда, а також надання доступу для висвітлення різноманітних точок зору.

Якщо проаналізувати наукову літературу, можна узагальнити, що професійні журналісти через свою діяльність впливають на політичне життя країни та виконують наступні чотири основні суспільні ролі: 1) моніторингову, яка передбачає збір, публікацію та поширення інформації, що цікавить аудиторію; 2) сприяюча, що забезпечує діалог між різними зацікавленими сторонами в суспільстві та надихає громадськість брати активну участь у політичному житті; 3) радикальна – полягає в забезпеченні платформи для поглядів і голосів, які критикують владу, з метою підтримки змін і реформ; 4) об'єднуюча (або співробітницька), яка покликана зацікавити спільноту підтримати чинну владу, об'єднати усіх навколо проблематики захисту суспільного порядку від загроз злочинності, конфліктів і природних надзвичайних ситуацій.

Однак усі ці ролі (можливо, за винятком об'єднуючої ролі) були сформульовані в рамках західних перспектив і західних уявлень про демократію. Такий погляд наголошує на індивідуальних правах і свободі, тоді як інші суспільства можуть надавати пріоритет колективним потребам і соціальній гармонії. Таким чином, традиційні західні пояснення функцій ЗМІ в політичному житті недостатньо враховують відмінності в політичних культурах і соціокультурних системах цінностей у всьому світі. Оскільки суспільства, що розвиваються і суспільства з перехідною економікою стикаються з низкою унікальних викликів щодо політичного, економічного та соціального розвитку, від журналістів часто очікують, що вони виступатимуть у ролі «розбудовників нації, партнерів уряду та агентів розширення можливостей» [11].

Для того, щоб зрозуміти, яку дійсно роль відіграє професійна журналістка, необхідно зрозуміти як саме журналісти відносяться до своєї ролі у суспільстві і яка на їхню думку їх місія. З цього приводу цікавим є великомасштабне емпіричне дослідження, яке було проведено вперше Джонстоном, Славскі та Боуменом (1972) [12]. Зокрема вони опитали 1313 журналістів у Сполучених Штатах (пізніше їх новаторську роботу продовжили Вівер і Вілхойт та інші (1986 [13], 1996 [14]; 2007 [15])). Відповідно до проведених досліджень були виявлені різні набори професійних установок журналістів, а саме: «розповсюджувач», «інтерпритатор» і «дискутант» як їхні ролі. Через десять років Вівер і Вілхойт (1996) додали ще одну роль – «популістського мобілізатора». У Сполучених Штатах функція інтерпретації залишалася найпоширенішою серед американських журналістів після тисячоліття, тоді як важливість функції розповсюджувача з часом різко знизилася. Замальова функція залишається меншістю серед американських журналістів, тоді як роль популістського мобілізатора поступово набирає оберти [15].

У своєму аналізі «Журналісти в усьому світі: спільне та відмінне» (1998) [16], Вівер виявив консенсус серед журналістів щодо важливості швидкого повідомлення новин і певну згоду щодо важливості надання людям доступу до висловлення своїх поглядів. Набагато менше підтримки було щодо того, щоб бути «сторожовим псом уряду». Журналісти здебільшого не погоджувалися щодо важливості висвітлення розважальних заходів, а також щодо точності й об'єктивності репортажів [16]. Узагальнюючи виявлені ним результати, на діяльність професійних журналістів сильно впливають національні відмінності, які явно переважали над будь-якими універсальними професійними цінностями журналістики в усьому світі. Значна частина цієї варіації, на нашу думку, відображає суспільний вплив на діяльність журналістів, особливо в різних політичних системах, і цей вплив був більшим ніж вплив медіаорганізацій, журналістської етики та професійних норм.

Другий том, відредагований Уївером і Вілнатом (2012) [17], значною мірою повторив ці висновки. Журналісти часто не погоджувалися щодо відносної важливості журналістських ролей у різних суспільствах, що дещо суперечить ідеї універсального набору професійних стандартів, інституціалізованих у журналістиці в усьому світі. Однак важко сказати, наскільки ці результати опитування відображають реальні відмінності між національними журналістськими культурами. Опитування, описані в обох книгах, не базувалися на загальній методологічній основі. Швидше, суттєва варіація в методах інтерв'ю, стратегіях вибірки, формулюваннях анкет і періодах дослідження робить таке порівняння «в кращому випадку грою в здогадки» [16, с. 455], як визнав сам Вівер ще у 1998 році.

Отже, дослідженню професійної ідентичності та ролі журналістів бракує загальної теоретичної основи, яка б пов'язувала індивідуальне ставлення журналістів з журналістикою як соціальним інститутом чи сферою. Вище зазначений аналіз проведених опитувань радше свідчить про те, що наші знання про журналістику базуються на методологічному індивідуалізмі, адже намагання зробити висновки про «журналістику», узагальнюючи відповіді журналістів при опитуванні є одностороннім, що не враховує притаманну їй векторність. Водночас нормативні підходи та більшість досліджень політичної комунікації часто розглядають журналістику як «чорну скриньку», оскільки не ґрунтуються на поглядах, практиках та досвіді журналістів.

Також необхідно вказати, що у західних країнах при характеристиці професійної діяльності журналіста використовують словосполучення «журналістський актор», під яким розуміють як організацію, що займається журналістикою (наприклад, редакція новин) або представляє інтереси організації (наприклад, професійна спілка журналістів або професійна організація, рада преси), так і окремого журналіста що представляє будь-яке з них [18]. Застосовним у цій площині також є термін «інші медійні суб'єкти» (це репрезентує назва Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2016)4 «Про захист журналістики та безпеку журналістів та інших

медійних суб'єктів» [19]. Зокрема поняття «блогер», яке не визначено в українському законодавстві, що є окремою професією й активно розвивається в Україні, охоплюється сферою впливу зазначеного акту. Слід розуміти, що вплив блогів уже в деяких аспектах конкурує з впливом медіа. Однак статус блогерів залишається розмитим, значною мірою через об'єктивні причини. Адже зараз більша частина громадян є користувачами Інтернету й створює певний контент, додає в друзі всіх без розбору – не завжди просто визначити, коли користувач з великою кількістю друзів чи підписників у соцмережах набуває медійного впливу, характерного для блогера [20].

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що якісна журналістика підтримується журналістською практикою, яка служить суспільним інтересам і ґрунтується на добросовісності та етиці професії. Такі дії, незалежно від того, здійснюються вони професійними журналістами чи іншими авторами інформаційних продуктів, спрямовані на надання точної та надійної інформації, яка відповідає принципам справедливості, незалежності та прозорості, публічної підзвітності та гуманності. Журналістика, яка дотримується цих принципів, повинна бути визнана суспільним благом, щоб підкреслити її ключову роль і цінність для суспільства та заохотити широкий спектр зацікавлених сторін об'єднати зусилля для забезпечення її просування та підтримки, в тому числі – через фінансову підтримку та захист.

Список використаних джерел:

1. Thomas Hanitzsch. Professional Identity and Roles of Journalists. *Oxford University Press*, 2017. URL: <https://oxfordre.com/communication/display/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-95>
2. Professional education and training of journalists. Report Committee on Culture, Science and Education Rapporteur: Rafael Huseynov, Azerbaijan, ALDE, 2007. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=11446&lang=EN>
3. Петрик О. Психологічні особливості професійної діяльності журналістів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Культура і соціальні комунікації*, 2009. Вип. 1. С. 138–143.
4. Буряк К. М. Професійна діяльність журналістів як об'єкт кримінально-правової охорони. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск*, 2017. Ч. 2. С. 176–179.
5. Бурлаков С. В. (2020). Щодо необхідності удосконалення адміністративно-правових заasad діяльності ЗМІ в розрізі розвитку популярності інформаційних Telegram-каналів. *Юридична наука*, 2020. №6(108). С. 56–63.
6. More Definitions of Professional activity. *Law Insider*, 2023. URL: <https://www.lawinsider.com/dictionary/professional-activity#:~:text=Professional%20activity%20means%20an%20activity%20in%20which%20a%20person%20utilizes,form%20of%20other%20tangible%20benefits.>
7. Professionalism. *Mind Tools Ltd*, 2023. URL: <https://www.mindtools.com/av44li2/professionalism>
8. What Is Professionalism At Work? *Harappa Learning Private Limited*, 2020. URL: <https://harappa.education/harappa-diaries/what-is-professionalism-at-work/>
9. Professionalism. *GI Global - All Rights Reserved*, 2023. URL: <https://www.igi-global.com/dictionary/raising-ethics-integrity-awareness-incentivizing/23739>
10. Siebert F. S., Peterson T., & Schramm, W. Four theories of the press: The authoritarian, libertarian, social responsibility, and Soviet Communist concepts of what the press should be and do. *Chicago: University of Chicago Press*, 1956.
11. Romano A. Asian journalism: News, development and the tides of liberalization and technology. In A. Romano, M. Bromley (Eds.), *Journalism and democracy in Asia* (pp. 1–14). London: Routledge, 2005.
12. Johnstone J., Slawski E., Bowman, W. The professional values of American newsmen. *Public Opinion Quarterly*, 1972. №36, Pp. 522–540.
13. Weaver, D. H., Wilhoit G. C. *The American journalist. Bloomington: Indiana University Press*, 1986.
14. Weaver D. H., Wilhoit, G. C. *The American journalist in the 1990s: U.S. news people at the end of an era*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 1996.
15. Weaver D. H., Beam R. A., Brownley B. J., Voakes P. S., Wilhoit G. C. *The American journalist in the 21st century: U.S. news people at the dawn of a new millennium*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2007.

16. Weaver D. H. Journalists around the world: commonalities and differences. In D. H. Weaver (Ed.), *The global journalist: news people around the world* (pp. 455–480). Cresskill, NJ: Hampton, 1998.

17. Weaver, D. H., Willnat, L. (Eds.). *The global journalist in the 21st century*. New York: Routledge, 2012.

18. Jaakkola Maarit. Journalists as Media Educators: Journalistic Media Education as Inclusive Boundary Work. *Journalism Practice*, 2022. Volume 16. Issue 6. <https://doi.org/10.1080/17512786.2020.1844040>

19. Recommendations and declarations of the Committee of Ministers of the Council of Europe in the field of media and information society. Media and Internet Division Directorate General of Human Rights and Rule of Law Strasbourg, July 2015. URL: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-cm-rec-2016-4-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-the-protection-of-journalism-and-safety-of-journalists-and-other-media-

20. Головенко Р. Правовий статус блогерів в Україні: аналіз ІМІ. Інститут масової інформації, 2023. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/pravovyj-status-blogeriv-v-ukrayini-analiz-imi-i53699>

УДК 342.5:351.711

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.23>

КОМІСАРОВ О.Г., БЕЛАЙ С.В., ВОЛКОВ І.М.

ПРОЦЕДУРИ СПИСАННЯ ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА: ПРОБЛЕМИ АКТУАЛЬНИХ СТАНУ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ

PROCEDURES FOR WRITING OFF MILITARY PROPERTY: PROBLEMS OF THE CURRENT STATE AND CLASSIFICATION OF INFORMATION RESOURCES

Метою статті є викладення результатів проведеного аналізу сучасного стану формування й використання інформаційних ресурсів при списанні військового майна та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо систематизації інформаційно-правових відносин списання військового майна в інтересах інтеграції вітчизняних інформаційних ресурсів до інформаційних систем підтримки і постачання НАТО. У статті розглянуто проблеми сучасного стану формування й використання інформаційних ресурсів при списанні військового майна. Акцентовано увагу на вузькому тлумаченні категорії «військове майно» із визначенням його кількісно-якісних, вартісних та інших характеристик, підтримання яких в інтересах служби є завданням для командирів (начальників) відповідного рівня. На основі аналізу досвіду оперативного управління військовим майном з лютого 2022 року та його максимально ефективного використання в інтересах оборони країни наголошено, що одним із основних завдань організації оборонних закупівель та постачання, сьогодні, є створення й забезпечення функціонування єдиної інформаційно-аналітичної платформи для виконання як основних завдань та функцій NSPA щодо України,

© КОМІСАРОВ О.Г. – доктор юридичних наук, професор, заступник начальника факультету забезпечення державної безпеки з навчальної роботи (Київський інститут Національної гвардії України)

© БЕЛАЙ С.В. – доктор наук з державного управління, професор, заступник начальника навчально-наукового центру організації освітнього процесу – начальник науково-методичного відділу (Національна академія Національної гвардії України)

© ВОЛКОВ І.М. – кандидат наук з державного управління, начальник юридичного відділу (Національна академія Національної гвардії України)

так і окремих процесів й процедур, таких як списання військового майна. Списання військового майна розглянуто як спеціальна процедура, яка застосовується щодо військового майна у разі втрати ним його функціональної спроможності задовольняти інтереси військової частини та/або військовослужбовця. Визначено ознаки інформаційного ресурсу списання військового майна, встановлено основних учасників процедур списання та їх інформаційно-правовий статус. Окремо надано інформаційно-правову характеристику самих процедур списання військового майна, а також процедур пов'язаних з його обліком. При цьому запропоновано виділяти три базові типи інформаційних ресурсів, які утворюються при використанні й списанні військового майна. Узагальнено, що інформаційним продуктом, який утворюється користувачами військового майна у військовій частині є «Повідомлення про списання», а його кінцевим споживачем є командири військових частин. Запропоновано подальші наукові дослідження спрямовувати на обґрунтування повноважень командирів військових частин як кінцевих споживачів інформаційного продукту та відмову від практики встановлених максимальних розмірів коштів на списання військового майна.

Ключові слова: інформація, інформаційний ресурс, інформаційний продукт, військова частина, військове майно, списання військового майна.

The purpose of the article is to present the results of the analysis of the current state of the formation and use of information resources during the write-off of military property and, on this basis, to formulate scientifically substantiated proposals for the systematization of information and legal relations of the write-off of military property in the interests of the integration of domestic information resources into NATO support and supply information systems. The article deals with the problems of the current state of formation and use of information resources in the process of military property write-off. Attention is focused on the narrow interpretation of the category "military property" with the definition of its quantitative, qualitative, cost and other characteristics, the maintenance of which in the interests of the service is a task for commanders (chiefs) of the appropriate level. Based on the analysis of the experience of operational management of military property since February 2022 and its most effective use in the interests of the country's defense, it is emphasized that one of the main tasks of the organization of defense procurement and supply today is the creation and maintenance of a single information and analytical platform for the implementation of both the main tasks and functions of the NSPA in relation to Ukraine, as well as individual processes and procedures, such as the write-off of military property. The write-off of military property is considered a special procedure that is applied to military property in case it loses its functional ability to meet the interests of a military unit and/or a serviceman. The author identifies the features of the information resource for write-off of military property, identifies the main participants in the write-off procedures and their information and legal status. Separately, the author provides an information and legal characterization of the procedures for writing off military property, as well as the procedures related to its accounting. At the same time, the author proposes to distinguish three basic types of information resources which are formed during the use and write-off of military property. It is generalized that the information product generated by users of military property in a military unit is the "Notice of write-off", and its end user is the commanders of military units. It is proposed that further scientific research should be directed at substantiating the powers of military unit commanders as end users of the information product and abandoning the practice of establishing maximum amounts of funds for writing off military property.

Key words: information, information resource, information product, military unit, military property, write-off of military property.

Вступ. Інтеграція України в системи управління та забезпечення НАТО є однією зі стратегічних цілей української влади у загальному напрямі євроатлантичної інтеграції. При цьому на рівні керівництва держави, складових сектору безпеки і оборони неодноразово повідомлялося щодо теоретичних та практичних напрацювань у напрямку організації оборонних закупівель та

постачання, прикладом яких можуть бути здійснені у співпраці з Агентством НАТО з підтримки і постачання (NSPA) заходи Міноборони України щодо утворення Агентства оборонних закупівель та Агентства з ресурсного забезпечення Збройних Сил України за стандартами НАТО у сфері постачання та логістики. Мета такої діяльності полягає, насамперед, в утворенні й функціонуванні єдиної інформаційно-аналітичної платформи, яка забезпечуватиме прозорість, законність, підзвітність, швидкість та загальну ефективність виконання як основних завдань та функцій NSPA щодо України (закупівля, логістика, технічна підтримка та забезпечення оперативності НАТО), так і окремих процесів й процедур, таких як списання військового майна.

Активне ведення бойових дій з лютого 2022 року підтвердило безліччю прикладів наявності проблем оперативного управління всім масивом даних щодо військового майна та його максимально ефективного використання в інтересах оборони країни, які виникли внаслідок швидкого витрачання, втрат, псування, а також вирішення проблеми швидкого відновлення втрачених запасів військового майна, широкого використання матеріально-технічних засобів переданих як за програмами міжнародної технічної допомоги, так і благодійними, волонтерськими організаціями, окремими громадянами, організації самими користувачами військового майна (частинами, підрозділами, окремим військовослужбовцями), а також членами їх сімей, небайдужими громадянами, які «обізнані» з відсутністю необхідного військового майна, благодійних «зборів» тощо.

У кожному із перелічених випадків отримання можливості військової частини оперативного управління певною річчю призводило до появи зобов'язань, які визначені Законом України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» щодо формування відповідного інформаційного ресурсу та, у переважній більшості, ці зобов'язання залишаються не виконаними й вимагають постійного спрощення процедури списання військового майна, що, у свою чергу, утворює ризики втрати інформації щодо його актуального стану, стану його обліку, корупційні ризики та ризики втрати управління підрозділом.

Аналіз актуальних наукових досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання визначеної проблеми і які взято до уваги авторами. Дослідженню процедур списання військового майна та формування при цьому інформаційних ресурсів, їх використання, зокрема під час проведення у військових частинах службових розслідувань щодо встановлення причин та умов «списання», присвячено не багато наукових праць. Переважна більшість авторів розглядають комплексно проблеми матеріальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності військовослужбовців за втрату військового майна (В. Венедіктов, С. Іванов, Є. Ковалевська, С. Кузніченко, М. Макухін та інші) або особливості списання військового майна виходячи з його правового статусу (І. Гайдамака, П. Кондик, І. Логінов, В. Щербина та інші).

Окремим проблемам формування та використання інформаційних ресурсів у процесах управління державою та суспільством присвячені роботи В. Авер'янова, І. Арістової, О. Бандурки, О. Баранова, В. Брижка, О. Довганя, Р. Каложного, В. Колпакова, А. Марущака, Н. Нижник, І. Пахомова, Г. Перепелиці, Г. Почепцова, О. Тихомирова та інших дослідників.

Виходячи з актуальності і значущості проблеми, метою статті є викладення результатів проведеного аналізу сучасного стану формування й використання інформаційних ресурсів при списанні військового майна та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо систематизації інформаційно-правових відносин списання військового майна в інтересах інтеграції вітчизняних інформаційних ресурсів до інформаційних систем підтримки і постачання НАТО.

Результати дослідження. У відповідності до положень статті 4 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» військові частини мають вести облік закріпленого (отриманого) за ними майна у кількісних, якісних, обліково-номерних та вартісних показниках і враховувати військове майно по відповідних службах (продовольчій, речовій, квартирно-експлуатаційній, пально-мастильних матеріалів тощо) [1].

У разі втрати військового майном його функціональної спроможності (досягнення «непридатного стану») задовольняти інтереси військової частини (військовослужбовця) за актами технічного стану та інспекторськими посвідченнями має здійснюватися спеціальна процедура його списання командирами цих військових частин і посадовими особами органів військового управління відповідно до їх компетенції в порядку, встановленому Міністерством оборони України [1].

Поряд з цим віднесення відомостей щодо військового майна, його стану чи стану його обліку до категорії «інформаційний ресурс» доцільно розглядати як політико-правовий процес, що безпосередньо пов'язаний із підтриманням бойового потенціалу та бойових спроможностей Збройних Сил України та інших військових формувань на належному рівні, а у разі

«списання» – формування у відповідних інформаційних базах відомостей щодо незмінності рівня бойового потенціалу (бойових спроможностей), що й є основною практичною проблемою «списання» військового майна.

Представники сучасної інформаційно-правової науки, зокрема І. Мукомела, під час розгляду практичних проблем управління державою, пропонують аналізувати ознаки інформаційного ресурсу, що, у питанні, яке розглядається, робить відомості щодо військового майна «інформаційним інструментом» державного адміністрування відповідною сферою, фактично «відносячи» їх формулювання до завдань Міністерства оборони України (щодо Збройних Сил України) та інших центральних органів виконавчої влади, які скеровують діяльність інших суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Такими ознаками, за позицією вказаного автора, загалом є: 1) систематизованість за певним критерієм у вигляді документа або масиву документів; 2) матеріальний характер, тобто існування тільки в зафіксованому на матеріальних носіях вигляді (зручному для формування, зберігання, використання, поширення і сприйняття інформації органами чуття людини); 3) цінність – відображення значущої інформації для суспільства, держави, особистості; 4) невичерпність, тобто при використанні, поширенні, зберіганні інформаційні ресурси умовно не знищуються; 5) об'єктивна необхідність в досягненні певного результату/цілей [2, с. 194].

В аспекті списання військового майна процедура формування інформаційного ресурсу набуває характеру розробки й оформлення документів щодо вилучення військового майна з обліку у військовій частині у випадках: переведення військового майна в останню (найнижчу) категорію, набуття непридатного стану (за неможливості або економічної недоцільності його відновлення і використання), убування в межах затверджених норм, використання на виробничі, господарські та експлуатаційні потреби в межах установлених норм, у тому числі на підготовку зброї (боеприпасів) до зберігання або застосування, виготовлення сумішей, проведення аналізу, виконання будівельних та будівельно-монтажних робіт, його витрачання, а також у разі його втрати, знищення або нестачі, встановлених Порядком списання військового майна у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту [3]. Звернемо увагу, що у даному випадку мова йде саме про формування певного інформаційного ресурсу, який «засвідчує» зняття з обліку, але безпосередньо (через користувача певної інформаційної системи (цифрового продукту)) не пов'язаний зі зміною кількісних чи якісних характеристик військового майна.

При цьому слід згадати, що встановлення реального стану, остаточних кількісних, якісних характеристик військового майна здійснюється шляхом проведення товарознавчої експертизи військового майна, техніки та озброєння, серед завдань якої є й такі як: визначення вартості наданих на дослідження об'єктів, які використовуються як військове майно; визначення типу та призначення наданих на дослідження об'єктів; визначення характеристик та властивостей наданих на дослідження об'єктів відповідно до Українського класифікатора товарів зовнішньоекономічної діяльності; визначення виробника, країни походження, року виготовлення (комплексно з трасологічним дослідженням) наданих на дослідження об'єктів; визначення змін показників якості наданих на дослідження об'єктів (комплексно з відповідними фахівцями з експлуатації подібного майна) [4]. Отже, визначаючи «реальний стан» військового майна та надаючи йому оцінку кінцевий споживач інформаційного продукту буде спиратися на висновки експертів (спеціалістів) як на окремий інформаційний ресурс.

На загальнодержавному рівні система інформаційних ресурсів (державних електронних інформаційних ресурсів) пов'язаних із військовим майном, виходячи із загальнодержавної політики цифровізації суспільних процесів та процесів управління державою, виходить за межі оцінки стану його обліку у військовій частині та пов'язує військове майно загалом (в його вартісному або кількісному обрахунку) із загальними показниками управління суспільством та державою. Так, наприклад, А. Марущак та С. Петров, у межах аналізу базової інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури електронного урядування, пропонували групування відповідних інформаційних ресурсів у державні інформаційні та інформаційно-телекомунікаційні системи: електронної взаємодії органів виконавчої влади; електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів; інтегрованої системи електронної ідентифікації та аутентифікації; електронного кабінету громадянина; веб-порталу електронного урядування gov.ua, у тому числі єдиний державний веб-портал відкритих даних та єдиний державний портал адміністративних послуг; спеціальних захищених мереж передачі даних, у тому числі національної системи конфіденційного зв'язку; захищеної електронної пошти; захищених центрів обробки даних, у тому числі з використанням хмарних технологій; формування базових державних реєстрів, у тому числі оцифрування паперових носіїв, та покращення якості даних в державних реєстрах [5, с. 19].

При цьому слід звернути увагу на запропоновані вказаними авторами визначення поняття «державні електронні інформаційні ресурси» (систематизована, закріплена на матеріальних носіях і/або відображена в електронному вигляді інформація, право на володіння, використання або розпорядження якою належить державі або яка обробляється фізичними чи юридичними особами відповідно до наданих їм повноважень суб'єктами владних повноважень, призначена для задоволення потреб громадянина, суспільства, держави [5, с. 20]) та обґрунтування доцільності надання повноважень обробки відповідної інформації кінцевому споживачеві інформаційного продукту. Отже, вбачається, що утворювана інформаційно-аналітична платформа має забезпечити можливість «списання» військового майна шляхом «повідомлення» користувачем військового майна військової частини (командира) як кінцевого споживача інформаційного продукту про наявність підстав для такого «списання».

Виходячи із вищевикладеного отримання військовослужбовцем або підрозділом чи військовою частиною певних матеріальних цінностей, як і у подальшому його списання, мають призводити до появи (утворення) відповідних типів інформаційних ресурсів на рівні кінцевого споживача, із подальшим їх використанням в управлінських циклах на кожному з рівнів управління військами (силами), а також у межах планування забезпечення операцій (дій) із залученням цих військових частин (підрозділів, окремих військовослужбовців). При цьому слід пам'ятати, що базове поняття «військове майно» у вказаному Законі України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» та інших нормативно-правових актах використовується з метою позначення саме державного майна, яке було встановленим порядком закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України (інших складових сектора безпеки і оборони) із віднесенням до нього будинків, споруд, передавальних пристроїв, всіх видів озброєння, бойової та іншої техніки, боєприпасів, пально-мастильних матеріалів, продовольства, технічного, аеродромного, шкільського, речового, культурно-просвітницького, медичного, ветеринарного, побутового, хімічного, інженерного майна, майна зв'язку та інших видів майна, яке закріплюється за Збройними Силами України (іншими складовими сектора безпеки і оборони) на праві оперативного управління виходячи з його цільового та функціонального призначення.

Також слід врахувати, що Положенням про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України «військове майно» розглядається або як сукупність сил і засобів (всі види озброєння, бойової та іншої техніки, ракети, боєприпаси, ракетне паливо, пальне, мастильні матеріали та спеціальні речовини, продовольство, речове, інженерне, хімічне майно та інші матеріальні засоби, які використовуються для забезпечення потреб Збройних Сил України на мирний та воєнний час), або як частина матеріально-технічної бази військових частин (кораблів) і з'єднань (об'єкти господарського, технічного, медичного, спеціального призначення, а також бойової підготовки та виховної роботи), або як матеріальні засоби, призначені для забезпечення бойової підготовки і виховної роботи, військового побуту, правильної експлуатації, ремонту, зберігання озброєння, військової техніки і майна, що, у свою чергу, дозволяє розглядати цю категорію у її найширшому тлумаченні, за якого «наявність» у військової частини військового майна, що було передане їй на праві оперативного управління, стає обов'язковою умовою для її утворення та подальшого функціонування за призначенням.

Відповідно, при використанні військового майна, утворюються три базові типи інформаційних ресурсів: 1) відомості щодо сил і засобів, за якими таке військове майно було (може бути) закріплене встановленим порядком; 2) відомості щодо матеріально-технічної бази (майнові комплекси) військової частини, до складу якої таке майно було (може бути) передане; 3) відомості, згідно з якими таке військове майно віднесено до категорії «витратних матеріалів» бойової підготовки, військового побуту, виховної роботи з підлеглим особовим складом тощо. Зауважимо, що кожен із цих типів є державним інформаційним ресурсом, відомості у якому мають певний ступінь обмеження доступу до них, а володільцем інформації є держава.

Облік наявності, руху і якісного (технічного) стану військового майна в підрозділі організовується також командиром цього підрозділу шляхом ведення облікових документів загалом за підрозділ (крім бронетанкового озброєння і техніки, автомобільної техніки і майна, електрогазової техніки та майна, засобів інженерного озброєння і техніки служби пального) відповідно до затвердженого переліку та поділу на оперативний облік (ведеться у службах забезпечення органів військового управління за номенклатурою, встановленою начальниками відповідних служб забезпечення органів військового управління) та облік за первинними документами [6].

При цьому проявляється вузьке тлумачення «військового майна», яке отримує кількісно-якісні, вартісні та інші характеристики, підтримання яких в інтересах служби стає завданням

для командирів (начальників) відповідного рівня. Так, у відповідності до п. 2.3 вказаного вище Положення командир військової частини (з'єднання) організовує військове (корабельне) господарство та керує ним як особисто, так і через штаб, своїх заступників, начальників родів військ та служб [7]. За такого підходу не доцільно вести мову про класифікацію інформаційних ресурсів кінцевим споживачем інформаційного продукту, а «військове майно» фіксується у відповідних облікових документах його користувача – утворюваних та адміністрованих ним інформаційних базах, про «самовиключення» з яких й повідомляється кінцевого споживача інформаційного продукту та цей факт отримує характеристику «списання».

Безпосередньо особливості статусу військового майна в аспекті процедур його списання визначаються Порядком вилучення і передачі військового майна Збройних Сил [8], Положенням про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах [9], Інструкцією з обліку військового майна у Збройних Силах України [6], Порядком списання військового майна у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту [10], Порядком списання військового майна в Національній гвардії України [11], Положенням про військово (корабельне) господарство Збройних Сил України [7], Методикою визначення залишкової вартості майна Збройних Сил України та інших військових формувань [12], іншими підзаконними нормативно-правовими актами. Зауважимо, що жодним із перелічених нормативно-правових актів не визначаються умови вилучення військового майна із обігу (використання чи застосування), а визначаються переліки випадків (подій), внаслідок настання яких відповідне військово майно має бути вилучено з обліку поступово (через переведення до нижчої категорії) або одночасно у разі його втрати чи фізичного знищення. Саме категорія «вилучення» вбачається основою для формування єдиної інформаційно-аналітичної платформи взаємодії командирів військових частин, як кінцевих споживачів інформаційного продукту, з органами військового управління, а також відповідного інформаційного ресурсу користувачами військового майна загалом.

Щодо користувачів військового майна пунктом третім Порядку списання військового майна у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту закріплено вичерпний перелік випадків «списання» військового майна, а також визначено умови його «утилізації»: набуття непридатного стану (за неможливості або економічності недоцільності його відновлення і використання); убування в межах затверджених норм; розбирання (розділення) зразків озброєння, військової та спеціальної техніки під час дії правового режиму воєнного стану з метою використання їх складових для відновлення, модернізації зразків озброєння, військової та спеціальної техніки або їх виготовлення; використання пального для заправлення автомобільної, спеціальної техніки, повітряних суден, кораблів, човнів, електроагрегатів, засобів малої механізації підрозділів країн-партнерів, складових сектору безпеки і оборони, юридичних осіб незалежно від форм власності, а також фізичних осіб, у яких перебувають у власності такі засоби, для виконання завдань в інтересах Збройних Сил»; втрати чи нестачі військового майна за умови, що відновлення його є неможливим або економічно недоцільним (виявлення як нестачі в результаті інвентаризації; втрати (знищення, руйнування) внаслідок стихійного лиха або воєнних (бойових) дій, проведення антитерористичної (миротворчої) операції, проведення операції Об'єднаних сил або внаслідок диверсій; втрати (знищення, руйнування) внаслідок пожежі, катастрофи або аварії; знищення або приведення у непридатний стан за розпорядженням військового командування з метою запобігання загарбанню його противником або з метою запобігання поширенню інфекційних захворювань; використання на виробничі, господарські та експлуатаційні потреби в межах установлених норм, у тому числі на підготовку зброї (боєприпасів) до зберігання або застосування, виготовлення сумішей, проведення аналізу, виконання будівельних та будівельно-монтажних робіт; знесення будівель (споруд, об'єктів незавершеного будівництва, об'єктів благоустрою, інженерних мереж, спеціальних споруд, гідротехнічних споруд, будівель та споруд, що розташовані у службово-технічній забудові при аеродромах та технічних позиціях зенітних ракетних та радіотехнічних військ, арсеналів, баз і складів зберігання боєприпасів, їх огороження) у зв'язку з пошкодженнями (руйнуванням) та набуття непридатного стану (за неможливості або економічної недоцільності його відновлення і використання) внаслідок воєнних (бойових) дій, терористичних актів, диверсій, проведення антитерористичної операції, проведення операції Об'єднаних сил, міжнародної операції з підтримання миру і безпеки, спричинених іншою збройною агресією; знесення будівель (споруд) або об'єктів незавершеного будівництва через недоцільність використання та з метою будівництва на їх місці нових об'єктів) [10].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Здійснюючи інтеграційні процедури щодо входження до інформаційного середовища NSPA військові частини використовують інформаційні ресурси списання військового майна однакових типів, які сформовані користувачами військового майна та «опрацьовані» командирами цих частин як кінцевими споживачами інформаційного продукту. Запропонований підхід зробить органи військового управління незалежними від технічних рішень (спроможностей), які приймаються військовими частинами для організації обліку військового майна, зокрема в аспекті його списання, а також дозволить заощадити суттєві фінансові ресурси держави на технічному забезпеченні обліку на рівні військових частин (за «єдністю» технологічних рішень) не знижуючи рівень державного контролю за витратами військового майна.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямовувати на: обґрунтуванні повноважень командирів військових частин, як кінцевих споживачів інформаційного продукту (повідомлення) списання військового майна користувачами такого майна у військовій частині; визначенні форми надання цих «повідомлень про списання» відповідного майна користувачем, у розрізі служб чи підпорядкованих підрозділів; обґрунтуванні доцільності дослідження кількісних характеристик та якісного стану військового майна; визначенні вичерпного переліку причин та умов «списання», які мають бути встановлені виключно проведенням службового розслідування.

Окремим напрямком дослідження слід вважати обґрунтування відмови від практики встановлення максимальних розмірів коштів та залежності від нього повноважень на списання військового майна.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21.09.1999 № 1075-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text>.
2. Мукомела І.В. Інформаційні ресурси та їх вплив на державно-правовий розвиток. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 26. С. 190–202.
3. Про затвердження Порядку списання військового майна у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту : Наказ Міноборони України від 29.03.2021 № 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0655-21#n13>
4. Оцінка майна і техніки військового призначення та озброєння. Експертиза військового майна. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. URL: <https://kndise.gov.ua/ekspertyza-vijskovogo-majna/>
5. Марущак А.І., Петров С.Г. Зміст поняття «державні електронні інформаційні ресурси». *Інформація і право*. № 4(27)/2018. С. 15–21. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/4_10.pdf
6. Про затвердження Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України : Наказ Міноборони України від 17.08.2017 № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1192-17#n11>
7. Про затвердження Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України : Наказ Міноборони України від 16.07.1997 № 300. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0615-97#Text>
8. Про затвердження Порядку вилучення і передачі військового майна Збройних Сил : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 № 1282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-2002-%D0%BF#Text>
9. Про затвердження Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.2000 № 1225. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1225-2000-%D0%BF#Text>
10. Про затвердження Порядку списання військового майна у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту : Наказ Міноборони України від 29.03.2021 № 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0655-21#n13>
11. Про затвердження Порядку списання військового майна в Національній гвардії України : Наказ МВС України від 17.01.2017 № 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0214-17#Text>
12. Про затвердження Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України : Наказ Міноборони України від 16.07.1997 № 300. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0615-97#Text>
13. Про затвердження Методики визначення залишкової вартості майна Збройних Сил України та інших військових формувань : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.05.1998 № 759. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-98-%D0%BF#Text>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.24>

ЛЕКАРЬ С.І., КУЦЬ М.О.

ПОДАТКОВА АМНІСТІЯ: ПОНЯТТЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНІ МЕХАНІЗМИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ**TAX AMNESTY: THE CONCEPT AND ADMINISTRATIVE MECHANISMS OF ITS IMPLEMENTATION IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE**

У статті розкрито поняття «податкова амністія» як законно-встановлений, податковий механізм, який надає громадянам можливість добровільно задекларувати свої приховані активи і доходи без показання джерел їхнього походження, при цьому забезпечуючи їхнє звільнення від юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства, що сприяє легалізації неофіційних доходів та сприяє балансу між інтересами держави і громадян, формуючи належну фінансову дисципліну суспільства та наповненість державного бюджету. Сформовано, що податкова амністія є складним та важливим податковим інструментом, який реалізується податковими та адміністративними процедурами та дозволяє забезпечити справедливу, прозору, та ефективну взаємодію між державою і громадянами. Змістом податкової амністії визначено принципи її формування та реалізації: 1) справедливість та прозорість (громадяни повинні мати можливість визнати незадекларовані активи, але це повинно відбуватися на прозорих і рівних умовах для всіх. Держава повинна гарантувати конфіденційність інформації та відсутність негативних наслідків для тих, хто визнає свої доходи); 2) стимулювання декларування та репатріації (підходи до ставок податків повинні бути спрямовані на стимулювання громадян визнавати свої активи та повертати їх до країни, що в майбутньому може вигідно вплинути на рішення громадян); 3) системні реформи (податкова амністія повинна бути частиною більшої системної реформи податкової системи, що має спрямовуватися на покращення ефективності збору податків, зменшення тіньового сектору, та сприяння економічному розвитку); 4) публічна довіра (державна повинна активно працювати над збільшенням довіри громадян до своїх дій та можливостей, які вона надає); 5) забезпечення дотримання міжнародних стандартів (у процесі податкової амністії, необхідно дотримуватися міжнародних стандартів, щоб уникнути проблем з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму); 6) унікальність (умови податкової амністії повинні враховувати особливості кожної країни, її потреби та завдання, з можливістю побудувати більш прозору та справедливу систему оподаткування для майбутнього). Акцентовано, що для реалізації податкової амністії, Державна податкова служба України відіграє ключову роль у зборі і аналізі декларацій громадян, розрахунку одноразових зборів та контролі за дотриманням законодавства. Однією з особливостей податкової амністії в Україні визначено можливість продовження терміну її дії через воєнний стан в країні, що свідчить про адаптацію податкової політики до складних умов конфлікту.

Ключові слова: адміністративне регулювання, адміністративні інструменти, громадяни, податки, податкова амністія, податкова система, податкове законодавство, примус.

© ЛЕКАРЬ С.І. – доктор юридичних наук, професор, заслужений економіст України, професор кафедри фіскального адміністрування (Державний податковий університет) <https://orcid.org/0000-0003-1578-068X>

© КУЦЬ М.О. – кандидат юридичних наук, директор Департаменту методології (Державна податкова служба України) <https://orcid.org/0009-0001-0966-2110>

The article reveals the concept of “tax amnesty” as a legally established tax mechanism that gives citizens the opportunity to voluntarily declare their hidden assets and income without indicating the sources of their origin, while ensuring their release from legal responsibility for violating tax legislation, which contributes to the legalization of unofficial revenues and promotes a balance between the interests of the state and citizens, forming proper financial discipline of society and the fullness of the state budget. It was established that the tax amnesty is a complex and important tax instrument, which is implemented by tax and administrative procedures and allows to ensure fair, transparent and effective interaction between the state and citizens. The content of the tax amnesty defines the principles of its formation and implementation: 1) fairness and transparency (citizens must have the opportunity to recognize undeclared assets, but this must happen on transparent and equal terms for everyone. The state must guarantee the confidentiality of information and the absence of negative consequences for those who recognize your income); 2) stimulation of declaration and repatriation (approaches to tax rates should be aimed at stimulating citizens to recognize their assets and return them to the country, which in the future may favorably influence the decisions of citizens); 3) systemic reforms (tax amnesty should be part of a larger systemic reform of the tax system, which should be aimed at improving the efficiency of tax collection, reducing the shadow sector, and promoting economic development); 4) public trust (the state should actively work to increase citizens’ trust in its actions and the opportunities it provides); 5) ensuring compliance with international standards (in the process of tax amnesty, it is necessary to comply with international standards to avoid problems with money laundering and terrorist financing); 6) uniqueness (the terms of the tax amnesty must take into account the peculiarities of each country, its needs and tasks, with the possibility of building a more transparent and fair taxation system for the future). It was emphasized that in order to implement the tax amnesty, the State Tax Service of Ukraine plays a key role in the collection and analysis of citizens’ declarations, the calculation of one-time fees and the control of compliance with the legislation. One of the features of the tax amnesty in Ukraine is the possibility of extending its validity due to the state of war in the country, which indicates the adaptation of the tax policy to the complex conditions of the conflict.

Key words: *administrative regulation, administrative instruments, citizens, taxes, tax amnesty, tax system, tax legislation, coercion.*

Актуальність теми. Для успішного вирішення соціально- економічних і політичних завдань кожна країна повинна забезпечувати гідну якість життя своїх громадян, зокрема це гарантування високого рівня законодавчої системи та стійкого правопорядку. Відступ від даних засад правової держави завдає шкоди суспільству, державі і людині. Особливо небезпечні корупційні правопорушення, які проявляються в різних формах і в самих різних сферах суспільних відносин. Корупція постійно еволюціонує і як будь-яке складне соціальне явище існує у всіх державних інститутах незалежно від соціально-економічного і політичного розвитку та трансформується у все нові форми. У зв’язку з цим протидія корупції та боротьба з нею повинна мати системний і наступальний характер [2, с. 192–207].

Антикорупційна стратегія сучасного законодавства держави повинна бути спрямована не тільки на невідворотність покарання за корупційні дії, а й на послідовну ліквідацію умов виникнення корупції та специфіку покарання осіб, вдосконалення державного інструментарію щодо боротьби з тінізацією економіки, зокрема з приховування доходів, одержаних злочинним шляхом. Тому впровадження амністії капіталу чи податкової амністії фактично означає реалізацію компромісної угоди, яка передбачає визнання факту вимушеного здійснення тіньової діяльності внаслідок недосконалого інституційного середовища. У цьому випадку завдяки ліберальному підходу до платників податку потенційно можливо знизити рівень тінізації економіки за рахунок репатріації частини національних капіталів з їх перетворенням у додатковий інвестиційний ресурс, розширення майбутньої бази оподаткування, отримання додаткових надходжень в держбюджет країни та грошових коштів у банківську систему [2, с. 192–207].

З початком війни перед державою постало питання врегулювання багатьох питань з урахуванням нових викликів. Питання оподаткування не виняток, тому Верховна Рада вже ухвалила низку законів, і ще, ймовірно, ухвалить не одну зміну. Однією з важливих змін в сучасних реаліях є зупинення строків для платників податків та контролюючих органів на період воєнного стану в Україні [1].

Огляд останніх досліджень. Актуальні питання податкової амністії в Україні досліджували такі вчені як І. Безпалько, С. Куксенко, Н. Лисецька, О. Палій, І. Приходько, М. Сиромятнікова, О. Сльозко, І. Трубін та інші. При цьому, податкова амністія в Україні є однією з інструментів, спрямованих на привертання фінансових ресурсів до бюджету країни, тому з урахуванням внутрішньої і зовнішньої складності ситуації, спричиненої воєнним конфліктом, дана тема є актуальним науковим викликом.

Мета статті полягає в тому, щоб на базі теорії податкового та адміністративного права, позицій законодавства та практики правового регулювання, розкрити поняття, зміст та адміністративні механізми реалізації податкової амністії в умовах війни в Україні.

Виклад основних положень. Правове регулювання суспільних відносин повинно спрямовуватись як на виконання функцій держави, так і на забезпечення прав і свобод особи. Досягнення компромісу між інтересами держави та особи, інтересами юридичних і фізичних осіб є запорукою забезпечення законності. Правовий компроміс є одним зі способів встановлення взаємовигідних домовленостей між різними учасниками правовідносин. Податкова амністія, будучи одним із різновидів правового компромісу, повинна забезпечувати баланс інтересів держави та платників податків. Адже наповнення державного бюджету коштами від податків із легалізованих доходів повинно поєднуватися зі звільненням від юридичної відповідальності колишніх порушників податкового законодавства [3, с. 95–100].

Питання податкової амністії є достатньо актуальним через глобальні тенденції (зокрема, міжнародний обмін фінансовою інформацією, посилення контролю над фінансовими операціями бізнесу та приватних осіб), а не тільки через внутрішні процеси всередині держави. Амністія передбачає надання державою своїм громадянам права добровільно задекларувати всі належні їм активи та доходи, не показуючи джерел їх отримання. При цьому такі платники податків звільняються від відповідальності за правопорушення, які могли бути пов'язані з одержанням таких активів чи доходів (можливо, за винятком отримання доходів шляхом здійснення злочинів проти особи та вчинення тяжких економічних злочинів). Інакше кажучи, завдяки наданому, таким чином, можливостям, які носять законний характер, особа може одноразово задекларувати всі свої статки, після чого звільняється від пояснювання походження доходів та юридичної відповідальності. Після даного декларування особа має документальне підтвердження своїх статків та отримує змогу, на свій розсуд, ними розпоряджатися [2, с. 192–207; 4].

М. Сиромятнікова сформулювала, що податкова амністія – це легалізація грошових коштів, отриманих із порушеннями податкового законодавства, у законодавчо встановленому порядку за умови сплати податків, яка має наслідком звільнення винуватої особи від юридичної відповідальності. Змістом податкової амністії є легалізація грошових коштів, отриманих із порушенням податкового законодавства, та звільнення винуватої особи від юридичної відповідальності за такі порушення. [3, с. 95–100].

І. В. Приходько розкриває, що податкова амністія включає два аспекти: по-перше, діє відносно певного кола осіб, які не виконали свої податкові зобов'язання; по-друге, пропонує таким особам сплатити певні (додаткові) платежі або виконати податкові зобов'язання в обмін на непритягнення їх до відповідальності за порушення податкового законодавства, що були скоєні ними раніше. Податкову амністію вчений визначає як видання державно-правового акта – закону, що діє відносно певного кола осіб, які не виконали свої податкові зобов'язання, та містить пропозиції таким особам сплатити певні (додаткові) платежі або виконати податкові зобов'язання в обмін на непритягнення їх до відповідальності за порушення податкового законодавства, що були скоєні ними раніше [6, с. 239].

Отже, податкова амністія – це законно-встановлений, податковий механізм, який надає громадянам можливість добровільно задекларувати свої приховані активи і доходи без показання джерел їхнього походження, при цьому забезпечуючи їхнє звільнення від юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства, що сприяє легалізації неофіційних доходів та сприяє балансу між інтересами держави і громадян, формуючи належну фінансову дисципліну суспільства та наповненість державного бюджету.

Успішна податкова амністія можлива при впровадженні логічного та гнучкого механізму стимулювання добровільного розкриття незадекларованих активів, враховуючи національні особливості країни. Отримання позитивних результатів від проведення фінансових амністій в країнах вимагає створення наступних умов: довіра громадян до влади; фінансова амністія повинна відзначатися простотою та максимально ліберальними умовами проведення, враховуючи особливості і менталітет країни; амністія повинна мати неконфіскаційний характер; надання державних

гарантій щодо звільнення від переслідування й конфіденційності інформації про джерела походження задекларованих об'єктів; застосування невисоких ставок податків на капітали й майно, що легалізуються; спрямованість на репатріацію доходів, вивезених за кордон; наявність у країні розгалуженої та ефективної банківської системи; послідовна політика на внутрішньому і зовнішньому рівнях, забезпечення власних інтересів при укладенні міжнародних договорів під час амністії капіталів; легалізація незаконних доходів повинна відповідати Міжнародним стандартам щодо протидії відмиванню грошей, фінансуванню тероризму і фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, розробленим ФАТФ; посилення запобіжних та карних заходів за порушення податкового законодавства і розширення повноваження фіскальних органів і органів переслідування за правопорушення в цій сфері відразу після амністії; податкова амністія повинна проводитися в рамках реформування податкової системи в цілому [2, с. 192–207].

«Податкова амністія» покликана була вирішити цілу низку питань: сприяти підвищенню податкової культури громадян; сприяти детінізації економіки; залучити додаткові ресурси для активізації економічного розвитку; створити передумови для подальшої імплементації в національне законодавство Плану протидії розмиванню бази та виведенню прибутку з-під оподаткування (BEPS); підготуватися до приєднання України до автоматичного обміну фінансовою та податковою інформацією (CRS); створити передумови для звітування щодо контрольованих іноземних компаній (КІК); дати можливість громадянам за «пільговими» умовами самостійно виправити допущені в минулому порушення тощо. У цілому одноразове декларування повинно було вивести взаємовідносини держави та суспільства на новий рівень прозорості, що є необхідним для переходу податкового законодавства та адміністрування податків на європейські рейки та виконання Україною взятих не себе зобов'язань щодо зближення з Європою та міжнародним співтовариством [9].

При процесі проведення амністії капіталів виникає більш важлива й складна, – це знайти тонку грань між амністією і легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом. Вивести доходи з тіні – це, по суті, і є легалізація, й авторам податкової амністії належить добре продумати, як розділити капітали, які можна легалізувати, а які – ні. Повинні бути чіткі, зрозумілі і справедливі правила, за якими закон розділить ці доходи. Якщо таких механізмів не створено і вони не будуть чіткими, то фахівці радять не починати амністію. В іншому випадку можна отримати пряму легалізацію всіх доходів, у тому числі – одержаних злочинним шляхом. В такому випадку, в закон повинна бути внесена правова норма, яка дозволить в подальшому притягнути до відповідальності за злочинну діяльність, з якої були отримані задекларовані доходи. Це створює певні ризики, якими можуть скористатися органи влади на власний розсуд. З точки зору податкової амністії, в будь-якому випадку повинен дотримуватися принцип справедливості [2, с. 192–207; 5]. Якщо впроваджувати результативну амністію капіталів, то необхідно продумати механізм, що дозволяє зробити все грамотно й логічно. Підхід повинен бути усвідомлений, бо якщо перегнути – це може викликати серйозну зворотну реакцію. І головне, це не одноразове наповнення бюджету, а побудова здорової прозорої системи взаємовідносин держави і платника податків [2, с. 192–207].

Відповідно, податкова амністія є складним та важливим податковим інструментом, який реалізується податковими та адміністративними процедурами та дозволяє забезпечити справедливу, прозору, та ефективну взаємодію між державою і громадянами.

Змістом податкової амністії можна визначити принципи її формування та реалізації:

1) справедливість та прозорість (громадяни повинні мати можливість визнати незадекларовані активи, але це повинно відбуватися на прозорих і рівних умовах для всіх. Держава повинна гарантувати конфіденційність інформації та відсутність негативних наслідків для тих, хто визнає свої доходи);

2) стимулювання декларування та репатріації (підходи до ставок податків повинні бути спрямовані на стимулювання громадян визнавати свої активи та повертати їх до країни, що в майбутньому може вигідно вплинути на рішення громадян);

3) системні реформи (податкова амністія повинна бути частиною більшої системної реформи податкової системи, що має спрямовуватися на покращення ефективності збору податків, зменшення тіньового сектору, та сприяння економічному розвитку);

4) публічна довіра (державна повинна активно працювати над збільшенням довіри громадян до своїх дій та можливостей, які вона надає);

5) забезпечення дотримання міжнародних стандартів (у процесі податкової амністії, необхідно дотримуватися міжнародних стандартів, щоб уникнути проблем з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму);

б) унікальність (умови податкової амністії повинні враховувати особливості кожної країни, її потреби та завдання, з можливістю побудувати більш прозору та справедливую систему оподаткування для майбутнього).

В Україні 1 вересня 2021 року розпочалася кампанія з добровільного одноразового декларування активів фізосіб, яка мала тривати рік - до 1 вересня 2022 року. З 1 вересня 2021 року громадяни України мають право подати одноразову добровільну декларацію із зазначенням належних їм активів, з яких не були сплачені податки і збори. При цьому в добровільній декларації не потрібно буде вказувати джерела походження задекларованих активів. 26 липня 2022 року з'явилася інформація про те, що в Раді хочуть продовжити податкову амністію на півроку. У серпні 2022 року Верховна Рада продовжила термін проведення «податкової амністії» до 1 березня 2023 року [7].

Державна податкова служба України повідомляла, що станом на лютий 2023 у рамках «податкової амністії» задекларовано 6,2 млрд грн, сума одноразового збору склала 379,5 млн гривень. За період воєнного стану в Україні було задекларовано 3,92 млрд грн, сума одноразового збору склала 246,6 млн гривень [8].

1 березня 2023 року завершився термін дії податкової амністії для громадян, який раніше був продовжений на пів року через війну в Україні. Проте народні депутати пропонують ще раз продовжити цей термін – до кінця 2023 року. Відповідний законопроект вони зареєстрували у Верховній Раді [9].

Загалом, можна сформулювати, що для реалізації податкової амністії, Державна податкова служба України відіграє ключову роль у зборі і аналізі декларацій громадян, розрахунку одноразових зборів та контролі за дотриманням законодавства. Однією з особливостей податкової амністії в Україні є можливість продовження терміну її дії через воєнний стан в країні, що свідчить про адаптацію податкової політики до складних умов конфлікту. Громадяни України з 2021 по 2023 роки мали право подати декларацію добровільно і без необхідності вказувати джерела походження задекларованих активів, що було спрямовано на стимулювання осіб, які боялися раніше подати декларації через об'єктивні чи суб'єктивні обставини. Представлення результатів податкової амністії у 2023 році дозволило забезпечити відкритість її результатів та подальше стимулювання громадян до більшої активності в декларуванні своїх активів.

Список використаних джерел:

1. Податки під час війни: без штрафів і перевірок. *Економічна правда* : інформаційний веб-сайт. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/28/686377/>
2. Лисецька Н. М. Світова практика впровадження податкових амністій: досвід для України. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2020. № 1–2. С. 192–207.
3. Сиромятнікова М. С. Сутність і зміст правового компромісу та податкової амністії. *Право і Безпека*. 2020. № 1. С. 95–100.
4. Майбутнє податкової амністії капіталів : веб-сайт. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/podatкова-praktika/maybutne-podatkovoyi-amnistiyi-kapitaliv.html>
5. Амністія капіталів: чому ставка – не найважливіше : веб-сайт. URL: <https://lexinform.com.ua/vukraini/amnistiyakapitalivchomustavkanenajvazhlyvish>
6. Приходько І. В. Поняття податкової амністії як інституту податкового права. *Наука і правоохорона*. 2015. № 4. С. 235–239.
7. Українцям розповіли про успіхи «податкової амністії» під час війни. *Уніан* : інформаційний веб-сайт. 2023. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/ukrajincyam-rozpovili-pro-uspihi-podatkovoji-amnistiji-pid-chas-viyni-12147783.html>
8. Скористайтесь можливістю задекларувати свої активи у рамках кампанії одноразового (спеціального) добровільного декларування. *Пресслужба Державної податкової служби України*. 2023. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/654154.html>
9. Пилипенко Г. Податкова амністія: що пішло не так і чи можна це виправити. *Mind.ua: інформаційний веб-сайт*. 2023. URL: <https://mind.ua/openmind/20254170-podatкова-amnistiya-shcho-pishlo-ne-tak-i-chi-mozhna-ce-vipraviti>

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

FEATURES OF THE ADOPTION OF ADMINISTRATIVE ACTS IN THE SPHERE OF PROVIDING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного управління національної безпеки, позицій вчених та нормативно-правового базису, розкрити особливості прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки України. У статті визначено, що адміністративні акти у сфері забезпечення національної безпеки України – це рішення та документи, видані компетентними органами та суб'єктами публічної адміністрації, спрямовані на регулювання конкретних адміністративних відносин, пов'язаних із захистом національної безпеки та суверенітету держави. Наголошено, що порушення адміністративної справи може здійснюватися за ініціативою приватної особи, яка звертається до відповідного органу із заявою, або за ініціативою адміністративного органу, який це робить у зв'язку з виконанням своїх повноважень. Коли порушення адміністративної справи здійснюється за заявою приватної особи, адміністративний орган має перевірити правильність визначення компетентного органу, правосуб'єктність особи в цих правовідносинах, повноту поданих (наявних) документів тощо. У свою чергу для порушення справи за ініціативою адміністративного органу мають бути певні юридичні та фактичні підстави. З'ясовано, що у колегіальних органах адміністративні акти, як правило, ухвалюються через обговорення та подальше голосування й підписання. Підписання акта може здійснюватися або всіма членами колегіального органу, або лише головою засідання (слухання) та секретарем. Якщо ж акт ухвалюється одноособово, він підписується уповноваженою на це особою. Сформовано особливості адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки України: 1) конкретність та індивідуальність (адміністративні акти у сфері національної безпеки України стосуються конкретних суб'єктів із зазначенням їхніх індивідуальних характеристик); 2) пріоритетність мети щодо забезпечення національної безпеки в її різних аспектах; 3) дотримання законодавчих вимог (для видачі таких актів обов'язково дотримуються вимоги чинного законодавства, включаючи процедури та форми їхнього ухвалення); 4) публічний характер змісту (адміністративні акти у сфері забезпечення національної безпеки мають публічний характер, оскільки їхній зміст та вплив відображаються на суспільстві та громадянах); 5) можливість оскарження у встановленій процедурі; 6) вагомий юридичний вплив на правовідносини.

Ключові слова: адміністративні акти, адміністративні договори, адміністративно-правові інструменти, державна політика, державне управління, національна безпека, національні інтереси, організаційні інструменти, правовий режим, процедури, суб'єкт.

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the adoption of administrative acts in the sphere of ensuring the national security of Ukraine based on the theory of administrative management of national security, the positions of scientists and the legal framework. The article defines that administrative acts in the field of ensuring national security of Ukraine are decisions and documents issued by competent bodies and subjects of public administration aimed at regulating specific administrative relations related to the protection of national security and state sovereignty. It is emphasized that the initiation of

an administrative case can be carried out at the initiative of a private person who applies to the relevant body with a statement, or at the initiative of an administrative body that does so in connection with the performance of its powers. When the initiation of an administrative case is carried out at the request of a private person, the administrative body must verify the correctness of the definition of the competent body, the legal personality of the person in this legal relationship, the completeness of the submitted (available) documents, etc. In turn, there must be certain legal and factual grounds for initiating a case on the initiative of an administrative body. It was found that in collegial bodies, administrative acts are usually adopted through discussion and subsequent voting and signing. The act can be signed by all members of the collegial body, or only by the chairman of the meeting (hearing) and the secretary. If the act is adopted by one person, it is signed by a person authorized to do so. Features of administrative acts in the sphere of ensuring national security of Ukraine have been formed: 1) concreteness and individuality (administrative acts in the sphere of national security of Ukraine relate to specific entities with an indication of their individual characteristics); 2) the priority of the goal of ensuring national security in its various aspects; 3) compliance with legal requirements (in order to issue such acts, the requirements of current legislation must be followed, including the procedures and forms of their adoption); 4) public nature of the content (administrative acts in the field of ensuring national security have a public nature, since their content and impact are reflected on society and citizens); 5) the possibility of appeal in the established procedure; 6) significant legal influence on legal relations.

Key words: *administrative acts, administrative contracts, administrative and legal instruments, state policy, state administration, national security, national interests, organizational instruments, legal regime, procedures, subject.*

Актуальність теми. Забезпечення реалізації державою, органами публічної влади конституційної функції щодо оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності, здійснення публічного управління в такій надзвичайно чутливій сфері, як оборона держави, є однією з актуальних та складних проблем сьогодення, передусім в умовах російської військової агресії та фактичного ведення війни [7, с. 404–434].

Для ефективного забезпечення оборони Української держави, практичної діяльності органів публічної влади та удосконалення законодавства у сфері оборони важливе значення мають дослідження теоретичних проблем та дискусійних теоретичних підходів щодо розуміння оборони держави, її місця в системі забезпечення воєнної та національної безпеки, теоретичні питання правового регулювання оборони та системи законодавства у сфері оборони [7, с. 404–434].

Огляд останніх досліджень. Питання правового та організаційного впливу адміністративного права на сектор національної безпеки в Україні розкривали в своїх наукових працях такі вчені як В. Балкін, В. Авер'янов, В. Андрійчук, В. Антонов, О. Бандурка, В. Башук, Г. Білак, Ю. Вашченко, Р. Дацків, П. Дмитрук, О. Дудченко, А. Ілларіонов, Ю. Ковбасюк, В. Ліпкан, Д. Лук'янов, В. Нижник, В. Пашинський, С. Погребняк, М. Сергієнко, О. Скакун, В. Смородинський, С. Чумаченко та інші.

Проте, враховуючи сучасні загрози на національну безпеку України, наукові дослідження щодо покращення ефективності адміністративного механізму забезпечення національної безпеки є вагомими та своєчасними.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного управління національної безпеки, позицій вчених та нормативно-правового базису, розкрити особливості прийняття адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки України.

Виклад основних положень. Індивідуальний акт є найбільш уживаним інструментом діяльності публічної адміністрації, коли їх публічно владний вплив спрямований на конкретних суб'єктів адміністративного права. На підставі саме цих актів у переважній більшості випадків виникають, змінюються та припиняються адміністративно-правові відносини [2, с. 197–199].

Індивідуальні акти треба відмежовувати від нормативно-правових. Видання індивідуальних актів є близьким до нормативного, але не тотожне йому. Відмінність між ними полягає в тому, що адміністративні акти встановлюють, змінюють або припиняють конкретні адміністративні правовідносини. Вони відрізняються від нормативно-правових тим, що звернені до конкретних суб'єктів адміністративно-правових відносин, а їх дія припиняється після здійснення встановлених у них прав і обов'язків, тобто після одноразового їх застосування [2, с. 197–199].

О. Мілієнко обґрунтовано авторський підхід до розуміння адміністративного акта як рішення суб'єкта владних повноважень (органу державної влади, органу місцевого самоврядування, іншого суб'єкта, уповноваженого на здійснення публічно-поглиблено загальний понятійний управлінських функцій) в індивідуальній адміністративній справі, що проголошено в усній (словесній) формі, в письмовій документарній чи електронній формах, в автоматичному режимі (на підставі отриманих документів у машинозчитуваному форматі), в результаті якого виникають, змінюються чи припиняються відносини у публічно-сервісній, контрольно-наглядовій, інформаційно-орієнтовній сферах суспільного життя [5, с. 4–5].

В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, В. Курило, С. Стеценко та інші вважають, що індивідуальний акт як інструмент публічного адміністрування – це рішення суб'єктів публічної адміністрації щодо вирішення конкретних адміністративних справ, що зумовлює юридичні наслідки для визначених суб'єктів адміністративного права, а їх дія припиняється після одноразового застосування (здійснення встановлених у них адміністративних обов'язків і прав) [2, с. 197–199].

На наш погляд, адміністративні акти у сфері забезпечення національної безпеки України – це рішення та документи, видані компетентними органами та суб'єктами публічної адміністрації, спрямовані на регулювання конкретних адміністративних відносин, пов'язаних із захистом національної безпеки та суверенітету держави.

В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, В. Курило, С. Стеценко та інші вважають, що ознаками індивідуального акта є такі: є юридичним актом індивідуальної дії, адже ці акти стосуються конкретних осіб та їхніх відносин, а їх головною рисою є конкретність: чітке формулювання конкретних юридичних волевиявлень суб'єктами адміністративного права, які видають такі акти; розв'язання за їх допомогою конкретних, а саме індивідуальних справ або питань, що виникають у сфері публічного адміністрування; чітка визначеність адресата – конкретної особи або осіб; виникнення конкретних адміністративно-правових відносин, зумовлених цими актами; можуть бути оскаржені лише особами, безпосередні права, свободи чи охоронювані законом інтереси яких такими актами порушено; ухвалюється суб'єктом публічної адміністрації в установленому (процедурному) порядку, порушення якого може призвести до недійсності адміністративного акта – це має бути суб'єкт, уповноважений на здійснення адміністративної влади (на відміну від влади політичної / представницької чи судової); спрямований на створення, зміну чи припинення прав та обов'язків фізичної або юридичної особи (осіб), тобто для адміністративного акта характерна зовнішня спрямованість його дії. Акцент на зовнішні дії адміністративного акта дозволяє відмежовувати такі акти від внутрішньо спрямованих актів – наприклад, щодо вирішення організаційних питань усередині адміністративного органу [2, с. 197–199; 3].

До ознак адміністративних актів О. Мілієнко віднесено: каузальність правового регулювання; дуалізм нормативного впливу; публічний характер змісту його положень; їх спрямування на забезпечення прав та свобод приватної особи у сфері здійснення публічно-владних функцій держави, що визначає каузальний характер їх впливу; необхідність дотримання встановленої чинним законодавством процедури, форми та обсягу правосуб'єктності суб'єкта владних повноважень, що його ухвалює, що має безпосередній зв'язок із дотримання вимог чинності адміністративного акта; їх застосування з метою врегулювання індивідуальної справи, що не виключає можливості їх тривалої дії у часі реалізації; забезпечення можливості оскарження їх змісту, процедури ухвалення, що означає необхідність дотримання вимог прозорості та відкритості здійснення функцій публічного управління [5, с. 13].

М. О. Щурик вважає, що адміністративно-правові акти в сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами наділені рядом характерних ознак: реалізуються на підставі й у порядку, визначених в нормах адміністративного права, які знайшли свою об'єктивізацію як в положеннях законів України, так і в приписах підзаконних нормативно-правових актів; повноваженнями щодо застосування вказаних адміністративно-правових заходів в сфері забезпечення національної безпеки наділені чітко визначені в законодавстві суб'єкти із превалюванням повноважень правоохоронних органів; можливість їх застосування забезпечуються державою, в тому числі шляхом використання примусу, юридичної відповідальності; адміністративно-правові заходи в сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами можуть мати різноплановий характер, що знаходить свої особливості та прояв під час процедур застосування окремих з них; метою застосування вказаних заходів є захист, прав свобод та інтересів особи із пріоритетом забезпечення національної безпеки держави в цілому; у результаті реалізації адміністративно-правових заходів забезпечення національної безпеки правоохоронними органами

завжди настають відповідні юридичні наслідки, що відрізняє їх від організаційного інструментарію в цій сфері суспільних відносин [6, с. 13].

Юридичне значення індивідуальних актів полягає в такому: 1) адміністративні акти є юридичним фактом, що безпосередньо впливає на створення, зміну чи припинення конкретних правовідносин і відповідно – на створення, зміну або припинення прав, інтересів та обов'язків конкретних осіб; 2) ухвалення адміністративного акта є завершальною та вирішальною стадією правозастосовного процесу, що дозволяє назвати ці акти одним із визначальних елементів публічного адміністрування; 3) адміністративні акти є найпоширенішою та найважливішою формою діяльності публічної адміністрації; 4) адміністративні акти можуть бути підставою для підготовки та ухвалення інших адміністративних актів; 5) адміністративні акти можуть бути підставою для укладання адміністративних договорів; 6) адміністративні акти можуть бути підставою для вчинення адміністративними органами певної адміністративної діяльності; 7) адміністративні акти можуть бути підставою для вчинення тих чи інших правочинів, зокрема цивільно-правових договорів; 8) адміністративні акти мають вагоме юридичне значення під час вирішення публічних правових суперечок, адже крім судового вирішення таких суперечок у законодавстві України передбачено так званий адміністративний порядок їх вирішення, у результаті якого й ухвалюється адміністративний акт [2, с. 197–199; 4].

Процедура ухвалення адміністративних актів складається з певних стадій, які розглядаються переважно як відносно самостійна сукупність послідовно здійснюваних, взаємопов'язаних процесуальних дій, об'єднаних однією метою. Узагальнено процедура ухвалення (видання) індивідуальних актів виглядає таким чином: 1) порушення адміністративної справи; 2) підготовка адміністративної справи до розгляду; 3) розгляд адміністративної справи та ухвалення індивідуального акта; 4) оскарження індивідуального акта. Перші три стадії є основними, четверта – факультативною [2, с. 197–199].

Стадія порушення адміністративної справи має певні особливості залежно від того, процедура ця є заявною чи втручальною. Так, порушення адміністративної справи може здійснюватися за ініціативою приватної особи, яка звертається до відповідного органу із заявою, або за ініціативою адміністративного органу, який це робить у зв'язку з виконанням своїх повноважень. Коли порушення адміністративної справи здійснюється за заявою приватної особи, адміністративний орган має перевірити правильність визначення компетентного органу, правосуб'єктність особи в цих правовідносинах, повноту поданих (наявних) документів тощо. У свою чергу для порушення справи за ініціативою адміністративного органу мають бути певні юридичні та фактичні підстави [2, с. 197–199].

Центральною стадією аналізованої процедури є стадія розгляду адміністративної справи та ухвалення адміністративного акта, у ході якої адміністративним органом досліджуються всі обставини справи, що мають значення для правильного її вирішення. Розгляд справи може відбуватися в повному (формальному) та спрощеному (неформальному) порядку. За загальним правилом, органи публічної адміністрації мають максимально спрощувати порядок розгляду адміністративних справ, щоб полегшити приватним особам реалізацію їх прав, свобод і законних інтересів. У свою чергу у випадках, передбачених правовими нормами, застосовується вже формальна процедура, основною рисою якої є проведення усних слухань. Розгляд адміністративних справ за формальною процедурою подібний до судового процесу, адже під час такого розгляду особи, які беруть участь у розгляді справи, надають пояснення, залучаються також експерти, спеціалісти, досліджуються докази та ін. За результатами розгляду справи ухвалюється адміністративний акт [2, с. 197–199].

У колегіальних органах адміністративні акти, як правило, ухвалюються через обговорення та подальше голосування й підписання. Підписання акта може здійснюватися або всіма членами колегіального органу, або лише головою засідання (слухання) та секретарем. Якщо ж акт ухвалюється одноособово, він підписується уповноваженою на це особою. Останньою дією, що вчиняється на цій стадії, є оформлення акта через присвоєння реєстраційного (порядкового) номеру [2, с. 197–199].

Вченими сформовано такі етапи практичної реалізації стадії виконання адміністративного акта: 1) звернення адміністративного акта до виконання: скерування акта безпосередньому виконавцю, прийняття акта до виконання, вирішення питань, пов'язаних із виконанням акта; 2) безпосереднє виконання або передача матеріалів для примусового виконання: проведення виконавчих дій, відповідно до виду адміністративного акта, контроль за правильним і своєчасним виконанням адміністративного акта [5, с. 17].

Виконанню адміністративних актів може передувати вільне волевиявлення особи, але вони не перестають бути актами і тим більше не стають адміністративними договорами, виражаючи імперативний вплив суб'єкта владних повноважень, не супроводжуваний його поступками або врівноваженням становища сторін. З'ясовано, що стадія виконання адміністративного акта передбачає як добровільну, так і примусову реалізацію рішення відповідними суб'єктами. Обґрунтовано, що з об'єктивних причин добровільне виконання передусім стосується сприятливих адміністративних актів [5, с. 17].

Загалом, можна сформувати наступні особливості адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки України:

- 1) конкретність та індивідуальність (адміністративні акти у сфері національної безпеки України стосуються конкретних суб'єктів із зазначенням їхніх індивідуальних характеристик);
- 2) пріоритетність мети щодо забезпечення національної безпеки в її різних аспектах;
- 3) дотримання законодавчих вимог (для видачі таких актів обов'язково дотримуються вимоги чинного законодавства, включаючи процедури та форми їхнього ухвалення);
- 4) публічний характер змісту (адміністративні акти у сфері забезпечення національної безпеки мають публічний характер, оскільки їхній зміст та вплив відображаються на суспільстві та громадянах);
- 5) можливість оскарження у встановленій процедурі;
- 6) вагомий юридичний вплив на правовідносини.

Список використаних джерел:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.
2. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, В. Курило, С. Стеценко та ін.; за ред. В. Галуцька та О. Правоторової. Видання четверте. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 592 с.
3. Тимошук В. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії : монографія. Київ : Конус-Ю, 2010. С. 25.
4. Мандюк О. Індивідуальні адміністративні акти: теорія і практика застосування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2017. С. 93–94.
5. Мілієнко О.А. Теоретико-прикладні аспекти застосування адміністративних актів : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2021. 32 с.
6. Шурик М. О. Процедури застосування адміністративних актів у сфері забезпечення національної безпеки правоохоронними органами. *Юридична наука*. 9 (111). 2020. С. 276–284.
7. Колюх В. Правове регулювання оборони України: теоретичні аспекти. Концептуальні засади розвитку вітчизняного адміністративного права та процесу: тенденції, перспективи, практика : колективна монографія. Рига, Латвія : “Baltija Publishing”, 2022. 986 с.

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.26>

МАРИЦУК С.А.

**ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРИНЦИПІВ
ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НОТАРІУСА****TO THE ISSUE OF CLASSIFICATION OF THE PRINCIPLES
OF LEGAL RESPONSIBILITY OF A NOTARY**

У статті досліджено теоретико-правові підходи до класифікації принципів юридичної відповідальності. Узагальнено, що принципи юридичної відповідальності мають важливе прикладне значення як для процесів правореалізації, так і правозастосування, виступаючи при цьому необхідною передумовою дієвого забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також сталого функціонування суспільства та держави в цілому. Визначено, що принципи юридичної відповідальності нотаріуса незалежно від їх формального закріплення чи існування на догматичному рівні втілюють і відображають правову природу, зміст, мету і призначення цього інституту в найбільш узагальненому та концентрованому вигляді, являються системою координат для його функціонування і реалізації, виступають ціннісним орієнтиром та вектором розвитку правотворчої та правозастосовної практики. Запропоновано відобразити принципи юридичної відповідальності нотаріуса у вигляді схеми, що характеризується взаємопов'язаністю, взаємообумовленістю та єдністю її елементів, яку можна вважати базовою та такою, що відображає основоположні засади, на яких має функціонувати інститут юридичної відповідальності нотаріуса, охоплюючи всі види відповідальності, до яких його може бути притягнуто – адміністративну, кримінальну, цивільну та дисциплінарну: 1) загальносоціальні принципи (справедливість; рівність; гуманізм); 2) загальноправові принципи (верховенство права, включаючи законність, юридичну визначеність, заборону свавілля, повагу до прав людини; обґрунтованість; доцільність); 3) спеціально-юридичні (невідворотність; неприпустимість подвійної відповідальності за одне правопорушення; індивідуальність (персоніфікованість); відповідність правопорушення та покарання; відповідальність лише за винне протиправне діяння).

Ключові слова: *принципи, правові засади, принципи юридичної відповідальності, нотаріус, принципи юридичної відповідальності нотаріуса, принципи адміністративної відповідальності нотаріуса.*

The article examines theoretical and legal approaches to the classification of the principles of legal responsibility. It is summarized that the principles of legal responsibility have an important applied value both for the processes of law enforcement and law enforcement, acting as a necessary prerequisite for the effective provision and protection of the rights and freedoms of a person and citizen, as well as for the sustainable functioning of society and the state as a whole. It was determined that the principles of the legal responsibility of the notary, regardless of their formal establishment or existence at the dogmatic level, embody and reflect the legal nature, content, purpose and purpose of this institute in the most generalized and concentrated form, are a coordinate system for its functioning and implementation, act as a valuable reference point and vector of the development of law-making and law-enforcement practice. It is proposed to reflect the principles of the legal responsibility of a notary public in the form of a scheme characterized by interconnectedness, interdependence and unity of its elements, which can be considered basic and reflecting the fundamental principles on which the institution of legal legal responsibility of a notary public should function, covering all types of

responsibility, to which it can be attracted - administrative, criminal, civil and disciplinary: 1) general social principles (justice, equality, humanism); 2) general legal principles (rule of law, including legality, legal certainty, prohibition of arbitrariness, respect for human rights; reasonableness; expediency); 3) special legal ones (inevitability; inadmissibility of double liability for one offense; individuality (personification); correspondence of offense and punishment; responsibility only for culpable illegal act).

Key words: *principles, legal principles, principles of legal responsibility, notary, principles of legal responsibility of a notary, principles of administrative responsibility of a notary.*

Постановка проблеми. Інститут юридичної відповідальності нотаріусів вважається однією з найбільш ефективних гарантій захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, які беруть участь у нотаріальному процесі, а також гарантією забезпечення належної реалізації нотаріальної функції в цілому. Він є найбільш ефективною формою реагування держави на порушення нотаріусами чинного законодавства, забезпечуючи тим самим стабільність цивільного обігу, охорону та захист його учасників [1, с. 54]. Як відносно відокремлена сукупність правових норм, що врегульовують суспільні відносини у межах тієї чи іншої галузі права, інститут юридичної відповідальності виникає, конкретизується та реалізується у певній системі координат. Тобто практика притягнення до юридичної відповідальності та її покладення здійснюється у межах принципів юридичної відповідальності [2, с. 24–25].

Практична цінність принципів юридичної відповідальності визначається їх спрямованістю на правотворчу діяльність щодо удосконалення законодавства про юридичну відповідальність, визначенням порядку, процесу регулювання відносин, що виникають із правопорушень, можливістю правильно застосовувати норми права, вирішувати справи при наявності прогалин у праві, забезпечувати ефективність державно-владного примусу. Визначальна роль принципів юридичної відповідальності полягає в тому, що вони виступають дієвою гарантією забезпечення прав і свобод людини [3, с. 831–832; 4, с. 408]. Недотримання державними органами хоч би одного з принципів веде до судової помилки або до свавілля. З цього випливає суспільна значущість принципів юридичної відповідальності, застосування яких має важливе практичне значення [3, с. 27–28].

Враховуючи наведене можемо стверджувати, що принципи юридичної відповідальності мають важливе прикладне значення як для процесів правореалізації, так і правозастосування, виступаючи при цьому необхідною передумовою дієвого забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також сталого функціонування суспільства та держави в цілому.

Водночас, незважаючи на досить велику кількість наукових праць, присвячених різноманітним аспектам нотаріальної діяльності, в тому числі адміністративно-правовим, зокрема таких вітчизняних науковців як Василина Н., Вдовічена Л., Гриців Н., Гулевська Ю., Джафарова О., Дрозд О., Журавльова З., Ільева Н., Коротюк О., Ковальчук С., Курило Т., Ладіна Л., Мартинюк О., Німак М., Рохсоха С., Савицька Н., Святецька І., Тищенко В., Фурса С., Чижмарь К., Шинкарук А., Юрах В., маємо констатувати, що проблематика принципів юридичної відповідальності нотаріуса предметом наукового пошуку не була, окрім того, даному питанню не приділяється достатня увага ні з боку законодавця, ні з боку юристів-практиків, при цьому принципи є ключовою категорією функціонування будь-якого юридичного інституту. Наведене зумовлює актуальність та своєчасність дослідження.

Метою статті є дослідження теоретико-правових підходів до класифікації принципів юридичної відповідальності та формування на цій основі авторського бачення щодо класифікації принципів юридичної відповідальності нотаріуса.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі сформувалося неоднозначне розуміння принципів юридичної відповідальності, що обумовлено рядом факторів: по-перше, принцип – категорія об'єктивно-суб'єктивна, її визначення в більшості випадків залежить від правосвідомості, спрямованості дослідження, по-друге, дане визначення сформувалося протягом тривалого періоду часу, його зміст змінювався в залежності від тих змін, що відбувалися в суспільстві та науковому світогляді, по-третє, різні напрями в розумінні самої категорії «юридична відповідальність» обумовлює різне розуміння її принципів, неоднозначну їх класифікацію та систему [3, с. 27]. При цьому категорія «принципи» залишається найбільш комплексною усталеною категорією, яка виражає сутність та спрямованість того чи іншого юридичного явища, процесу.

Під принципами юридичної відповідальності в теорії права розуміють:

– засадничі, фундаментальні положення, що виражають сутність і призначення юридичної відповідальності, а також визначають закономірності її функціонування та порядку реалізації [5, с. 246];

– керівні ідеї, що характеризують її зміст, суть і призначення у правовому регулюванні суспільних відносин [6, с. 185];

– положення та ідеї, що мають законодавче закріплення та визначають самостійний і реальний характер відповідальності, як засобу гарантування й охорони об'єктивного і суб'єктивного права та суспільного порядку [7, с. 89].

Аналізуючи наявні в науковій літературі визначення принципів юридичної відповідальності слід зауважити, що більшість науковців звертають увагу на їх нормативну основу, тобто закріплення в нормах права. Так на думку Колоки М. принципи юридичної відповідальності є різновидом принципів права, а тому їх провідна роль, як і інших такого роду принципів, забезпечується, насамперед, прямим закріпленням у нормах права [4, с. 408]. Водночас, як слушно зауважує Козюбра М., залежно від формального закріплення чи не закріплення у нормативних актах розрізняють принципи права і принципи правосвідомості, принципи права і правові принципи, принципи загальносоціального і принципи юридичного права [8, с. 142].

На думку Котюк В. «принципи права» і «правові принципи» відрізняються один від одного тим, що правові принципи виникають, як правило, задовго до виникнення системи права і законодавства. Правові принципи, які закріплені в системі права і законодавства, переходять у принципи права [9, с. 30]. Каленіченко Л. зауважує, що «правові принципи є категорією, яка об'єктивно існує у праві (у природному контексті його розуміння) і може бути не закріплена в тексті нормативно-правового припису. Натомість принципи права являють собою категорії, які формально виражаються у нормах нормативно-правових актів» [2, с. 25]. Не вдаючись до наукової полеміки щодо розмежування та співвідношення цих двох категорій, що не є метою цієї статті, у контексті нашого дослідження вважаємо за доцільне взяти за основу розуміння принципів права (правових принципів) як основних, керівних засад правового регулювання суспільних відносин, які закріплені у формальних джерелах права або вироблені в юридичній практиці і сформульовані у правовій свідомості [10, с. 253; 2, с. 25].

Цілком погоджуємося із Подковенко Т. та Павелко Л, які зазначають, що принципи юридичної відповідальності необхідно розглядати не як просту сукупність, а як систему. Система принципів юридичної відповідальності характеризується певною ієрархією, єдністю, цілісністю, внутрішньою узгодженістю і взаємодією утворюючих її елементів. Принципи діють не відокремлено, ізольовано один від одного, а комплексно, вони тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені. Кожен принцип, що входить в систему, повинен тлумачитися і здійснюватися з урахуванням інших основоположних ідей [3, с. 832]. При цьому в науковій літературі існує декілька підходів до систематизації та класифікації принципів юридичної відповідальності.

На думку авторів підручника «Теорія держави та права» Гусарева С., Тихомирова О. юридична відповідальність є інститутом кількох галузей права: конституційного, кримінального, адміністративного, цивільного, трудового та деяких інших. А відтак, система принципів юридичної відповідальності повинна втілювати в собі надгалузевий підхід і складатися з таких основних ідей-принципів, які б розкривали її сутність у всіх галузях, де існує інститут юридичної відповідальності [5, с. 246]. Тому до принципів юридичної відповідальності автори відносять принципи: справедливості, рівності, гуманізму, законності, обґрунтованості, доцільності, індивідуалізації, невідворотності, регламентованості [5, с. 246–248].

Волинка К. окрім принципів законності, справедливості, гуманізму, доцільності, неприпустимості аналогії права й аналогії закону, невідворотності, індивідуалізації покарання, неприпустимості подвоєння відповідальності, обґрунтованості, відносності до принципів юридичної відповідальності також загальні принципи правосуддя: змагальність процесу як засіб досягнення об'єктивної істини; право на захист особи, що притягується до відповідальності; презумпція невинності; неприпустимість погіршення правового становища особи, яка оскаржує прийняте рішення, тощо [6, с. 186–187]. З останнім ми погоджуємося не в повній мірі, оскільки до загальних принципів правосуддя не можна віднести «презумпцію невинності», в адміністративному судочинстві зокрема діє «презумпція винуватості» суб'єкта владних повноважень, а для дисциплінарної відповідальності не є характерним принцип змагальності.

У спеціальній літературі зустрічається також галузевий підхід до класифікації принципів юридичної відповідальності. На думку Каленіченко Л., з огляду на те, що принципи юридичної

відповідальності є складовою системи координат права (системи принципів права), доцільно, у межах характеристики основних принципів юридичної відповідальності, використати класичну класифікацію принципів права [2, с. 28]. Тому на думку автора залежно від сфери дії принципів юридичної відповідальності у межах системи права слід виокремлювати: 1) загальноправові; 2) міжгалузеві; 3) галузеві принципи юридичної відповідальності [2, с. 29].

Задніпряна М. зауважує, що «існування галузевої класифікації принципів юридичної відповідальності має деякі проблемні аспекти. У зв'язку з тим, що видів відповідальності менше, ніж галузей права, причому за порушення норм права різних галузей може застосовуватися відповідальність одного й того ж виду, зазначений критерій повинен бути більш скорегований...» [11, с. 22].

Існує також підхід щодо поділу принципів юридичної відповідальності на загальноправові принципи, до яких відносять законність, справедливість, гуманізм, та спеціальні принципи – відповідальність за провину, невідворотність, оперативність, тобто ті принципи, що виражають сутність та природу юридичної відповідальності [3, с. 832].

Коложа М., досліджуючи принципи юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ, розглядає їх за формою нормативного вираження на такі, що закріплені в документах міжнародних організацій, в тексті Основного Закону нашої держави і в поточному законодавстві [4, с. 409].

Виокремлюють у сучасному праві і поділ принципів юридичної відповідальності на загально-соціальні та спеціально-юридичні принципи. Серед перших можуть бути принципи справедливості і гуманізму, в яких зміст із часом може змінюватися, як змінюються норми моралі. Відповідно до принципів другої групи зміст більш формально і з часом практично не змінюється, якщо не вважати різні трактування, які дають їм учені [11, с. 22].

Висновки. Проаналізувавши наявні підходи щодо класифікації принципів юридичної відповідальності, виходячи з того, що принципи юридичної відповідальності нотаріуса незалежно від їх формального закріплення чи існування на догматичному рівні втілюють і відображають правову природу, зміст, мету і призначення цього інституту в найбільш узагальненому та концентрованому вигляді, будучи системою координат для його функціонування і реалізації, виступаючи ціннісним орієнтиром та вектором розвитку правотворчої та правозастосовної практики, пропонуємо відобразити принципи юридичної відповідальності нотаріуса у вигляді такої схеми, що характеризується взаємопов'язаністю, взаємообумовленістю та єдністю її елементів:

- 1) загальносоціальні принципи (справедливість; рівність; гуманізм);
- 2) загальноправові принципи (верховенство права, включаючи законність, юридичну визначеність, заборону свавілля, повагу до прав людини; обґрунтованість; доцільність);
- 3) спеціально-юридичні (невідворотність; неприпустимість подвійної відповідальності за одне правопорушення; індивідуальність (персоніфікованість); відповідність правопорушення та покарання; відповідальність лише за винне протиправне діяння).

Безумовно в основу класифікації принципів юридичної відповідальності нотаріуса можна покласти також інші критерії, проте на наш погляд таку схему можна вважати базовою та такою, що відображає основоположні засади, на яких має функціонувати інститут юридичної відповідальності нотаріуса, охоплюючи всі види відповідальності, до яких його може бути притягнуто – адміністративну, кримінальну, цивільну та дисциплінарну.

Список використаних джерел:

1. Курило Т. Адміністративно-правові засади протидії корупції в сфері здійснення нотаріальної діяльності в Україні : дис... канд. юр. наук: 12.00.07. К., 2017. 265 с.
2. Каленіченко Л. Поняття та види принципів юридичної відповідальності. *Право і Безпека*. 2017. № 1. С. 24–31.
3. Подковенко Т., Павелко Л. Принципи юридичної відповідальності: загальнотеоретичний аспект. *Молодий вчений*. 2015. № 2(6). С. 830–833.
4. Коложа М. Поняття та принципи юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 46. С. 403–411.
5. Теорія держави та права: навч. посіб. / [Білозьоров Є., Власенко В., Горова О., Завальний А., Заяць Н. та ін.]; за заг. ред. Гусарєва С., Тихомирова О. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
6. Волинка К. Теорія держави і права: навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 240 с.
7. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. Зайчук О., Онищенко Н. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

8. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.
9. Котюк В. Теорія права: курс лекцій. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.
10. Крестовська Н., Матвеева Л. Теорія держави і права: підручник; практикум; тести. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
11. Задніпряна М. Сучасні аспекти та критерії поділу принципів юридичної відповідальності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 20–23.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.27>

МЕЛЬНИК О.П., КОЦЮБА О.А., НЕБЕСНА О.Р.

СУТНІСТЬ ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

THE ESSENCE OF CORPORATE INCOME TAX UNDER MARTIAL LAW

У статті розглянуто поняття податку на прибуток підприємства, визначено його суть, зміст та місце в системі оподаткування, окрім того здійснено його аналіз як одного із бюджетоутворюючих податків, що значною мірою акумулює кошти до державного бюджету, здійснено його аналіз як механізму регулювання та стимулювання економіки, що здійснює такий вплив саме завдяки диференціації ставок оподаткування по різних видах діяльності і завдяки наданню пільг у виробництві пріоритетних товарів, а також як способу регулювання господарської діяльності.

Також в статті розкрито фіскальне значення податку на прибуток підприємства оскільки воно є дуже важливим з огляду характеристики цього податку. Окрім того було охарактеризовано регулюючий та стимулюючий характер податку на прибуток підприємства, а також визначено, що податок на прибуток підприємства є вагомим важелем впливу, за допомогою якого можна впливати на прийняття багатьох рішень, саме для юридичних осіб, оскільки цей податок є їх основним стягненням.

Висвітлено питання змін податку на прибуток підприємств з періоду дії воєнного стану на території України та проведено порівняльний аналіз доходів від цього прибутку в довоєнний час та воєнний період, також окреслено причини зміни частки доходів від податку на прибуток підприємства до державного бюджету з періоду початку повномасштабного вторгнення, а окрім того було встановлено, що останні зміни внесені до Податкового кодексу України демонструють нам, що майже через рік та вісім місяців війни економічна ситуація в країні стає порівняно стабільнішою та є більш пристосованою до умов воєнного стану, ніж на початку повномасштабного вторгнення. Загальний стан бізнесу та економіки зараз дозволяє повернути певні його аспекти до довоєнного періоду функціонування завдяки своєчасній реакції держави та уряду на ті виклики, що постали перед нею.

Ключові слова: податкова система України, податки, податок на прибуток підприємства, підприємство, ставки податків, податкова пільга, воєнний стан.

© МЕЛЬНИК О.П. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного права (Державний податковий університет)

© КОЦЮБА О.А. – здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (Державний податковий університет)

© НЕБЕСНА О.Р. – здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (Державний податковий університет)

The article examines the concept of corporate income tax, defines its essence, content and place in the taxation system, in addition, analyzes it as one of the budget-forming taxes that accumulates funds to the state budget to a large extent, analyzes it as a mechanism for regulating and stimulating the economy, which exerts such influence precisely due to the differentiation of tax rates for various types of activity and due to the provision of benefits in the production of priority goods, as well as as a way of regulating economic activity.

The article also reveals the fiscal value of the corporate income tax, as it is very important in view of the characteristics of this tax. In addition, the regulatory and stimulating nature of the corporate income tax was characterized, and it was also determined that the corporate income tax is a powerful leverage that can be used to influence many decisions, especially for legal entities, since this tax is their main charge.

The issue of changes in the corporate income tax since the period of martial law in Ukraine was highlighted and a comparative analysis of income from this income in the pre-war and wartime periods was carried out, described the reasons for the change in the share of revenues from the corporate income tax to the state budget since the beginning of the full-scale invasion are also outlined and it was also established that the latest changes made to the Tax Code of Ukraine show us that almost a year later and eight months into the war, the economic situation in the country becomes comparatively more stable and more adapted to the conditions of martial law than at the beginning of a full-scale invasion. The general state of business and economy now allows us to return certain aspects of it to the pre-war period of functioning thanks to the timely response of the state and government to the challenges that arose before it.

Key words: *tax system of Ukraine, taxes, corporate income tax, enterprise, tax rates, tax relief, martial law.*

Вступ. З початком повномасштабного вторгнення в Україну, економіка нашої держава працює в режимі кризи, постійних змін та викликів. Зокрема, ми говоримо і про закриття бізнесу та підприємств по всій країні, втрату ринків збуту як поза межами країни, так і всередині країни, постійну мобілізацію працівників, та багато інших факторів, що негативно впливають на сучасний стан економіки та бізнесу. В таких умовах пріоритетним завданням держави є підтримка та захист суб'єктів господарювання, що в той же час і є платниками податків, за чий податки і наповнюється бюджет нашої країни. Саме доходи від податків забезпечують фінансування сектору видатків на військову оборону, що є дуже пріоритетним завданням на сьогоднішній день та найважливішим сектором для фінансування та розвитку, оскільки умови воєнного стану змушують ставити наших воїнів, їх забезпечення, їх укомплектування та сам розвиток військової промисловості на перший план.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є правова характеристика та аналіз податку на прибуток підприємства як одного із бюджетоутворюючих податків, як механізму регулювання та стимулювання економіки, як способу регулювання господарської діяльності, дослідження динаміка його змін з періоду введення воєнного стану на території України та формулювання відповідних висновків.

Результати дослідження. Беззаперечно, податки відіграють значну роль та становлять найбільшу частку у структурі доходів державного бюджету, вони є тим джерелом наповнення бюджету, що допомагає нашій країні функціонувати як держава, особливо в такий непростий період як воєнний стан. Беззаперечно, що при детальному аналізі складових частин доходів державного бюджету, вагоме місце займає саме податок на прибуток підприємства.

Нікітшин А. та Чернега В. у своїй праці дуже влучно зазначають, що особливий інтерес сучасного суспільства до податку на прибуток пов'язаний зі зростаючим впливом на функціонування компаній та господарську діяльність, що формує фінансовий потенціал країни. В Україні результати діяльності юридичних осіб підлягають оподаткуванню податком на прибуток та єдиним податком, якщо ця юридична особа здійснює свою діяльність на спрощеній системі оподаткування [1, с. 97].

В Податковому кодексі України в Розділі III закріплено, що одним із загальнодержавних податків є податок на прибуток підприємств, платниками якого є юридичні особи, що можуть бути резидентами та нерезидентами, а об'єктом їхнього оподаткування є прибуток, що визначається шляхом зменшення суми доходу на суму витрат діяльності, що підтверджено бухгалтерськими

документами. Також Податковий кодекс України визначає, що податок на прибуток є прямим податком яким оподатковують фінансовий результат юридичних осіб, що обрали загальну систему оподаткування [2].

Податок на прибуток підприємств є одним з чотирьох основних бюджетоутворюючих податків поряд з податком на додану вартість, податком на доходи фізичних осіб та акцизним податком [1, с. 97]. Отже, розглянемо податок на прибуток підприємства саме як бюджетоутворюючий податок. Так, автори Юрченко О. та Бабінець О. вважають, що податок на прибуток підприємства є одним із найпотужніших податкових важелів, що суттєво акумулює кошти до бюджету. Даний податок має дуже важливе фіскальне значення, чим відрізняється від аналогічних податків в економічно розвинених країнах [3, с. 309]. І ми повністю підтримуємо таке твердження, але для детального аналізу слід також звернути увагу і на думку інших науковців, які зазначають також і про регулюючий та стимулюючий характер податку на прибуток підприємства. Щодо стимулюючого характеру, то вважають, що такий вплив можуть здійснювати саме завдяки диференціації ставок оподаткування по різних видах діяльності і завдяки наданню пільг у виробництві пріоритетних товарів. Зокрема, проектом Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо зниження податкового навантаження на малий та середній бізнес в Україні було запропоновано базову (основну) ставку податку на прибуток підприємства встановити:

- а) для платників податку, що належать до суб'єктів мікро- та малого підприємництва, – 8 відсотків;
- б) для платників податку, що належать до суб'єктів середнього підприємництва, – 16 відсотків;
- в) для платників податку, що належать до суб'єктів великого підприємництва, – 27 відсотків [4].

Ці зміни не були підтримані народними депутатами, оскільки в нашій державі ймовірність використання податку на прибуток підприємств як регулюючого фактора є певною мірою обмеженою через його бюджетоутворюючий характер, внаслідок чого і застосовується єдина ставка податку на прибуток підприємств.

Таку ж думку висловлює і Серкіна М., яка пише, що за допомогою податку на прибуток підприємств можна впливати на прийняття багатьох рішень, у тому числі й фінансових. Наприклад, вибір правової форми організації бізнесу, рішення про спрямування прибутку на споживання чи нагромадження, вибір джерел фінансування інвестицій (самофінансування, залучення чи запозичення коштів), розподіл матеріальних та трудових ресурсів між окремими сферами господарської діяльності, галузями й територіями, розподіл та перерозподіл валового внутрішнього продукту, темпи економічного зростання тощо. Вплив може здійснюватись і завдяки диференціації ставок оподаткування за різними видами діяльності. Тому, можна вважати що даний податок є основним стягненням юридичних осіб [5, с. 2–3].

Проаналізувавши додатки до Законів України «Про Державний бюджет України на 2023 рік», «Про Державний бюджет України на 2022 рік» та «Про Державний бюджет України на 2021 рік», ми можемо бачити, що в 2023 році доходи від податку на прибуток підприємств становлять 110 700 000,0 тис. грн [6], в 2022 році дохід від податку на прибуток становив 158 438 500,0 тис. грн [7], тоді як в довоєнний час, в 2021 році такий дохід становив 107 736 000,0 тис. грн [8], при тому, що базова (основна) ставка вищезгаданого податку становить 18 відсотків, як в довоєнний час, так і в умовах воєнного стану [2].

Мединська Т. та Бандрівський О. зазначають, що податкові надходження становлять основну частку надходжень до зведеного бюджету України. У зведеному бюджеті за 2021 рік стаття «Податкові надходження» складала 87,5% усіх доходів бюджету. Серед них є податок на прибуток підприємств, який становив 9,86% поступаючись податку на доходи фізичних осіб та податку на додану вартість. Під час воєнного стану внаслідок російської агресії, у 2022 році частка податкових надходжень зменшилась і складала 61,16%. Зумовлено було це тим, що були введені податкові пільги для стимулювання економіки. Так само і зменшилась частка податку на прибуток підприємств, який становив лиш 5,95% усіх надходжень, адже переважна кількість великих підприємств, які були основними платниками цього податку знаходяться на сході України, де зараз ведуться бойові дії [9, с. 86].

Нікітішин А. та Чернега В. в своїй науковій праці дуже влучно зазначають, що частка податку на прибуток в державному бюджеті зростає в період трьох останніх років (мається на увазі період з 2019 року по 2021 рік) в середньому становить 10,5%, що є достатньо позитивним і характеризує податок на прибуток як бюджетоутворюючий, у 2022 частка податку дещо зменшилась і становить майже 3 % державного бюджету України. Частка податку на прибуток в податкових

надходженнях становить в середньому за 3 останні роки 13,3%, що характеризує податок на прибуток як такий, що утворює податкові надходження України. Частка податку на прибуток в податкових надходженнях за 2022 рік становить майже 4%, таке зменшення пояснюється неможливістю сплати податку платниками через війну, деякі підприємства закрилися, деякі в окупації, деякі зменшили обороти [1, с. 98].

Якщо детальніше говорити про динаміку змін доходу від податку на прибуток підприємства, то війна майже вдвічі знизила частку надходжень до бюджету від цього податку. Станом на жовтень 2023 року частка податкових надходжень від податку на прибуток підприємств становить 6,05% [10], що є все ще меншою порівняно з довоєнною часткою надходжень від цього податку. Це свідчить про те, що політичні чинники та соціально-економічні аспекти є тими важелями впливу на податкові доходи, що прямо впливають на бюджет держави, спроможність бізнесу функціонувати в таких критичних умовах та і сам стан економіки в цілому. Зокрема, з початком війни деякі суб'єкти господарювання були змушені призупинити свою господарську діяльність або ж взагалі закрити підприємства. На жаль, певна кількість підприємств були безповоротно знищені та зруйновані під ворожими обстрілами або ж по цей час знаходяться в окупації. Значній частині довелося переїхати в іншу частину України для збереження та продовження господарської діяльності, або ж взагалі покинути та продовжувати бізнес вже десь за кордонами нашої держави.

Хоча податок на прибуток підприємства залишився інструментом регулювання економіки, в період воєнного стану держава використовує різні механізми правового регулювання з метою забезпечення ефективності функціонування податкової системи в такий непростий та складний період. Тому, з 24 лютого 2022 року до Податкового кодексу було внесено ряд змін, що стимулювали вітчизняний бізнес у частині оподаткування та впровадження державних і донорських програм, що покликані зберегти робочі місця, підтримати підприємства та відродити економіку країни в цілому. Політика підтримки існуючих суб'єктів господарювання і стимулювання їх діяльності для забезпечення військових потреб призвели до розроблення Урядом країни заходів дерегуляції та лібералізації умов ведення бізнесу в такий складний період [11, с. 114].

Зокрема, одним із перших нормативно-правових актів, що вносять зміни до Податкового кодексу України є Закон України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» від 03.03.2022 р. № 2115-IX [12], який за своєю суттю регулює питання щодо порядку подання звітності та/або документів до контролюючих органів та незастосування адміністративної та/або кримінальної відповідальності за її неподання чи несвоєчасне подання, а також Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» від 03.03.2022 р. № 2118-IX [13] за своєю суттю регулює питання щодо особливостей справляння податків і зборів на період до припинення або скасування воєнного стану на території України та інші [11, с. 114].

Тобто, держава всебічно намагається полегшити та пристосувати процес оподаткування до сучасних реалій сьогодення, в яких вона змушена функціонувати. Серед останніх змін до Податкового кодексу України внесено Законом № 3219 [14] в частині особливостей оподаткування платника податку при переході зі спрощеної системи оподаткування з відсотковою ставкою єдиного податку у розмірі 2% на систему оподаткування, на якій він перебував до обрання згаданих особливостей оподаткування. Так, з 01 серпня 2023 року юридичні особи, які скористалися спрощеною системою з особливостями оподаткування, мають повернутися на попередню систему оподаткування [15].

Останні зміни внесені до Податкового кодексу України демонструють нам, що майже через рік та вісім місяців війни економічна ситуація в країні стає порівняно стабільнішою та є більш пристосованою до умов воєнного стану, ніж на початку повномасштабного вторгнення. Загальний стан бізнесу та економіки зараз дозволяє повернути певні його аспекти до довоєнного періоду функціонування.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що податок на прибуток підприємства слід розглядати як головне джерело формування доходів бюджету, оскільки податок на прибуток підприємства є одним із ключових податків, що наповнюють бюджет нашої держави та забезпечують її нормальне функціонування в такий непростий час. Зокрема, забезпечують фінансування сектору видатків на військову оборону, що є дуже пріоритетним завданням на сьогоднішній день та найважливішим сектором для фінансування та розвитку, оскільки умови воєнного стану змушують ставити наших воїнів, їх забезпечення, їх укомплектування та сам розвиток військової

промисловості на перший план. Окрім того, податок на прибуток підприємств слід розглядати як механізм регулювання та стимулювання економіки та бізнесу в Україні, як спосіб регулювання господарської діяльності, розвитку інвестицій та збільшення капіталу підприємства.

Вважаємо, що очевидним є факт того, що частка доходу від податку на прибуток зменшилась порівняно з довоєнною часткою, що прямо випливає з політичних аспектів та соціально-економічних чинників. Так, в період останніх трьох років ця частка складала 9,86% в 2021 році, 5,95% в 2022 році та 6,05% в 2023 році. Доречно також додати, що держава доволі швидко та оперативно зреагувала на ті виклики, що постали перед нею 24 лютого 2022 року. З початку війни урядом було внесено певні зміни до Податкового кодексу України, що тим чи іншим чином допомагали суб'єктам господарювання продовжувати свою роботу, функціонувати та залишатися на «плаву». Зокрема, були введені соціальні пільги для підприємств, врегульовані терміни та процеси подання річних звітностей, регламентований процес оподаткування на період дії воєнного стану та інші.

Список використаних джерел:

1. Nikitishin A.O. Cherniha V.V. Business profit tax as a source of budget revenues. *Modern engineering and innovative technologies*. Karlsruhe. 2023. Issue 27. Part 2. P. 97–100.
2. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 26.09.2023).
3. Юрченко О., Бабінець О. Особливості оподаткування податком на прибуток підприємств в умовах воєнного стану. *Розвиток обліку, аудиту та оподаткування в умовах інноваційної трансформації соціально-економічних систем*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 17 листопада 2022 року. Кропивницький. 2022. С. 309–311.
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо зниження податкового навантаження на малий та середній бізнес в Україні : проект Закону від 16.07.2020 № 3866-IX. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69507 (дата звернення 26.09.2023).
5. Серкіна М.С. Податок на прибуток підприємств: його роль для держави та платників податку. URL: http://www.vtei.com.ua/konfa/27_03/4/21.pdf
6. Про Державний бюджет України на 2023 рік : Додаток № 1 до Закону України від 03.11.2022 № 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text> (дата звернення 05.10.2023).
7. Про Державний бюджет України на 2022 рік : Додаток № 1 до Закону України від 02.12.2021 № 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> (дата звернення 05.10.2023).
8. Про Державний бюджет України на 2021 рік : Додаток № 1 до Закону України від 15.12.2020 № 1082-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text> (дата звернення 05.10.2023).
9. Бандрівський О.А. Податок на прибуток підприємств в умовах сучасних викликів. *Стратегічний розвиток України: генерування, імплементація, реалізація* : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. здоб. вищ. освіти і молодих вчених, 14 квітня 2023 р.; наук. кер. Мединська Т. В. Харків : ДБТУ, 2023. С. 86–87.
10. Open Budget. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua> (дата звернення 05.10.2023).
11. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Податкове стимулювання діяльності суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану в Україні. *Modern Technology and Innovative Technologies*. 2022. Issue № 20, part 2. P. 113–123.
12. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни : Закон України від 03.03.2022 № 2115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text> (дата звернення 01.10.2023).
13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text> (дата звернення 01.10.2023).
14. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану : Закон України від 30.06.2023 № 3219-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-IX#top> (дата звернення 04.10.2023).
15. Податкові зміни: особливості переходу на сплату податку на прибуток підприємств. URL: <https://cvp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/695163.html> (дата звернення 04.10.2023).

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В УКРАЇНІ

PRINCIPLES OF ACTIVITY OF LOCAL STATE ADMINISTRATIONS IN UKRAINE

Оскільки українська правова спільнота рухається в напрямку стандартизації публічного адміністрування до норм Європейського Союзу, виявлення природи принципів діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні є головною прерогативою на даному етапі розвитку цієї сфери. Сукупне вирішення проблем, що виникають у сфері визначення фундаментальних принципів діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні, є вкрай необхідним етапом становлення вітчизняної державності, що і зумовило актуальність цього дослідження. Встановлено, що розуміється під поняттям принцип та принцип державного управління. Визначено характерні риси принципів адміністративного права. Наголошено, що вони закріплені в Конституції України, конкретизуються і розвиваються в законодавчих та інших нормативно-правових актах. Доведено, що серед принципів сучасного адміністративного права можна виділити загальні та спеціальні галузеві. Загальні принципи мають фундаментальне значення для всієї галузі адміністративного права. Галузеві ж, у свою чергу, поділяються на основні принципи та принципи формування й функціонування його окремих інститутів. Обґрунтовано, що загальні та спеціальні принципи правового регулювання в повному обсязі притаманні й діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні, які діють на засадах відповідальності перед людиною і державою за свою діяльність; верховенства права; законності; пріоритетності прав людини; гласності; поєднання державних і місцевих інтересів. Зроблено висновок, що принципи діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні – це комплекс керівних засад, визначених законодавством, обов'язкових для виконання посадовими особами цього органу своїх обов'язків щодо благоустрою території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та задоволення інтересів громадян, що на ній проживають.

Ключові слова: *принципи, принципи адміністративного права, загальні принципи, галузеві принципи, місцеві державні адміністрації.*

Since the Ukrainian legal community is moving towards the standardization of public administration to the rules of the European Union, identifying the nature of the principles of local state administrations in Ukraine is the main prerogative at this stage of the development of this sphere. The collective solution of the problems arising in the field of determining the fundamental principles of the activity of local state administrations in Ukraine is a necessary stage of the formation of national statehood, which determined the relevance of this study. It has been established what is meant by the concept of principle and principle of State administration. The features of the principles of administrative law have been determined. It has been emphasized that they are enshrined in the Constitution of Ukraine, specified and developed in legislative and other legal instruments. It has been proved that general and special branch principles can be distinguished among the principles of modern administrative law. General principles are of fundamental

© ПАСТУШЕНКО В.А. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін (Донецький державний університет внутрішніх справ), начальник (Кропивницька районна військова адміністрація Кіровоградської області) <https://orcid.org/0009-0005-5109-9682>

© ЄВЕНКО Д.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін (Донецький державний університет внутрішніх справ), заступник начальника (Кропивницька районна військова адміністрація Кіровоградської області) <https://orcid.org/0009-0004-7686-1680>

importance for the entire field of administrative law. Branches, in turn, are divided into basic principles and principles of formation and functioning of its individual institutions. It has been substantiated that general and special principles of legal regulation are fully inherent in the activities of local state administrations in Ukraine, which act on the basis of responsibility to the person and the State for their activities; rule of law; legality; priorities of human rights; publicity; combination of State and local interests. It has been concluded that the principles of the activity of local State administrations in Ukraine are the set of guidelines defined by legislation, which are mandatory for the officials of this body to fulfill their duties regarding the improvement of the territory of the corresponding administrative and territorial unit and the satisfaction of the interests of the citizens residing therein.

Key words: *principles, principles of administrative law, general principles, branch principles, local state administrations.*

Вступ. Оскільки українська правова спільнота рухається в напрямку стандартизації публічного адміністрування до норм Європейського Союзу, виявлення природи принципів діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні є головною прерогативою на даному етапі розвитку цієї сфери.

Загальні принципи права безпосередньо пов'язані з розвитком будь-якої правової системи, тому діяльність виконавчої гілки влади також регулюється окремими специфічними саме для цієї сфери принципами. Досліджувана нами сфера не є виключенням з цього правила і також потребує встановлення чіткого вектору розвитку.

Крім того, принципи права встановлюються не тільки для встановлення сталих керівних ідей, але й визначають нові шляхи та закономірності розвитку. За допомогою принципів суспільство визначає найважливіші сучасні потреби.

Наразі принципи діяльності місцевих державних адміністрацій визначені в багатьох державних нормативно-правових актах, однак мають свою специфіку, яку необхідно досліджувати окремо. Тому розробка нових теоретичних положень в обов'язковому порядку потребує встановлення фундаментальних принципів, на яких буде базуватися майбутня адміністративно-правова конструкція.

Мета статті. Отже, сукупне вирішення проблем, що виникають у сфері визначення фундаментальних принципів діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні, є край необхідним етапом становлення вітчизняної державності, що і зумовило актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Проблему адміністративно-правового статусу місцевих державних адміністрацій в Україні аналізували вчені-юристи О. Андрійко, Ю. Битяк, С. Ващенко, В. Галуцько, Ю. Гаруст, О. Дрозд, Л. Миськів, О. Музичук, І. Погрібний, Л. Сорока, Ю. Шемшученко та ін. Проте вищезазначені та деякі інші вчені розкрили лише окремі аспекти адміністративно-правового статусу місцевих державних адміністрацій в Україні або ж аналізували їх побічно, досліджуючи інші, більш широкі спеціальні або суміжні суспільні відносини.

Виклад основного матеріалу. Принцип (від лат. *principium* – «основа, начало») – це першооснова, керована ідея, основне правило поведінки. У суб'єктивному розумінні принцип означає основне припущення, передумову, в об'єктивному розумінні – вихідний пункт, першооснову. Тлумачний словник української мови дає такі визначення слова принцип: основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і таке інше; засада, основний закон якої-небудь точної науки; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін.; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [1].

В. Галуцько доводить, що принципи державного управління – це об'єктивно зумовлені нормативні засади, що є своєрідним відбиттям законів і закономірностей суспільного розвитку, соціальних потреб, цінностей, законів і закономірностей управління, закріплених в Основному Законі, в юридичних актах у вигляді керівних правил і норм поведінки, що відповідають цілям діяльності системи управління і визначають вимоги до системи, структури, організації та процесу управління [2, с. 39–40].

Також до характерних рис принципів адміністративного права, автор відносить такі положення: 1) вони формуються з метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина

і нормального функціонування громадянського суспільства та держави; 2) установлюють керівні засади-настанови, що визначають найважливіші правила, за якими здійснюється та організовується діяльність суб'єктів адміністративного права; 3) принципи адміністративного права характеризуються прогресивністю, засвідчують ідеальні для умов сучасності основоположні засади поведінки суб'єктів адміністративного права, але які є реально досяжними [3, с. 62–68].

Таким чином, принципи діяльності місцевих державних адміністрацій відрізняються своїми специфічними особливостями та не схожі на інші принципи суб'єктів публічного управління.

Таким чином, принципи – це основоположні ідеї засадничого характеру які ставляться до учасників суспільно-правових відносин для їх фундаментації на законодавчому рівні в інтересах окремого громадянського суспільства.

Загальні принципи українського адміністративного права закріплені в Конституції України, конкретизуються і розвиваються в законодавчих та інших нормативно-правових актах. До них належать: 1) принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина; 2) принцип верховенства права та правового закону; 3) принцип рівності однорідних суб'єктів адміністративного права перед законом; 4) принцип демократизму; 5) принцип взаємної відповідальності суб'єктів публічної адміністрації і об'єктів публічного управління; 6) принцип гуманізму і справедливості у взаємовідносинах між суб'єктами публічної адміністрації та об'єктами публічного управління [1].

Звертаючись до системи принципів адміністративного права України та їх характеристики, в сучасних умовах йдеться, по-перше, про внутрішні закономірності самого права як певного формально-змістовного юридичного явища, а по-друге – про зовнішні вимоги, що висуваються до організації та функціонування адміністративного права, без чого неможливе формування останнього. Обидві групи принципів (назвемо їх внутрішні та зовнішні) – це не якісь особливі, незалежні одна від одної категорії, а лише різні аспекти відтворення виконавчої діяльності держави, пов'язані з різними критеріями підходу до наукового аналізу. Незважаючи на умовність, такий диференційований підхід до аналізу видів і змісту принципів адміністративного права дозволяє, на нашу думку, повніше й адекватніше їх дослідити та проаналізувати. Внутрішні принципи формування та функціонування адміністративного права України в сучасний період спрямовано на формування соціально справедливого адміністративного права, ефективне врегулювання виконавчої діяльності держави, вивчення й усунення характерних для нього суперечностей. Узагальнення наявного теоретичного матеріалу, дослідження змісту чинного адміністративного законодавства України та практики його застосування дозволяють віднести до внутрішніх такі принципи: відповідність адміністративного права положенням Конституції України; верховенство адміністративно-правового закону в системі нормативних актів, які містять адміністративно-правові норми; наявність власного підґрунтя формування й розвитку; спеціалізація; відповідність адміністративно-правових законів певним положенням міжнародно-правових договорів із питань адміністративного права, учасницею яких є Україна [4].

Серед принципів сучасного адміністративного права можна виділити загальні та спеціальні галузеві. Загальні принципи мають фундаментальне значення для всієї галузі адміністративного права. Вони виявляються й деталізуються в галузевих принципах адміністративного права, які в свою чергу поділяються на основні принципи та принципи формування й функціонування його окремих інститутів (наприклад, принципи державної служби, принципи адміністративної відповідальності, принципи адміністративної процедури тощо) [1].

Відповідно до цього загальні та спеціальні принципи правового регулювання в повному обсязі притаманні й діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні.

У Законі України «Про місцеві державні адміністрації» визначено основні принципи, якими керуються місцеві державні адміністрації. Місцеві державні адміністрації діють на засадах: відповідальності перед людиною і державою за свою діяльність; верховенства права; законності; пріоритетності прав людини; гласності; поєднання державних і місцевих інтересів [5].

Щодо першого принципу Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який виявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (статті 3, 16, 22). Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового (в даному випадку – конституційно-правового або міжнародно-правового) характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. Зокрема, стаття 55 Конституції України надає кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи відповідних

органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, а стаття 152 Конституції України зобов'язує державу відшкодувати матеріальну чи моральну шкоду, завдану фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними. Відшкодовується також державою завдана безпідставним осудженням шкода у разі скасування вироку суду як неправосудного (стаття 62 Конституції України) [6].

Відповідно до вищезазначеного можемо зробити висновок, що принцип відповідальності перед людиною і державою за свою діяльність означає перш за все юридичну відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків, передбачених законодавством посадовими особами місцевих державних адміністрацій.

Відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається й діє принцип верховенства права. Принцип верховенства права є фундаментальними принципом діяльності місцевих державних адміністрацій, оскільки цей орган публічної влади діє виключно в межах закону від імені українського народу, а у випадку порушення законодавства посадовими особами цього державного органу будь-який громадянин нашої держави може звернутися до суду для відновлення своїх законних прав, свобод та інтересів.

Законність – це комплексне політико-правове явище, яке відображає правовий характер організації суспільно-політичного життя, органічний зв'язок права і влади, права і держави. У широкому соціально-політичному розумінні законність – це режим суспільно-політичного життя. Зміст законності: 1) невіддільність від загальнообов'язкового права; 2) метод державного керівництва суспільством – шляхом прийняття нормативно-правових актів і забезпечення їх реалізації; 3) принцип діяльності держави. Основні ознаки (властивості) законності у правовій державі соціально-демократичної орієнтації: 1) неухильне дотримання і виконання нормативно-правових актів всіма суб'єктами права; 2) верховенство закону щодо всіх інших правових актів; 3) послідовна боротьба з правопорушеннями і невідворотність юридичної відповідальності за їх вчинення. Законність – це режим (стан) відповідності суспільних відносин законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється в результаті їх неухильного виконання всіма суб'єктами права [7].

Відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції України основною засадою судочинства є законність. Законність прийнято відносити до загальноправових принципів. Згідно з ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [8].

Принцип законності місцевих державних адміністрацій виявляється в усіх сферах їхньої діяльності, оскільки загальнообов'язкових правил поведінки, встановлених державою, повинен дотримуватися кожен суб'єкт, який має публічно-правові відносини з цим органом публічної адміністрації.

Пріоритетом для будь-якої держави має бути дотримання прав і свобод людини. У 1991 р. Україна, ставши незалежною державою, зробила перший крок на шляху до ствердження демократичності, верховенства права. Так, у Конституції України окремий розділ присвячено правам і свободам людини і громадянина. Стаття 21 Конституції України визначає, що всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Згідно зі ст. 22 Основного Закону держави права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. У ч. 3 ст. 22 Конституції України підкреслюється, що за прийняття нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [9, с. 27–31].

Провідним принципом діяльності органів публічної адміністрації визнається пріоритет прав і свобод людини та громадянина, який полягає у тому, що людина, її права і свободи визнаються найвищою цінністю для суспільства та є пріоритетними щодо інтересів держави. Посадовці місцевих державних адміністрацій в своїй діяльності зобов'язані визнавати, поважати, дотримуватися та захищати права і свободи людини та громадянина. Виконання органами публічної адміністрації своїх завдань та обов'язків без дотримання вимог принципу пріоритету прав і свобод людини та громадянина може бути підставою для притягнення їх до дисциплінарної відповідальності [9].

Таким чином, принцип пріоритетності прав людини є одним з елементів прояву демократії в діяльності органів публічної адміністрації, людина, її права і свободи визнаються найвищою цінністю, також це проявляється у наданні громадянам можливості користуватися своїми правами без втручання держави в інакшому випадку захищати їх в судовому порядку.

Діяльність місцевих державних адміністрацій є гласною. Вони інформують органи влади і управління, трудові колективи, громадські організації, населення і засоби масової інформації про свою діяльність, стан громадського порядку та заходи щодо благоустрою конкретної територіальної одиниці [9].

Таким чином, принцип гласності – це загальноприйнята політика, яка проводиться державою для максимально відкритої діяльності органів публічної адміністрації та вільному доступі громадян до інформації.

Принцип поєднання місцевих і державних інтересів буквально означає те, що у своїй діяльності посадові та службові особи органів місцевого самоврядування повинні керуватись не тільки інтересами конкретних територіальних громад, а й враховувати інтереси загальнодержавні (національні). Те саме має бути і з боку органів державної влади при вирішенні місцевих проблем [10].

Крім того, на нашу думку, слід зауважити й про принципи правотворчої діяльності місцевих державних адміністрацій.

Детально цю проблематику розглянув Ю. Глушенко, який вважає, що принцип використання правового досвіду передбачає необхідність вивчення правозастосовної практики, що допомагає удосконалювати якість правових актів місцевих державних адміністрацій, підвищувати їх ефективність, дозволяє перевірити життєздатність тих чи інших положень правових актів [11, с. 66].

Принцип професіоналізму означає, що у правотворчому процесі повинні брати участь висококваліфіковані спеціалісти відповідних галузей науки, наукових установ, юристи, які мають відповідні знання та навички створення проектів правових актів. Саме такі спеціалісти апарату місцевих державних адміністрацій повинні розробляти проекти розпоряджень та забезпечувати їх інформаційний супровід, а головне завдання голови держадміністрації визначення ідей та цілей проекту, основного змісту та принципів, вибір оптимального варіанту розпорядження серед підготовлених і його прийняття [11].

Відповідно до вищезазначеної інформації можемо зробити висновок: місцева державна адміністрація обов'язково повинна дотримуватися принципів правотворчої діяльності, оскільки вони спонукають на якісну підготовку правових актів цими державними органами. Також це дозволяє чітко сформулювати нормативно-правовий акт та узгодити регулювання тих чи інших суспільних відносин.

До основних принципів регулювання взаємовідносин суспільства й публічної адміністрації можна віднести: 1) служіння публічної адміністрації суспільству й людині; 2) обмеженість втручання публічної адміністрації в громадянське й особисте життя людини; 3) повноту прав і свобод громадян в адміністративно-правовій сфері; 4) зв'язаність публічної адміністрації законом і підконтрольність їх суду; 5) оптимальне доповнення й урівноваження державновладних повноважень органів виконавчої влади з повноваженнями органів місцевого самоврядування; 6) принципи гласності, відповідальності, самостійності діяльності публічної адміністрації. Ці принципи мають пріоритетне галузеве значення та характеризуються певним змістом [4].

На нашу думку, розглядаючи нашу тематику, слід зауважити і про принципи державних службовців. Відповідно до Закону України «Про державну службу» ця служба здійснюється відповідно до таких принципів: 1) верховенство права – забезпечення пріоритету прав і свобод людини та громадянина (відповідно до Конституції) державним службовцем під час виконання завдань і функцій держави; 2) законність – обов'язок державного службовця діяти виключно на підставі, у межах закону; 3) професіоналізм – високий рівень знань про основи професії. Службовець має компетентно, об'єктивно та неупереджено виконувати професійні обов'язки, постійно підвищувати свою професійну компетенцію; 4) патріотизм – вірність і служіння українському народові; 5) цілісність – прихильність державного службовця до захисту громадських інтересів та його відмова від поширеності приватних інтересів при здійсненні наданих повноважень; 6) ефективність – обґрунтоване й ефективне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики; 7) забезпечення рівного доступу до державної служби – заборона всіх форм і проявів; дискримінація, відсутність необґрунтованих обмежень або невиправданих переваг; 8) політична неупередженість – запобігання впливу політичних поглядів на дії та рішення державного службовця, а також утримання від демонстрації власного ставлення до політичних партій та власних політичних поглядів під час виконання професійних обов'язків; 9) прозорість – вільний доступ до інформації про діяльність державного службовця, крім випадків, визначених Конституцією та законами України; 10) стабільність – призначення державних службовців на невизначений

термін, за винятком визначених випадків відповідно до закону, незалежність складу персоналу державної служби від зміни політичного керівництва державних установ [12].

Висновок. Таким чином, проаналізувавши всю вищезазначену інформацію щодо принципів діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні, ми можемо зробити такі висновки:

– принцип відповідальності перед людиною і державою за свою діяльність означає перш за все юридичну відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків, передбачених законодавством посадовими особами місцевих державних адміністрацій;

– принцип верховенства права є фундаментальними принципом діяльності місцевих державних адміністрацій, оскільки цей орган публічної влади діє виключно в межах закону від імені українського народу, а у випадку порушення законодавства посадовими особами цього державного органу будь-який громадянин нашої держави може звернутися до суду для відновлення своїх законних прав, свобод та інтересів;

– принцип законності місцевих державних адміністрацій проявляється в усіх сферах їхньої діяльності, оскільки загальнообов'язкових правил поведінки, встановлених державою, повинен дотримуватися кожен суб'єкт, який має публічно-правові відносини з цим органом публічної адміністрації;

– принцип пріоритетності прав людини є одним з елементів прояву демократії в діяльності органів публічної адміністрації, коли людина, її права і свободи визнаються найвищою цінністю, також це проявляється у наданні громадянам можливості користуватися своїми правами без втручання держави, в іншому випадку захищати їх в судовому порядку;

– принцип гласності – це загальноприйнята політика, яка проводиться державою для максимально відкритої діяльності органів публічної адміністрації та вільному доступі громадян до інформації;

– принцип поєднання місцевих і державних інтересів означає, що органи місцевої державної адміністрації у своїй діяльності повинні враховувати не тільки інтереси власної територіальної одиниці, але й національні інтереси, визначені на державному рівні.

Отже, принципи діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні – це комплекс керівних засад, визначених законодавством, обов'язкових для виконання посадовими особами цього органу своїх обов'язків щодо благоустрою території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та задоволення інтересів громадян, що на ній проживають.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник / [ред. кол. : В. Б. Авер'янов (голова) та ін.]. Київ : Юридична думка, 2007. Т. 1. 592 с.
2. Адміністративне право України : навч. посіб. / [В. В. Галуцько, В. І. Курило, С. О. Короєд та ін.] ; за ред. проф. В. В. Галуцька. Херсон : Грінь Д. С., 2015. Т. 1. Загальне адміністративне право. 272 с.
3. Адміністративне право України : у 2 т. / [В. В. Галуцько, М. П. Пихтін, С. В. Діденко та ін.]. Херсон : ХМД, 2011. Т. 1. Загальне адміністративне право. 320 с.
4. Яценко И. С. Конституционное право РФ : учебник. М. : Бератор-Пресс, 2003. 496 с.
5. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09 квіт. 1999 р. № 586-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20–21. Ст. 190.
6. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. № 254к.96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
7. Віхров О. П., Віхрова І. О. Теорія держави і права : курс лекцій : навч. посіб. Чернівці : Десна Поліграф, 2015. 303 с.
8. Курс цивільного процесу : підручник / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
9. Кравцов А. Пріоритет прав і свобод людини та громадянина – провідний принцип діяльності міліції України. *Юридична Україна*. 2010. № 6. С. 27–31. URL: <http://www.pravnuk.info/urukrain/1567-prioritet-prav-i-svobod-lyudini-ta-gromadyanina-providnij-princip-diyalnosti-militsi-ukrani.html>
10. Демків Р. Я. Конституційне право України : курс лекцій. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 332 с.
11. Hlushchenko Y. Principles of law-making activity of local state administrations. *Law forum*. 2008. № 2. P. 66–72. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08hjnmda.pdf>
12. Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
ДЕРЖАВНОГО ОБОРОННОГО ЗАМОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ**

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE FORMATION
OF THE STATE DEFENSE ORDER IN UKRAINE**

У сучасних умовах Україна стикається з рядом важливих проблем у сфері формування державного оборонного замовлення. Недостатня координація між різними структурами та відомствами, що відповідають за цей процес, що може призводити до дублювання функцій та невпевненості у визначенні пріоритетів. Відсутність ефективного механізму взаємодії може ускладнювати прийняття стратегічних рішень та сприяти невпевненості в національній безпеці. Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного та військового права, норм національного законодавства та новітніх позицій вчених, розкрити стан та перспективи розвитку адміністративно-правових засад формування державного оборонного замовлення в Україні. Оборонне замовлення в плановій економіці є найважливішим елементом державної економічної політики. За відсутності приватної власності, природним чином стимулюючої підприємницьку ініціативу, державне оборонне замовлення стає своєрідним засобом стимулювання розвитку фундаментальної та галузевої науки, промислового і технологічного оснащення оборонної промисловості. У статті визначено, що проблемами, які потребують вирішення для подальшого розвитку адміністративно-правових засад формування державного оборонного замовлення в Україні. Зокрема, необхідно: удосконалити порядок формування та реалізації державного оборонного замовлення, зокрема, запровадити систему планування державного оборонного замовлення на середньострокову та довгострокову перспективу; посилити контроль за виконанням державного оборонного замовлення, зокрема, запровадити систему моніторингу виконання державного оборонного замовлення; підвищити ефективність використання коштів, передбачених на державного оборонного замовлення. Сформовано перспективи розвитку адміністративно-правових засад формування державного оборонного замовлення в Україні пов'язані з подальшим удосконаленням законодавства у цій сфері, зокрема, можливі такі напрями удосконалення: запровадження системи стратегічного планування державного оборонного замовлення; запровадження системи моніторингу виконання державного оборонного замовлення; підвищення ефективності використання коштів, передбачених на державного оборонного замовлення.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративні правовідносини, адміністративно-правове забезпечення, державне оборонне замовлення, інформаційно-аналітичне забезпечення, методи, повноваження, примус, публічний інтерес, суб'єкт, форми.

In modern conditions, Ukraine faces a number of important problems in the field of formation of the state defense order. Insufficient coordination between the various structures and departments responsible for this process, which can lead to duplication of functions and uncertainty in determining priorities. The lack of an effective interaction mechanism can complicate strategic decision-making and contribute to uncertainty in national security. The purpose of the article is to reveal the state and prospects for the development of the administrative and legal foundations of the formation of a state defense order in Ukraine on the basis of the theory of administrative and military law, norms of national legislation and the latest positions of scientists. Defense order

in the planned economy is the most important element of the state economic policy. In the absence of private property, which naturally stimulates entrepreneurial initiative, the state defense order becomes a peculiar means of stimulating the development of fundamental and branch science, industrial and technological equipment of the defense industry. The article defines the problems that need to be solved for the further development of the administrative and legal foundations of the formation of a state defense order in Ukraine. In particular, it is necessary: to improve the procedure for the formation and implementation of the state defense order, in particular, to introduce a system of planning the state defense order for the medium and long term; strengthen control over the execution of the state defense order, in particular, introduce a system for monitoring the execution of the state defense order; to increase the efficiency of the use of funds provided for in the state defense order. The prospects for the development of the administrative and legal foundations of the formation of the state defense order in Ukraine are formed, connected with the further improvement of the legislation in this area, in particular, the following areas of improvement are possible: introduction of the system of strategic planning of the state defense order; introduction of a system for monitoring the execution of a state defense order; increasing the efficiency of the use of funds provided for in the state defense order.

Key words: *administrative responsibility, administrative legal relations, administrative and legal support, state defense order, information and analytical support, methods, powers, coercion, public interest, subject, forms.*

Актуальність теми. У сучасних умовах Україна стикається з рядом важливих проблем у сфері формування державного оборонного замовлення. Недостатня координація між різними структурами та відомствами, що відповідають за цей процес, що може призводити до дублювання функцій та невпевненості у визначенні пріоритетів. Відсутність ефективного механізму взаємодії може ускладнювати прийняття стратегічних рішень та сприяти невпевненості в національній безпеці.

Оборонне замовлення в плановій економіці є найважливішим елементом державної економічної політики. За відсутності приватної власності, природним чином стимулюючої підприємницьку ініціативу, державне оборонне замовлення (далі – ДОЗ) стає своєрідним засобом стимулювання розвитку фундаментальної та галузевої науки, промислового і технологічного оснащення оборонної промисловості. З загальноекономічних позицій ДОЗ був засобом забезпечення зайнятості населення, способом створення значної кількості робочих місць по всьому життєвому циклу воєнної техніки — від проектування до використання виробів за призначенням та їх утилізації. При чому в силу ефекту мультиплікатора зайнятість забезпечується не тільки в оборонних, але і в суміжних з ними галузях народного господарства [2, с. 95–98].

Огляд останніх досліджень. Сучасні правові питання забезпечення державного оборонного замовлення в Україні, крізь призму адміністративного права, розкривали у своїх роботах такі вчені як М. Баюк, Ю. Битяк, С. Галака, О. Гришуткін, Д. В. Журавльов, І. Залюбовська, О. Зубко, А. Колодій, Є. Красников, Ю. Кучинський, В. Пахомов, М. Перепелиця, О. Усаченко, С. Стеценко, В. Теремецький, С. Чумаченко, Є. Ярусевич та інші.

Однак, враховуючи складні політичні, економічні та соціальні умови, сучасне адміністративно-правове забезпечення державного замовлення для обороноздатності України є актуальним науковим питанням, що в свою чергу, зумовлює необхідність нових наукових досліджень в межах симбіотичного поєднання адміністративного та військового права.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного та військового права, норм національного законодавства та новітніх позицій вчених, розкрити стан та перспективи розвитку адміністративно-правових засад формування державного оборонного замовлення в Україні.

Виклад основних положень. Відомо, що теоретичною базою економічної політики, в якій ДОЗ є одночасно і метою і засобом підтримки стійкого функціонування економічної системи держави, що ставить в центр економічного процесу не споживання, а виробництво. Нині, як і раніше, в центрі боротьби між прихильниками ліберально монетаристської та інституційної моделей реформування економіки України знаходиться питання про форми державного втручання в економічне життя. Як відзначають дослідники в ХХ ст. економічна роль держави суттєво змінилася. Про це свідчать показники зростання державних витрат, у тому числі соціальних [2, с. 95–98].

В економічній теорії значна увага приділяється аналізу тісно пов'язаних проблем контрактів, що виникають при громадських і приватних закупівлях, при регулюванні та стимулюванні фірм, при організації та менеджменті. Наприкінці минулого тисячоліття економічна теорія почала визнавати, що при аналізі багатьох економічних проблем корисно розуміти природу обмеженої інформації, наявної в економічних учасників, і роль економічних інститутів для стимулювання бажаної стратегічної поведінки учасників.

При оборонних або військових закупівлях уряд, як правило, зіштовхується з надзвичайно складною багатогранною проблемою стимулів. По-перше, оборонні фірми мають приватну інформацію. По-друге, не всі дії цих фірм підлягають моніторингу. Тому процеси таких закупівель відбуваються за невизначеності, а довгострокові контракти з цими фірмами не містять повної інформації, що ускладнює їх втілення. Велика частина процесу закупівлі відбувається в ситуації двосторонньої монополії, де обидві сторони ринку виявляють обережність до здійснення конкретних інвестицій, знижуючи свою переговорну владу. Оскільки ключовим результатом процесу закупівлі є дослідження і розробки, то важко об'єктивно вимірювати якість нових ідей, що ускладнює проблему стимулювання. Крім того, на практиці уряд є не одним раціональним учасником, а складною ієрархічною інституцією, що має свої проблеми стимулів між ієрархічними рівнями з відповідними наслідками для стосунків уряду з оборонними фірмами [6, с. 36–39].

Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій. Основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є: 1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили; 2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки; 3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони [4].

Для реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони необхідно використовувати різні інструменти, механізми, засоби та дії, одним із яких є державні оборонні закупівлі. В 2020 році був прийнятий Закон України «Про оборонні закупівлі» від 17 липня 2020 року № 808-ІХ, що визначає загальні правові засади планування, порядок формування обсягів та особливостей здійснення закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення для забезпечення потреб сектору безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони, а також порядок здійснення державного і демократичного цивільного контролю у сфері оборонних закупівель [1].

Закони України «Про державне оборонне замовлення» та «Про національну безпеку України» служать головним інструментом господарювання та управління замовленнями на цілі державного споживання. Саме вона є тим економіко-правовим, організаційно-управлінським та адміністративним механізмом, через який держава реалізує в економіці країни свої фінансові, матеріальні та інші ресурси для виконання різних державних програм замовлень, передусім у військовій області [2, с. 95–98]. Окрім того, загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України [4].

Згідно Закону України «Про оборонні закупівлі», оборонні закупівлі здійснюються на основі таких принципів: своєчасність та відповідність прийнятим рішенням щодо захисту національних інтересів України, забезпечення потреб безпеки і оборони; послідовність прийняття та виконання рішень щодо розроблення, закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, систематичність їх виконання; конкурентність; ефективність використання коштів, результативність; відкритість та прозорість (крім відомостей, що становлять державну таємницю і розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці); запобігання корупції, зловживанням та дискримінації; цілісність, узгодженість, системність планування та фінансування оборонних закупівель, урахування пріоритетів і обмежень, встановлених державними програмами у сферах національної безпеки і оборони [1].

Однак, є низка проблем, які потребують вирішення для подальшого розвитку адміністративно-правових засад формування ДОЗ в Україні. Зокрема, необхідно: – удосконалити порядок формування та реалізації ДОЗ, зокрема, запровадити систему планування ДОЗ на середньострокову та довгострокову перспективу; – посилити контроль за виконанням ДОЗ, зокрема, запровадити систему моніторингу виконання ДОЗ; – підвищити ефективність використання коштів, передбачених на ДОЗ.

Державна політика у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва спрямована на створення сучасних, мобільних і боєздатних сил оборони, які стануть невід’ємною складовою вільної, заможної, демократичної і правової України, користуватимуться повагою в суспільстві та в іноземних партнерів і міжнародних організацій, спільно з іншими складовими сектору безпеки і оборони, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями та суспільством забезпечать всеохоплюючу оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва з урахуванням умов та обмежень здійснюватиметься шляхом формування та реалізації, зокрема, прозорих і ефективних оборонних закупівель, що забезпечать підтримання існуючих та довгострокових інвестицій у розвиток майбутньої військової інфраструктури, повне задоволення потреб у поточному забезпеченні Збройних Сил України, інших складових сил оборони та створення необхідних для виконання покладених завдань запасів матеріальних засобів [5].

Згідно Стратегії воєнної безпеки України оснащення Збройних Сил України та інших складових сил оборони новітнім озброєнням, військовою і спеціальною технікою та забезпечення ракетами і боеприпасами здійснюватиметься з урахуванням нарощування можливостей національної оборонної промисловості, поступового збільшення обсягів фінансування потреб оборони України, нарощування можливостей закупівлі за імпортом та залучення інвестицій. Передбачається закупівля окремих високотехнологічних систем озброєння, військової та спеціальної техніки за кордоном за умови додаткового фінансування [1].

Таким чином, можна сказати, що перспективи розвитку адміністративно-правових засад формування ДОЗ в Україні пов’язані з подальшим удосконаленням законодавства у цій сфері, зокрема, можливі такі напрями удосконалення: запровадження системи стратегічного планування ДОЗ; запровадження системи моніторингу виконання ДОЗ; підвищення ефективності використання коштів, передбачених на ДОЗ.

Також варто зазначити, що війна України з Російською Федерацією вплинула на систему забезпечення державних оборонних замовлень (ДОЗ) в Україні в декількох аспектах. По-перше, війна призвела до збільшення обсягів та номенклатури продукції оборонного призначення, яка потребує закупівлі. Це пов’язано з необхідністю поповнення запасів Збройних Сил України та інших військових формувань, а також з потребою в нових видах озброєння та військової техніки для ведення бойових дій. По-друге, війна призвела до виникнення нових проблем у сфері ДОЗ. Зокрема, виникли проблеми з постачанням продукції оборонного призначення з-за кордону, а також з організацією виробництва в Україні. По-третє, війна призвела до внесення змін до законодавства України у сфері ДОЗ. Зокрема, було прийнято низку нормативно-правових актів, які спрямовані на спрощення та прискорення процедури оборонних закупівель, а також на посилення контролю за їх проведенням.

В свою чергу, зміни у сфері ДОЗ, спричинені війною сприяють підвищенню ефективності системи ДОЗ та забезпеченню обороноздатності України. Конкретними прикладами того, як війна вплинула на систему ДОЗ в Україні є наступні: в 2022 році обсяг ДОЗ для Збройних Сил України збільшився вдвічі порівняно з 2021 роком; в 2022 році Україна отримала від іноземних партнерів військову допомогу на суму понад 20 мільярдів доларів США; в 2022 році Україна прийняла низку нормативно-правових актів, які спрямовані на спрощення та прискорення процедури оборонних закупівель.

Список використаних джерел:

1. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-ІХ. *Голос України*. 2020. № 144.
2. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 9. Ст. 89.
3. Усаченко О. О. Особливості формування державного оборонного замовлення в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 2. С. 95–98.

4. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31.

5. Стратегія воєнної безпеки України: затверджено Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 59.

6. Горбачук В. М., Дунаєвський М. С., Сирку А. А., Сулейманов С.-Б. Особливості державних оборонних замовлень. *Глобальні виміри захисту економічної конкуренції* : II Міжнародна науково-практична конференція, (28 лютого 2018 року). Київ : Тенар, 2018. С. 36–39.

УДК 342.9:347.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.30>

ТКАЧУК О.П.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ З ВИЗНАННЯ ТОРГОВЕЛЬНОЇ МАРКИ ДОБРЕ ВІДОМОЮ АПЕЛЯЦІЙНОЮ ПАЛАТОЮ

ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS FOR THE RECOGNITION OF A TRADEMARK BY THE WELL-KNOWN APPEALS CHAMBER

Оскільки публічно-правова охорона добре відомої торгівельної марки в Україні здійснюється двома шляхами: визнання торгівельної марки добре відомою Апеляційною палатою та визнання торгівельної марки добре відомою судовою інстанцією в Україні, то є нагальна необхідність проведення правового аналізу визнання торгівельної марки добре відомою Апеляційною палатою Національного офісу інтелектуальної власності.

Проводиться правовий аналіз поняття адміністративного провадження та співставлення його із адміністративним провадженням щодо визнання торгівельної марки добре відомою Апеляційною палатою. Акцентовано увагу на важливості з'ясування Апеляційною палатою факторів, які є доречними; підтвердження результатів опитування, проведеного дослідницькою організацією, яка спеціалізується в галузі проведення соціологічних або маркетингових досліджень, досліджуються докази розповсюдження продукції як на території України, так і на територіях іноземних країн, в тому числі позиції по обсягу продажу та географічному районі використання торгівельної марки, інші відомості, які, на думку її власника, свідчать про добру відомість його торгівельної марки в Україні стосовно товарів і/або послуг, що ним виробляються і/або надаються не виключаючи й інших доказів, перелік яких не обмежений законодавством.

Автором наводиться особливість визнання торгівельної марки добре відомою Апеляційною палатою, що полягає в даті визнання такої марки добре відомою, яка не збігається з часовими межами прийняття такого рішення. Власне наводяться приклади прийняття рішень щодо деяких торгівельних марок, які визнані добре відомими набагато раніше, ніж прийнято таке рішення щодо них.

Вперше наводяться стадії провадження з визнання Апеляційною палатою торгівельної марки добре відомою та співставляються правові норми із Законом України «Про адміністративну процедуру». Крім того, доводиться позиція щодо наявності другорядних стадій (не обов'язкових) у такому провадженні. Обґрунтовується висновок щодо відповідності Регламенту Апеляційної палати Законом України «Про адміністративну процедуру».

Ключові слова: торгівельна марка, добре відома торгівельна марка, Національний офіс інтелектуальної власності, Регламент Апеляційної палати, судова влада.

Since the public legal protection of a well-known trademark in Ukraine is carried out in two ways: recognition of a trademark by a well-known Appeals Chamber and recognition of a trademark by a well-known court in Ukraine, the purpose of the article is to conduct a legal analysis of the recognition of a trademark by a well-known Appeals Chamber of the National Office of Intellectual Property.

A legal analysis of the concept of administrative proceedings and its comparison with administrative proceedings regarding the recognition of a trademark by the well-known Appeals Chamber is carried out. Emphasis is placed on the importance of clarification by the Appeals Chamber of factors that are relevant; confirmation of the results of a survey conducted by a research organization specializing in the field of sociological or marketing research of well-known trademarks, evidence of the distribution of products both on the territory of Ukraine and on the territories of foreign countries is investigated including positions on the volume of sales and the geographical area of use of the trademark, other information that, in the opinion of its owner, indicates the good reputation of his trademark in Ukraine in relation to the goods and/or services produced and/or provided by him, not excluding other evidence, the list of which is not limited by legislation.

The author cites the peculiarity of the recognition of a trademark as well-known by the Appeals Chamber, which consists in the date of recognition of such a trademark as well-known, which does not coincide with the time limits of making such a decision. In fact, there are examples of decisions being made regarding certain trademarks that are recognized as well-known long before such a decision is made on them.

For the first time, the stages of proceedings to recognize a trademark as well-known by the Appeals Chamber are presented, and the legal norms of the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" are presented. In addition, the position regarding the existence of secondary stages (not mandatory) in such proceedings is proved. The conclusion regarding the compliance of the Regulations of the Appeals Chamber with the Law of Ukraine "On Administrative Procedure" is substantiated.

Key words: *trademark, well-known trademark, National Intellectual Property Office, Appellate Body Regulations, judiciary.*

Вступ. Аналіз досвіду країн ЄС у сфері правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності та особливостей захисту цих прав не втрачає своєї актуальності в контексті набуття Україною статусу кандидата у члени Євросоюзу, за який проголосували 23 червня 2022 року лідери 27 країн ЄС. Водночас Єврокомісією була висунута низка вимог, які повинна виконати Україна. Подальша підготовка до членства передбачає реформування законодавства відповідно до принципів ЄС щодо охорони та захисту кожного громадянина та суб'єкта господарювання [1, с. 67].

Особливий інтерес широкої наукової аудиторії отримуватиме характеристика основних сучасних підходів до розуміння поняття, ознак адміністративного процесу та їх взаємозв'язків з ключовими видами адміністративних проваджень, що формують сучасну парадигму адміністративного процесу в Україні та країнах Європейського Союзу, з метою формування нових доктринальних поглядів на їх зміст та розвиток отримуватиме [2, с. 51].

Теоретичну базу цього дослідження становлять наукові роботи українських та іноземних науковців: Питання адміністративного провадження підіймалися багатьма науковцями серед яких праці В. Авер'янова, О. Бандурки, Д. Бахраха, Ю. Битяка, В. Гаращука, І. Голосніченка, М. Джафарової, Е. Демського, І. Іванова, Ю. Козлова, Т. Коломоєць, В. Колпакова, А. Коренева, О. Кузьменко, І. Лазарева, О. Лагоди, О. Мельникова, М., Малетич, О. Миколенка, Г. Петрова, Ю. Старілова, В. Тимошука, Ю. Тихомирова, Н. Тищенко та ін.

Метою статті є проведення правового аналізу визнання торговельної марки добре відомою Апеляційною палатою Національного офісу інтелектуальної власності (далі – НОІВ).

Результати дослідження. Проаналізувавши дослідження науковців ми дійшли до висновку, що всі вони мають своє підґрунтя, і в основному стосуються адміністративного процесуального порядку вирішення справ. Малетич М.М. виділив серед основних суб'єктів адміністративних проваджень за зверненнями громадян такі групи осіб:

1) передбачені Конституцією України: громадяни, іноземці, державні службовці, юридичні особи публічного та приватного права, їх філії та представництва, тощо;

2) нові види суб'єктів, що запроваджуються в процесі взаємодії з міжнародними організаціями, громадськими організаціями іноземних країн: міжнародні правозахисні організації, з охорони публічного здоров'я, прав людини, біженців, мігрантів, що надають допомогу у реалізації певних видів адміністративних проваджень на вимогу закону, в порядку, визначеному урядом, парламентом [3, с. 66].

Більшість авторів (О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, Л.В. Коваль, М.М. Тищенко та інші) визначають провадження через поняття адміністративно-процесуальної діяльності, тобто як низку послідовних дій уповноважених органів (посадових осіб), а в деяких випадках – й інших суб'єктів, які згідно з нормами адміністративного законодавства здійснюють заходи, спрямовані на розгляд і вирішення адміністративних справ [4, с. 571].

Коломоєць Т.О. визначає адміністративне провадження як вид адміністративного процесу, який об'єднує послідовно здійснювані уповноваженим суб'єктом процесуальні дії щодо розгляду й вирішення індивідуальних справ [5, с. 216].

Гончарук С.Т. зазначає, що адміністративне провадження це ряд дій компетентних органів щодо вирішення справ про адміністративні правопорушення [6, с. 59].

В умовах сучасності заслуговує на увагу позиція Іванова І.Є. щодо розгляду адміністративного провадження у двох основних значеннях:

1) самостійний інститут правозастосовної діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

2) юридичний інструмент регулювання суспільних відносин у спосіб застосування адміністративних санкцій [7, с. 108].

В науковій літературі вчені прив'язуються до адміністративного провадження в справах про адміністративні правопорушення, однак в нашому дослідженні ми говоримо про провадження, яке виникає при розгляді справи Апеляційною палатою НОІВ при визнанні торговельної марки добре відомою.

В деякій мірі можна говорити про здійснення Апеляційною палатою реєстраційних дій, оскільки на компетентний орган покладено обов'язок щодо торговельних марок, визнаних за рішенням Апеляційної палати добре відомими в Україні вести електронний реєстр [8].

Реєстраційне провадження являє собою сукупність переважно адміністративно-процесуальних дій, здійснюваних уповноваженими законом органами реєстрації. Таким чином, реєстраційне провадження є важливим елементом правового регулювання суспільних відносин, що поєднує у собі як взаємопов'язані ознаки цивільно-правового методу (засобу), правової форми контролюючої діяльності (зовнішнього вираження діяльності органів реєстрації), так і адміністративної процедури його здійснення та реалізації [9].

І нарешті дане питання було врегульоване законом, яким визначалось, що адміністративне провадження – сукупність процедурних дій, що вчиняються адміністративним органом, і прийнятих процедурних рішень з розгляду та вирішення справи, що завершується прийняттям і, в необхідних випадках, виконанням адміністративного акта [10]. Однак при визнанні торговельної марки добре відомою є певні особливості – свідоцтво не видається.

Ми вже вказували про особливість визнання торговельною маркою добре відомою – це дата з якої можна визначити її добре відомою і така дата не співпадає з датою подання компетентному органу заяви про визнання марки добре відомою. Так, наприклад, торгова марка «Marlboro» для 34 класу МКТП – тютюн, цигарки визнана добре відомою рішенням Апеляційної палати від 03.10.2012 р. з 01.01.2010 р.; торгова марка «Приватбанк» для 36 класу МКТП – фінансова діяльність, кредитно-грошові операції визнана добре відомою рішенням Апеляційної палати від 13.05.2009 р. з 01.01.2005 р.; торговельна марка «МОРОША» для товару 33 класу МКТП «горілка» визнана добре відомою рішенням Апеляційної палати від 17.12.2021 з 01.01.2016 р. і т. д. [11]. При визнанні дати, з якої торговельна марка може бути визнана добре відомою, Апеляційна палата бере до уваги відомості про дату початку використання торговельної марки та про безперервність її використання.

Регламентом Апеляційної палати визначені Умови, при яких торговельна марка може бути визнана добре відомою в Україні [8]. Зокрема законодавець вказує на розгляд Апеляційною палатою факторів, які є доречними. Наявність доречних факторів повинна підтверджуватися відомостями, що містяться у відповідних документах, у яких представлені фактичні дані, які підтверджують добру відомість торговельної марки стосовно товарів і/або послуг, щодо яких вона використовується, на вказану в заяві дату.

Законодавець не розкриває чіткого поняття «доречних фактів», але вказує на те, що використання або будь-яке просування торговельної марки може підтверджуватися, зокрема, відомостями про:

- види маркування товарів і/або застосування торговельної марки при наданні послуг;
- експонування товарів на виставках, ярмарках, зокрема міжнародних і/або національних.

При цьому можуть надаватися відомості про кількість відвідувачів виставки, ярмарки, площі виставочних павільйонів тощо;

- використання торговельної марки в рекламі;
- комерційне використання торговельної марки в мережі Інтернет;
- заходи щодо просування торговельної марки.

Цікавим є позиція про застосування як доказ відомостей про торговельну марку в певному колі споживачів, що може підтверджуватися результатами опитування, проведеного дослідницькою організацією, яка спеціалізується в галузі проведення соціологічних або маркетингових досліджень. Опитуванням повинно бути охоплено принаймні шість населених пунктів різних географічних регіонів України з кількістю населення не менше ніж 500 тис. осіб. Кількість опитованих повинна відповідати цілям об'єктивності опитування, у зв'язку з чим їх максимальна кількість не обмежується, а мінімальна повинна бути не менше ніж 500 опитованих у будь-яких двох населених пунктах і не менше ніж 125 – у кожному іншому населеному пункті [8].

Так, наприклад, при визнанні торговельної марки «Red Bull, зобр.» добре відомою в Україні доводи щодо високого ступеню відомості торговельної марки серед доречного кола споживачів ґрунтуються на Звіті про соціологічне опитування щодо оцінки рівня відомості торговельної марки «Red Bull & DOUBLE BULL DEVICE» серед споживачів в Україні, проведеного ТОВ «Дослідницька компанія «ЮСС» у 2019 році. Дослідження проводилося у 6 найбільших містах України: Київ, Одеса, Харків, Дніпро, Запоріжжя, Львів. За результатами опитування, торговельна марка «Red Bull, зобр.» відома переважній більшості представників досліджуваної цільової аудиторії – 93,8%, з яких 91,9% респондентів під цією торговельною маркою відомі безалкогольні енергетичні напої. 81,2% від кількості осіб-респондентів, кому відома торговельна марка, власником зазначили компанію Ред Булл ГмбХ. 82,2 % від кількості осіб-респондентів, кому відома торговельна марка, зазначили, що дізналися про марку до 01 січня 2016 року, 32,3% – до 2008 року, 25,6% – до 2013 року. Основним джерелом, звідки респонденти вперше дізналися про торговельну марку «Red Bull, зобр.» назвали: особисте споглядання товарів (в магазинах, закладах громадського харчування тощо – 34,2% респондентів); особисте спілкування (дізналися від друзів, родичів, знайомих – 20,2%); зовнішню рекламу (8,9%); телебачення (22,2%), Інтернет (7%), спортивні змагання та/або культурнорозважальні заходи (1,9%), професійну діяльність (0,9%) [12].

Під час проведення дослідження здійснено аналіз практики розгляду заяв Апеляційною палатою за 2019 рік. Зокрема, під час визнання торговельної марки «ГЕМАТОГЕН» добре відомою Апеляційна палата враховувала фактори відомості (визнання) знака у відповідному секторі суспільства, тривалість, обсяг і географічний район будь-якого використання знака, тривалість, обсяг і географічний район будь-якого просування знака, тривалість і географічний район будь-яких реєстрацій, свідчення успішного відстоювання прав на знак [13].

Натомість під час визнання торговельних марок «ІЛЛЯШЕВ ТА ПАРТНЕРИ» та «ЗБИТЕНЬ, зобр.» добре відомими Апеляційна палата враховувала фактори відомості (визнання) знака у відповідному секторі суспільства, тривалість, обсяг і географічний район будь-якого використання знака, тривалість, обсяг і географічний район будь-якого просування знака, тривалість і географічний район будь-яких реєстрацій, цінність, що асоціюється зі знаком [14; 15]. Під час визнання торговельних марок «ЛУН» добре відомими Апеляційна палата враховувала фактори відомості (визнання) знака у відповідному секторі суспільства, тривалість, обсяг і географічний район будь-якого використання знака, тривалість, обсяг і географічний район будь-якого просування знака, тривалість і географічний район будь-яких реєстрацій [16].

Результати аналізу свідчать про таке:

- 1) використання заявниками лише окремих факторів доброї відомості знака;
- 2) поширене використання заявниками викладеного переліку як орієнтира для збору відповідного переліку доказів і структурування заяви;
- 3) поширеність доведення факторів відомості, використання та просування знака.

Отже, наявність доречних факторів, що свідчать про добру відомість торговельної марки, є ключовою ознакою добре відомої торговельної марки, оскільки саме їхній склад є передумовою набуття правової охорони. Правова охорона добре відомої торговельної марки має

ретроспективний характер. Частиною 4 статті 25 Закону встановлено: «З дати, на яку за визначенням Апеляційної палати чи суду знак став добре відомим в Україні, йому надається правова охорона така сама, якби цей знак був заявлений на реєстрацію в Україні» [17, с. 212].

Позиція по обсягу та географічному районі використання торговельної марки може бути представлена доказами продажу торговельної марки по території України чи іноземним країнам. Так, наприклад, при визнанні торговельної марки «КОРОЛІВСЬКИЙ СМАК, зобр.» добре відомою в Україні подавались докази розповсюдження продукції «майонез» в асортименті за період 2010–2020 роки на всій території України, а також в країнах: Азербайджан, Ангола, Болгарія, Вірменія, Гвінея, Грузія, Ізраїль, Киргизька Республіка, Латвія, Литва, Республіка Молдова, Польща, Придністровська Молдавська Республіка, Словаччина, Швеція [18].

Докази, які можуть бути використані для визначення того, чи є торговельна марка добре відомою в Україні не є обмеженими, можуть також розглядатися інші відомості, які, на думку її власника, свідчать про добру відомість його торговельної марки в Україні стосовно товарів і/або послуг, що ним виробляються і/або надаються. Таких доказів одразу може бути декілька факторів, що свідчать про добру відомість знака в Україні і, як показує практика, чим більше доказів, тим більша ймовірність на визнання торговельної марки добре відомою в Україні.

За результатами розгляду заяви про визнання торговельної марки добре відомою в Україні Апеляційна палата приймає одне з таких рішень про:

- задоволення заяви та визнання торговельної марки добре відомою в Україні;
- відмову в задоволенні заяви про визнання торговельної марки добре відомою в Україні [8].

При розгляді заяви про визнання торговельної марки добре відомою, Апеляційна колегія керується чітким Регламентом, в якому передбачені такі стадії розгляду заявки про визнання торговельної марки ТМ добре відомою:

1. Розгляд заяви про визнання торговельної марки добре відомою в Україні.
2. Прийняття рішення апеляційної палати.
3. Третя стадія це оскарження рішення Апеляційної палати в суді.

Другорядними стадіями ми вважаємо провадження стосовно заперечення, провадження стосовно апеляційної заяви, які в Регламенті віднесені на перше місце правового регулювання.

Апеляція, на відміну від всіх попередніх стадій, фактично є необов'язковою стадією, настання якої залежить виключно від волі заявника, який обирає порядок оскарження – адміністративний (в порядку передбаченому розділом шостим Закону України «Про адміністративну процедуру» чи у судовому порядку [20, с. 690].

Закон «Про адміністративну процедуру» передбачає, що у разі відсутності адміністративного органу вищого рівня скарга щодо прийнятого адміністративного акта, процедурних рішень, дій чи бездіяльності адміністративного органу подається до того самого адміністративного органу, який прийняв адміністративний акт, вчинив процедурні дії та/або прийняв процедурне рішення чи допустив бездіяльність, що оскаржуються, якщо при ньому утворено комісію з розгляду скарг. Такий адміністративний орган має статус суб'єкта розгляду скарги [10].

Як вбачається, Регламентом передбачена процедура адміністративного оскарження рішення Апеляційної палати, порядок розгляду в Апеляційній палаті заперечень проти рішень НОІВ щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності, заяв про визнання прав на об'єкти інтелектуальної власності недійсними повністю або частково, заяв про визнання торговельної марки добре відомою в Україні, порядок організаційного і технічного забезпечення діяльності Апеляційної палати та вирішення інших питань, що належать до її компетенції [8]. Тому ми приходимо до висновку, що Регламент відповідає нормам Закону України «Про адміністративну процедуру». Саме наявність і застосування таких норм в теорії і виділяють як загальне та спеціальне оскарження всередині інституту адміністративного оскарження.

Висновки. Апеляційна палата НОІВ, в рамках наданої компетенції, здійснює публічно-правову охорону торговельних марок в частині визнання таких об'єктів добре відомими, реалізуючи завдання й функції держави в одній із конституційних форм діяльності, а також наділена повноваженнями державно-владного характеру.

Вперше, виділено наступні стадії проваджень Апеляційної палати НОІВ:

- I. Провадження стосовно визнання торговельної марки добре відомою в Україні.
- II. Прийняття рішення Апеляційної палати.
- III. Оскарження рішення Апеляційної палати в суді.

Причому другорядними стадіями Апеляційної палати вважаються: провадження щодо заперечення та апеляційної заяви.

Список використаних джерел:

1. Штефан Олена. Судовий захист торговельних марок в Італії. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 4. С. 67–78.
2. Малетич М.М. Європейські та національні адміністративні провадження: порівняльно-правове дослідження. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2021. 398 с.
3. Поляков І.С. Перегляд рішень окружних адміністративних судів в апеляційному провадженні : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Національний університет імені Ярослава Мудрого. Запоріжжя. 2019. 194 с.
4. Джафарова М.В. Щодо питання розуміння адміністративного провадження як частини адміністративного процесу. *Молодий вчений*. 2016. № 12. С. 571–573.
5. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
6. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
7. Іванов І.Є. Поняття та сутність провадження в справах про адміністративні проступки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1. С. 107–109.
8. Про затвердження Регламенту Апеляційної палати Національного органу інтелектуальної власності : Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 02.03.2021 № 433, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 07 травня 2021 р. за № 610/36232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0610-21#Text> (дата звернення 04.09.2023).
9. Болгар О.В. Інститут державної реєстрації як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 54. Том 1. С. 30–33.
10. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>. (дата звернення: 04.09.2023).
11. Торговельні марки, визнані в Україні добре відомими та яким відмовлено у визнанні. *Державна система правової охорони інтелектуальної власності* : веб-сайт. URL: <https://ukrpatent.org/uk/articles/ap-tm-well-known> (дата звернення: 04.09.2023).
12. Рішення Апеляційної палати від 22.12.2021 : Наказ Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності» від 18.05.2022 № 75-Н/2022. URL: https://ukrpatent.org/atachs/Red_Bull-res-2021.pdf. (дата звернення: 04.09.2023).
13. Рішення Апеляційної палати Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 5 серпня 2019 р. про визнання знака «ГЕМАТОГЕН, зобр.» добре відомим в Україні. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=4d7295be-fbee-41b1-8002-0ae44b632f1a&title=ZnakiDliaTovarivIPoslugViznaniDobreVidomimiVUkraini2019-Rik>. (дата звернення: 04.09.2023).
14. Рішення Апеляційної палати Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 25 вересня 2019 р. про визнання знака «ІЛЛЯШЕВ ТА ПАРТНЕРИ» добре відомим в Україні. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=4d7295be-fbee-41b1-8002-0ae44b632f1a&title=ZnakiDliaTovarivIPoslugViznaniDobreVidomimiVUkraini2019-Rik>. (дата звернення: 04.09.2023).
15. Рішення Апеляційної палати Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 26 вересня 2019 р. про визнання знака «ЗБІТЕНЬ, зобр.» добре відомим в Україні. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=4d7295be-fbee-41b1-8002-0ae44b632f1a&title=ZnakiDliaTovarivIPoslugViznaniDobreVidomimiVUkraini2019-Rik> (дата звернення: 04.09.2023).
16. Рішення Апеляційної палати Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 10 жовтня 2019 р. про визнання знака «ЛУН» добре відомим в Україні. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=4d7295be-fbee-41b1-8002-0ae44b632f1a&title=ZnakiDliaTovarivIPoslugViznaniDobreVidomimiVUkraini2019> (дата звернення: 04.09.2023).
17. Фенюк А.Р. Ознаки правової охорони добре відомої торговельної марки. *Порівняльне аналітичне право*. 2020. С. 211–213.

18. Рішення Апеляційної палати від 17 лютого 2022 року : Наказ Державного підприємства Український інститут інтелектуальної власності від 13.07.2022 № 124-Н/2022. URL: <https://ukrpatent.org/atachs/korolivsky-smak-res-2022.pdf>. (дата звернення: 04.09.2023).

19. Оніщик Ю.В.; Лобач В.Р. Стадії провадження у справах з публічно-правових спорів в адміністративному судочинстві. In: The 9 th International scientific and practical conference “Science and innovation of modern world”(May 18–20, 2023) Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2023. 727 p.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.31>

ШАПАРЕНКО О.С.

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОМІЧНИКА СУДДІ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ

THE CONCEPT AND STRUCTURE OF THE LEGAL STATUS OF AN ASSISTANT JUDGE IN TERMS OF ORGANIZATIONAL SUPPORT OF THE JUDICIAL PROCESS

Метою статті є теоретико-правова характеристика поняття та структури правового статусу помічника судді щодо організаційного забезпечення судового процесу. У статті досліджено поняття та структуру правового статусу помічника судді щодо організаційного забезпечення судового процесу, що в свою чергу впливає на адміністративно-правовий механізм функціонування відповідної інституції загалом і в контексті забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина в судовому процесі, зокрема. Доведено, що адміністративно-правовим статусом є теоретико-правова категорія, котра вміщає в собі низку елементів, що утворюють правові підстави для суб'єктності того чи іншого учасника правовідносин. Він, на думку вчених переважно складається з прав, обов'язків, повноважень, інституту юридичної відповідальності. Окремі дослідники розглядають вказані елементи за умов різності комбінацій і з урахуванням багатоманітності функціонування правової системи того чи іншого суспільства. Доведено, що адміністративно-правовий статус помічника судді загалом, а також у частині повноважень щодо організаційного забезпечення проведення судового засідання складається, перш за все з прав і повноважень, а також обов'язків, котрі доктринально визначаються нормативно-правовими актами українського законодавства та виокремлюють ту чи іншу компетенцію з-поміж спільної діяльності декількох суміжних інституцій. Додатково обґрунтовано позицію про те, що організаційним забезпеченням судового засідання з боку помічника судді є виконання останнім конкретних функціональних обов'язків, що в свою чергу безпосередньо впливають на своєчасність, якість, змістовність та правомочність проведення такого судового засідання. При цьому, зазначений суб'єкт не має відношення до відправлення правосуддя, як такого, оскільки ці функції безпосередньо покладаються на суддю, помічником якого й є відповідна посадова особа суду (патронатної служби). Перспектива подальшого дослідження полягає в потребі чіткого окреслення особливостей юридичної відповідальності помічника судді, як елементу його адміністративно-правового статусу, що в свою чергу впливатиме на якість виконуваних ним обов'язків.

Ключові слова: статус, помічник судді, правосуддя, судовий процес, організація роботи, правозахист, організаційне забезпечення.

The purpose of the article is a theoretical-legal characterization of the concept and structure of the legal status of a judge's assistant in relation to the organizational support of the judicial process. The article examines the concept and structure of the legal status of an assistant judge in relation to the organizational support of the judicial process, which in turn affects the administrative and legal mechanism of the functioning of the relevant institution in general and in the context of ensuring the observance of human and civil rights and freedoms in the judicial process, in particular. It is proved that the administrative-legal status is a theoretical-legal category, which contains a number of elements that form the legal basis for the subjectivity of a particular participant in legal relations. According to scientists, it mainly consists of rights, duties, powers, and the institution of legal responsibility. Some researchers consider these elements under conditions of different combinations and taking into account the diversity of the functioning of the legal system of a particular society. It is proved that the administrative and legal status of an assistant judge in general, as well as in terms of powers to provide organizational support for a court hearing, consists primarily of rights and powers, as well as responsibilities, which are doctrinally determined by normative legal acts of Ukrainian legislation and distinguish one or another competence from among the joint activities of several related institutions. In addition, the position that the organizational support of the court hearing on the part of the judge's assistant is the performance by the latter of specific functional duties, which in turn directly affect the timeliness, quality, content and legitimacy of such a court hearing. At the same time, this entity is not related to the administration of justice as such, since these functions are directly assigned to the judge, whose assistant is the relevant official of the court (patronage service). Prospect for further research lies in the need to clearly outline the features of the legal responsibility of an assistant judge, as an element of his administrative and legal status, which in turn will affect the quality of his duties.

Key words: *status, judge assistant, justice, judicial process, organization of work, human rights protection, organizational support.*

Актуальність тематики. На сучасному етапі становлення правової системи українського суспільства високої актуальності набувають питання пов'язані з правовим регулюванням окремих видів і сфер правовідносин, що вможливають функціонування окремих органів державної влади. Одним із найбільш важливих інститутів у державі є судова влада, що є однією з трьох гілок влади, на яких тримається державний устрій, а тому в разі дестабілізованого функціонування відповідної інституції, остання, потребує вдосконалення з нормативно-правової та організаційної точки зору.

Слід звернути увагу на те, що інститут помічників суддів є одним із найбільш важливих у системі судової влади, оскільки на відповідних осіб покладаються, відповідно до законодавства України повноваження, обов'язки та надається спектр певних прав, що в свою чергу мають на меті забезпечити проведення судового засідання, підготовку до цього процесу, значну кількість інформаційно-аналітичної роботи та інше. Тому, на нашу думку, з урахуванням проблематики функціонування відповідного інституту в умовах дії правового режиму воєнного стану останній, потребує додаткових наукових пошуків.

Поряд із зазначеним, питання пов'язані з функціонування патронатної служби суду та конкретно, помічників суддів загалом і адміністративно-правового їх статусу зокрема, досліджували в своїх працях такі вчені, як: Аземша І., Бабакин А., Битяк Ю., Зуй В., Гринь О., Іванишук А., Костиленко О., Подорожній Є., Приймаченка Д., Радченко О., Свиридюк Н., Чепульченко Т. та інші. Проте, з урахуванням сучасного правового становища, низки загроз ефективному функціонуванню (та взагалі цьому процесу) системи правосуддя в Україні через широкомасштабне російське вторгнення в Україну, даний науковий напрям потребує додаткових пошуків.

Метою статті є теоретико-правова характеристика поняття та структури правового статусу помічника судді щодо організаційного забезпечення судового процесу. Це в свою чергу зумовлює необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань, як: 1. З'ясування сутності та змісту поняття адміністративно-правового статусу загалом і зокрема, в контексті предмета та об'єкта наукового дослідження; 2. Виокремлення основних адміністративно-правових рис статусу помічника судді щодо організаційного забезпечення судового засідання.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері забезпечення відправлення правосуддя в Україні.

Предметом дослідження є поняття та структура правового статусу помічника судді щодо організаційного забезпечення судового процесу.

Виклад основного матеріалу статті. Поняття правового статусу в загальному розумінні застосовується дослідниками досить широко, оскільки має забарвлення декількох одразу галузей права, що в свою чергу доктринально впливає на його наповнення, хоч і загальна конструкція від цього не змінюється.

Реформування системи органів виконавчої влади, створення нових органів, визначення їх мети, завдань, функцій, повноважень, компетенції та інших організаційно-правових засад, неможливе без дослідження змісту поняття адміністративно-правового статусу відповідних органів виконавчої влади, дослідження якого у наукових роботах має дещо фрагментарний характер та не виправляє розбіжностей у визначенні ознак адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади [1, с. 61]. Відповідно, в незалежності від змісту та сутності діяльності того чи іншого органу державної влади, важливі складові його адміністративно-правового статусу залишаються незмінними й непорушними, оскільки вони, власне, формують його сутність.

О. Зайчук та Н. Оніщенко вказують, що правовий статус – це система законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин. Характерними ознаками правового статусу вони вважають: 1) універсальність (він поширюється на всіх суб'єктів); 2) індивідуальність (він відображає індивідуальні особливості людини та її реальне становище у суспільних відносинах); 3) взаємозв'язок із іншими компонентами; 4) системність. Найбільш доцільною вважається класифікація за двома критеріями – характером правового статусу (загальний, галузевий, спеціальний, індивідуальний) та суб'єктом [2, с. 366]. Відповідно, адміністративно-правовий статус помічника судді, а зокрема й у контексті забезпечення ним проведення судового засідання полягає в тому, що він є універсально застосовним до всіх помічників суддів на території України, індивідуально відображає характерні для даного виду державної служби риси, має тісний взаємозв'язок із іншими елементами адміністративно-правового механізму функціонування системи правосуддя загалом і суду зокрема.

А. Куліш звертає увагу на те, що не є елементами адміністративно-правового статусу правосуб'єктність правоохоронного органу. Як ми знаємо, правосуб'єктність включає правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Правоздатність завжди є можливістю мати певні права і обов'язки (повноваження), а дієздатність – виконувати певні обов'язки. Тільки маючи правоздатність та дієздатність суб'єкт права може набувати певного правового статусу. Якщо ми говоримо про правоохоронні органи, то вони як правило набувають правоздатності та дієздатності з моменту їх створення та реєстрації як органів держави, тобто з цього моменту вони і можуть вступати в правовідносини, в тому числі і адміністративно-правові і відповідно мати адміністративно-правовий статус [3]. Відповідно, слід звернути увагу на те, що зміст і сутність адміністративно-правового статусу помічника судді полягає в нормативно-правовій регламентованості відповідного правового сегменту. Тобто, сам інститут суду як орган влади і юридична установа передбачається Конституцією України та законодавством, процедура його реєстрації як юридичної особи – вказується в іншому галузевому законодавстві, що в результаті реалізації надає відповідний правореалізаційний зміст. В свою чергу, адміністративно-правовий статус саме помічника судді, як посадової особи, формує відповідний документ, що визначає його права, обов'язки та повноваження, а також наказ про призначення відповідної особи на вказану посаду.

О. Скакун указує, що відповідно до класифікації за характером статусу, загальний правовий статус визначає юридичні властивості, якості, що є характерними для усіх інших статусів. Галузеві правові статуси конкретизують зміст загального правового статусу щодо конкретних видів правовідносин, які складаються у суспільстві. Вони також можуть бути віднесені і до категорії спеціального статусу. Процес диференціації закінчується лише на рівні розгляду юридичних якостей окремого, конкретного індивіда. При цьому решта статусів, що були отримані в процесі конкретизації, можуть розглядатися лише як такі, що належать до категорії спеціального і які відрізняються один від одного рівнем та ступенем конкретизації. Ці статуси містять у собі з одного боку певні правові якості, які пов'язують їх із загальним та галузевими статусами, а з іншого боку – неповторні властивості, що складають його унікальну якісну та кількісну визначеність [4, с. 13–14]. Крізь призму запропонованого вказується, що адміністративно-правовий статус помічника судді, є спеціальним відносно адміністративно-правового статусу відповідного органу державної влади – себто суду, конкретного суду визначеної територіальної та предметної.

О. Сікорський, зауважує, що адміністративно-правовий статус органу виконавчої влади – це складна юридично-теоретична конструкція, що включає у себе такі складові елементи: 1) мету утворення органу й визначення сфери його відання; 2) принципи та територіальні масштаби діяльності; 3) внутрішню структуру органу; 4) порядок і спосіб його утворення, реорганізації

та ліквідації; 5) завдання та функції; 6) обсяг і характер державно-владних повноважень; 7) форми й методи діяльності; 8) порядок рішення в органі підвідомчих питань; 9) джерела фінансування органу; 10) наявність чи відсутність прав юридичної особи; 11) право та обов'язок користуватися державними символами; 12) відповідальність [5, с. 9]. Відповідно, слід указати, що мета діяльності, її принципи, порядок і формат призначення на посаду, завдання, повноваження, способи, методи та форми діяльності, а також порядок взаємодії з іншими суб'єктами забезпечення судового процесу та механізму відправлення правосуддя, а також інститут юридичної відповідальності є базовими складовими адміністративно-правового статусу помічника судді, як посадової особи.

Визначально в цьому контексті слід підкреслити, що необхідним елементом взаємодії держави, права та особистості є юридичний обов'язок, у якому держава формулює свої вимоги до громадян. Юридичний обов'язок – це об'єктивно необхідна, встановлена законом міра належної поведінки. Першоприрода обов'язків така, що вони покликані бути зворотною стороною суб'єктивного права як стимулюючі засоби [6, с. 271]. Відповідно, через це інститут юридичної відповідальності та юридичні обов'язки виступають окремими сегментами в структурі адміністративно-правового статусу.

Статтею 157 (Помічники суддів) Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачається, що кожний суддя має помічника (помічників), статус і умови діяльності якого (яких) визначаються цим Законом та Положенням про помічника судді, затвердженим Радою суддів України. Помічником судді може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту і вільно володіє державною мовою. Помічники суддів Верховного Суду повинні також мати стаж професійної діяльності у сфері права не менше трьох років. Судді самостійно здійснюють добір помічників. Помічник судді призначається на посаду та звільняється з посади керівником апарату відповідного суду за поданням судді. Помічники суддів з питань підготовки справ до розгляду підзвітні лише відповідному судді [7]. Дана стаття є базовою й визначальною в структурі адміністративно-правового статусу помічника судді, оскільки чітко встановлює нормативні підстави існування такого інституту, його правосуб'єктність та право, діє та деліктоздатність.

Відповідно до Положення про помічника судді (затвержене рішенням Ради суддів України 18.05.2018 № 21), така категорія як повноваження помічника судді взагалі не унормована, хоч на нашу думку зміст і сутність поняття «повноваження», чітко відображається в положеннях розділу III «Завдання, права та обов'язки помічника судді». Так, у даному розділі, серед іншого відображається, що помічник судді: здійснює підбір актів законодавства та матеріалів судової практики, які необхідні для розгляду конкретної судової справи; бере участь у попередній підготовці судових справ до розгляду, в оформленні судових справ, за дорученням судді готує проекти судових рішень, запитів, листів, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи; здійснює оформлення копій судових рішень для направлення сторонам у справі та іншим учасникам справи, які беруть участь у справі відповідно до вимог процесуального законодавства, контролює своєчасність надсилання копій судових рішень; готує проекти доручень суду про виконання судами інших держав окремих процесуальних дій, про вручення судових документів з цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справ, про екстрадицію правопорушників на територію України; виконує інші доручення судді, що стосуються організації розгляду судових справ [8]. Указане чітко демонструє низку елементів адміністративно-правового статусу з кола прав і повноважень, а крім цього, дане Положення визначає, що помічник судді зобов'язаний своєчасно та якісно виконувати надані йому доручення, дотримуватися строків підготовки документів та виконання доручень, постійно підвищувати свій професійний рівень та кваліфікацію, дбайливо ставитись до майна суду, при виконанні своїх службових обов'язків не допускати порушень прав і свобод людини та громадянина [8].

Висновки. У статті досліджено поняття та структуру правового статусу помічника судді щодо організаційного забезпечення судового процесу, що в свою чергу впливає на адміністративно-правовий механізм функціонування відповідної інституції загалом і в контексті забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина в судовому процесі, зокрема.

Доведено, що адміністративно-правовим статусом є теоретико-правова категорія, котра вміщає в собі низку елементів, що утворюють правові підстави для суб'єктності того чи іншого учасника правовідносин. Він, на думку вчених переважно складається з прав, обов'язків, повноважень, інституту юридичної відповідальності. Окремі дослідники розглядають вказані елементи за умов різності комбінацій і з урахуванням багатоманітності функціонування правової системи того чи іншого суспільства.

Доведено, що адміністративно-правовий статус помічника судді загалом, а також у частині повноважень щодо організаційного забезпечення проведення судового засідання складається, перш за все з прав і повноважень, а також обов'язків, котрі доктринально визначаються нормативно-правовими актами українського законодавства та виокремлюють ту чи іншу компетенцію з-поміж спільної діяльності декількох суміжних інституцій.

Додатково обґрунтовано позицію про те, що організаційним забезпеченням судового засідання з боку помічника судді є виконання останнім конкретних функціональних обов'язків, що в свою чергу безпосередньо впливають на своєчасність, якість, змістовність та правомочність проведення такого судового засідання. При цьому, зазначений суб'єкт не має відношення до відправлення правосуддя, як такого, оскільки ці функції безпосередньо покладаються на суддю, помічником якого й є відповідна посадова особа суду (патронатної служби).

Перспектива подальшого дослідження полягає в потребі чіткого окреслення особливостей юридичної відповідальності помічника судді, як елемента його адміністративно-правового статусу, що в свою чергу впливатиме на якість виконуваних ним обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Синкова О. До питання правового статусу органу виконавчої влади. *Правничий часопис Донецького університету*. 2008. № 1. С. 34–39.
2. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
3. Куліш А.М. Правоохоронна система України: адміністративно-правові засади організації та функціонування [Текст] : дис... док. юрид. наук, спец. : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Х. : Харківський нац. ун-т внутрішніх справ, 2009. 432 с.
4. Шестаков С.В. Адміністративно-правовий статус працівника міліції : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. Х., 2003. 203 с.
5. Сікорський О. Адміністративно-правовий статус Державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 – «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2011. 19 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. 2-ге вид. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
8. Положення про помічника судді: рішення Ради суддів України від 18.05.2018 № 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr021414-18#Text>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.32>

ЮНІН О.С.

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ
ЯК СКЛАДОВА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ****ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS AS A COMPONENT
OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS**

В дослідженні йде мова про розуміння змісту поняття адміністративного провадження та адміністративного процесу. Наводяться твердження різних дослідників щодо змісту зазначених понять. Також вказується на співвідношення понять адміністративного процесу та адміністративного провадження між собою. Акцентується увага, що деякі дослідники у такому співвідношенні вважали, що адміністративне провадження є ширшим поняттям за адміністративний процес. Таке твердження є на нашу думку помилковим, оскільки у статті наводяться аргументи про те, що адміністративне провадження і адміністративний процес можна вважати особливим і загальним, водночас адміністративний процес складається саме з адміністративних проваджень (які виступають основним елементом структури адміністративного процесу). Щодо наукового доробку також зауважується, що не дивлячись на деякі розбіжності, здебільшого дослідники приходять до спільного висновку, що процес і провадження співвідносяться як загальне та особливе. Провадження є частиною процесу, а процес виступає сукупністю проваджень. Відповідно, адміністративне провадження як складова адміністративного процесу можна розглядати як врегульовану нормами законодавчих та підзаконних актів порядок діяльності уповноважених органів державної влади та їх посадових осіб, що полягає у вирішенні індивідуально-конкретних адміністративних справ. Наводиться бачення дослідників, адміністративний процес виступає формою застосування системи адміністративно-правових норм, саме тому він стосується галузі матеріального адміністративного права та матеріальних норм інших галузей права (трудового, фінансового тощо). Зазначається, що законодавець також підтверджує у нормативно-правових актах, що провадження це частина процесу. Це підтверджується тим, що у Кодексі України про адміністративні правопорушення міститься провадження у справах про адміністративні правопорушення у розділі IV, водночас це поняття використовується й щодо порядку виконання кожного з видів адміністративних стягнень.

Ключові слова: провадження, процес, співвідношення, процедура, загальне і особливе.

The study is about understanding the content of the concept of administrative proceedings and administrative process. Statements of various researchers regarding the content of these concepts are given. The relationship between the concepts of administrative process and administrative proceedings is also indicated. It is emphasized that some researchers in this regard believed that administrative proceedings are a broader concept than administrative process. In our opinion, such a statement is erroneous, since the article provides arguments that administrative proceedings and administrative process can be considered special and general, while the administrative process consists precisely of administrative proceedings (which are the main element of the structure of the administrative process). Regarding the scientific work, it is also noted that, despite some disagreements, researchers mostly come to a common conclusion that the process and proceedings are related as general and special. Proceedings are part of the process,

and the process is a set of proceedings. Accordingly, administrative proceedings as a component of the administrative process can be considered as the order of activity of authorized state authorities and their officials regulated by the norms of legislative and by-laws, which consists in the resolution of individual and specific administrative cases. The vision of the researchers is presented, the administrative process is a form of application of the system of administrative and legal norms, that is why it applies to the field of substantive administrative law and substantive norms of other branches of law (labor, financial, etc.). It is noted that the legislator also confirms in the normative legal acts that the proceedings are part of the process. This is confirmed by the fact that the Code of Ukraine on Administrative Offenses contains proceedings in cases on administrative offenses in Chapter IV, at the same time, this concept is also used in relation to the order of execution of each type of administrative penalties.

Key words: *proceeding, process, relationship, procedure, general and special.*

Постановка проблеми. Україна у відносно нещодавній історичній ретроспективі, себто починаючи з 2014 Стан опрацювання. До наукового доробку, де висвітлюються питання змісту поняття, ролі та місця адміністративного провадження у адміністративному процесу, належать праці таких дослідників: Б. Авер'янова, О. Бандурки, М. Джафарової, І. Олексієвої, Н. Саліщевої, Л. Чеха та інших.

Метою статті є визначити зміст поняття адміністративного провадження та вказати його місце у співвідношенні з адміністративним процесом.

Виклад основного матеріалу. Серед науковців-адміністративістів тематика понятійно-категоріального апарату та змісту понять адміністративного процесу, адміністративного провадження, адміністративних процедур, співвідношення адміністративного процесу, адміністративного провадження і адміністративної процедури викликає певні розбіжності у поглядах і наукові дискусії. Ми свою увагу зосередимо спершу на аспекті визначення змісту поняття адміністративного процесу та його співвідношення з такою категорією як адміністративне провадження.

Т. Коломоєць у дослідженні щодо термінології адміністративного процесу зауважує, що узагальнений аналіз наукового доробку з проблематики дозволяє стверджувати, що термін «адміністративний процес» є так званім «проблемним» (автор це слово бере у лапки). Пояснює таке твердження дослідник тим, що в різні історичні періоди не існувало загальноприйнятого визначення адміністративного процесу, й серед адміністративістів виділялися підходи до розуміння адміністративного процесу у широкому та вузькому сенсі. Вузьке розуміння ототожнювалося з поняттям провадження у справах про адміністративні правопорушення (хоча це поняття можна вважати частиною від загального поняття адміністративного процесу), у свою чергу в широкому розумінні ототожнення здійснювалося із сукупністю конкретних адміністративних справ. Згодом з'явилася «управлінська» та «юрисдикційна» концепція адміністративного процесу. Н. Саліщева сформулювала разом із послідовниками основні ознаки такої концепції, серед яких ми виділимо ототожнення понять «адміністративного процесу», «цивільного процесу», «кримінального процесу» (процес виступає способом забезпечення обов'язковості норм матеріального права і застосування заходів впливу по відношенню до осіб, які правові норми порушують); особливо зауважимо, що оперуючи поняттями «процесі» і «провадження» у них вкладалися протилежні розуміння у тому плані, що адміністративне провадження розглядалося як набагато ширше явище за адміністративний процес. В контексті нашого дослідження щодо співвідношення понять наголосимо, що наразі більшість дослідників вказує про взаємозв'язок адміністративного провадження і адміністративного процесу як частини від загального, її складової [6, с. 336]. До речі, В. Авер'янов пише, що однією з найважливіших особливостей адміністративного процесу є значно ширше за кримінальний або цивільний процес коло суспільних відносин, що ним регулюються. Це у свою чергу зумовлює структуру адміністративного процесу як сукупності окремих проваджень, кожне з яких становить єдність послідовно здійснюваних дій та процедур, які спрямовані на розгляд та вирішення індивідуально-конкретних справ [1, с. 545].

М. Завальний у свою чергу також зазначає на наявність різноманітних суджень з приводу розуміння змісту і співвідношення понять адміністративного процесу і адміністративного провадження (він ще бере у дужки «провадження (процедури)'). Як пише дослідник, процес і провадження часто розглядаються у вигляді певної діяльності, іноді розуміються як порядок здійснення такої діяльності, також під процесом розуміється діяльність, а провадженням виступає порядок здійснення такої діяльності. Погоджуємося з акцентуванням уваги М. Завального на тому, що не дивлячись на деякі розбіжності, здебільшого дослідники приходять до спільного висновку, що

процес і провадження співвідносяться як загальне та особливе. Провадження є частиною процесу, а процес виступає сукупністю проваджень. С. Гончарук, В. Колпаков, Л. Коваль з цього приводу зауважують, що сукупність самостійних, різних за змістом та предметом адміністративних проваджень і є адміністративним процесом. М. Тищенко та О. Бандурко також зазначають, що адміністративні провадження співвідносяться з адміністративним процесом як категорії особливого і загального, адміністративні провадження входять у якості відособленого елемента в структуру адміністративного процесу [5, с. 140–141]. М. Завальний наводить авторське бачення понять адміністративного процесу і адміністративного провадження: «адміністративний процес може бути визначено як врегульовану адміністративно-процесуальними нормами діяльність органів виконавчої влади, їх посадових осіб та інших уповноважених суб'єктів щодо розгляду й вирішення індивідуально-конкретних справ у сфері державного управління. Що стосується адміністративного провадження, то під ним варто розуміти нормативно врегульований порядок вчинення процесуальних дій, які забезпечують законний і об'єктивний розгляд і вирішення індивідуальних адміністративних справ, об'єднаних спільністю предмета [5, с. 141].

М. Тернушак розглядає співвідношення понять «адміністративний процес» та «адміністративна процедура», й в контексті цього дослідження торкається й питання щодо адміністративного провадження. Адміністративний процес дослідник розглядає як адміністративно-судову, адміністративно-деліктну й управлінську діяльність, які розрізняються специфікою розгляду та вирішенням справи і нормативним забезпеченням; адміністративна процедура виступає законодавчо-встановленим порядком послідовного виконання процесуальних дій у межах адміністративного провадження, що регламентується одним або декількома нормативно-правовими актами. Дослідник пропонує адміністративну процедуру сприймати як похідну від категорії адміністративного процесу, що відображає стадії та етапи вирішення справи. Відповідно під адміністративним провадженням варто розглядати нормативно-встановлений порядок виконання процесуальних дій у межах індивідуального вирішення адміністративної справи, що відмежовує його від адміністративної процедури, яка регламентує загальний порядок розв'язання справ [9, с. 65].

О. Бандурка у монографічному дослідженні вказує, що адміністративний процес є формою застосування системи адміністративно-правових норм, таким чином він стосується не лише галузі матеріального адміністративного права, але й матеріальних норм інших галузей права (трудового, фінансового тощо). Дослідник робить слушне зауваження, що зведення суті адміністративного процесу виключно до юрисдикційної діяльності урівнює його з кримінальним та цивільним процесом, що є помилковим судженням, враховуючи, що адміністративний процес регулює значно ширше коло правовідносин ніж інші правові процеси. Повністю погоджуємося із тезою, що розподіл адміністративного процесу на процес і адміністративне провадження у вигляді рівних частин є неприйнятним. Основним аргументом виступає те, що провадження з конкретних категорій адміністративних справ є лише складовою частиною адміністративного процесу, а адміністративне провадження знаходить своє відображення у діях органів державної влади та їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів публічного адміністрування щодо забезпечення правопорядку, дотримання законності, профілактики девіантної поведінки, припинення протиправних дій, усунення наслідків проступків і, нарешті, притягнення осіб, що вчинили проступки до адміністративної відповідальності. Саме тому в питанні співвідношення адміністративного процесу та адміністративного провадження останнє варто розглядати як частину від цілого [3, с. 7].

Під структурою адміністративного процесу можна розуміти сукупність окремих проваджень, кожне з яких характеризує певну послідовність процесуальних дій, тому адміністративне провадження є регламентованим положеннями нормативно-правових актів порядок діяльності органів (та їх посадових осіб) щодо вирішення конкретних адміністративних справ. Структура адміністративного процесу таким чином складається із окремих проваджень, які у свою чергу складаються із стадій адміністративних проваджень, процесуальних етапів і процесуальних дій. Найважливішими елементами структури адміністративного процесу на думку О. Бандурки виступають адміністративно-процесуальні провадження, які співвідносяться із адміністративним процесом як особливе і загальне [3, с. 7].

Законодавець також підтверджує у нормативно-правових актах, що провадження це частина процесу. Це підтверджується тим, що у Кодексі України про адміністративні правопорушення міститься провадження у справах про адміністративні правопорушення у розділі IV, водночас це поняття використовується й щодо порядку виконання кожного з видів адміністративних стягнень [3, с. 26].

Деякі дослідники, наприклад, як колектив авторів А. Комзюк, С. Гусаров, І. Качанчук, О. Кириченко та ін. за загальною редакцією О. Салманової застосовують термін «адміністративна процедура (провадження)». Цей термін вони визначають наступним чином: «це нормативно-закріплений, структурований та чітко визначений порядок діяльності органів публічної адміністрації щодо ухвалення адміністративних актів, укладення адміністративно-правових договорів та вирішення конкретних індивідуальних адміністративних справ з метою забезпечення прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави» [2, с. 24].

Дослідники наводять ряд ознак, які притаманні адміністративним процедурам (провадженням): чітко виражений правовий характер; містять норми, які регламентують діяльність суб'єкта публічного адміністрування й водночас поведінку приватних осіб; спрямований на ухвалення адміністративного акту суб'єктом владних повноважень; вирішує конкретну адміністративну справу; основне призначення полягає у забезпеченні ефективної реалізації прав приватних осіб та унеможливлення порушень таких прав; тягнуть за собою настання зовнішніх наслідків; мають безспірний характер [2, с. 24].

До речі, Д. Бахрах, Б. Россинський, Ю. Старілов відзначають, що в науковій спільноті немає чіткого визначення дефініції адміністративної процедури, як і в українському законодавстві, й це поняття не відмежоване чітко від поняття адміністративного процесу та адміністративного провадження. Тому деякі дослідники розглядають процес як різновид процедури, інші у свою чергу вважають адміністративну процедуру похідною від адміністративного процесу. Треті взагалі «адміністративний процес» і «адміністративна процедура» вказують як рівнозначні поняття. Інші дослідники розглядають адміністративні процедури складовим елементом адміністративного процесу [3, с. 202].

Щодо питання змісту поняття адміністративного провадження наведемо думки деяких дослідників. Наприклад, М. Джафарова пише: «під адміністративним провадженням будемо розуміти основний елемент адміністративного процесу, що представляє собою системне утворення, комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених дій, які, по-перше, складають певну сукупність адміністративних процесуальних правовідносин, що відзначаються предметною характеристикою та пов'язаністю з відповідними матеріальними відносинами; по-друге, вказують на необхідність встановлення та обґрунтування всіх обставин і фактичних даних певної індивідуальної адміністративної справи; по-третє, обумовлюють необхідність закріплення, оформлення отриманих процесуальних результатів у відповідних актах-документах» [4, с. 573]. В. Колпаков, О. Кузьменко, І. Пастух розглядають адміністративне провадження як послідовну діяльність публічної адміністрації, що врегульована адміністративно-процесуальними нормами, щодо розгляду та вирішення однорідних груп адміністративних справ [7, с. 432].

І. Спільник розглядає сутність адміністративного провадження як частину адміністративного процесу, яке об'єднує групу однорідних процесуальних відносин, для розгляду та вирішення яких існує чітко визначена процедура, кінцевим результатом якої постає оформлення отриманих результатів у відповідних документах [8, с. 423–425]. О. Бандурко щодо поняття адміністративне провадження пише: «це регламентований положеннями нормативно-правових актів порядок діяльності органів (посадових осіб) із вирішення адміністративних справ, а відтак адміністративний процес складається з окремих проваджень» [3, с. 183].

Висновки. Таким чином, внаслідок проведеного дослідження ми прийшли ряду висновків.

1. В науковій літературі хоча й існували розбіжності на співвідношення понять «адміністративне провадження» та «адміністративний процес» (коли провадження розглядалося як більш широке розуміння у співвідношенні із процесом), усе ж можна сказати, що більшість дослідників аргументовано вважають, що адміністративне провадження є складовою частиною адміністративного процесу, який за основний елемент має саме адміністративне провадження, тобто це є сукупністю окремих проваджень, кожне з яких характеризується певною послідовністю процесуальних дій.

2. Щодо наукового доробку також можна сказати, що не дивлячись на деякі розбіжності, здебільшого дослідники приходять до спільного висновку, що процес і провадження співвідносяться як загальне та особливе. Провадження є частиною процесу, а процес виступає сукупністю проваджень. Відповідно, адміністративне провадження як складова адміністративного процесу можна розглядати як врегульовану нормами законодавчих та підзаконних актів порядок діяльності уповноважених органів державної влади та їх посадових осіб, що полягає у вирішенні індивідуально-конкретних адміністративних справ.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у двох томах: Том 1. Загальна частина / [ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова)]. К. : Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с
2. Адміністративний процес: навч. посіб. / О. Ю. Салманова, А. Т. Комзюк, С. М. Гусаров та ін. ; за заг. ред. О. Ю. Салманової, А. Т. Комзюка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 412 с.
3. Бандурка О.М. Адміністративний процес України : монографія. Харків : ХНУВС, Майдан, 2019. 422 с.
4. Джафарова М. В. Щодо питання розуміння адміністративного провадження як частини адміністративного процесу. *Молодий вчений*. 2016. № 12. С. 571–574.
5. Завальний М. В. Місце адміністративно-деліктного провадження в адміністративному процесі. *Форум права*. 2008. № 1. С. 140–146.
6. Коломоєць Т. О. Термінологія адміністративного процесу: проблеми визначеності суміжного термінологічного ряду. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 11. С. 335–343.
7. Курс адміністративного права України: підручник. / Колпаков В. К., Кузьменко О. В., Пастух І. Д., Сущенко В. Д. (спец. ред.). К. : Юрінком Інтер, 2012. 780 с.
8. Спільник З. Співвідношення понять «адміністративний процес» і «адміністративне провадження». *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2001. Випуск 36. С. 423–425.
9. Тернушак М. М. Щодо питання співвідношення категорій «адміністративний процес» та «адміністративна процедура». *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2020. № 1. С. 62–65.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.33>

ВАЛЬКО В.Р.

**ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ НА КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВУ
ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ**

**THE IMPACT OF INTERNATIONAL STANDARDS ON CONTROL AND SUPERVISION
ACTIVITIES IN THE FIELD OF COMBATING DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE**

У статті досліджено міжнародні стандарти та їх вплив на контрольно-наглядову діяльність у сфері протидії домашньому насильству в Україні. Визначено, що Україна, як учасник різних міжнародних конвенцій та угод, зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів у сфері прав людини та боротьби з домашнім насильством. З одного боку, вона має впровадити їх у правозастосовну діяльність та слідкувати за їх дотриманням, а з іншого – є механізми забезпечення ефективного контролю та нагляду за виконанням таких зобов'язань. В рамках цих зобов'язань Уряд України має представляти звіти про свої заходи та досягнення у сфері протидії домашньому насильству перед міжнародними організаціями, такими як ООН та Рада Європи. Це створює можливість здійснювати міжнародний нагляд та оцінку ситуації в країні. Визначено, що вплив міжнародних стандартів на контрольно-наглядову діяльність в сфері протидії домашньому насильству полягає у тому, що вони створюють рамки, норми і вимоги, які зобов'язують країну до прийняття конкретних заходів для боротьби з цією проблемою та забезпечення захисту прав постраждалих. Проаналізовано Стамбульську конвенцію та окремі рішення Європейського суду з прав людини. Зроблено висновок, що попри значні успіхи щодо впровадження міжнародних стандартів у контрольно-наглядову діяльність у сфері протидії домашньому насильству України, існує потреба у запровадженні послідовних і систематичних змін у таку діяльність. Слабка міжвідомча координація та взаємодія при вирішенні проблем протидії домашньому насильству може стати серйозною проблемою для контролю і нагляду, причому не тільки в аналізованій сфері.

Ключові слова: *контрольно-наглядова діяльність, домашнє насильство, міжнародні стандарти, Стамбульська конвенція, Європейський суд з прав людини, імплементація, протидія.*

The article examines international standards and their impact on control and supervision activities in the field of combating domestic violence in Ukraine. It was determined that Ukraine, as a participant in various international conventions and agreements, is obliged to adhere to international standards in the field of human rights and the fight against domestic violence. On the one hand, it should implement them in law enforcement activities and monitor their compliance, and on the other hand, there are mechanisms to ensure effective control and supervision of the fulfillment of such obligations. As part of these obligations, the Government of Ukraine must submit

reports on its measures and achievements in the field of combating domestic violence to international organizations such as the UN and the Council of Europe. This creates an opportunity to carry out international supervision and assessment of the situation in the country. It was determined that the influence of international standards on control and supervision activities in the field of combating domestic violence lies in the fact that they create frameworks, norms and requirements that oblige the country to take specific measures to combat this problem and ensure the protection of victims' rights. The Istanbul Convention and the decision of the European Court of Human Rights are analyzed. It was concluded that despite significant successes in the implementation of international standards in control and supervision activities in the field of combating domestic violence in Ukraine, there is a need to introduce consistent and systematic changes in such activities. Weak interdepartmental coordination and interaction in solving problems of combating domestic violence can become a serious problem for control and supervision, not only in the analyzed area, but in many other areas of activity, including law and order, social services, health care.

Key words: *monitoring activity, domestic violence, international standards, Istanbul Convention, European Court of Human Rights, implementation, counteraction.*

Вступ. У вітчизняному законодавстві значну частину нормативно-правових засад здійснення контрольно-наглядової діяльності у сфері протидії домашньому насильству формують міжнародні норми, представлені договірними актами. Згідно з Конституцією, міжнародні договори, на які Верховна Рада України надала згоду на їх обов'язковість, мають силу національного законодавства і підлягають застосуванню відповідно до процедури, передбаченої для національних нормативно-правових актів [1].

Із зазначеної конституційної норми випливає, що Україна, як учасник різних міжнародних конвенцій та угод, зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів у сфері прав людини та боротьби з домашнім насильством. З одного боку, вона має впровадити їх у правозастосовну діяльність та слідкувати за їх дотриманням, а з іншого – є механізми забезпечення ефективного контролю та нагляду за виконанням таких зобов'язань. Зокрема Уряд України зобов'язаний представляти звіти про свої заходи та досягнення у сфері протидії домашньому насильству перед міжнародними організаціями, такими як ООН та Рада Європи. Це, власне, створює можливість здійснювати міжнародний нагляд та оцінку ситуації в країні.

Тому логічним є висновок, що контрольно-наглядова діяльність у сфері протидії домашньому насильству має два різновиди: внутрішній і зовнішній. Їхня диференціація обумовлена об'єктом щодо якого застосовними є такі заходи (внутрішньодержавний суб'єкт її реалізації чи держава загалом).

Загалом передбачається, що міжнародні стандарти у сфері прав людини та боротьби з домашнім насильством є основою для внутрішньої контрольно-наглядової діяльності, адже їхнє впровадження забезпечує ефективну превенцію, а також підвищення рівня захисту жертв, надання їм підтримки тощо. Окрім того, засоби та підходи, розроблені на міжнародному рівні для протидії домашньому насильству, можуть бути використані в Україні для розвитку більш ефективних стратегій та програм (у тому числі шляхом обміну найкращими практиками).

Отже, вплив міжнародних стандартів на контрольно-наглядову діяльність у сфері протидії домашньому насильству полягає у тому, що вони створюють рамки, норми і вимоги, які зобов'язують країну до прийняття конкретних заходів для боротьби з цією проблемою та забезпечення захисту постраждалих.

Окремо зазначимо, що аналізу рівня імплементації міжнародних стандартів у вітчизняну практику у сфері протидії домашньому насильству, присвячена достатня кількість робіт вчених. Серед них є наступні: К. Довгунь, К. Левченко, М. Легенька, В. Муранова та ін. Однак щодо впливу цих стандартів на контрольно-наглядову діяльність у сфері протидії домашньому насильству, безпосередньо їхні наукові праці звернені не були, адже це питання розглядалось дотично або не висвітлювалось загалом.

Тому **метою статті** є аналіз зазначеного впливу та виокремлення проблемних питань на шляху імплементації міжнародних стандартів у вітчизняну контрольно-наглядову практику.

Виклад основного матеріалу. 20 червня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон [2], яким ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) [3].

Цей документ запроваджує міжнародні стандарти щодо захисту прав жінок, у тому числі – від усіх форм насильства.

Органом моніторингу за додержанням Стамбульської конвенції є група експертів з дій проти насильства стосовно жінок та домашнього насильства (GREVIO). Стаття 69 Стамбульської конвенції уповноважує GREVIO приймати загальні рекомендації щодо її виконання. Ці загальні рекомендації є релевантними для всіх сторін та стосуються статей та тем, що містяться в Стамбульській конвенції. Хоча ці рекомендації не мають юридичної сили, вони є важливим джерелом інформації для сторін та допомагають краще зрозуміти різні аспекти Конвенції. Вони містять чіткі вказівки, які можуть сприяти ефективному виконанню положень Конвенції. Крім того, ці рекомендації будуть використовуватися в майбутніх етапах моніторингу [2; 3; 4].

Одна із таких рекомендацій GREVIO була розроблена з метою подолання викликів спричинених Covid-19, маючи назву: «Загальна рекомендація GREVIO № 1 щодо цифрового виміру насильства стосовно жінок» [5]. У ній зокрема визначалось, що протягом багатьох років технології посилювали або сприяли гендерному насильству над жінками й дівчатами, зокрема технології, які використовуються в онлайн та в цифровому середовищі. Інформаційно-комунікаційні технології уможливили вчинення насильства над жінками в масштабах, раніше невідомих. Це значно посилює з початком пандемії Covid-19 у 2020 році [5]. Тому необхідно приділяти більше уваги досвіду жінок і дівчат стосовно гендерно-зумовленого насильства у цифровому вимірі та посилювати контроль у цьому напрямі.

Ми погоджуємося із думкою Л. Сороки, що цифрова революція та впровадження онлайн-інформаційних і комунікаційних технологій мають як позитивні, так і негативні гендерні наслідки. З одного боку, онлайн-простори та цифрові інструменти можуть полегшити доступ до важливої інформації та послуг, розкриваючи можливості для отримання освіти та працевлаштування для жінок і дівчат. Але з іншого боку, зростає кількість доказів, які проливають світло на те, як цифрова революція загострила існуючі та навіть створила нові форми гендерної нерівності, гноблення та сприяє насильству над жінками і дівчатами [6, с. 175]. Тож наявність норм, що забезпечували б від проявів насильства за допомогою онлайн-інформаційних і комунікаційних технологій є необхідністю.

Слід також розуміти, що прийнятий Верховною Радою України Закон № 2319-IX «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» від 20 червня 2022 року загалом надав новий імпульс комплексній імплементації в Україні міжнародних стандартів захисту від гендерно-обумовленого насильства (в тому числі – цифрового). Втім, як приклад, дослідження та національний досвід показали, що співробітники правоохоронних органів та інші особи, які працюють у системі кримінального правосуддя, не завжди мають доступ до спеціалістів і технологічних інструментів для забезпечення збору доказів або вони мають такий доступ, але не в необхідному обсязі [7, с. 5] для притягнення винних за цифрове насильство.

Тобто набуття чинності означеної Конвенції ще не означає все цілої практико-реалізаційної її дієвості в Україні. Однак це заклало важливий правовий фундамент для вирішення значної кількості проблемних питань, адже гендерний мейнстримінг став не лише національною політикою, а й частиною конфігурації сучасних міжнародних політик, міжнародним зобов'язанням України, заснованим на фундаментальній передумові міжнародного правопорядку «*factum sunt servanda*» – «договори повинні виконуватися». Окрім того, важливий ресурс, отриманий Україною після ратифікації, – це взаємодія з комітетом GREVIO, діяльність якого забезпечує моніторинговий механізм виконання конвенції [8].

Уточнимо, що відповідно до Стамбульської конвенції Україна взяла на себе такі зобов'язання:

1. Регулярно збирати статистичні та популяційні дані про випадки насильства щодо жінок та домашнього насильства;
2. Дані повинні відображати інформацію про стать потерпілої особи та кривдника, їх рідні відносини, місце проживання, вік;
3. Приймати та впроваджувати державні програми на прогидію домашньому насильству та передбачити належне фінансування та роботу служб, які працюють з постраждалими від домашнього насильства;
4. Проводити дослідження у сфері насильства щодо жінок та домашнього насильства, а також виділяти кошти на проведення систематичних соціологічних досліджень, які мають своєю метою не лише виявлення проблеми, стереотипів та інших дискримінаційних явищ у суспільстві, але й профілактичну та просвітницьку мету серед населення [3; 9].

З усім тим, слід акцентувати, що саме збір відповідних даних є основою для розвитку основних механізмів протидії домашньому насильству. Як, власне, і контрольно-наглядовою діяльності, адже без аналізу статистичних даних оперування здійснюється лише схоластичними висновками на потребу якій завгодно абстрактній концепції або політичній орієнтації [10, с. 69]. Це міст, який з'єднує теорію і практику [11, с. 7; 12, с. 74].

Зокрема нормативно-правові засади статичної діяльності закріплені у Законі України «Про офіційну статистику» від 16 серпня 2022 року № 2524-IX [13]. Передбачається, що ним встановлені правові та організаційні засади функціонування національної статистичної системи, компетенція та повноваження органів державної статистики, здійснюється регулювання правових відносин у сфері офіційної статистики з метою забезпечення держави і суспільства неупередженою та об'єктивною офіційною державною статистичною інформацією щодо економічної, соціальної, демографічної, екологічної, культурної та інших сфер життя суспільства в Україні та її регіонах [13].

Уточнимо, що статистичне спостереження за станом протидії насильству в сім'ї (форма № 1–НС) було започатковане Міністерством внутрішніх справ України починаючи з 2010 року [10, с. 70]. У зв'язку із законодавчими змінами, форма статистичної звітності у 2019 році була оптимізована. Так наказом Національної поліції України від 19 червня 2019 року № 589 [14] затверджено форму звітності про результати роботи органів Національної поліції України із запобігання та протидії домашньому насильству №1-ДН [12]. Завдяки цим змінам вдалося отримувати більш повну інформацію про домашнє насильство, що дозволило своєчасно реагувати та ефективніше запобігати його проявам.

Крім вище зазначених міжнародних стандартів, що були запровадженні Стамбульською та іншими конвенціями, для національної правової системи України мають значення рішення міжнародних і регіональних судових інституцій: Комітету ООН з прав людини, Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок, Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) тощо.

Однак, ступінь обов'язковості їх врахування при вирішенні відповідних справ судами України не є однаковим. Зокрема найбільшу юридичну силу серед вказаних інституцій мають рішення ЄСПЛ [15, с. 20]. 22 вересня 2022 року ЄСПЛ прийняв рішення у справі «Івашків проти України» [16], де вперше в історії незалежної України підтвердив позицію, що бездіяльність органів влади, разом з дискримінацією постраждалих і применшенням заподіяної шкоди порушує відразу кілька статей Конвенції про права людини [17]. Ще раніше ЄСПЛ розглядав скаргу «Левчук проти України» щодо неефективного розслідування тривалого жорстокого поведіння стосовно заявниці з боку її колишнього чоловіка та неадекватного визначення національними судами суми компенсації в цивільній справі у зв'язку з дискримінаційним ставленням до неї за ознакою статі [18].

Причому держава-учасниці Конвенції повинні брати до уваги не лише ті рішення ЄСПЛ, які винесено щодо цієї конкретної держави, але й рішення, винесені відносно третіх країн, оскільки вони можуть навчити їх, як уникнути подібних порушень у майбутньому і відповідним чином змінити власну правову систему і правозастосовну практику. Рішення ЄСПЛ повинні бути стимулом для держав-учасниць до змін їх законодавства та правозастосовної практики для того, щоб цими державами не порушувались права людини і щоб у майбутньому відносно них не було винесено рішення у справах, що стосуються тих самих або подібних питань [19]. Більше того, Пленум Верховного Суду України в постанові «Про судові рішення у цивільній справі» окремо підкреслює, що «у мотивувальній частині кожного рішення ... у разі необхідності мають бути посилання на Конвенцію та рішення Європейського суду з прав людини» [15; 20].

І хоча Рішення ЄСПЛ не встановлює нормативно-правових засад для діяльності державних органів в Україні, але має двояку природу. Самі по собі вони не є джерелом права, однак нерозривно пов'язані із положеннями та конкретизують застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950) та окремо – Стамбульської конвенції [21]. Й загалом їх можна охарактеризувати як прецеденти. Попри те, що в Україні судові прецеденти не є джерелом права, де-факто ситуація зовсім інша [21]. Так, Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV, регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконувати рішення ЄСПЛ та необхідністю впроваджувати в українське судочинство практику європейських стандартів з прав людини. Відповідно до статті 17 «застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [22]. Водночас чітких рекомендацій щодо правил застосування рішень ЄСПЛ зазначений закон не містить [21]. Однак, для більшості заявників, звернення до ЄСПЛ стало

єдиним способом боротьби з недосконалістю національної системи правосуддя. Своєю чергою, для практиків рішення ЄСПЛ стали індикатором системних проблем і встановленням стандартів дотримання прав людини, до яких необхідно прагнути.

Висновки. За останнє десятиліття Україна досягла значних успіхів щодо впровадження міжнародних стандартів у контрольно-наглядову діяльність у сфері протидії домашньому насильству. Однак досі існує потреба у запровадженні послідовних і систематичних змін до такої діяльності. Слабка міжвідомча координація та взаємодія при вирішенні проблем протидії домашньому насильству може стати серйозною проблемою для контролю і нагляду, причому не тільки в аналізованій сфері.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2319-ІХ. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text>
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Конвенція від 11.05.2011 р. № 994_001-11. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001_11#n2
4. Росохата Д., Крушинська М. Хто здійснюватиме контроль за виконанням Україною Стамбульської конвенції? *Юридична Газета*, 2022. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/hto-zdiysnyuvatime-kontrol-za-vikonannyam-ukrayinoyu-stambulskoyi-konvencyi.html>
5. General Recommendation No. 1 on the digital dimension of violence against women. *GREVIO*, 2021. URL: <https://edoc.coe.int/fr/violence-l-gard-des-femmes/10643-grevio-general-recommendation-no-1-on-the-digital-dimension-of-violence-against-women.html>
6. Сорока Л. Цифрове насильство щодо жінок і дівчат. Гендерна політика в умовах воєнного стану: правовий вимір : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції 15 червня 2023 р. Науково-дослідний інститут публічного права. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 346 с.
7. Загальна рекомендація ГРЕВІО № 1 щодо цифрового виміру насильства стосовно жінок. Секретаріат моніторингового механізму Конвенції Ради Європи із запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Рада Європи, 2021. URL: <https://rm.coe.int/grevio-2021-20-first-general-recommendation-ukr/1680a4ad92>
8. Сексуальне насильство, стамбульська конвенція і реформи: сміливість продовжувати. *ЮрФем*, 2022. URL: <https://jurfem.com.ua/sexualne-nasylstvo-stambulska-konventsya-i-reformy/>
9. Чому українській судовій, правоохоронній та юридичній спільноті необхідна Стамбульська конвенція? *ЮрФем*, 2020. URL: <https://jurfem.com.ua/chomu-potribna-stambulska-analitychnyi/>
10. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (криминологічний аналіз і запобігання). Х. : ФОРМ-карентко, 2014. С. 69.
11. Правова статистика. За ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2004. 304 с.
12. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству. За заг. ред. А. Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 208 с.
13. Про офіційну статистику: Закон України від 16.08.2022 р. № 2524-ІХ. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2524-20#n350>
14. Про запровадження форм звітності: наказ Національної поліції України від 19.06.2019 р. № 589. Єдиний загальнодержавний ресурс публічних законодавчих та нормативно-правових актів, які регламентують діяльність поліції. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/>
15. Забезпечення доступу жінок до правосуддя в Україні. Рада Європи, 2016. URL: <https://rm.coe.int/training-manual-for-judges-and-prosecutors-on-ensuring-women-s-access-/168076429a> С.20
16. Рішення ЄСПЛ у справі «Івашків проти України» (Ivashkiv V. Ukraine application № 59670/14). ЄСПЛ, 2022. URL: https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2022/10/%D0%9E%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4-%D0%84%D0%A1%D0%9F%D0%9B_%D0%86%D0%B2%

D0%B0%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%B2-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.pdf

17. ЄСПЛ уперше визнав, що бездіяльність держорганів і дискримінація постраждалих порушують права людини. Центр прав людини ZMINA, 2022. URL: <https://zmina.info/news/yespl-upershe-vyznav-shho-bezdiyalnist-derzhorganiv-i-dyskryminacziya-postrazhdalyh-porushuye-prava-lyudyny/>

18. Левчук проти України: Рада Європи наполягає на виконанні рішень ЄСПЛ у групі справ щодо домашнього насильства. Центр прав людини ZMINA, 2021. URL: <https://zmina.info/news/levchuk-proty-ukrayiny-komitet-ministriv-rady-yevropy-napolyagaye-na-vykonanni-rishen-yespl-u-grupi-sprav-shhodo-domashnogo-nasylstva/>

19. Юдківська Г. Ю. Еволюція ролі Європейського суду на шляху до процедуралізації фундаментальних прав. *Вісник Верховного Суду України*, 2011. № 7. С. 19–22.

20. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. № 14. *Вісник Верховного Суду України*, 2010. № 1. Стор. 4.

21. Павлюковець Т. Роль та місце рішень ЄСПЛ в українській судовій системі. *Юридична Газета*, 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/rol-ta-misce-rishen-espl-v-ukrayinskiy-sudoviy-sistemi.html>

22. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Верховна Рада України* : офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#o130>

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.34>

ПОДЛЕГАСВА К.В.

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

PECULIARITIES OF THE TRIAL OF CRIMINAL PROCEEDINGS ON APPLICATION OF COERCIVE MEASURES OF A MEDICAL NATURE

У статті з'ясовано, що компетенція судді при призначенні судового розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру визначається такими напрямками: нормами процесуального закону (підстави та обставини, які обумовлюють таке провадження); відомостями, наведеними в клопотанні, у взаємному зв'язку з матеріалами кримінального провадження, які представляються зацікавленим суб'єктом судді; внутрішнім переконанням щодо необхідності у призначенні судового провадження, або відсутності такої необхідності в кожному конкретному випадку з урахуванням встановлених обставин. Звернута увага строк, впродовж яких суд має призначити підготовче судове засідання, з урахуванням переважаності суддів, що є занадто малим для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Встановлено, що проведення заслуховування особи в суді, щодо якої розглядається клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру лише за умови такого її психічного стану, який дозволяє його здійснення – звична практика більшості суддів, яка, задля її легітимного узагальнення повинна мати належне нормативне закріплення. З огляду на це, запропоновано допит особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру здійснювати обов'язково, крім випадку,

© ПОДЛЕГАСВА К.В. – здобувачка кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності (ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»)

якщо характер психічного розладу особи перешкоджає їй брати участь у судовому провадженні. Визначено, що у результаті судового розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру мають бути з'ясовані наступні обставини: чи мало місце кримінальне правопорушення; чи вчинено це суспільно небезпечне діяння особою; чи вчинила ця особа суспільно небезпечне діяння у стані неосудності; чи не захворіла ця особа після вчинення кримінального правопорушення на психічну хворобу, яка виключає застосування покарання; чи варто застосовувати до цієї особи примусові заходи медичного характеру і якщо так, то які. Зроблено висновок, що суд має надавати особливого значення охороні прав і законних інтересів особи щодо якої планується застосування примусових заходів медичного характеру як учасника кримінального провадження по забезпеченню повного та неупередженого судового розгляду з тим, щоб до цієї особи була застосована належна правова процедура в контексті приписів ст. 2 КПК України з дотриманням усіх загальних засад кримінального провадження з урахуванням особливостей, встановлених законом.

Ключові слова: *примусові заходи медичного характеру, кримінальне провадження, судовий розгляд, суспільно небезпечне діяння.*

The article clarifies that the competence of a judge when appointing a trial of a criminal proceeding regarding the application of coercive measures of a medical nature is determined by the following directions: the norms of the procedural law (grounds and circumstances that determine such proceedings); the information given in the petition, in mutual connection with the materials of the criminal proceedings, which are presented by the interested subject to the judge; internal conviction regarding the need to appoint a court proceeding, or the absence of such a need in each specific case, taking into account the established circumstances. Attention is drawn to the time period during which the court must appoint a preparatory court session, taking into account the overload of judges, which is too short for familiarization with the materials of criminal proceedings. It has been established that the hearing of a person in court, in respect of whom a petition for the application of coercive measures of a medical nature is being considered, only on the condition that his mental state allows it to be carried out is a common practice of the majority of judges, which, for the sake of its legitimate generalization, must have an appropriate normative anchoring. In view of this, it is proposed to interrogate the person in respect of whom the use of coercive measures of a medical nature is expected to be carried out without fail, unless the nature of the person's mental disorder prevents him from participating in the court proceedings. It was determined that as a result of the judicial review of the criminal proceedings regarding the application of coercive measures of a medical nature, the following circumstances must be clarified: whether a criminal offense took place; whether this socially dangerous act was committed by a person; whether this person committed a socially dangerous act in a state of insanity; whether this person fell ill after committing a criminal offense with a mental illness that excludes the application of punishment; whether coercive measures of a medical nature should be applied to this person and, if so, which ones. It was concluded that the court should attach special importance to the protection of the rights and legitimate interests of a person against whom it is planned to apply coercive measures of a medical nature as a participant in criminal proceedings to ensure a full and impartial trial, so that the proper legal procedure is applied to this person in the context of the provisions of Article 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in compliance with all general principles of criminal proceedings, taking into account the peculiarities established by law.

Key words: *coercive measures of a medical nature, criminal proceedings, court proceedings, socially dangerous act.*

Актуальність теми. У статті 3 Конституції України закріплено вихідну засаду правової демократичної соціальної держави про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Іншими словами, на державу покладається

обов'язок не тільки визнавати, а й гарантувати і забезпечувати додержання прав людини і громадянина, сприяти їм в реалізації своїх особистих прав, основні з яких закріплені у розділі II Конституції України, що являє собою один з аспектів здійснення правоохоронної функції [1].

Спроби реформування кримінального процесуального законодавства України не були марними і вже прийнятий у 2012 р. Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України спрямував діяльність органів досудового розслідування та прокуратури не лише на швидке, повне та неупереджене досудове розслідування кримінальних правопорушень, а й на створення умов ефективного відновлення суспільних відносин, порушених кримінальним правопорушенням, та створив засади гарантування прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. Аналізуючи норми КПК України, особливої уваги заслуговує кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (Глава 39 Кодексу) [2].

Виклад основного матеріалу. Підготовче судове провадження як стадія кримінального провадження призначене для процесуального та організаційного забезпечення судового розгляду. Тому, рішення суду в стадії підготовчого провадження мають відповідати загальним вимогам, що притаманні процесуальним рішенням посадових осіб та органів, що здійснюють кримінальний процес.

В. М. Тертишник доцільно зауважує, що одне із завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України (забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура) по суті передбачає здійснення справедливого правосуддя [3, с. 13]. Водночас, досить часто в наукових працях ми можемо зустріти ототожнення засад верховенства права та справедливості. Так, Т. О. Лоскутов відмічає, що, «принципом верховенства права (концепція справедливості) охоплюються як кримінальні права людини (винесення судових рішень), так і процедурні права людини (принципова важливість процесуального права)» [4, с. 52]. О. С. Ткачук також вважає, що право на справедливий судовий розгляд є елементом принципу верховенства права [5, с. 189].

Сьогодні, у юридичній літературі не має єдності, щодо визначення науковцями класифікації рішень судді у підготовчій стадії кримінального процесу. Наприклад, Л. М. Лобойко надає таку класифікацію рішень суду у підготовчому провадженні, розділяючи їх на чотири види, залежно від того, як «рухається» процес після прийняття рішення у цій стадії: перші пов'язані з тим, що суд без переведення справи у наступні стадії, вирішує її остаточно (затверджує угоду, закриває провадження тощо). Проте, на нашу думку варто підтримати В. В. Рожнову, яка зазначила, що рішення суду у підготовчому провадженні слід класифікувати на дві групи, залежно від того, які питання по суті вирішуються:

1) питання, пов'язані із перевіркою матеріалів кримінального провадження, до яких належать: затвердження угоди або відмова в затвердженні угоди та повернення кримінального провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку передбаченому статтями 468-475 КПК України; закриття кримінального провадження у випадку встановлення підстав передбачених п. п. 4-8 ч. 1 ст. 284 КПК України; повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК України; направлення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження;

2) питання пов'язані з підготовкою кримінального провадження до судового розгляду: визначення дати місця проведення судового розгляду; з'ясування у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд; з'ясування питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді; розгляд клопотання учасників судового провадження про: здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту; витребування певних речей чи документів; вчинення інших дій, необхідних для підготовки судового розгляду [6, с. 209].

Водночас, зі змісту ст. 314 КПК України випливає, що законодавець не передбачив особливостей проведення підготовчого судового засідання для провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, а визначений строк, протягом якого має відбутися підготовче судове засідання, на відміну від норм ст. 241 КПК України (в редакції від 1960 року), яким було передбачено, що «справа повинна бути призначена до попереднього розгляду не пізніше 10 діб, а у разі складності справи – не пізніше 30 діб з дня надходження до суду, передбачає лише 5 днів» [2].

На наш погляд, визначений у ч. 1 ст. 314 КПК України строк п'ять днів, впродовж яких суд має призначити підготовче судове засідання, з урахуванням перевантаженості суддів, є занадто малим для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. У свою чергу, це підтверджується емпіричними даними, які отримані в результаті проведеного опитування, за результатами якого, усі опитані судді, прокурори та адвокати підтримали необхідність збільшення строку призначення справи для попереднього розгляду до 10 діб, а у разі складності справи до 30 діб.

З огляду на це, вважаємо за необхідне доповнити ч. 1 ст. 314 КПК України наступним положенням: *«Після отримання обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд не пізніше 10 днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження».*

Загалом, процедура підготовчого провадження складається із чотирьох етапів, які умовно можна розподілити на такі: перший – отримання та вивчення судом від прокурора клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру; другий – дії, пов'язані із підготовкою проведення саме підготовчого судового засідання; третій – проведення самого засідання; четвертий – ухвалення рішення щодо призначення судового розгляду. Слід зазначити, що у КПК України відсутній перелік питань, які повинен з'ясувати суддя щодо тих матеріалів, які надійшли до суду від прокурора.

Отже, процедура підготовчого судового засідання у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру починається з підготовчої частини, у якій у призначений для судового розгляду час головуючий відкриває судове засідання та оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження.

Правозастосовна практика свідчить, що клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру подається слідчому судді місцевого (окружного) суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Велика палата Верховного Суду в рішенні по справі №11-987 САП-18, посилаючись на Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень, роз'яснила, що чітке обґрунтування та аналіз є базовими вимогами рішень та важливим аспектом права на справедливий суд, та визначила, що судові рішення високої якості – це рішення, яке досягає правильного результату наскільки це дозволяють надані судді матеріали, у справедливий швидкий, зрозумілий та недвозначний спосіб. Виклад підстав прийняття рішення не лише полегшує розуміння та сприяє визнанню сторонами суті рішення, а є насамперед, гарантією проти свавілля. А це зобов'язує суддю дати відповідь на аргументи сторін та вказати доводи, що лежать в основі рішення і забезпечують його правомірність. Підстави прийняття рішення повинні бути узгодженими, чіткими, недвозначними, несуперечливими і давати можливість простежити логіку міркувань, з яких суддя ухвалив рішення [7].

Враховуючи ці положення, слід зазначити, що рішення суду у підготовчому провадженні однозначно мають таку властивість, як вмотивованість. Але на відміну від рішень, що приймаються судом під час судового розгляду справи по суті, де докази досліджуються безпосередньо, в підготовчому провадженні вмотивованість базується на результатах досудового розслідування, які представлені сторонами, під час його проведення.

Необхідно додати, що Н. В. Глинська, яка досліджувала обґрунтованість рішень у кримінальному процесі, сформулювала такі суттєві риси кримінального процесуального рішення: «обов'язковість його прийняття у встановленому законом порядку та вираження у визначеній законом формі; правовій, державно-владній, загальнообов'язковій, владно-розпорядчій, спонукальній та ініціюючій характер; спрямованість на вирішення певних кримінально-правових, кримінально-процесуальних та кримінологічних завдань. Узагальнення зазначених рис дозволило сформулювати визначення кримінально-процесуального рішення як вираженого у встановленій законом формі індивідуального правозастосовного акту, в якому компетентні державні органи і посадові особи у передбаченому законом порядку з метою вирішення правових і кримінологічних завдань надають відповіді на питання, що виникли по справі, і виражають владне волевиявлення про дії або бездіяльність, що впливають із встановлених на момент винесення рішення фактичних обставин справи і приписів чинного законодавства» [8, с. 7].

Зазначимо, що судові провадження – це основна стадія кримінального провадження, на якій суд колегіально або суддя одноособово за участю сторін з дотриманням усіх засад кримінального провадження розглядає кримінальне провадження по суті.

Судові справи розглядаються в залах судових засідань, які мають відповідну нумерацію. Необхідно звернути увагу, на те, що розгляд справ про застосування примусових заходів медичного характеру проводиться у відкритому судовому засіданні з обов'язковою участю прокурора та захисника. Варто зазначити, що, діючи в межах дискреційних повноважень та з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства, суд може прийняти рішення про розгляд справи в закритому судовому засіданні. Водночас у науковій літературі висловлюється думка щодо доцільності розгляду таких категорій справ лише в закритому судовому засіданні з огляду на розголошення лікарської таємниці [9, с. 173], що видається цілком слушним.

Так, на підставі заявлених клопотань учасників процесу за мотивованим рішенням суду судовий розгляд справ про кримінальні правопорушення осіб, які страждають психічними розладами, може бути закритим. Відповідне вирішення питання матиме позитивні наслідки у двох аспектах. У внутрішньому захистить психіку такої особи від негативного впливу з боку присутніх в залі осіб; виключить випадки негативної чи неконтрольованої поведінки, спричиненої наявністю комплексу емоційних та інтелектуальних особливостей такої особи. Із зовнішнього боку буде гарантією збереження і дотримання визначених Конституцією України та міжнародними нормативно-правовими актами цінностей: честі та гідності людини, конфіденційності відомостей про стан її здоров'я; а у випадку видужання такої особи сприятиме її подальшій соціальній адаптації до проживання у суспільстві [10, с. 13–14].

Під час судового розгляду справи здійснюється повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Фіксування судового засідання технічними засобами здійснює секретар судового засідання або за розпорядженням головуючого інший працівник апарату суду. У судовому засіданні допитуються свідки та перевіряються докази, що доводять або спростовують вчинення підсудною особою суспільно небезпечного діяння, а також перевіряються інші обставини, які мають істотне значення для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру. В необхідних випадках у судовому засіданні викликається експерт.

Проблемним питанням, є саме участь в судовому провадженні з розгляду питань про застосування примусових заходів медичного характеру експертів-психіатрів. Залежно від конкретних обставин справи, суд може викликати в судовому засіданні всіх експертів, що давали висновок, або одного з них. Участь експерта дозволяє суду з'ясувати всі складні питання, пов'язані з поведінкою хворої особи, і об'єктивно дослідити висновок експертизи.

Якщо особа, щодо якої розглядається справа, викликана в судовому засіданні, суд вислуховує її пояснення, а потім – висновок експерта. Після закінчення судового слідства своєю думку висловлює прокурор, потім захисник [11, с. 26].

Розуміючи складність ведення судового процесу у складі з учасником, який є недієздатною особою, участь у ньому спеціаліста з галузі психіатрії стає необхідністю на шляху до вдосконалення інституту примусових заходів медичного характеру та досягнення європейських стандартів закріплення діючого інструментарію захисту прав осіб, які страждають на психічні захворювання. Відповідно до ст. 368 КПК України розгляд справи по суті передбачає вирішення питання про наявність чи відсутність діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа, про наявність складу кримінального правопорушення у цьому діянні, про наявність чи відсутність вини обвинуваченого у вчиненні цього кримінального правопорушення, про необхідність призначення обвинуваченому покарання за вчинене ним кримінальне правопорушення та інші питання, передбачені законом [12, с. 29].

Саме тому, контроль за обов'язковою участю фізичної особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законного представника та захисника покладається на головуючого. Хоча чіткої вказівки на це норми процесуального законодавства не містять. Тобто можна припустити, що наявна певна законодавча прогалина, яка негативно впливає на правозастосування судами положень ч. 1 ст. 512 КПК України та, як наслідок, на забезпечення захисту прав особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру. Адже в судовій практиці є випадки розгляду справ у порядку кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру за відсутності захисника, прокурора та навіть фізичної особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру. Таких висновків можна дійти, проаналізувавши судову практику щодо застосування примусових заходів медичного характеру [13].

Підтримуючи висновки В. В. Печко [14] зазначимо, що в сучасній практиці судового розгляду справ цієї категорії дійсно, найчастіше приймаються рішення про недоцільність допиту особи, щодо якої розглядається клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Прикладом є рішення Черкаського районного суду Черкаської області по справі №707/1833/20 від 24.12.2020, в якому зазначено, що з огляду на висновок судово-психіатричного експерта № 332 від 28 серпня 2020 року, за погодженням із учасниками процесу, судом визнано недоцільним допит громадянина Н. у зв'язку зі станом його здоров'я (хронічним психічним захворюванням, яке перешкоджає йому, зокрема, самотійно брати участь при розгляді справи в суді). З даного висновку судово-психіатричного експерта вбачається, що особа не здатна самотійно брати участь при проведенні слідчих дій і при розгляді справи в суді [15]. Звертаючись до норм законодавства стає очевидним про відсутність унормованого порядку проведення допиту осіб вказаної категорії. Проведення допиту особи, щодо якої розглядається клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру лише за умови такого її психічного стану, який дозволяє його здійснення – вже звична практика суддів, яка, на нашу думку, заслуговує на те, щоб мати нормативне закріплення.

З огляду на викладене, пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 512 КПК України абзацом другим такого змісту: *Допит особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється обов'язково, крім випадку, якщо характер психічного розладу особи перешкоджає їй брати участь у судовому провадженні*

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що, суд має надавати особливого значення охороні прав і законних інтересів особи щодо якої планується застосування примусових заходів медичного характеру як учасника кримінального провадження по забезпеченню повного та неупередженого судового розгляду з тим, щоб до цієї особи була застосована належна правова процедура в контексті приписів ст. 2 КПК України з дотриманням усіх загальних засад кримінального провадження з урахуванням особливостей, встановлених законом. Ці особливості вимагають від суду особливо критичної та прискіпливої оцінки доказів обвинувачення, тому до доказування у цьому випадку висуваються підвищені вимоги.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Академічне видання. Київ : Алерта, 2014. 440 с.
4. Лоскутов Т. О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 445 с.
5. Ткачук О. Витоки сучасного розуміння права на справедливий суд. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1/2. С. 188–193.
6. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України у питаннях та відповідях: навч. посіб. К.: Видавець, 2012. 275 с.
7. Про залишення без змін рішення Третьої Дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 19 липня 2017 року №261/0/15-18 про притягнення Особа 1 до дисциплінарної відповідальності: Рішення Великої Палати Верховного Суду України від 30 січня 2018 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/velyka_palata.
8. Глинська Н. В. Обґрунтованість рішень у кримінальному процесі : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 20 с.
9. Сенченко Н. М. Поняття та особливості процесуального статусу осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 1. С. 171–175.
10. Дердюк Б. М. Провадження щодо неосудних і обмежено осудних осіб в судах першої інстанції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2012. 20 с.
11. Гаєвий В. Ф. Участь прокурора у судовому кримінальному провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру: навчально-практичний посібник. Київ : Національна академія прокуратури України, 2013, 48 с.
12. Кримінальний процес: підруч. / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
13. Ламбуцька Т. О. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру: процесуальні функції головуючого судді. *Право та державне управління*. 2020 р., № 1 том 1. С. 144–149.

14. Печко В. В. Інститут застосування примусових заходів медичного характеру у кримінальному процесі України: дис. ...док. філософ. 12.00.09. Маріуполь. 2021. 207 с.

15. Ухвала Черкаського районного суду Черкаської області №707/1833/20 від 24.12.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93801997>

УДК 347.73:336.22

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.35>

РАФАЛЬСЬКИЙ М.Л.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОВІРИ В ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ МЕРЕЖАХ

CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS OF TRUST IN DECENTRALIZED NETWORKS

Стаття присвячена важливій темі довіри в децентралізованих системах, зокрема в технології блокчейн. Автор аналізує різні аспекти технології, такі як криптодемократія, trustless, web of trust, та децентралізовані автономні організації (DAO). Стаття також звертає увагу на алгоритми консенсусу, які використовуються в децентралізованих мережах, наприклад, Проблема візантійських генералів. Ці концепції та алгоритми мають важливе значення для розвитку технологій децентралізованих мереж, які дозволяють збільшити довіру в децентралізованих системах та забезпечити їхню безпеку, зокрема з точки зору кримінального права. Розуміння природи довіри в децентралізованих мережах дозволяє знайти способи вирішення проблем різноманітних атак та шахрайства в децентралізованих мережах та все більшого заміщення законодавчих норм в деяких системах за допомогою консенсусів. Зважаючи на результати проведеного дослідження, надано роз'яснення як влаштовані децентралізовані мережі такі як блокчейн, що таке довіра, trustless, web of trust, консенсуси в децентралізованих системах, та як вони формують криптодемократію та впливають на правопорушення в даних системах. Також надано основні напрями встановлення криптодемократії в децентралізованих мережах. У статті було роз'яснено основні поняття, пов'язані з довірою в децентралізованих мережах, розвитком криптодемократії, та проблемою правопорушень в децентралізованих мережах. Зроблено висновок, що в різних мережах блокчейн утворилась своя власна специфічна екосистема зі своїми правилами поведінки учасників (правами та обов'язками) учасників мережі, принципами складання та змін цих правил. В кожному блокчейні свої унікальні правила, які в більшості своїй базуються на чесності та принципах позитивного права, яке виражається в комп'ютерному коді, що по іншому можна вказати як «код є закон». Адже людина в цілому прагне жити в демократичному суспільстві, де вона може бути впевнена, що поважачим права інших і суспільства в цілому, а також виконуючи свої права, вона може розраховувати на те ж саме. Проте, на наше переконання, незважаючи на такі квазі закони в кожному конкретному блокчейні, сама мережа і її учасники повинні підкорятися законодавству тієї держави, до якої можна віднести таку мережу блокчейн. Це може бути за територіальним принципом, під яким мається на увазі місце знаходження юридичної особи, яка є власником такого блокчейну. Це майже завжди відноситься до приватних закритих блокчейнів, і даний принцип визначити найпростіше.

© РАФАЛЬСЬКИЙ М.Л. – аспірант кафедри кримінального та адміністративного права (Академія адвокатури України) <https://orcid.org/0000-0001-9016-8613>

Складніше, якщо це відкритий блокчейн без прив'язки до конкретного власника, а учасниками такого блокчейну можуть бути тисячі осіб із десятків різних країн. Правова невизначеність, багатогранність використання одних і тих самих токенів, не до кінця зрозумілі права та обов'язки – не дають однозначного розуміння, як вирішувати вказані питання.

Ключові слова: *децентралізовані мережі, блокчейн, кібербезпека, крипто-демократія, довіра, кримінальне право.*

The article is devoted to the important topic of trust in decentralized systems, in particular in blockchain technology. The author analyzes various aspects of the technology, such as crypto-democracy, trustless, web of trust, and decentralized autonomous organizations (DAO). The paper also draws attention to consensus algorithms used in decentralized networks, such as the Byzantine Generals Problem. These concepts and algorithms are important for the development of decentralized network technologies that allow increasing trust in decentralized systems and ensuring their security, particularly from the point of view of criminal law. Understanding the nature of trust in decentralized networks allows us to find ways to solve the problems of various attacks and frauds in decentralized networks and the increasing substitution of legal norms in some systems by means of consensus. Taking into account the results of the research, an explanation is provided as to how decentralized networks such as blockchain are organized, what is trust, trustless, web of trust, consensus in decentralized systems, and how they form cryptodemocracy and affect offenses in these systems. The main directions for establishing crypto-democracy in decentralized networks are also provided. The article explained the main concepts related to trust in decentralized networks, the development of crypto-democracy, and the problem of offenses in decentralized networks. It was concluded that different blockchain networks have formed their own specific ecosystem with their own rules of behavior (rights and responsibilities) of network participants, principles of drawing up and changing these rules. Each blockchain has its own unique rules, which are mostly based on honesty and the principles of positive law, which is expressed in computer code, otherwise known as "code is law". After all, a person as a whole aspires to live in a democratic society, where he can be sure that by respecting the rights of others and society as a whole, as well as fulfilling his rights, he can count on the same. However, in our opinion, despite such quasi-laws in each specific blockchain, the network itself and its participants must obey the laws of the state to which such a blockchain network can be attributed. This can be based on the territorial principle, which means the location of the legal entity that owns such a blockchain. This almost always applies to private closed blockchains, and this principle is the easiest to define. It is more difficult if it is an open blockchain without binding to a specific owner, and the participants of such a blockchain can be thousands of people from dozens of different countries. Legal uncertainty, multifaceted use of the same tokens, incompletely understood rights and responsibilities – do not provide a clear understanding of how to resolve these issues.

Key words: *decentralized networks, blockchain, cyber security, crypto-democracy, trust, criminal law.*

Актуальність теми. Дослідження проблематики довіри в децентралізованих системах, зокрема в блокчейні, стало актуальним з поширенням таких технологій. Одним з ключових понять у цьому контексті є довіра, яка може бути реалізована через різні механізми, консенсуси та принципи, такі, наприклад, як trustless та web of trust. Дослідження питання довіри в децентралізованих системах, таких як блокчейн, є дуже важливим для розуміння того, як ці системи працюють та як вони можуть бути використані для різних цілей. Також, важливим аспектом є розуміння того, як працюють консенсуси в децентралізованих системах, так як це є вирішальним елементом для забезпечення безпеки та стабільності систем. Окрім цього, на сьогодні важливим є дослідження поняття децентралізованих автономних організацій (DAO) та їх можливості у розвитку криптодемократії. Це може відкрити нові можливості для участі громадян у прийнятті рішень та забезпеченні більш демократичної системи управління. Дослідження

в галузі криптодемократії та поняття довіри у децентралізованих системах можуть допомогти у вирішенні різних питань, пов'язаних з розробкою та застосуванням блокчейн-технологій, в тому числі забезпечення безпеки та ефективності роботи децентралізованих мереж. Також, ця проблема є важливим стимулом для розвитку нових методів боротьби з кримінальними правопорушеннями в децентралізованих системах. Наприклад, розуміння природи консенсусів та засобів побудови децентралізованих автономних організацій може допомогти вирішити проблеми забезпечення безпеки та ефективності роботи децентралізованих систем, таких як блокчейн. Розробка нових методів консенсусу та побудова DAO можуть допомогти забезпечити більш демократичне та ефективне управління децентралізованими мережами, зменшити кількість правопорушень та збільшити довіру до систем. Крім того, розуміння понять довіри, trustless та web of trust може допомогти вирішити проблеми з організацією процесу верифікації даних та управління ідентифікацією в децентралізованих системах. У цілому, дослідження в галузі криптодемократії та довіри у децентралізованих системах є важливим кроком у забезпеченні ефективної та безпечної роботи цих систем у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Однією з ключових переваг технології блокчейн є те, що вона дозволяє спростити виконання широкого спектру транзакцій, які зазвичай вимагають посередництва третьої сторони, наприклад, зберігача, банку, системи розрахунків за цінними паперами, брокерів-дилерів, сховище торгів або інші треті сторони. По суті, блокчейн – це «децентралізація довіри» та забезпечення децентралізованої аутентифікації транзакцій. Простіше кажучи, це дозволяє вирізати «посередника». У багатьох випадках це, ймовірно, призведе до підвищення ефективності. Однак важливо підкреслити, що це також може наражати взаємодіючі сторони на певні ризики, якими раніше керували ці посередники [1]. Разом із вказаними перевагами, однією з особливостей блокчейнів, які часто виділяють, є природа «без довіри» (trustless) в них. Trustless означає якість децентралізованого блокчейну, за якої під час використання мережі немає необхідності покладатися на довіру до третьої сторони. Така система має механізм, за допомогою якого всі учасники можуть досягти консенсусу щодо єдиної істини без будь-якого загального авторитету та без необхідності знати або довіряти один одному [2]. Як писав розробник Біткойну Сатоші Накамото в офіційному документі про цю мережу, система буде закріплена в «криптографічному доказі замість довіри» (англ. “cryptographic proof instead of trust”) [3]. На відміну від традиційних мереж, якими керують централізовані фінансові установи, такі як SWIFT, Біткойн було створено як систему, де кожен, хто має комп'ютер і підключення до Інтернету, може брати участь у перевірці транзакцій. Оскільки всі транзакції зберігаються в загальнодоступному реєстрі, кожен може переглянути повну історію минулих транзакцій. Замість того, щоб довіряти одній центральній установі, довіра закладена в код і ретельно розроблені економічні стимули.

Відносини в мережі блокчейн за участі купівлі-продажу, обміну криптовалютою можна розглядати в економічному контексті як криптоекономіку. В свою чергу, криптоекономіку можна розглядати як міждисциплінарне дослідження економічної взаємодії в ненадійному середовищі з використанням криптографічних функцій, де кожен учасник потенційно може бути «корумпованим». Криптоекономіка застосовує економічні механізми в поєднанні з криптографією для створення надійних децентралізованих протоколів P2P (з англ. peer-to-peer або person-to-person – це грошові перекази від однієї людини іншим людям) [4]. Саме поняття «довіра» в розподілених децентралізованих мережах таких як блокчейн є наріжним каменем, адже ніхто не застрахований від того, що той чи інший вузол в блокчейні, за яким по факту стоїть людина або група людей, не буде «корумпованим» та скомпроментованим, та у якого буде намір здійснити правопорушення, часто у вигляді різних видів атак. Тому вирішення питання «довіряти чи не довіряти» вирішується різними методами, починаючи від криптографії і закінчуючи встановленням самоврядування в блокчейні («криптодемократії»).

Як вказують Андрія Попович (Andrija Popović) та Ана Міліч (Ana Milijić), рішення більшості є найпростішою формою прийняття рішень щодо суспільного вибору. В історичному та філософському контексті рішення більшості розвинулося як засіб, за допомогою якого соціальна група робить колективний вибір серед альтернатив, коли консенсусу між індивідами, що входять до групи, неможливо досягти. З 16 століття ця точна форма прийняття рішень відома як демократія. Концептуально демократію можна визначити як правління народу, тобто правління більшості. На додаток до цього загального визначення, демократію можна визначити як «правління, в якому верховна влада належить народу і здійснюється народом прямо чи опосередковано через систему представників, яка зазвичай включає періодичні вільні вибори». Проте, незважаючи на єдину вихідну точку, підходи до демократії істотно відрізняються [5]. Блокчейни – це технологія

управління, яка зменшує витрати на консенсус, координацію інформації, моніторинг і виконання контрактів. Дійсно, враховуючи, що демократія сама по собі є економічною проблемою координації переваг – з різними потенційними порівняно ефективними інституційними рішеннями – дещо не дивно, що блокчейни можна застосувати до демократії. Звичайно, існує потенціал того, що криптодемократія може бути застосована в централізованих інституційних можливостях. Очікується, що основні переваги криптодемократії будуть пов'язані з децентралізованими інституційними можливостями, які зазвичай характеризуються вищими передбачуваними витратами на «безладдя» (англ. disorder,) оскільки децентралізований реєстр зменшує багато з цих витрат (наприклад, шахрайська реєстрація, безпека, правозастосування, дублювання тощо) без потреби покладатися на центральний контроль [6]. Технологія блокчейн представляє значний потенціал як для приватного, так і для державного секторів. Його характеристики найімовірно сприяють розвитку демократії та децентралізованих форм правління, які користуватимуться більшою довірою громадян і точніше відображатимуть їхні бажання та думки. Криптодемократія, як представлена форма децентралізованої урядової системи, може зменшити транзакційні витрати, підвищити ефективність і створити більш відкрите середовище для підприємницької діяльності в системах і механізмах колективного прийняття рішень [5]. Система Біткойн дивовижно розроблена так, що не потрібно «довіряти» іншим учасникам мережі, спеціальні математичні функції захищають кожен аспект системи, а блокчейн Біткойн дозволяє такій групі незнайомих керувати фінансовими операціями один одного на базовому рівні. Коли одна особа передала іншій, наприклад, 5 біткойнів, кожен вузол оновить свою копію блокчейну, а потім передає повідомлення про транзакцію. Але як вузли можуть бути впевнені, що запит автентичний, що повідомлення надіслав лише законний власник [7]. За цим криється цілий спектр правопорушень, в тому числі, і кримінальних, пов'язаних із тим, що тільки довіри до свого контрагента, або тільки технічних умов недостатньо, адже правопорушники постійно шукають шпарини в децентралізованих мережах, щоб скоїти свої правопорушення. Так, оскільки блокчейн також є однією з основних технологій у галузі FinTech (фінансових технологій), користувачі дуже стурбовані її безпекою. Нещодавно повідомлялося про деякі вразливості системи безпеки та атаки. Наприклад, у березні 2014 року злочинці скористалися змінністю транзакцій у блокчейні Біткойна, щоб атакувати криптобіржу MtGox, найбільшу платформу для торгівлі біткойнами. Це стало причиною краху MtGox, вартістю 450 мільйонів доларів викрадених біткойнів [8].

Враховуючи популярність блокчейну, важливо розуміти три основні стовпи, на яких він з'явився. Ці три основні стовпи: децентралізація, прозорість і незмінність. У децентралізованій системі інформація не зберігається в одному місці, але кожен учасник мережі має інформацію. У таких системах, якщо один користувач хоче спілкуватися з іншим користувачем, йому не потрібно використовувати посередника, і цей принцип втілений у блокчейні Біткойн, що означає, що пересилання грошей між користувачами можливе без посередництва банку. Прозорість означає, що традиційно публічні розподілені реєстри, засновані на технології блокчейн, видимі для всіх учасників мережі. Часто виникає плутанина щодо прозорості, оскільки часто підкреслюється конфіденційність, яку забезпечує ця технологія. Прозорість означає, що всі дані видимі для всіх учасників мережі, але їх особистість захищена криптографічним захистом. Незмінність означає, що розподілений реєстр на основі блокчейну є незмінним. Теоретично це означає, що коли зміни опубліковано, їх неможливо змінити або видалити, і цей факт особливо важливий для учасників фінансового сектору, оскільки вони можуть покладатися на правильність даних у реєстрі та очікувати, що вони будуть без виправлень і змін в майбутньому [5].

Природа «довіри» в децентралізованих мережах. У централізованих системах завжди є головний вузол, є його клієнти, і вони взаємодіють один з одним. Головний вузол приймає рішення, та несе відповідальність перед вузлами мережі у випадку обставин, які порушують її звичайну роботу. У випадку, якщо мережа є децентралізованою, як блокчейн, то вона містить багато вузлів, і при виникненні яких-небудь порушень не очевидно, хто має нести відповідальність. І це викликає низку питань, особливо у юристів. Тому постає таке питання, як «чесність та довіру в мережі». Академічні дискусії про блокчейни та довіру охоплюють кілька дисциплін, таких як інформатика, економіка, право та соціальні науки. З точки зору дослідження довіри, життєво важливо визнати ці концептуальні відмінності, оскільки вони можуть мати значний вплив на суттєві висновки щодо природи довіри. Крім того, у багатьох наукових роботах немає точного та теоретично обґрунтованого визначення довіри. Академічні роботи також демонструють суттєві відмінності щодо того, як пов'язані блокчейн і довіра. Можна виділити два домінуючих погляди. Прихильники першої точки зору наголошують на підході «вільні від довіри» (“trust-free”)

або «без довіри» (“trustless”) можливостях технології блокчейн, припускаючи, що це забезпечує координацію, не вимагаючи міжособистісної довіри між учасниками мережі. На противагу цій точці зору, другий ряд наукових робіт наголошує на тому, що блокчейн-мережі – насправді – не є повністю надійними, і що довіра проникає в мережу на багатьох рівнях і в багатьох контекстах. Замість того, щоб припускати, що це скасовує (міжособистісну) довіру, цей напрямок досліджень скоріше стверджує про природу довіри до блокчейну, замінюючи міжособистісну довіру довірою до самого розподіленого реєстру (майнерів, механізмів консенсусу, вузлів), розробників програмного забезпечення або нових посередників [9].

Будучи захищеним реєстром, блокчейн організовує зростаючий список записів транзакцій в ієрархічно розширюваний ланцюжок блоків, причому кожен блок охороняється методами криптографії для забезпечення надійної цілісності записів транзакцій. Нові блоки можуть бути введені в глобальний ланцюг блоків лише після їх успішної конкуренції в рамках процедури децентралізованого консенсусу. Консенсус використовується для досягнення згоди більшості в мережі щодо єдиного оновлення стану, щоб забезпечити розширення глобального блокчейну і запобігти нечесним спробам або зловмисним атакам. Конкретно, з огляду на те, що блокчейн – це величезний спільний глобальний реєстр, будь-хто може його оновлювати. Змагання може статися, коли вузол вирішить змінити стан своєї копії глобального реєстру, або коли кілька вузлів за змовою намагаються здійснити таке втручання. Наприклад, якби Аліса надіслала Бобу 10 біткойнів зі свого гаманця, вона хотіла б бути впевненою, що ніхто в мережі не зможе підробити вміст транзакції та змінити 10 біткойнів на 100 біткойнів. Щоб блокчейн працював у глобальному масштабі з гарантією безпеки та коректності, спільному публічному реєстру потрібен ефективний і безпечний алгоритм консенсусу, який має бути стійким до відмов і гарантувати, що (i) усі вузли одночасно підтримують ідентичний ланцюжок блоків і (ii) він не покладається на центральну владу, щоб утримати зловмисників від порушення роботи координаційного процесу досягнення консенсусу. Коротше кажучи, кожне повідомлення, що передається між вузлами, повинно бути схваленим більшістю учасників мережі шляхом угоди на основі консенсусу. Крім того, мережа в цілому має бути стійкою до часткових збоїв і «атак», наприклад, коли група вузлів є зловмисними або коли повідомлення під час передачі пошкоджено. Хороший механізм консенсусу, який використовується в реалізації блокчейну, також забезпечує надійний реєстр транзакцій з двома важливими властивостями: стійкістю та живучістю (persistence and liveness). Стійкість гарантує послідовну відповідь системи щодо стану транзакції. Наприклад, якщо один вузол у мережі заявляє, що транзакція перебуває в «стабільному» стані, інші вузли в мережі також повинні повідомити про це як про стабільний стан. Живучість стверджує, що всі вузли або процеси зрештою погоджуються щодо рішення або значення. Слово «зрештою» означає, що для досягнення згоди може знадобитися достатній час. Поєднуючи стійкість і живучість, це гарантує, що реєстр транзакцій є надійним, так що лише автентичні транзакції затверджені та стають постійними [10]. У розподілених системах не існує ідеального консенсусного протоколу. Консенсусний протокол повинен знайти компроміс між узгодженістю, доступністю та відмовостійкістю розділу. Крім того, консенсусний протокол також має вирішити проблему візантійських генералів, яка виникне, коли шкідливі вузли навмисно підривають процес консенсусу [11]. Алгоритми консенсусу виникли з відомих візантійських загальних проблем, які вперше були представлені в статті «Проблема візантійських генералів» Лампорта в 1982 році. Загальну візантійську проблему можна описати так. Візантія – столиця стародавньої Східної Римської імперії. Щоб протистояти зовнішнім ворогам, полководець і його війська розміщуються на кількох феодах (земельних володіннях) у Візантії. Кожен генерал може віддати 2 накази: атакувати чи відступати при зустрічі з ворогами. Війну можна виграти з найменшими можливими втратами лише тоді, коли всі чесні генерали погоджуються на атаку або наказ про відхід. Однак Візантія настільки велика, що ці генерали не можуть обговорювати порядок разом, тому що вони повинні охороняти власні володіння. Тому накази генерала передають гінці. Генерали приймають останні рішення щодо наступу чи відступу, віддаючи накази іншим генералам і отримуючи від них накази. У цьому випадку є 2 можливості. Або деякі з цих генералів, або посланці є зрадниками. Якщо генерали зрадники, вони можуть надіслати неправильні накази або різні накази різним генералам. Якщо посланці є зрадниками, вони можуть навмисно зірвати місію, передавши невірну інформацію. Як наслідок, це остаточно підрвало б загальне рішення чесних генералів. Зроблено висновок, що проблему візантійських полководців можна визначити як проблему змусити чесних полководців досягти консенсусу за наявності кількох зрадників [12].

Отже, в децентралізованих протоколах консенсусу відсутній центральний довірений орган. Мережа складається з рівноправних вузлів, і в разі спроб зловмисника вивести певну кількість вузлів з ладу, мережа продовжує функціонувати, допоки чесні учасники становлять більшість або домінуючу більшість серед працюючих вузлів. Чесні учасники не можуть визначити, які вузли контролюються зловмисником, але передбачається, що інші вузли можуть виходити з ладу, припиняти роботу або функціонувати непередбачувано, у тому числі координуючись зі зловмисником для атаки на мережу. Чесні вузли припускають, що більшість є чесними, але не можуть встановити, хто є чесним учасником, а хто ні. Крім того, припускається, що мережа є ненадійною: деякі повідомлення можуть не доставлятися, втрачатися мережею або доставлятися з великою затримкою. У таких умовах децентралізований консенсус повинен продовжувати ефективно функціонувати, а всі чесні вузли повинні домовлятися про єдиний журнал транзакцій та отримувати однаковий перелік транзакцій.

Система, де така згода досягається, якщо більшість гравців є чесними гравцями, які суворо дотримуються протоколу, навіть якщо меншість гравців є зловмисними та можуть довільно відхилитися від протоколу, вважається візантійською відмовостійкою. Більшість традиційних розподілених обчислювальних систем мають центральні органи, які координують і визначають, що робити далі, коли виникають збої. Однак у децентралізованій системі блокчейн немає центрального органу влади. Блокчейн підтримується мережею як розподілений глобальний реєстр, так що кожен вузол має копію ланцюжка. Початкові значення – це блоки-кандидати, які потрібно перевірити, а потім вставити в блокчейн. Для кожного блоку-кандидата перевірка виконується шляхом узгодження мережі за допомогою цифрових підписів. Лише ті блоки-кандидати, які перевірені мережею, можуть бути додані до блокчейну. Щоб запобігти виникненню візантійських помилок, системи блокчейну покладаються на алгоритми консенсусу, такі як Proof of Work (PoW) і Proof of Stake (PoS), для схвалення транзакцій, що робить блокчейн таким потужним і таким привабливим для багатьох програм [10].

Управління довірою стосується управління довірою в обчислювальній системі, включаючи визначення довіри, ідентифікацію елементів, які встановлюють довіру, і механізми обчислення довіри, поширення довіри, агрегування довіри, зберігання даних довіри, а також моделі використання довіри та надання послуг із покращенням довіри. Зазначені вище функції можна забезпечити за допомогою централізованої обчислювальної архітектури або гібриду централізованої та децентралізованої обчислювальної архітектури, які дозволяють реалізовувати та підтримувати певні функції довіри за допомогою розподілених обчислювальних платформ і алгоритмів розподілених обчислень. Децентралізоване управління довірою означає управління довірою в повністю децентралізованих обчислювальних системах або гібриді централізованих і децентралізованих обчислювальних систем. За останнє десятиліття управління довірою проникло в різноманітні обчислювальні мережі для спільної роботи системи, починаючи від однорангових мереж і електронної комерції, соціальних мереж і онлайн-спільноти, хмарних і периферійних обчислень, мобільних спеціальних мереж і бездротових сенсорних мереж, до краудсорсингу та Інтернету речей (IoT) [13].

Концепт довіри в мережі закладений в підхід Web of Trust (WoT), який використовується для встановлення автентичності зв'язку між відкритим ключем і його власником в блокчейні. WoT – це концепція децентралізованої довіри, за якою немає якогось єдиного вузла, який займається сертифікацією учасників блокчейну. Вона використовується в Pretty Good Privacy (PGP), GNU Privacy Guard (GnuPG) та інших OpenPGP-сумісних системах для встановлення законності зв'язку між відкритим ключем і його власником. Мережа довіри є децентралізованою та служить альтернативою своєму централізованому аналогу – інфраструктурі відкритих ключів (PKI). Це можна порівняти з комп'ютерною мережею. Комп'ютерна мережа може працювати незалежно від інших. Так само багато незалежних мереж довіри можуть існувати одночасно [14].

У децентралізованій мережі кожен учасник відповідає за сертифікацію інших учасників та перевірку їхніх сертифікатів. Отже, кожен учасник мережі незалежно видає сертифікати тим учасникам, чий відкритий ключ він знає та яким довіряє. У цій моделі є два ключові параметри: рівень довіри та рівень валідності. Перший параметр, рівень валідності, відображає ступінь впевненості учасника системи в тому, що певний відкритий ключ належить відповідному учаснику. Цей критерій застосовується під час підтвердження відкритого ключа іншого учасника. Другий параметр, рівень довіри, визначає ступінь довіри одного учасника мережі до іншого щодо видачі сертифікатів. Усі ці процеси інтегровані в алгоритми мережі.

Децентралізоване самоврядування та його здатність протистояти загрозам. Технологію блокчейн часто описують як революційну технологію, яка дозволяє нам обходити традиційних централізованих посередників, замінюючи їх системою, заснованою на математичному та криптографічному доказі. «Vires in numeris» (лат. «сила в цифрах») стало одним із девізів раннього блокчейну спільнот, які відстоюють нові характеристики цієї технології, з точки зору децентралізації, захисту від несанкціонованого втручання, прозорості, можливості перевірки та, що найважливіше, недовіри (тобто ідеї, що доки ми довіряємо базовій технології, нам не потрібно довіряти комусь іншому) [15].

Отже, на принципі Trustless, який закладений в алгоритми блокчейну, побудована робота децентралізованих систем, де користувачі таких систем вирішують багато питань, в тому числі, щодо протидії правопорушень. Ці питання вирішуються на рівні утвореного в децентралізованій мережі самоврядування її користувачів, або вищевказаної криптодемократії, принципи якої закладені в сам алгоритм консенсуса в блокчейні. Якщо порівнювати суспільні відносини держави в цілому, і суспільні відносини в мережі блокчейн, то можна виділити такі їх особливості. В державі суспільні відносини існують в рамках чинного в державі законодавства у вигляді нормативно-правових актів, складених офіційною мовою даної держави (з урахуванням різних виключень), в той час як в мережі блокчейн такими рамками виступають той чи інший види консенсусу, тобто алгоритмічно закладені правила, виражені у вигляді комп'ютерного коду. В демократичній країні такої як Україна, єдиним носієм права є народ, в мережі блокчейн носієм реалізації правил є учасники такої мережі. Авторами законодавства (законодавцями) в державі є органи законодавчої влади, в мережі блокчейн авторами правил є розробники комп'ютерного коду, проте часто такими авторами є самі учасники, які можуть проголосувати за ті чи інші зміни, які треба внести в систему блокчейн, та в цій ситуації розробники комп'ютерного коду вже будуть просто реалізаторами таких змін.

Як приклад вказаного блокчейн самоврядування, наведемо приклад, коли користувачі вирішили велику проблему у своєму блокчейні. Завдяки софт-форку (англ. soft fork), який провели дуже вчасно, було знайдено одну з найкритичніших вразливостей за весь час існування біткоїну. У технології блокчейн soft fork – це зміна протоколу програмного забезпечення, коли лише раніше дійсні блоки транзакцій стають недійсними. Оскільки старі вузли розпізнають нові блоки як дійсні, софт-форк є зворотно сумісним. Цей вид розгалуження вимагає оновлення лише більшості майнерів для забезпечення дотримання нових правил, на відміну від хардфорку, який вимагає оновлення всіх вузлів і узгодження нової версії [16]. Так, у серпні 2010 року було виявлено, що один із блоків в блокчейні Біткоїн містить транзакцію, яка з нізвідки взяла дуже багато монет біткоїнів і відправила на різні адреси. Тобто ці монети не були намайнені, не були здобуті тими правилами, які були закладені в протокол, та графік емісії повністю порушився. Тобто, вказаних біткоїнів раніше не існувало, та вказана транзакція їх не витрчала, а просто їх створила з нізвідки. Таким чином, транзакція містила один вхід і два виходи, і кожен з цих виходів платив на відповідні адреси близько дев'яносто двох мільярдів біткоїнів [17]. Щоб розуміти вказану величину коштів, звернемось до даних, зібраних Bloomberg, відповідно до яких з липня 2010 року пріріст найбільшого цифрового токена Біткоїну склав понад 9 000 000% [18]. Зазначемо, чому взагалі став реальним даний кейс. Невідома особа знайшла у програмному коді вразливість. Для обговорення даної проблеми учасники мережі вирішили створити на певному сайті (форумі) окрему тему, де в ході обговорення з'ясувалося, що це критична вразливість, яка може бути вирішена софт-форком, тобто додаванням до протоколу Біткоїна додаткових перевірок, які б унеможливили використання вказаної вразливості. Далі певні учасники на вказаному сайті розмістили оновлене програмне забезпечення із вихідним кодом, за допомогою якого можна було перекомпілювати і запустити заново блокчейн. При цьому, не всі учасники мережі здійснили вказані дії. В результаті, після того, як була виявлена проблема і була запропонована реалізація щодо усунення вказаної проблеми, в блокчейні почали з'являтися нові вузли, які генерували нові блоки вже за новими правилами, але при цьому в той же час існували всі ті вузли, які майнили блоки в тій гілці, де була виявлена вразливість. Таким чином, були дві альтернативні гілки і безліч вузлів, які оновилися, їхня кількість поступово зростала, поки їх не стало більшості як обчислювальної потужності. Через деякий час вказана нова гілка, яка за новими правилами софт форка генерувала блоки, стала довшою за гілку із вразливістю, та всі вузли в блокчейні, навіть ті, які не оновилися, перейшли на найдовшу гілку за правилами протоколу. Таким чином, можна зазначити, що ті блоки, які продовжували майнінг монет в старій гілці із вразливістю, вони з одного боку отримали свою винагороду, але в той момент, коли їх гілка стала в меншості, вони все одно втратили вказані монети.

Також, вказане блокчейн самоврядування може проявлятися і у прямій дії користувачів. Так, у методі заплутування графа транзакцій CoinShuffle є такий механізм як протистояння порушникам. Наприклад, є група користувачів з 4-х учасників, кожен з них має одну непотрачену монету в блокчейні Біткоїн на адресах А, В, С і D відповідно. Кожен хоче витратити монету і приховати історію її походження. З цією метою кожен учасник групи дізнається адресу, на яку має бути відправлена монета А, В, С або D відповідно, але не розголошує цю адресу решті учасників. Далі кожен генерує нову пару ключів для спрямованого шифрування, після чого учасники групи обмінюються відкритими для шифрування ключами між собою, причому новий відкритий ключ підписується особистим ключем, який відповідає адресі з непотраченою монетою. Таким же чином підписуватимуться всі повідомлення учасників при подальшій взаємодії. Учасники перемішуються, утворюють чергу і передають один одному шифротекст. Далі кожен уважно перевіряє, чи є у виходах транзакції потрібна йому адреса і чи збігається сума. Якщо все гаразд, то учасник підписує транзакцію, підтверджуючи володіння монетами свого входу. Учасники обмінюються підписами і якщо транзакція набирає всі необхідні підписи, то може бути розповсюджена до мережі для підтвердження. Якщо хтось із учасників починає відхилитися від основного сценарію взаємодії, то інші можуть спільно проаналізувати історію взаємодії та вивести порушників із групи, щоб повторити все без них. Тобто тут вже представлено приклад блокчейн-демократії, який хоч і прописаний в алгоритмах, але прямо залежить від дій більшості.

Іншим прикладом децентралізованої демократії є децентралізовані автономні організації (DAO). DAO працюють автономно завдяки активній участі P2P-спільноти вкладників, використовуючи демократичні правила поза мережею та процеси прямого голосування, засновані на прозорості та символічних стимулах замість бюрократичних систем. Роблячи це, DAO поєднує машинне та людське управління. Управління машиною базується на закодованих у ланцюжку та автоматизованих завданнях у смарт-контрактах. Доповнення людського управління базується на механізмах поза мережею, які дозволяють учасникам обговорювати та узгоджувати нові пропозиції через соціальні медіа та онлайн-форуми, подавати пропозиції, голосувати, щоб прийняти пропозиції, і ініціювати колективні рішення спільноти. DAO як автономні організації також керуються токенами. Кожен DAO створив свій власний токен, тобто торговий актив або утиліту на основі криптовалюти. Токени представляють собою «оборотні цифрові активи та підтвердження прав та інтересів» кожного інвестора-вкладника DAO. Наприклад, токени DAO дають інвесторам право голосувати за потенційні пропозиції та нові проекти. DAO також використовують токени для посилення та стимулювання поведінки та участі учасників. Роблячи це, DAO створюють власні системи репутації на основі обміну токенами, які відображають довіру та вплив власників токенів в організаціях. Основна прогалина в дослідженнях DAO заснована на стимулах токенів і системі репутації [19]. У більшості країн, де демократія є правовою формою правління, громадяни фактично не мають прямого впливу на прийняття важливих рішень. Натомість час від часу вони проводять вибори, що, по суті, є єдиною точкою дотику з прямим контролем. До криптовалюти було технічно неможливо реалізувати рішення, яке могло б забезпечити більш прямий і частий контроль для виборців у демократії, здебільшого завдяки слабкій ІТ-безпеці та інфраструктурі. Однак завдяки криптоактивам і DAO технологічне середовище досягло рівня, який підходить для безпечного та стійкого впровадження рішень навколо прямого контролю. Незліченні ідеально функціонуючі DAO довели, що система працює, і з цього моменту впровадження в реальному світі було б за кілька кроків. Уявіть, якби виборці в демократії могли фактично накладати вето на рішення свого уряду через власний DAO замість того, щоб виходити на вулиці та висловлювати своє невдоволення здебільшого непочутою демонстрацією. Криптоактиви та адреси пропонують перевірену анонімну особу, необхідну для такого голосування. Для цього кожен виборець, який має право голосу, міг би пройти першу та останню автентифікацію в офіційних установах і підтвердити право власності на конкретну адресу, яка використовуватиметься для голосування. Таким чином, кожна особа отримає рівне, але пряме слово, що може слугувати сильним контролем над часто корумпованими та двосторонніми урядами. DAO є одними з найпопулярніших досягнень криптосвіту, і легко зрозуміти чому. Їхні способи повернення прямого контролю окремим особам справді безпрецедентні, і якщо належним чином інтегрувати їх у реальне управління, демократії майбутнього можуть значно покращитися [20].

DAO можуть сприяти появі глобального суспільства без громадянства, трансформуючи механізм демократичного голосування та прийняття рішень за межами державних кордонів [19]. Проте, в існуючій літературі наразі бракує розуміння складності спільнот, ролей і завдань DAO, які пов'язані з впливом впливових учасників, таких як засновники та розробники.

Ще одна основна прогалина в дослідженнях полягає в тому, як DAO впливають на демократію та як DAO підривають спроможність центральних урядових органів контролювати економічну та комерційну діяльність і підзвітність DAO [19]. Дане питання може бути цікавим для подальшого дослідження.

Навіть конфлікти вирішуються шляхом демократичного вибору. Конфлікт означає, що двох учасників одночасно знайшли рішення або майже одночасно. Такі блоки можуть містити навіть однакові транзакції. У цьому випадку виникає питання, хто ж у цьому випадку має отримати винагороду – нові біткоїни, та чий блок правильний. Існує таке правило: кожен конкретний учасник, коли він отримав новий блок із мережі, і цих блоків два, «однакової висоти», тобто однаковий порядковий номер, він зберігає обидва, тобто йому не важливо на даний момент, який з них буде правильний, але він повинен зробити вибір, на підставі якого саме блоку він буде майнити наступний блок, тобто, яке посилання він включити. Грубо кажучи, яку історію він підтримує, тобто чи вірить він, що цей даний користувач отримує нові біткоїни. Це і називається конфлікт, коли частина людей ухвалить рішення майнити на підставі одного блоку, а частина на підставі іншого. Як це має вирішуватися: кожен конкретний учасник не знає, який блок був правильним тощо. Але якщо з, наприклад, 10 учасників лише троє обрало другий блок, щоб майнити, то це означає, що перший ланцюжок буде швидше, приблизно вдвічі, тому що решта 8 підтримала перший блок, тобто 80% обчислювальної потужності, в той час як на другий блок лише 20% такої потужності. І коли новий блок буде знайдено, всі чесні учасники мережі повинні будуть зупинити роботу над другим блоком і приєднатися до першого, оскільки за правилами мережі, який довший ланцюжок, той і правильніший – «правило найдовшого ланцюжка». Транзакція вважається підтвердженою, якщо вона міститься в найдовшому ланцюжку, і після неї, після блоку, в якому вона є, є ще 5 блоків. Це впливає на повне підтвердження платежу. Після додавання транзакцій до блоку їх неможливо скасувати. І коли блок додається до ланцюжка, його неможливо змінити [21]. Уся інформація, що зберігається в блоках, залишатиметься там, поки існує блокчейн. Блоки додаються один до одного лінійним способом. Один за одним вони утворюють ланцюжок, що зберігає всю історію транзакцій у мережі. Як вказують Андрія Попович (Andrija Popović) та Ана Міліїч (Ana Milijic): «концепція витрат у колективному прийнятті рішень є важливою, оскільки передбачається, що якщо індивід не хоче залишати свою долю невизначеною, він піддається додатковим витратам, яких він не несе під час прийняття приватних рішень» [5]. У цьому конфлікті немає суб'єктивної сторони правопорушення – наміру чи неакуратності, тому під час вибору двох однакових варіантів подальший розвиток обирає більшість користувачів. Але якщо паралельний блок формує зловмисник, використовуючи модифікований софт, який дозволяє формувати паралельний ланцюжок, щоб він став довшим і на нього перемикалися, тут вбачається така ознака суб'єктивної сторони правопорушення як умисел, і цей момент диференціює конфлікт від правопорушення.

До речі, розв'язання конфліктів і спорів без участі держави існує не тільки в децентралізованих мережах. Наприклад, у ЄС розробили і вже кілька років успішно реалізують дійовий алгоритм запобігання шахрайству в онлайн-торгівлі. Ще 2013 року в Євросоюзі схвалено Директиву 2013/11/ЄС про альтернативне вирішення спорів з участю споживачів та Регламент (ЄС) №524/2013 про онлайн-розв'язання конфліктів у контексті спорів щодо споживачів. Ці документи регулюють упровадження й функціонал спеціальної онлайн-платформи ODR (Online Dispute Resolution) – для альтернативного вирішення споживчих спорів (ADR – Alternative Dispute Resolution) між клієнтами та онлайн-продавцями, за посередництва недержавних організацій із медіації. По суті, ODR є спеціальною процедурою модерації для інтерактивного, дистанційного розв'язання проблемних ситуацій, які виникають між споживачами і суб'єктами е-комерції. До платформи ODR підключені незалежні організації, що спеціалізуються на альтернативному вирішенні споживчих спорів шляхом медіації (ADR). У країнах ЄС існують розгалужені мережі зі структур, що виступають нейтральними й неупередженими посередниками у переговорах між клієнтом та онлайн-продавцем. Медіаторами можуть бути як «одиночні» некомерційні організації, так і альянси або консорціуми з філіями в регіонах (кількість цих структур в різних країнах ЄС варіюється від однієї до кількох десятків, а то й сотень) [22]. Тобто, вирішення спорів делегується громадськості, без участі держави.

Крім конфліктів, в децентралізованих мережах розповсюджені різноманітні атаки, такі як «атака 51%», Man in the middle, атаки в чек-поінті (англ. Check Point attacks), Лайвнесс атаки (liveness attack) та інші. Децентралізована, керована консенсусом, ненадійна природа блокчейна робить його природно стійким до атак. Для тих блокчейн-рішень, які використовують методи

перевірки доказів роботи Proof of Work (PoW) (наприклад, біткойн), хакери повинні отримати контроль над більшістю вузлів, щоб скомпрометувати транзакції реєстру [23]. Отже, Proof of Work (PoW) – це консенсусний алгоритм, який потребує обчислювальних потужностей для створення нових блоків. Однак цей алгоритм споживає велику кількість енергії і може бути схильний до атак 51%. З іншого боку, Proof of Stake (PoS) – це консенсусний алгоритм, який вимагає від учасників мережі володіти певною кількістю криптовалюти для створення нових блоків. Цей алгоритм споживає менше енергії, але може мати проблеми з безпекою за недостатньої децентралізації. Тож, очевидно, що одним із основних напрямків протидії вказаних атак є розробка нових або удосконалення існуючих консенсусів у блокчейні із встановленням принципів довіри і прозорості високого рівня, удосконалення правил валідації і додавання нових блоків в ланцюжок. Також ефективним є введення аудиторів та медіаторів, які також можуть допомогти у мінімізації можливості правопорушень у блокчейнах. Аудитори можуть перевіряти правильність транзакцій та дій учасників мережі, а медіатори можуть допомагати вирішувати конфлікти, що виникають між учасниками, криптографічним методом.

Отже, удосконалення існуючих консенсусів блокчейнів та розвиток криптодемократії в децентралізованих мережах може забезпечити більш демократичні та прозорі процеси в прийнятті рішень, зменшення корупції, попередження та протидії правопорушень.

Основні напрямки встановлення криптодемократії в децентралізованих мережах включають:

- розвиток децентралізованих систем, які дозволяють користувачам приймати участь у процесі прийняття рішень;
- розвиток систем взаємодії користувачів, які забезпечують довіру в децентралізованих мережах;
- розробка нових алгоритмів консенсусу, які дозволяють досягти згоди між користувачами децентралізованих мереж;
- використання принципів «trustless», «web of trust», що дозволяє забезпечувати довіру між користувачами, які мають схожі переконання та інтереси;
- розробка децентралізованих автономних організацій (DAO), що дозволяє користувачам брати участь у процесах прийняття рішень та управління децентралізованою мережею.

Підсумовуючи, можна звернутися до Лоуренса Лессіґа (англ. Lawrence Lessig) та його книги «Код та інші закони кіберпростору» (англ. «Code and Other Laws of Cyberspace»), рецензію на яку дає Forbes. Основні тези Лессіґа, автора відомої фрази «Код – це закон»:

- закон і код повинні працювати в тандемі. Код може підтримувати свободу слова, дозволяючи користувачам залишатися анонімними, але ця анонімність може ускладнити ідентифікацію та переслідування кіберзлочинців;
- вибір щодо коду та закону буде вибором щодо цінностей. Проте цінності саме через формальний закон повинні мати місце в управлінні мережею;
- код регулює, але код пишуть люди. За відсутності державного регулювання пануватимуть інтереси програмістів, які можуть не віддавати пріоритет спільним цінностям. Також, він зазначає, що оскільки алгоритмічний закон є однозначним, він зменшує суб'єктивність, притаманну традиційним правовим і судовим системам. Різноманітність суперечок, які можуть виникнути – на основі двозначності мови, непередбачуваних результатів і недоліків у кодуванні – створюватиме ситуації, коли потерпілі сторони шукатимуть (і потребуватимуть) допомоги традиційних юридичних систем. Судам та законодавцям необхідно межі, як регулювати дане питання, особливо у випадках, коли потерпілі стверджуватимуть, що дотримувалися «правил», встановлених кодом [24].

Висновки. Отже, в різних мережах блокчейн утворилась своя власна специфічна екосистема зі своїми правилами поведінки учасників (правами та обов'язками) учасників мережі, принципами складання та змін цих правил. В кожному блокчейні свої унікальні правила, які в більшості своїй базуються на чесності та принципах позитивного права, яке виражається в комп'ютерному коді, що по іншому можна вказати як «код є закон» (code is law). Адже людина в цілому прагне жити в демократичному суспільстві, де вона може бути впевнена, що поважаючим права інших і суспільства в цілому, а також виконуючи свої права, вона може розраховувати на те ж саме. Проте, на наше переконання, незважаючи на такі квазі закони в кожному конкретному блокчейні, сама мережа і її учасники повинні підкорятися законодавству тієї держави, до якої можна віднести таку мережу блокчейн. Це може бути за територіальним принципом, під яким мається на увазі місце знаходження юридичної особи, яка є власником такого блокчейну. Це майже завжди

відноситься до приватних закритих блокчейнів, і даний принцип визначити найпростіше. Складніше, якщо це відкритий блокчейн без прив'язки до конкретного власника, а учасниками такого блокчейну можуть бути тисячі осіб із десятків різних країн. Правова невизначеність, багатогранність використання одних і тих самих токенів, не до кінця зрозумілі права та обов'язки – не дають однозначного розуміння, як вирішувати вказані питання. В цій частині можна погодитися із Андрією Попович (Andrija Popović) та Ана Міліїч (Ana Milijić), які вказують, що теоретичні та емпіричні дослідження в цій галузі знаходяться в зародковому стані, а практичне впровадження знаходиться на ранніх стадіях, неможливо стверджувати про певні переваги використання блокчейну в демократичних системах. Крім того, масштаби потенційних соціально-економічних змін та історії соціальних експериментів ще більше ускладнюють прогнозування майбутнього розвитку цих систем. Таким чином, дослідження дає лише уявлення про передбачувані переваги, засновані на логічному аналізі властивих характеристик критичних елементів криптодемократії. Це дослідження відображає сучасні досягнення у дуже вузькій галузі інформаційних технологій, економіки та демократії. Таким чином, майбутні дослідження в цій галузі та генерація емпіричних доказів потенційних переваг блокчейну у демократичному суспільстві повинні забезпечити практичну основу для його впровадження та оцінити негативні аспекти та проблеми безпеки, властиві цифровим системам [5]. Дійсно, на нашу думку, майбутні дослідження в цій сфері повинні бути направлені на розкриття теми ролі довіри в децентралізованих розподілених мережах таких як блокчейн, проведення емпіричних досліджень в цій галузі та встановлення відповідних інституційних норм. Адже відсутність державного регулювання не означає відсутність регулювання взагалі, і нам потрібно прийняти той факт, що консенсуси, які закладені в блокчейни, все більше і більше заміщують собою законодавчі норми як загально-визначні правила поведінки в тій чи іншій юрисдикції. Отже, важливо розглядати дану тему в симбіозу технологій, права та психології масової поведінки.

Список використаних джерел:

1. Cryptocurrency Financial Crime Compliance Bootcamp. Udemu. [цит. за 23, Червень 2022]. URL: <https://www.udemy.com/course/blockchain-cryptocurrency-financial-crime-compliance/>
2. What Does Trustless Mean in Crypto? | BCB Group. 2022 [цит. за 06, Лютий 2023]. URL: <https://www.bcbgroup.com/what-does-trustless-mean-in-crypto/>
3. Roberts S. How 'Trustless' Is Bitcoin, Really? The New York Times [Інтернет]. 06, Липень 2022 [цит. за 06, Лютий 2023]. URL: <https://www.nytimes.com/2022/06/06/science/bitcoin-nakamoto-blackburn-crypto.html>
4. What Is the Token Economy? – What Is the Token Economy? [цит. за 09, Січень 2023]. URL: <https://www.oreilly.com/library/view/what-is-the/9781492072973/ch01.html>
5. Popovic A, Milijc A. Crypto-democracy: implications of the blockchain technology on the democratic choice. 2020.
6. Darcy W. E. Allen Chris Berg Aaron M. Lane and Jason Potts. The economics of crypto-democracy. Melbourne, Australia : School of Economics, Finance and Marketing, RMIT University, 2018. 11 p. URL: <https://www.issueab.org/resources/30952/30952.pdf>.
7. Driscoll S. How Bitcoin Works Under the Hood. [цит. за 21, Лютий 2023]. URL: <http://www.imponderablethings.com/2013/07/how-bitcoin-works-under-hood.html>
8. Li X, Jiang P, Chen T, Luo X, Wen Q. A survey on the security of blockchain systems. Future Generation Computer Systems. Червень 2020;107:841–53.
9. Becker M, Bodó B. Trust in blockchain-based systems. Internet Policy Review [Інтернет]. 20, Квітень 2021 [цит. за 30, Січень 2023];10(2). URL: <https://policyreview.info/glossary/trust-blockchain>
10. RUI ZHANG, RUI XUE, LING LIU. Security and Privacy on Blockchain. State Key Laboratory of Information Security, Institute of Information Engineering, Chinese Academy of Sciences; 2019. No. 51. P. 34. URL: <https://doi.org/10.1145/3316481>
11. Shijie Zhang, Jong-Hyouk Lee. Analysis of the main consensus protocols of blockchain. Protocol Engineering Lab., Sangmyung University, Republic of Korea. 2020. Vol. 7, no. 93. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ict.2019.08.001>
12. Mohd Anuar, Zarina Mohamad, Jannah Yusoff. A Review: Consensus Algorithms on Blockchain. Journal of Computer and Communications. 2022. Vol. 9, no. 10. URL: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=119762>
13. Decentralized Trust Management: Risk Analysis and Trust Aggregation / XINXIN FAN et al. ACM Computing Surveys. 2020. Vol. 1, no. 53. URL: <https://doi.org/10.1145/3362168>.

14. techslang. What is Web of Trust? – Techslang. Techslang – Tech Explained in Simple Terms. 2022 [цит. за 26, Лютий 2023]. URL: <https://www.techslang.com/what-is-web-of-trust/>
15. De Filippi P, Mannan M, Reijers W, Berman P, Henderson J. Blockchain Technology, Trust & Confidence: Reinterpreting Trust in a Trustless System? Rochester, NY; 2022 Груд [цит. за 26, Лютий 2023]. Report No.: ID 4300486. URL: <https://papers.ssrn.com/abstract=4300486>
16. Soft Fork Definition. Investopedia. [цит. за 26, Січень 2023]. URL: <https://www.investopedia.com/terms/s/soft-fork.asp>
17. Stevens D/ R, Stevens D/ R. The Day Someone Created 184 Billion Bitcoin. Decrypt. 2020 [цит. за 26, Лютий 2023]. URL: <https://decrypt.co/39750/184-billion-bitcoin-anonymous-creator>
18. Bitcoin's 9,000,000% Rise This Decade Leaves the Skeptics Aghast. Bloomberg.com. 239, Грудень 2022 [цит. за 24, Січень 2023]. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-12-31/bitcoin-s-9-000-000-rise-this-decade-leaves-the-skeptics-aghast>
19. Carlos Santana, Laura Albareda. Blockchain and the emergence of Decentralized Autonomous Organizations (DAOs): An integrative model and research agenda. echnological Forecasting & Social Change. 2022. No. 182. URL: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121806>
20. Buy & Sell Bitcoin, Ethereum, and more in the Middle East. [цит. за 26, Лютий 2023]. URL: <https://www.rain.com/learn/how-crypto-assets-and-daos-can-be-the-key-to-improving-democracy>
21. What are the blocks in blockchain? – Bitstamp Learn Center. Bitstamp – Learn center. [цит. за 26, Лютий 2023]. URL: <https://www.bitstamp.net/learn/crypto-101/what-are-blocks-in-the-blockchain/>
22. Боротьба з шахрайством в онлайн-торгівлі. Дзеркало тижня | Mirror Weekly. [цит. за 04, Лютий 2023]. URL: <https://zn.ua/ukr/economic-security/borotba-z-shakhraystvom-v-onlajn-torhivli.html>
23. How Blockchain Could Revolutionize Cybersecurity. [цит. за 27, Лютий 2023]. URL: <https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2022/03/04/how-blockchain-could-revolutionize-cybersecurity/?sh=d990bae3a41f>
24. Quinn J. Council Post: «Code Is Law» During The Age Of Blockchain. Forbes. [цит. за 06, Лютий 2023]. URL: <https://www.forbes.com/sites/forbesbusinesscouncil/2022/05/17/code-is-law-during-the-age-of-blockchain/>

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.36>

ШЕВЧИШЕНА К.П.

ОКРЕМІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

SEPARATE PRINCIPLES OF INTERACTION OF LAW ENFORCEMENT BODIES DURING THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES IN UKRAINE

Мета статті полягає у аналізі та дослідженні проблемних питань взаємодії правоохоронних органів розслідування воєнних злочинів, та надання пропозицій на цій основі щодо їхнього вирішення. У статті обґрунтовано, що методика, як програма розслідування воєнних злочинів (вбивств і заподіяння тілесних ушкоджень, масових вбивств, зґвалтувань, крадіжок, грабежів та розбоїв, незаконного позбавлення волі, нелюдського поводження, катування, захоплення заручників, примусового переміщення та депортації, злочинів, пов'язаних з пожежами, злочинів проти доквілля, злочинів у сфері використання комп'ютерів, систем і комп'ютерних мереж тощо) будується на обов'язковій спільній налагодженій багатовектор-

© ШЕВЧИШЕНА К.П. – здобувачка (Науково-дослідний інститут публічного права)

ній та різноплановій діяльності двох і більше органів, служб, відомств, що також передбачає спільну співпрацю з населенням, громадськими формуваннями, ЗМІ, державними органами і недержавними структурами. Взаємодія правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів в Україні здійснюється на основі об'єднання можливостей на відомчому, міжвідомчому, державному й міждержавному рівнях щодо вирішення тактичних, оперативних, стратегічних завдань, які можуть виникати в процесі розслідування та носять, як постійний, так і епізодичний характер. В умовах воєнного часу така взаємодія відбувається на всіх рівнях і в переважній більшості носить постійний характер протягом усього розслідування окремих видів воєнних злочинів. Відзначено, що Офіс Генерального прокурора є головним органом з процесуального керівництва під час розслідування воєнних злочинів в Україні та центральним органом України щодо співпраці з міжнародними інституціями. В структурі Офісу Генерального прокурора створено спеціалізований Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, який здійснює процесуальне керівництво під час розслідування воєнних злочинів, такими органами, як Національною поліцією України, Службою безпеки України, Державним бюро України, Національним антикорупційним бюро України, Бюро економічної безпеки України, взаємодія яких відбувається у формі слідчо-оперативних груп на всіх рівнях та обмінім інформації.

Ключові слова: кримінальне провадження, розслідування, воєнні злочини, правоохоронні органи, взаємодія, міжнародне співробітництво.

The purpose of the article is to analyze and investigate problematic issues of interaction between law enforcement agencies investigating war crimes, and to provide proposals on this basis for their resolution. The article substantiates that the methodology, as a program of investigation of war crimes (murders and causing bodily harm, mass murders, rapes, thefts, robberies and robberies, illegal deprivation of liberty, inhumane treatment, torture, hostage-taking, forced transfer and deportation, crimes, etc. "related to fires, crimes against the environment, crimes in the field of using computers, systems and computer networks, etc.) is built on the mandatory joint established multi-vector and multi-faceted activity of two or more bodies, services, departments, which also involves joint cooperation with the population, public formations, mass media, state bodies and non-state structures. The interaction of law enforcement agencies during the investigation of war crimes in Ukraine is carried out on the basis of combining opportunities at the departmental, interdepartmental, state and interstate levels to solve tactical, operational, strategic tasks that may arise in the course of the investigation and carry, both permanent and episodic nature. In wartime conditions, such interaction takes place at all levels and, in the vast majority, is permanent throughout the investigation of certain types of war crimes. It was noted that the Office of the Prosecutor General is the main body for procedural management during the investigation of war crimes in Ukraine and the central body of Ukraine for cooperation with international institutions. Within the structure of the Prosecutor General's Office, a specialized Department for Combating Crimes Committed in the Conditions of Armed Conflict has been created, which provides procedural guidance during the investigation of war crimes by such bodies as the National Security Service, the Security Service of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the State Security Service of Ukraine, the National Security Service of Ukraine, and the State Security Service, whose interaction takes place in the form of investigative and operational teams. at all levels and exchange of information.

Key words: criminal proceedings, investigation, war crimes, law enforcement agencies, interaction, international cooperation.

Актуальність теми. Взаємодія, як найбільш організована і ефективна форма боротьби правоохоронних органів зі злочинністю, характеризується деякими основними властивостями. У зв'язку з цим вона розглядається як вищий ступінь консолідації сил і засобів правоохоронних і контролюючих органів, наділених законом відповідними повноваженнями (серед яких один з основних видів – взаємодія слідчого та оперативно-розшукових органів), у різних

сполученнях участі залежновідвиду злочину, щорозслідується, складності завдань, які вирішуються, необхідності використання відповідних засобів, прийомів та методів [1, с. 172; 2]. Особливо це стосується розслідування воєнних злочинів, специфічний механізм яких вимагає контактування слідчих з оперативними підрозділами і контролюючими органами вже на стадії виявлення цих злочинів [3, с. 18].

Взаємодія правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів в Україні здійснюється на основі об'єднання можливостей на відомчому, міжвідомчому, державному й міждержавному рівнях щодо вирішення тактичних, оперативних, стратегічних завдань, які можуть виникати в процесі розслідування та носять, як постійний, так і епізодичний характер. В умовах воєнного часу така взаємодія відбувається на всіх рівнях і в переважній більшості носить постійний характер протягом усього розслідування окремих видів воєнних злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою взаємодії правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів займалися у своїх дослідженнях такі вчені, зокрема С.Є. Абламський, І.В. Авдошин, С.В. Албул, С.В. Банах, О.В. Бех, І.В. Богданюк, М. Бондаренко, В. Вінчук, О.М. Дуфенюк, О.І. Заболотний, О.П. Заворіна, О.Ю. Звонарьов, Д. Клименко, І.І. Когутич, О. Кравчук, М.В. Кривонос, А. Крушеницький, Ю.В. Лук'яненко, А.Л. Медведенко, О.О. Обаль, Ю.М. Одажиу, С.О. Павленко, Р.В. Перцев, Ю.О. Пілюков, В.Г. Севрук, С.О. Тарасенко, Г.К. Тетерятник, Д.М. Тичина, В.А. Устименко, К.О. Чаплинський, В.Т. Чупрун, В.Ю. Шепітько, М.Ю. Шипілов, В.В. Юсупов, О.О. Юхно та інші.

Мета статті полягає у аналізі та дослідженні проблемних питань взаємодії правоохоронних органів розслідування воєнних злочинів, та надання пропозицій на цій основі щодо їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фундаментальним обов'язком правової держави є захист та забезпечення прав і свобод людини й громадянина [4; 5, с. 278]. Отже, згідно ст. 216 КПК розслідування злочинів, передбачених ст. 436, 437–447 КК належить до компетенції органів безпеки, тобто здійснюється слідчими СБУ. В певних випадках (за суб'єктивним складом) такі злочини можуть розслідуватися ДБР. Якщо під час розслідування виявляється, що частина пов'язаних злочинів підслідна СБУ, а частина – Національній поліції або іншому органу досудового розслідування, підслідність визначає прокурор (ч. 10 ст. 216 КПК) [6; 7, с. 101].

Як слушно зазначає, О.С. Тарасенко, що основним критерієм ефективного функціонування державних органів щодо протидії кримінальним правопорушенням є тісна взаємодія та своєчасний обмін інформацією між ними. Інтенсивність обміну інформацією свідчить, зокрема, про рівень функціонування державної системи, яка представляє складне утворення й включає багато рівнів органів, в залежності від того, яке місце в їх діяльності відведене протидії злочинам [8, с. 268]. Відтак, реалії такі, що вся правоохоронна система України, так чи інакше залучена до розслідування воєнних злочинів, в тім числі й до розслідування порушення законів та звичаїв війни. Національна поліція, СБУ, ДБР, НАБУ, прокуратура – всі зараз мають свою ділянку роботи. Готується доказова база для національних судів [7, с. 101]. Відповідно до ст. 216 КПК України розслідування воєнних злочинів віднесено до підслідності Служби безпеки України, а в Офісі Генерального прокурора створено спеціалізований Департамент з процесуального керівництва у цих злочинах. В умовах великої кількості воєнних злочинів та браку ресурсів, розслідуванням воєнних злочинів займаються ледь не усі органи досудового розслідування [9].

Нині одним із головних суб'єктів кримінального провадження є слідчий. Із прийняттям чинного КПК України, реформуванням усієї системи правоохоронних органів і створення нових підрозділів у системі МВС саме слідчий уповноважений може проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії та доручати їх проведення відповідним оперативним підрозділам (ст. 40 КПК України) [10]. Отже, найбільш поширеною процесуальною формою взаємодії слідчого з оперативним підрозділом під час протидії економічним злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, є виконання оперативним підрозділом доручень і вказівок слідчого [11, с. 171].

Отже, обрання форми взаємодії перш за все повинно бути зумовлене характером слідчої ситуації, що безпосередньо залежать від слідчого й реалізується за його ініціативою та під особистим процесуальним контролем. Отже, специфіка цих форм взаємодії полягає в тому, що під час їх реалізації формується система правовідносин, яка, поряд із кримінальними процесуальними, охоплює й інші (адміністративно-процесуальні, службові, особистісні), що в комплексі має на меті забезпечення об'єктивності, усебічності й повноти дослідження обставин, які підлягають доказу [12, с. 231; 11, с. 171].

Окремим аспектом є забезпечення взаємодії при розслідуванні воєнних злочинів. Враховуючи масштабність їх наслідків, складнощі у процесі доказування, до цього процесу залучається, як правило, група слідчих. На нормативному рівні уже передбачено створення міжвідомчих слідчих груп в порядку ч. 4 ст. 39 КПК України, а також міжнародних спільних слідчих груп (ЖТ) [13, с. 688]. Внаслідок цього до розслідування воєнних злочинів у складі спільних слідчих груп залучаються слідчі усіх органів досудового розслідування, незалежно від визначеної для них законом підслідності [14]. У структурі Офісу Генерального прокурора функціонує Департамент протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, який із питань розслідування воєнних злочинів на національному рівні співпрацює зі Службою безпеки України, Національною поліцією, Державним бюро розслідувань, Національним антикорупційним бюро та Бюро економічної безпеки України [15, с. 232].

Ми підтримуємо позицію Г.К. Тетерятника, що забезпечення взаємодії у кримінальних провадженнях в умовах воєнного стану є важливою складовою ефективності та оперативності. Розуміючи це, законодавець ЗУ № 2201-IX від 14.04.2022 р. доповнив частиною 4 статтю 39 КПК України, відповідно до якої керівник органу досудового розслідування має право своєю вмотивованою постановою, погодженою з керівниками відповідних органів досудового розслідування, утворювати міжвідомчі слідчі групи та визначати у їх складі старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих. Попри позитивні зрушення, на нашу думку, доцільно визначити зазначену норму наступним чином: «Керівник органу досудового розслідування у провадженні якого знаходяться відповідні матеріали щодо кримінального правопорушення, має право своєю вмотивованою постановою, погодженою з керівниками інших відповідних органів досудового розслідування, залучення яких є необхідним з метою забезпечення завдань кримінального провадження, утворювати міжвідомчі слідчі групи та визначати у їх складі старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих» [16, с. 245].

У зв'язку із вище викладеним, слід погодитися щодо організаційно – суб'єктних способів здійснення досудового розслідування порушень законів і звичаїв війни, то специфіка методики цього процесу полягає у застосуванні різноманітного рівня СОГ, колективного (бригадного) методу розслідування, розслідування по «гарячих слідах» та спеціальних порядках слідчих (розшукових) дій в умовах збройного конфлікту тощо [17, с. 684; 7, с. 101–102].

Відзначено, що для розслідування воєнних злочинів, з'явилися спеціалізовані підрозділи в Службі безпеки, Національній поліції і Державному бюро розслідувань. Тобто запроваджено спеціалізацію слідчих, які фултайм займаються розслідуванням воєнних злочинів. Окрім того, з'явилися спеціалізовані підрозділи в прокуратурі, а саме – у центральному апараті, дев'яти обласних підрозділах. Загалом це близько 200 прокурорів [18]. У зв'язку із цим постає питання координації діяльності великої кількості відомств, тобто коли неминуче потрібно упорядкування, взаємозв'язок, узгодженість їхніх спільних зусиль [19, с. 99–100].

Також поліцейські вважають, що існує потреба у покращенні взаємодії правоохоронних органів при розслідуванні міжнародних злочинів в Україні. Через брак такої координації, наприклад, колишні полонені, які зазнали катувань, або потерпілі від сексуального насильства мають по кілька разів розповідати про свій досвід представникам різних органів [20].

У цьому контексті набуває актуальності саме міжвідомча взаємодія правоохоронних органів. Слідчі наголошують на необхідності розробленні та прийнятті спільної міжвідомчої інструкції щодо координації та чіткої взаємодії із розподілом прав і обов'язків та завдань кожного із учасників створених СОГ.

Під час розслідування фактів вчинення сексуального насильства стосовно жінок і дітей залучення прокурорів / слідчих жінок до складу групи слідчих, слідчо-оперативної групи та групи прокурорів є обов'язковим [21].

Враховуючи вище викладене слід відзначити, що важливою складовою міжвідомчої взаємодії між правоохоронними органами є й участь у спільних тренінгах, конференціях, семінарах та круглих столах. Крім того, при розробці методичних рекомендацій щодо кваліфікації та розслідування слідчими ДБР окремих кримінальних правопорушень, ураховується досвід слідчих НПУ та інших правоохоронних органів. У перспективі актуальними завданнями зміцнення комплексної взаємодії між ДБР та НПУ мають стати: організація та здійснення досудового розслідування міжнародних воєнних злочинів; подальший обмін досвідом у слідчій та оперативній діяльності, застосуванні криміналістичної техніки; опанування новітніми методиками розслідування окремих видів кримінальних правопорушень тощо [22, с. 19].

Взаємодія оперативних підрозділів Національної поліції з іншими структурними підрозділами (територіальними та міжрегіональними) передбачає виконання ряду завдань, серед яких: запобігання кримінальним правопорушенням, вчиненим організованими групами та злочинними організаціями, що включає в себе вчасне виявлення, припинення та розкриття таких злочинів; – притягнення осіб, що скоїли кримінальні правопорушення, до відповідальності відповідно до законодавства; забезпечення відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди; відновлення порушених прав та інтересів фізичних та юридичних осіб [23, с. 5].

Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами має здійснюватися поступово, відповідно до певного плану: на початковому етапі – злагоджена робота на місці події; продовженням першого етапу є – збереження законності при виконанні доручень слідчого та допитах підозрюваних та свідків оперативними робітниками; як наслідок співпраці – досягнення результативності під час розкриття, розслідування кримінальних правопорушень та доведення вини злочинця. Саме це сприятиме вчасному ліквідуванню посягань на свободи та права людини, створенню безпечного суспільства, покращенню авторитету поліції шляхом підвищення довіри населення до працівників правоохоронних органів [24, с. 343].

Своєчасна й узгоджена взаємодія наведених структур надає можливість працівникам слідчих підрозділів максимально швидко й ефективно здійснювати кримінальне провадження. Особливо така узгоджена діяльність набуває значення під час документування воєнних злочинів. Так при організації діяльності органів і підрозділів Національної поліції на деокупованих територіях взаємодія здійснюється за такими напрямками: 1. Організація евакуації населення з районів, які піддаються постійним обстрілам з боку рф. Зокрема, станом на 01.12.2022 р. близько 4200 тис. осіб на Донеччині відмовилися від евакуації (переважно особи похилого віку). 2. Здійснення «подворового» або «поквартирного» обходу працівниками поліції з метою опитування про: прикмети військовослужбовців рф (належність до певного військового підрозділу; кількість техніки, яка зайшла до населеного пункту, та зброї тощо); – характер насильницьких дій, які вчинювали військовослужбовці рф (вбивства, згвалтування, побиття). Спостерігається велика латентність злочинів, оскільки потерпілі нерідко відмовляються подавати заяви, особливо жінки та діти. Зважаючи на це, створюються робочі групи із залученням відповідних психологів та ін. [25, с. 249–250; 26, с. 90].

За таких умов пріоритетними напрямками взаємодії правоохоронних органів під час встановлення обставин вчинення воєнних злочинів можуть бути наступні: спільні наради, планування, організація та проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, спеціальних операцій; колегіальне вивчення й аналіз отриманих результатів [27, с. 29]; виявлення, документування та припинення діяльності окремих осіб та груп, які співпрацюють зі спецслужбами країни-агресора, готують та вчиняють кримінальні правопорушення, дестабілюють ситуацію в Україні за їх замовленням; системний обмін криміналістично значущою інформацією (доказовою та орієнтуючою) про виявлені злочини та причетних осіб; виконання запитів та доручень за оперативно-розшуковими справами та кримінальними провадженнями; проведення ґрунтовної аналітичної роботи [28, с. 54].

Як слушно відзначає О.М. Дуфенюк, на сьогодні стає актуальним та надважливим запит правоохоронної системи на розробку алгоритмів дій на специфічних місцях (місцях масштабних руйнувань, масових вбивств, масових поховань і т. д.), де потрібні особливі навички та особливі форми взаємодії слідчих, експертів, криміналістів, судових медиків та інших фахівців [29, с. 373]. Важливу роль відіграє взаємодія слідчого та експерта під час розслідування воєнних злочинів в Україні.

Безпосередньо взаємодія слідчого та експерта-криміналіста відбувається шляхом залучення останнього до огляду місця події й надання йому повноважень проводити таку СРД в окремих випадках без присутності слідчого (наприклад, квартирні крадіжки), що сприяє зменшенню навантаження на слідчих. До завдань експерта входить: з'ясування обставин події з метою виявлення правопорушення; встановлення підозрюваного, зібрання доказів; виявлення, фіксація та вилучення слідів кримінального правопорушення; надання 30 рекомендації слідчому, який веде справу, щодо передачі речових доказів у відповідні експертно-криміналістичні лабораторії [30; 31, с. 29–30].

Так, наприклад судовими експертами при проведенні балістичних експертиз можуть вирішуватись ситуаційні завдання, основним змістом яких, є визначення можливості надати обґрунтований висновок щодо ймовірного місця і напрямку, з якого були здійснені обстріли [32; 33, с. 537].

Висновок. Підсумовучі вище викладене, слід відзначити, що під час розслідування воєнних злочинів виділяють безпосередню внутрішньосистемну взаємодію (наприклад, у системі НП) слідчих органів з оперативними підрозділами, підрозділами інформаційно-аналітичного забезпечення та міжсистемну взаємодію різних відомств. Так, НП під час розслідування воєнних злочинів в Україні взаємодіє з Офісом генерального прокурора, експертно-криміналістичними підрозділами, ДБР, СБУ, ЗСУ, Державною службою України з надзвичайних ситуацій, спеціалістами у різних сферах, громадськими формуваннями (організаціями), населенням, ЗМІ, Державною прикордонною службою України, судовими органами, НАБУ, БЕБ, Державною митною службою; Державною податковою службою, ГУР, Державною пенітенціарною службою України, а також з правоохоронними органами інших країн у рамках міжнародного співробітництва.

Відповідно програми дій слідчого на початковому етапі розслідування воєнних злочинів в Україні залежить від слідчої ситуації, складеного плану та необхідності взаємодії з різними суб'єктами, що безпосередньо впливають на певні дії правоохоронних органів в залежності від виконуваних завдань. Встановлено, що типові слідчі ситуації та програми дій слідчого на початковому етапі розслідування воєнних злочинів в Україні залежать від наступних критеріїв, зокрема: вид вчиненого воєнного злочину, територія на якій вчинено такий злочин, потерпілих осіб, об'єктів вчиненого злочину, способу та засобів злочинних дій, слідової картини, наявність або відсутність відомостей про особу злочинця. Отже, кожна з слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування воєнних злочинів в Україні, має характерний перелік тактичних задач, відповідно яких формуються програми спільних дій щодо проведення комплексу слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел:

1. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів / За ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 1998. 376 с.
2. Севрук В. Г. Теоретичні засади взаємодії правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2021. № 2 (16). С. 44–49.
3. Обаль О. О. Взаємодія правоохоронних, контролюючих та інших органів при розслідуванні економічних злочинів : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – право (галузь знань – 08 Право). Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 227 с.
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (щодо запобігання діяльності релігійних культів деструктивного типу та тоталітарних сект)» від 21 квітня 2008 р. № 2419. URL: http://irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=112&catid=41&Itemid=68
5. Павленко С.О. Нормативно-правові засади протидії діяльності деструктивних релігійних організацій: вітчизняні реалії та зарубіжний досвід. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 2. С. 278–282.
6. Кравчук О., Бондаренко М. Досудове розслідування воєнних злочинів. К. : ГО «Вектор прав людини». 2022. URL: <http://hrvector.org/>
7. Когутич І. І. Окремі аспекти підготовки розслідування порушення законів та звичаїв війни. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 95–108.
8. Тарасенко С. О. Порядок взаємодії слідчого та оперативного працівника при ознайомленні з матеріалами оперативно-розшукової справи. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Харків, 22 листопада 2013 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2013. С. 268-269.
9. Що робити, якщо ви стали свідком воєнного злочину? Сайту Право в умовах війни. URL: <https://law-in-war.org/shho-robyty-yakshho-vy-staly-svidkom-voennogo-zlochynu/>.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
11. Севрук В. Г. Взаємодія оперативних підрозділів з іншими органами Національної поліції України під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 19. С. 167–179.
12. Заворіна О.П. Особливості взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами національної поліції в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2020. Вип. 2 (90). С. 228–238.

13. Тетерятник Г.К., Бех О.В., Одажиу Ю.М. Розслідування воєнних злочинів: окремі теоретико-прикладні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2023. С. 686–688. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/161>.

14. Розслідування воєнних злочинів та тяжких порушень прав людини для ДБР. Council of Europe. Офіс Ради Європи в Україні. <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/investigation-of-war-crimes-and-gross-human-rights-violations-for-the-sbi>.

15. Воєнні злочини: навч. посіб. / І.В. Авдошин, О.І. Заболотний, О.Ю. Звонарьов та ін. Київ : 7БЦ, 2023. 280 с.

16. Тетерятник Г.К. Окремі нормативно-правові аспекти діяльності державних органів, що здійснюють кримінальне провадження, в умовах воєнного стану. *Наукові проблеми запровадження правового режиму воєнного стану в Україні: сучасний вимір* : матеріали науково-практичного онлайн-заходу. 29 квітня 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. с. 244–245.

17. Kononenko N., Patskan V., Hromova M., Utkina H, Serebro M. International guidelines for managing investigation and collection of evidence of war crimes. *Cuestiones Políticas*. 2021. № 72 (vol. 39). P. 670–689.

18. Рік розслідування воєнних злочинів. інтерв'ю з Юрієм Белоусовим, начальником департаменту війни ОГП. Офіційний сайт "JustTalk". URL: <https://justtalk.com.ua/post/rik-rozsliduvannya-voennih-zlochyniv-intervyu-z-yuriem-belousovim-nachalnikom-departamentu-vijni-opg-tekstova-versiya>.

19. Вінчук В. Реалії сьогодення та основні напрями протидії організованій злочинності. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. матлів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річчя від дня народження М. В. Салтевського (Харків, 19.05.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 98–100.

20. Розслідування воєнних злочинів в Україні: правозахисники анонімно опитали правоохоронців і зібрали дані. Офіційний сайт «Radio Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/doslidzhennia-rozsliduvannia-voennih-zlochyniv-v-ukraini/32602285.html>.

21. Особливості розслідування фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту : пам'ятка. Тренінговий центр прокурорів України. 2023. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/1/5/3/6/6/8/document-20.pdf>.

22. Медведенко А.Л. Деякі питання взаємодії державного бюро розслідувань та національної поліції України в умовах воєнного стану. *Актуальні питання діяльності підрозділів кримінальної поліції* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 14 квітня 2023 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 15–19.

23. Албул С.В. Специфіка об'єктів оперативного пошуку під час виявлення та документування фактів колабораційної діяльності на деокупованих територіях України. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, ОДУВС, 21 липня 2023 р.). Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. С. 5–10.

24. Клименко Д., Крушеницький А. Класифікація взаємодії слідчих з оперативними підрозділами в умовах воєнного стану. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції в авторській редакції, (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 року). Кропивницький, 2022. С. 341–344.

25. Чаплинський К. О. Проблемні питання взаємодії слідчих та оперативних підрозділів національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4(100). С. 247–258.

26. Чаплинський К. Координація взаємодії слідчих та оперативних підрозділів національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного часу. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 89–95.

27. Абламський С.С., Юхно О.О., Лук'яненко Ю.В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навчальний посібник / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора О.О. Юхна. Харків, 2017. 152 с.

28. Кривонос М. В. Окремі напрями взаємодії правоохоронних органів під час встановлення обставин вчинення воєнних злочинів. *Актуальні питання діяльності підрозділів кримінальної поліції* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 14 квітня 2023 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 52–56.

29. Дифенюк О.М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2022. С. 369–374. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>.

30. Перцев Р.В. Взаємодія слідчого зі спеціалістом-криміналістом при огляді місця події в національній поліції України та Ізраїлю. *Проблеми теорії та практики кримінального провадження* : матеріали кругл. столу (Харків, 17 черв. 2021 р.). Харків, 2021. С. 225–228.

31. Тичина Д., Перцев Р. Зарубіжний досвід техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного СТАНУ* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції в авторській редакції, (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 року). Кропивницький, 2022. С. 26–31.

32. Богданюк І. В., Чупрун В. Т., Устименко В. А., Шипілов М. Ю. Особливості судово-експертних досліджень випадків артилерійських обстрілів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 269.

33. Пілюков Ю. О., Юсупов В. В., Банах С. В. Огляд будівель і споруд, які зазнали артилерійських обстрілів та бомбардувань під час розслідування воєнних злочинів. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/322/8779/18380-1?inline=1>.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343.1
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.37>

ГРЕЧАНА С.І.

**ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ СВІДКІВ
ТА ПОТЕРПІЛИХ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ**

**PECULIARITIES OF THE TACTICS OF INTERROGATION
OF MINOR WITNESSES AND VICTIMS DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION
IN THE COURT SESSION BY THE INVESTIGATING JUDGE**

За змістом наукової статті розглянуто особливості тактики допиту неповнолітніх під час досудового розслідування у судовому засіданні слідчим суддею. Особливості обумовлені: 1) положеннями кримінального процесуального законодавства, адже згідно ст. 354 КПК України, до допиту малолітнього свідка (потерпілого) і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка (потерпілого) слід залучати законного представника; педагога чи психолога; за необхідності – лікаря; 2) низкою додаткових організаційно-тактичних завдань, які слід вирішувати на кожній стадії проведення слідчої (розшукової) дії.

Акцентовано увагу на проблемній ситуації, що за умов допиту дитини (малолітньої) до 14 років під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею участь педагога, психолога є обов'язковою, а від 14 до 18 (неповнолітнього) – рекомендованою. Вказане викликає потребу приведення КПК України у відповідність до міжнародних стандартів реалізації правосуддя, дружнього до дитини, удосконалення ст. 354 КПК України і закріплення обов'язку залучення педагога та / або психолога – до допиту дитини будь-якого віку.

На підставі аналізу міжнародних нормативно-правових актів надано рекомендації для проведення допиту дітей під час досудового розслідування в судовому засіданні, спрямовані на якнайповніше забезпечення їх прав, свобод та законних інтересів, а також задля нейтралізації наслідків вчиненого кримінального правопорушення. Наголошено на необхідності використання міжнародного досвіду – спеціального протоколу для допиту дитини, що ґрунтується на міжнародному інструменті для опитування дітей – NICHD Protocol (Протокол Національного інституту здоров'я дітей та людського розвитку). Дану практику рекомендовано поширити на проведення допиту у порядку ст. 225 КПК України.

Тактика проведення допиту у порядку ст. 225 КПК України повинна максимально відповідати засадам дружнього для дитини середовища. Висвітлено позитивний досвід проведення допиту неповнолітнього свідка та потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні за умов спеціально обладнаного приміщення, згідно методики «Зелена кімната».

Розкрито необхідність залучення педагога та / або психолога як для забезпечення прав і свобод неповнолітнього, так і підвищення ефективності проведення слідчої (розшукової) дії. Наголошено, що за даних умов слід враховувати психологічні, вікові особливості допитуваного, обмеженість його життєвого досвіду, знань та уявлень, недостатню сформованість поведінкових навичок. Тому для отримання результативних та найбільш повних показань з боку особи, з якою таке спілкуван-

ня проводиться, необхідно використовувати не лише спеціальні тактичні прийоми, але й залучати допомогу осіб, які мають спеціальні знання щодо професійного спілкування з дітьми та надання їм психологічної допомоги, що компетентні реалізувати педагог і психолог.

Ключові слова: допит, дитина, неповнолітній, показання, тактичний прийом, психологічний контакт, кримінальне провадження.

According to the content of the scientific article, the peculiarities of the tactics of interrogation of minors during the pre-trial investigation in the court session by the investigating judge are considered. Features are determined by: 1) provisions of criminal procedural legislation, because according to Art. 354 of the Criminal Code of Ukraine, a legal representative should be involved in the interrogation of a minor witness (victim) and, at the discretion of the court, a minor witness (victim); teacher or psychologist; if necessary – a doctor; 2) a number of additional organizational and tactical tasks that should be solved at each stage of the investigative (search) action.

Attention is focused on the problematic situation that, in case of interrogation of a child (minor) under the age of 14 during the pre-trial investigation in the court session by the investigating judge, the participation of a teacher, psychologist is mandatory, and from 14 to 18 (a minor) – recommended. The above causes the need to bring the CPC of Ukraine into compliance with international standards for the implementation of child-friendly justice, improvement of Art. 354 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and establishing the obligation to involve a teacher and/or psychologist in the interrogation of a child of any age.

Based on the analysis of international legal acts, recommendations were given for the interrogation of children during the pre-trial investigation in the court session, aimed at ensuring the fullest possible protection of their rights, freedoms and legitimate interests, as well as to neutralize the consequences of the committed criminal offense. It is emphasized the need to use international experience – a special protocol for questioning a child, based on the international tool for interviewing children – NISHD Protocol (Protocol of the National Institute of Child Health and Human Development). It is recommended that this practice be extended to conducting an interrogation in accordance with Art. 225 of the CPC of Ukraine.

Tactics of interrogation in accordance with Art. 225 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine must meet the principles of a child-friendly environment as much as possible. The positive experience of interrogating a minor witness and a victim during a pre-trial investigation in a court session under the conditions of a specially equipped room, according to the "Green Room" method, is highlighted.

The need to involve a teacher and/or psychologist was revealed both to ensure the rights and freedoms of a minor, and to increase the effectiveness of the investigative (search) action. It is emphasized that under these conditions, the psychological and age characteristics of the interrogated person, the limitations of his life experience, knowledge and ideas, and the insufficient formation of behavioral skills should be taken into account. Therefore, in order to obtain effective and most complete testimony from the person with whom such communication is conducted, it is necessary to use not only special tactical techniques, but also to enlist the help of persons who have special knowledge of professional communication with children and providing them with psychological assistance, who are competent to implement teacher and psychologist.

Key words: *interrogation, child, minor, testimony, tactical reception, psychological contact, criminal proceedings.*

Вступ. Нині система законодавства України та практика правозастосування спрямовані на забезпечення ефективної реалізації системи правосуддя, дружнього до дитини, відповідно до вимог міжнародно-правових актів. Тактика допиту окремих категорій осіб під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею має ряд організаційно-тактичних особливостей, притаманних тій чи іншій групі. Практичні працівники підкреслили особливості тактики допиту таких категорій осіб як неповнолітні свідки та потерпілі (71,4% опитаних слідчих, 83,5% слідчих суддів). Вказані та інші обставини обумовили актуальність проблематики дослідження.

Мета та завдання дослідження. Розкрити особливості тактики допиту неповнолітніх свідків та потерпілих під час досудового розслідування у судовому засіданні слідчим суддею. Задля досягнення поставленої мети, передбачається вирішення наступних завдань: розкрити процесуальні особливості допиту неповнолітніх свідків та потерпілих; з'ясувати їх тактичні особливості; запропонувати практичні рекомендації з досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Передусім, особливості допиту неповнолітніх свідків та потерпілих обумовлені положеннями кримінального процесуального законодавства.

Так, згідно ст. 354 КПК України, яка регламентує особливості допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого визначено, що:

«1. Допит малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря.

2. Свідку, який не досяг шістнадцятирічного віку, головуєчий роз'яснює обов'язок про необхідність давати правдиві показання, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.

3. До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право протестувати проти запитань та ставити запитання. Головуючий має право відвести поставлене питання.

4. У випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього свідка, за ухвалою суду він може бути допитаний поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження).

5. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого проводиться з дотриманням правил, передбачених цією статтею» [1].

Згідно даних правил проводиться і допит неповнолітнього потерпілого.

Законодавець закріпив необхідність залучення до допиту малолітнього свідка (потерпілого) і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка (потерпілого) таких учасників кримінального провадження: 1) законного представника; 2) педагога чи психолога; 3) за необхідності – лікаря.

Цікаво порівняти, що порядок допиту малолітньої або неповнолітньої особи під час досудового розслідування, має певні процесуальні відмінності. Так, зокрема, згідно ст. 226 КПК України, визначені такі процесуальні засади:

«1. Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

2. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

3. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

4. До початку допиту особам, зазначеним у частині першій ст. 226 КПК України, роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання» [1].

Це ж стосується і проведення інших слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 227 КПК України).

Отже, на підставі аналізу КПК України, приходимо до висновку, що під час допиту малолітнього свідка чи потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею участь педагога, психолога є обов'язковою, а неповнолітнього – рекомендованою. Натомість, під час досудового розслідування і проведення, відповідно – допиту, залучення педагога чи психолога є обов'язковим незалежно від віку дитини. Крім того, під час досудового розслідування, за умов допиту неповнолітнього, додатково регламентується тривалість проведення допиту, що теж відповідає завданню як найповнішого забезпечення інтересів дитини. Вважаємо, що такі положення повинні дотримуватися і при проведенні допиту у порядку ст. 225 КПК України.

Нагадаємо, що згідно п. 12 ст. 3 КПК України, неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (п. 11 ст. 3 КПК України) [1].

Отже, ми вбачаємо недосконалість такої ситуації, а саме що під час допиту дитини до 14 років під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею участь педагога, психолога є обов'язковою, а від 14 до 18 – рекомендованою, що викликає потребу удосконалення

нормативно-правового регулювання та практики реалізації, у тому числі з метою удосконалення ст. 354 КПК України.

Як вже зазначалося, нині система законодавства України та практика правозастосування спрямовані на забезпечення ефективної реалізації системи правосуддя, дружнього до дитини.

Варто навести положення Керівних принципів Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині (прийняті Комітетом Міністрів 17 листопада 2010 р. на 1098-му засіданні заступників міністрів) [2]. Серед низки питань, за їх змістом регламентуються питання організації судового провадження, дружнього дитині середовища, дружньої дитині мови. Так:

- у всіх судових процесах ставлення до дітей повинно бути таким, що ураховує їхній вік, спеціальні потреби, рівень зрілості і розуміння і будь-які можливі труднощі у спілкуванні;

- справи за участі дітей повинні розглядатись в умовах чутливих до потреб дитини і без залякування. До початку судового засідання, дитину слід ознайомити з приміщенням суду і іншими об'єктами і ролями та особами посадових осіб, що беруть в ньому участь;

- повинна використовуватись мова відповідна до віку і рівня розуміння дитини. При проведенні слухання або інтерв'ю з дитиною у судових або позасудових процедурах і інших заходах втручання, судді та інші спеціалісти повинні спілкуватися з дитиною з повагою та чутливістю;

- дітям має бути дозволено бути в супроводі батьків або, залежно від обставин, батька або матері, на власний розсуд дитини, якщо не було прийнято обґрунтованого протилежного рішення щодо такої особи;

- повинні застосовуватись такі методи проведення інтерв'ю, як відео- або аудіо-запис або досудове слухання перед відеореєстратором, і такі записи мають вважатись прийнятними доказами;

- повинен бути забезпечений, наскільки можливо, захист дітей від зображень або інформації, яка може бути шкідливою для їхнього здоров'я;

- при прийнятті рішення про розкриття зображень або інформації, які можуть завдати шкоди дитині, суддя повинен звернутися за порадою до інших спеціалістів: психологів та соціальних працівників;

- судові засідання, в яких беруть участь діти, повинні бути адаптованими до темпу і тривалості концентрації уваги дитини: мають плануватись регулярні перерви і слухання не повинно тривати надто довго;

- для сприяння участі дітей у повну міру їхньої когнітивної здатності і задля забезпечення підтримки їхньої емоційної стабільності, фактори, що порушують хід засідання, і фактори, що відвертають увагу, мають бути скорочені до мінімуму;

- наскільки доречно і можливо, кімнати для проведення інтерв'ю і зали очікування повинні бути організованими для дітей і в умовах сприятливих для дитини;

- наскільки можливо, повинні бути створені спеціалізовані суди (або судові палати), процедури і установи для дітей, які вступили в конфлікт із законом, у т.ч. спеціалізовані відділення поліції, органи судової влади, судова система і органи прокуратури (розділ 5 Керівних принципів 2010 року) [2].

Окремо формуються вимоги щодо отримання показань дітей, які повинні відповідати як найповнішому забезпеченню її прав та законних інтересів (розділ 6 Керівних принципів 2010 року) [2].

Вказані рекомендації щодо здійснення кримінального провадження за участю дітей спрямовані на якнайповніше забезпечення їх прав, свобод та законних інтересів, а також функцію нейтралізації негативних наслідків вчиненого кримінального правопорушення.

Слід наголосити на необхідності використання спеціального протоколу для допиту дитини, і дану практику ми можемо рекомендувати поширити до проведення допиту у порядку ст. 225 КПК України. Так, мова йде про навчальний інструмент для опитування дітей, відомий як NICHD Protocol (Протокол Національного інституту здоров'я дітей та людського розвитку) [3, с. 58–64].

Протокол NICHD розробили, щоб забезпечити інтерв'юєрів (осіб, які уповноважені проводити допити: слідчі, прокурори, слідчі судді) чіткою структурою, спрямовуючи їх інтерв'ю на кожному етапі й допомагаючи уникнути невдалих стратегій опитування, які можуть призвести до спотворення показань дитини [4, с. 373]. Вказаний інструмент є одним із напрямів реалізації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, що висвітлений за змістом нормативно-правових джерел та праць вчених [5], відповідає кращому досвіду роботи правоохоронних органів іноземних держав.

Слідчий або особа, яка проводить допит, керується запропонованим у протоколі алгоритмом щодо реакцій дитини, надаючи чіткий перелік сформованих універсальних відкритих запитань (наприклад: «Розкажи мені все про це», «То що сталося» тощо) й уточнювальних запитань, які ґрунтуються на відповідях дитини [3, с. 46].

Виходячи із проведених досліджень, слід вказати, що розвиток системи кримінального судочинства, повинен максимально відповідати засадам дружнього для дитини середовища. З даного приводу варто наголосити, що залучення таких учасників проведення слідчої (розшукової) дії як педагог і психолог спрямовано як на забезпечення прав і свобод неповнолітнього, так і підвищення ефективності проведення слідчої (розшукової) дії.

Однак, вивчення емпіричних джерел свідчить, що педагог і психолог до допиту малолітнього та неповнолітнього залучаються не завжди, що оцінюється нами як недолки організації і тактики слідчої (розшукової) дії.

Натомість, є й позитивні приклади щодо залучення до допиту неповнолітніх свідків та потерпілих у судовому засіданні – педагога та психолога.

Так, згідно ухвали слідчого судді Волочиського районного суду Хмельницької області, розглянувши клопотання дізнавача про допит потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні в порядку ст. 225 КПК України за матеріалами досудового розслідування, внесеного до ЄРДР за ч. 1 ст. 125 КК України, слідчий суддя підтримав аргументи, що неповнолітній потерпілий планує виїзд на тривалий час за кордон в республіку Чехія, що унеможливить його допит під час судового розгляду кримінального провадження. В ухвалі слідчого судді наголошено, що згідно ч. 1 ст. 226 КПК малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. В ухвалі слідчого судді наголошено про рішення допитати в судовому засіданні в порядку ст. 225 КПК України у приміщенні Волочиського районного суду Хмельницької області неповнолітнього потерпілого за участі прокурора, дізнавача, законного представника потерпілого та психолога або педагога. В судове засідання викликати вказаних осіб [6].

Інший приклад. Слідчий суддя Автозаводського районного суду м. Кременчука, за результатами розгляду клопотання прокурора про допит малолітньої потерпілої під час досудового розслідування у закритому судовому засіданні, щодо розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 с. 125 КПК України, установив. Допит потерпілої судом обґрунтовується тим, що потерпіла є малолітньою, а кримінальне провадження проводиться стосовно застосування відносно неї домашнього насильства (нанесення тілесних ушкоджень вітчимом). З посиланням на ст. 225 КПК України, прокурор просила допитати малолітню потерпілу під час досудового розслідування в присутності прокурора, практичного психолога, педагога, а також законного представника. Прокурором зазначено, що на даний час вітчиму неповнолітньої потерпілої про підозру не повідомлено, допит малолітньої потерпілої можна провести без його участі. Прокурором звернено увагу слідчого судді на той факт, що процедура допиту малолітньої потерпілої від насильства є дуже травматичною для дітей, тому є потреба у її допиті без присутності обвинуваченого у судовому засіданні в присутності прокурора, практичного психолога, педагога, а також законного представника.

Вирішуючи клопотання, слідчий суддя виходив з того, що у зв'язку з віком та індивідуальними психологічними особливостями дитина може забути деталі вчиненого щодо неї злочину або через страх та душевні страждання відмовитись давати показання, оскільки злочин був вчинений її вітчимом. Вивчивши матеріали клопотання, суд прийшов до висновку, що обставини, які навела прокурор у клопотанні є винятковими, оскільки допит малолітньої потерпілої на даний час має суттєве значення для даної справи та її обставин. Слідчий суддя задовольнив клопотання про допит малолітньої потерпілої у закритому судовому засіданні. Вирішено провести допит у судовому засіданні у визначений час в присутності прокурора, практичного психолога, педагога, а також законного представника [7].

Особливої гостроти питання щодо допиту неповнолітніх у порядку ст. 225 КПК України набуває у зв'язку із розслідуванням вчиненого відносно дитини кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, застосуванням відносно неї насилля у різних формах. Якраз у таких ситуаціях, особливо коли дитина є потерпілою, виникають конфліктні ситуації, обумовлені зовнішніми і внутрішніми чинниками.

Такі обставини як погрози або шантаж з боку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, примирення та задовбрювання з його боку, або інших осіб, які представляють його

інтереси, негативно впливають на встановлення об'єктивних обставин справи і повинні бути враховані при прийнятті рішення і проведення допиту особи, зокрема – неповнолітньої, згідно ст. 225 КПК України.

Так, слідчий суддя районного суду м. Харкова, розглянув погоджене з прокурором клопотання слідчого про допит потерпілої особи під час досудового розслідування в судовому засіданні у кримінальному провадженні за ч. 4 ст. 152 КК України. Встановлено, що клопотання слідчого про проведення допиту у порядку ст. 225 КПК України ґрунтується на тому, що на неповнолітню потерпілу здійснюється психологічний тиск з боку підозрюваного, який є її вітчимою, й остання може змінити свідчення чи відмовитись від них у суді. Враховуючи обставини вчинення кримінального правопорушення, слідчим суддею встановлена наявність обставин, що можуть вплинути на повноту чи достовірність показань потерпілої, як передбачено ст. 225 КПК України, клопотання було задоволено. Вирішено допитати потерпілу в закритому судовому засіданні за участю прокурора, слідчого, законного представника, педагога у визначений час [8].

Якщо звернути увагу на національну систему вітчизняного законодавства в розрізі регулювання цього питання, то норми КПК України надають можливість органам досудового розслідування, прокуратурі та суддям, відповідно до своїх повноважень, застосовувати до неповнолітнього потерпілого дискреційні повноваження. Наприклад, під час проведення допиту дитини, яка є потерпілою (свідком), слідчий відповідно до ст. 71 КПК України самостійно обирає потрібного спеціаліста-психолога чи іншу компетентну особу, яка допоможе йому ефективно провести слідчу (розшукову) дію (встановити психологічний контакт, з'ясувати обставини справи, зрозуміти мову дитини тощо) [5, с. 185–186].

Необхідність залучення педагога чи психолога до проведення допиту неповнолітнього під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею пов'язана і з тим, що спілкування з дитиною (малолітньою, неповнолітньою) є досить складним і вимагає підготовки, кваліфікованого проведення. Слід враховувати психологічні, вікові особливості допитуваного, обмеженість його життєвого досвіду, знань та уявлень, недостатню сформованість поведінкових навичок. Тому для отримання результативних та найбільш повних показань з боку особи, з якою таке спілкування проводиться, необхідно використовувати не лише спеціальні тактичні прийоми, але й залучати допомогу осіб, які мають спеціальні знання щодо професійного спілкування з дітьми та можуть забезпечити надання їм психологічної допомоги як педагог і психолог.

Сьогодні прогресивним кроком є використання під час допиту неповнолітніх, у тому числі у порядку ст. 225 КПК України, сучасних прогресивних технологій, кращого досвіду правоохоронних та судових органів іноземних держав, до одного з яких належить методика «Зелена кімната». Власне вона пов'язана із реалізацією *child-friendly justice* – судочинства, дружнього до дитини, а сприяє досягненню поставлених завдань використання *child-friendly room* – кімнати, дружньої до дитини, або «зеленої кімнати» [9, с. 345].

Термін «зелена кімната» закріплено в різних рекомендаційних документах. Ними визначено загальні вимоги щодо облаштування зазначених приміщень, зокрема вимоги щодо кольору стін, шпалер, підлоги, килимового покриття, меблів (рекомендуються зеленого кольору), відповідної температури та свіжого повітря, якості звукоізоляції, належного освітлення, кімнатних квітів, іграшок та художньої літератури, відповідного звукового оформлення, наявності м'яких крісел. Доцільним є й організація двох приміщень, відокремлених склом позавізуального спостереження та встановлення відеоапаратури [10, с. 10–11].

Заслуговує схвалення, що під час допиту неповнолітнього свідка та потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні у вітчизняній практиці вже застосовуються сучасні технології і методики за результатами запровадження кращого досвіду іноземних держав, і зокрема – методика «Зеленої кімнати».

Так, до Самбірського міськрайонного суду Львівської області надійшло клопотання прокурора у кримінальному провадженні за ознаками вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України про допит потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні, оскільки це дозволить запобігти повторній психологічній травматизації дитини, а також існує ризик незаконного впливу підозрюваним на малолітнього потерпілого, оскільки вони разом проживають. Слідчий суддя, дослідивши матеріали клопотання, дійшов до такого висновку: враховуючи, що прокурором доведено існування обставин, що можуть унеможливити допит потерпілого в суді, зокрема існує загроза незаконного впливу підозрюваним на малолітнього потерпілого, клопотання є обґрунтованим та підлягає задоволенню. Слідчий суддя ухвалив – клопотання прокурора про допит потерпілого – задовольнити. Допит

потерпілого здійснити в приміщенні Самбірського міськрайонного суду Львівської області, в режимі відеоконференції із *Зеленою кімнатою*, що за визначеною адресою та у певний час, у присутності сторін кримінального провадження [11].

Іншою сучасною моделлю реагування на потреби дітей – потерпілих та свідків кримінальних правопорушень є модель «Барнахус», мета якого полягає в тому, щоб кожна дитина могла отримати скоординовану й ефективну допомогу, а також запобігти (повторному) травмуванню під час розслідування та судового розгляду. Аналіз міжнародної практики щодо процедури допитів дітей, які є потерпілими або стали свідками насильства, засвідчує доцільність постійного вдосконалення навичок співпраці з дітьми задля отримання найкращих результатів, забезпечення прав та інтересів дітей [3, с. 47].

За будь-яких умов слід враховувати, що для результативного проведення допиту з дитиною (неповнолітньою та малолітньою) важливою умовою є створення невимушеного доброзичливого відношення до неї.

Залучення дитини до проведення слідчої (розшукової) дії має відбуватися поступово, спочатку слід дати особі можливість освоїтись з новим місцем і новими людьми. Неприпустимим при спілкуванні з дитиною є занадто строга й офіційна атмосфера, яка може налякати і замкнути в собі дитину. Важливо, що спілкування повинно бути як доступним для розуміння, але не переходити до рівня дитячого чи не серйозного спілкування.

Після встановлення психологічного контакту з дитиною, слід підвищити її мотивацію. Наприклад, підкреслити значення її допомоги для розкриття та розслідування кримінального правопорушення. Побудова робочої стадії допиту повинна бути поетапною, логічною, не допускати поспіху. Питання, які ставляться дитині, повинні бути зрозумілі, лаконічні, а спілкування – у формі діалогу. Власне питання повинні ускладнюватись поступово, за логікою викладу: «від загального – до окремого». Спочатку доцільно з'ясувати коло осіб, які долучалися до звичних дій, обстановку, яку дитина добре запам'ятала, дії, які вона самостійно вчиняла, і лише потім ставити питання про сутність та ознаки вчиненого кримінального правопорушення. При цьому слід спонукати неповнолітню особу до пригадування розвитку подій, встановлення зв'язків між окремими епізодами.

При допиті неповнолітнього необхідно застосовувати такі методи: метод переконання, метод правомірного навіювання (шляхом пропозиції, поради, прохання, застереження, попередження), метод емоційного експерименту (використання психологічного стану з врахуванням критеріїв допустимості), метод прикладу (особистий приклад або наголошення на позитивних якостях інших осіб).

Висновки. Слід підсумувати, що допит неповнолітнього свідка та потерпілого – не лише процесуально, а й тактично та організаційно складна дія, до проведення якої слідчий суддя та інші залучені компетентні учасники повинні ретельно підготуватися. Необхідним є встановлення психологічного контакту із неповнолітнім, що значною мірою вплине на результативність діалогу, котрий повинен мати характер довірливої розмови. Також варто наголосити на ефективності застосування прийомів емоційного впливу, що обумовлено віковими та іншими особливостями розвитку цієї категорії осіб.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині (Прийняті Комітетом Міністрів 17 листопада 2010 р. на 1098-му засіданні заступників міністрів) URL: https://rescentre.org.ua/Uploads/Files/docs/Guidelines_cChild_Friendly_Justice_Ukr.pdf
3. Розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей [Текст] : метод. рек. / [С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, Г. Ю. Нікітіна-Дудікова, А. В. Самодін, А. О. Антошук, В. В. Бурлака, А. А. Новіков]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 64 с. <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/25740>
4. Нікітіна-Дудікова Г. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей [Текст] : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 624 с.
5. Нікітіна-Дудікова Г.Ю., Черноус Ю.М. Міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини, під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 182–190. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.25>

6. Ухвала слідчого судді Волочиського районного суду Хмельницької області від 22 липня 2022 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105364749>

7. Ухвала слідчого судді Автозаводського районного суду м. Кременчука від 03 лютого 2023 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108859189>

8. Ухвала слідчого судді Московського районного суду м. Харкова від 05.02.2021 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94674072>

9. Черноус Ю.М. Тактика допиту дитини в умовах «зеленої кімнати». *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статеві свободи та статеві недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* (Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ, 2020. С. 345–349. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/17278>.

10. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування / К.Б. Левченко, М.В. Євсюкова ; за заг. ред. О.М. Бандурки та К.Б. Левченко. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 24 с. https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/green_room_legislation.pdf

11. Ухвала слідчого судді Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 13 грудня 2021 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101843708>

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.38>

СИСОЛЯТИН В.В.

НАУКОВА ПОЛЕМІКА З ПРИВОДУ ОБСТАВИН, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРНЕТ-БАНКІНГУ

SCIENTIFIC CONTROVERSY ABOUT THE CIRCUMSTANCES TO BE ESTABLISHED IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE USE OF INTERNET BANKING

Метою статті є проведення криміналістичного аналізу обставин, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням інтернет-банкінгу. Наукова стаття присвячена висвітленню окремих аспектів розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням Інтернет-банкінгу. Досліджуються обставини, які підлягають встановленню при розслідуванні визначеної категорії протиправних діянь. Наголошено на тому, що однією зі складових методики розслідування окремих кримінальних правопорушень є обставини, які підлягають встановленню. Даний елемент у своїх роботах опрацьовують майже усі науковці, предметом дослідження у яких є вказана тематика. Зазначено, обставини, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням Інтернет-банкінгу, акумулюють в собі загальні відомості стосовно самого протиправного діяння, а також характеристик його учасників, що служить для побудови конкретних слідчих ситуацій в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії. Визначено перелік обставин, які підлягають встановленню під час розслідування досліджуваної категорії протиправних діянь: 1) обставини, які характеризують вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням Інтернет-банкінгу (відомості про час, місце їх вчинення, відомості про спосіб їх вчинення, напри-

© СИСОЛЯТИН В.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

клад: використання шкідливих програм чи вірусів, заведених до комп'ютерного забезпечення потерпілого та дублювання за допомогою них акаунту на власний гаджет (смартфон, планшет, ноутбук, комп'ютер); 2) обставини, котрі відносяться до характеристики особи правопорушника (їх кількість та наявність розподілу функцій серед них, а також окреслення завдань кожного правопорушника окремо) та особи потерпілого (наявність віктимогенних груп); 3) причинно-наслідкові взаємозв'язки: факт чіткого зв'язку між діями правопорушників та їх результатами; 4) обставини, які обтяжують або пом'якшують покарання, чи взагалі виключають кримінальну відповідальність (наявні умови та підстави для закриття кримінального провадження); 5) вид і розмір шкоди, завданої скоєнням кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням інтернет-банкінгу.

Ключові слова: *кримінальні правопорушення, інтернет-банкінг, кіберзлочинність, обставини, які підлягають встановленню, слідча (розшукова) дія.*

The purpose of the article is to conduct a forensic analysis of the circumstances to be established during the investigation of criminal offenses related to the use of Internet banking. The scientific article is devoted to the coverage of certain aspects of the investigation of criminal offenses related to the use of internet-banking. Circumstances to be established during the investigation of a certain category of illegal acts are being investigated. It is emphasized that one of the components of the methodology of investigation of certain criminal offenses is the circumstances to be established. This element is elaborated in their works by almost all scientists whose subject of research is the specified topic. It is noted that the circumstances to be established during the investigation of criminal offenses related to the use of internet-banking accumulate general information about the illegal act itself, as well as the characteristics of its participants, which serves to build specific investigative situations in criminal proceedings of the studied category. The list of circumstances that must be established during the investigation of the studied category of illegal acts is defined: 1) circumstances that characterize the commission of criminal offenses related to the use of internet-banking (information about the time and place of their commission, information about the method of their commission, for example: the use of malicious programs or viruses introduced into the computer security of the victim and duplicating the account with their help on one's own gadget (smartphone, tablet, laptop, computer); 2) circumstances related to the characteristics of the offender (their number and presence of distribution functions among them, as well as outlining the tasks of each offender separately) and the identity of the victim (the presence of victimogenic groups); 3) cause-and-effect relationships: the fact of a clear connection between the actions of offenders and their results; 4) circumstances that aggravate or mitigate the punishment, or exclude criminal responsibility altogether (existing conditions and grounds for closing criminal proceedings); 5) the type and amount of damage caused by the commission of criminal offenses related to the use of internet-banking.

Key words: *criminal offenses, internet-banking, cybercrime, circumstances to be established, investigative (search) action.*

Постановка проблеми. Однією зі складових методики розслідування окремих кримінальних правопорушень є обставини, які підлягають встановленню. Даний елемент у своїх роботах опрацьовують майже усі науковці, предметом дослідження у яких є вказана тематика. Тому при розгляді розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням Інтернет-банкінгу, ми не могли оминати увагою зазначену складову. Адже вона акумулює в собі загальні відомості стосовно самого протиправного діяння, а також характеристик його учасників, що служить для побудови конкретних слідчих ситуацій в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий доробок у розвиток розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, і обставин, що підлягають встановленню, внесли такі науковці, як Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмичов, Б. С. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтєвський,

Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус та ін. Але в нашому дослідженні конкретизовано обставин, які підлягають встановленню під час розслідування в кримінальних провадженнях визначеної категорії з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції науковців.

Метою статті є проведення криміналістичного аналізу обставин, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням інтернет-банкінгу.

Виклад основного матеріалу. На початку викладення матеріалу приведемо думку Ю. М. Черноус, яка наголошує, що «...для кримінального провадження діяльність щодо встановлення обставин конкретного характеру виражається в: фіксації ходу і результатів проведення слідчих (розшукових) дій і НСРД; виявленні, фіксації, збиранні, дослідженні слідів злочину; веденні систем кримінальної реєстрації та криміналістичних обліків; залученні спеціальних знаць до проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій, НСРД; залученні експертів та проведення судових експертиз та ін.» [8, с. 221].

Окрема група дослідників (М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва) вказує на те, що на відміну від термінологічного апарату кримінального процесу, у науці криміналістиці послуговуються дещо іншим терміном, а саме «обставини, що підлягають встановленню», які відповідно до структури окремих криміналістичних методик, є окремим їх елементом. До обставин, що підлягають встановленню відносяться обставини, що підлягають доказуванню, тобто ті, що становлять предмет доказування, а також проміжні факти й обставини, які необхідно дослідити, але які не входять до предмету доказування, залишаються поза його межами [5, с. 22].

Зокрема, в ст. 91 КПК визначено перелік обставин, які підлягають доказуванню, а саме: «...1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру» [2].

В свою чергу, С. М. Стахівський правильно зауважує те, що «...метою кримінально-процесуального доказування є встановлення об'єктивної істини, а її досягнення можливе лише тоді, коли під час провадження у кримінальній справі з достатньою повнотою і достовірністю будуть встановлені усі факти і обставини, які мають значення для правильного вирішення цієї справи. Сукупність таких фактів і обставин утворюють предмет доказування у кримінальній справі» [6, с. 18].

Доречним вбачаємо позицію К. О. Чаплинського, який поглиблює перспективу опрацювання окремих обставин під час розслідування, а саме: «...виникнення злочинного задуму; відомості про об'єкт посягання, мотив злочину, ставлення особи до злочинних наслідків; способи підготовки та вчинення злочинів, послідовність злочинних дій, а також особливості приховування злочинної діяльності (її характер); час, місце, обстановка та механізм учинення злочинів; відомості про особу злочинця; умови, за яких допитуваний спостерігав будь-які предмети або явища; психологічний та фізичний стан особи в момент сприйняття чи після нього; загальна здібність допитуваного до певного сприйняття, запам'ятовування та відтворення; обставини, що сприяли або перешкоджали учиненню злочинів; способи формування організованої групи та характер злочинної діяльності; виявлення психологічної й функціональної структури групи та розподілу функціональних обов'язків; кількісний склад групи при учиненні кожного епізоду злочинної діяльності, конкретні дії кожного, навички володіння зброєю та прийомами боротьби; виявлення осіб, які не брали безпосередньої участі у вчинених злочинах, але обізнаних про їх підготовку,

вчинення або приховання; наявність корумпованих зв'язків та зв'язків з іншими ОГ; способи протидії розслідуванню та впливу на потерпілих, свідків та членів групи, які дають правдиві показання; наявність в групі конфліктів, протиріч та розбіжностей; способи легалізації отриманих прибутків та відтворення злочинної діяльності; встановлення осіб, які залишилися на волі і продовжують злочинну діяльність або налагоджують зв'язки між членами групи та намагаються створити єдину, вигідну для усіх лінію поведінки та ін.» [7, с. 210].

Зі свого боку, окрема група науковців (Є. Д. Лук'янчиков, С. Ю. Петряєв) визначили наступні обставини, як необхідно доказувати при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій, а саме: «1) час вчинення злочину; 2) місце вчинення злочину; 3) особливості і характеристика об'єкта, де вчинено злочин; 4) особливості побудови і організації експлуатації засобів обчислювальної техніки; 5) спосіб злочинного впливу на інформацію (несанкціоноване копіювання; вилучення разом з носієм; перекручення; знищення); 6) характеристика інформації, що зазнала злочинного впливу; 7) засоби, які використовувались при вчиненні злочину (технічні засоби; програмні засоби, в тому числі, програми-пастки і комп'ютерні віруси; інші засоби); 8) спосіб подолання програмного і апаратного захисту; 9) можливість вчинення злочину ззовні приміщення через мережі телекомунікації та наявність слідів у вигляді протоколів обміну й іншої комп'ютерної інформації; 10) наявність можливості проникнення на місце злочину і відходу від нього через вікно, двері, пролом, сходи, а також способи відходу; 11) наявність на об'єкті, шляхах підходу і відходу слідів злочину і злочинця; 12) знаряддя злочину (використане для проникнення на об'єкт і (або) застосоване для розкриття і демонтажу пристроїв обчислювальної техніки), його частини і сліди (їх характеристика, індивідуальні ознаки, спосіб виготовлення); 13) наявність слідів підготовки до злочину; 14) мотиви злочинця; 15) відомості про особу злочинця; 16) наявність співучасників; 17) ознаки організованої групи; 18) наявність на одязі особи, яка вчинила злочин, слідів і знарядь злочину або його частин; 19) обставини, що сприяли злочину» [3, с. 474–475].

А вже Т. В. Охрімчук говорячи про розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами, вказує на обов'язковість встановлення таких обставин: «...характеристика діяльності громадянина-підприємця або іншого передбаченого ст. 222 КК суб'єкта; достовірність та обгрунтованість документів, які були надані кредитно-фінансовим установам, державним органам або іншим кредиторам з метою отримання кредиту, дотації, субсидії, субвенції, пільг щодо оподаткування; рахунки, на які були переказані від кредитора кошти; характер і зміст нормативних актів, положення яких були порушені при вчиненні злочину; осіб, причетних до вчинення злочину; наявність причинного зв'язку між діями винних осіб та їх наслідками; особливості способу вчинення злочину; визначити характер і розмір збитків, завданих кредитору; розмір несплачених податків, загальний розмір заподіяних матеріальних збитків; майно, грошові кошти, необхідні для відшкодування завданих збитків; чи є в діях осіб ознаки інших злочинів; обставини, що сприяли злочинів» [4, с. 682].

У свою чергу, С. В. Чучко запропонував виділити наступні групи обставини, що підлягають встановленню під час розслідування шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет, зокрема: «...1) обставини, що стосуються події шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет (відомості про час, місце вчинення шахрайства, відомості про спосіб його вчинення, наприклад: розміщення фейкової інформації про продаж товару з подальшим отриманням на платіжну карту суми повної його вартості; розміщення фейкової інформації про продаж товару за умов накладного платежу з подальшим отриманням частини його вартості на платіжну карту (передоплати); створення сайтів магазинів у мережі Інтернет або їх копій, що діють за принципом фірм-одноденок; отримання покупцем товару, щодо якого передбачений накладний платіж, без його оплати тощо); відомості про знаряддя (засоби) злочину; відомості про сліди злочину; відомості про предмет злочинного посягання (його кількості та якісні характеристики); 2) обставини, що стосуються особи потерпілого та злочинця (ознаки суб'єкта злочину: фізична особа, осудність, вік, кваліфікуючі ознаки, які стосуються суб'єкта; кількість злочинців); 3) причинкові обставини: наявність причинного зв'язку між діями винних осіб та їх наслідками; виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину; заходи, яких необхідно вжити для їх усунення тощо; 4) решта обставин (вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; кваліфікуючі ознаки щодо розміру шкоди завданої злочинцем; обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання; обставини, що виключають кримінальну відповідальність, чи є підстава для закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, а також обставини, що виключають факт вчинення підозрюваною особою іншого злочину» [9, с. 96].

Крім того, Є. Д. Лук'яничков і С. Ю. Петряєв зауважують, коли на початковому етапі розслідування протиправних діянь у сфері інформаційних технологій особа, яка їх вчинила, не встановлена, варто дослідити наступні дані: «...1) про злочини даної категорії, вчинені раніше аналогічним способом в даному та інших районах; 2) про осіб, «які проходять» по цих злочинах; 3) про факти антигромадської поведінки (протиправні способи задоволення потреб) серед осіб: з числа родичів і знайомих потерпілого, які працюють або працювали на об'єкті або їх зв'язки; іншіх осіб, які опинилися на місці злочину, в тому числі, й неповнолітніх; 4) про факти, які вказують на невдоволення деяких осіб з числа працюючих на об'єкті, обстановкою, що там склалася (невизнання наукових, професійних або організаторських здібностей; конфлікти на ґрунті особистої неприязні; невдоволення зарплатою, часом відпустки; затримка з просуванням по службі; інші обставини); 5) про збіг або неспівпадання відомостей про вищезгаданих осіб з наявними відомостями про особу злочинця; 6) про місце знаходження особи (осіб), яка виявляла зацікавленість, в момент злочину (причини відсутності за місцем роботи, навчання і вдома). З'ясування даних обставин здійснюється шляхом проведення слідчих (розшукових) дій гласного і негласного характеру» [3, с. 475–476].

Найбільш оптимальною для досліджуваної нами категорії кримінальних проваджень вважаємо систему обставин, яку наводить І. О. Коваленко з розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, а саме: «...1) обставини, котрі характеризують вчинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів (відомості про час, місце вчинення шахрайства, відомості про спосіб його вчинення, наприклад: використання ботів для спаму та потрапляння шкідливих програм до комп'ютерного забезпечення потерпілого; використання реквізитів картки, які викрадені з серверів магазинів електронної торгівлі, платіжних та розрахункових систем, з персональних комп'ютерів користувачів; відомості про сліди протиправного діяння; визначення місця отримання неправомірного доступу та інтеграції до мережі (зсередини чи ззовні) та способи вчинення неправомірного підключення (злам програм захисту даних, маніпуляції з даними, командами та інформацією, використання шахрайських програм, технічних прийомів); засоби, що використовуються при скоєнні правопорушення: це можуть бути як технічні, такі як ЕОТ, смартфони, планшети, модеми, маршрутизатори, так і програмні, такі як VPN, браузері, графічні редактори, програми кодування інформації); 2) обставини, котрі відносяться до характеристики особи злочинця та особи потерпілого (кількість правопорушників – факт розподілу функцій серед шахраїв, завдання кожного з них); 3) причинно-наслідкові зв'язки: наявність певного зв'язку між діями винних осіб та їх результатами; з'ясування причин та умов, які сприяли вчиненню протиправного діяння; 4) обставини, котрі обтяжують, пом'якшують покарання чи взагалі виключають кримінальну відповідальність (чи наявні умови та підстави для закриття кримінального провадження); 5) кваліфікуючі ознаки стосовно розміру шкоди завданої протиправним діянням та обставини, котрі є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності; 6) вид та розмір шкоди, завданої вчиненням шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів» [1, с. 100].

З огляду на вищенаведену систему, визначимо перелік обставин, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням інтернет-банкінгу:

1) обставини, які характеризують вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням інтернет-банкінгу (відомості про час, місце їх вчинення, відомості про спосіб їх вчинення, наприклад: використання шкідливих програм чи вірусів, заведених до комп'ютерного забезпечення потерпілого та дублювання за допомогою них акаунту на власний гаджет (смартфон, планшет, ноутбук, комп'ютер); застосування реквізитів картки, що викрадені з серверів магазинів електронної торгівлі, платіжних і розрахункових систем, з персональних гаджетів користувачів; відомості про віртуальні сліди кримінального правопорушення; визначення місця отримання неправомірного доступу й інтеграції до мережі (зсередини чи ззовні) та способи вчинення неправомірного підключення (зміну програм захисту відомостей, маніпуляції з інформацією, командами та даними, використання шпигунських програм); засоби, що використовуються при вчиненні протиправного діяння (технічні – смартфони, планшети, ноутбуки, модеми, маршрутизатори; програмні – шпигунські програми, VPN, браузері, шкідливі віруси);

2) обставини, котрі відносяться до характеристики особи правопорушника (їх кількість та наявність розподілу функцій серед них, а також окреслення завдань кожного правопорушника окремо) та особи потерпілого (наявність віктимогенних груп);

3) причинно-наслідкові взаємозв'язки: факт чіткого зв'язку між діями правопорушників та їх результатами;

4) обставини, які обтяжують або пом'якшують покарання, чи взагалі виключають кримінальну відповідальність (наявні умови та підстави для закриття кримінального провадження);

5) вид і розмір шкоди, завданої скоєнням кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням інтернет-банкінгу.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що обставини, які підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням інтернет-банкінгу, акумулюють в собі загальні відомості стосовно самого протиправного діяння, а також характеристик його учасників, що служить для побудови конкретних слідчих ситуацій в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії. Визначено перелік обставин, які підлягають встановленню під час розслідування досліджуваної категорії протиправних діянь: 1) обставини, які характеризують вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням інтернет-банкінгу; 2) обставини, котрі відносяться до характеристики особи правопорушника (їх кількість та наявність розподілу функцій серед них, а також окреслення завдань кожного правопорушника окремо) та особи потерпілого (наявність віктимогенних груп); 3) причинно-наслідкові взаємозв'язки: факт чіткого зв'язку між діями правопорушників та їх результатами; 4) обставини, які обтяжують або пом'якшують покарання, чи взагалі виключають кримінальну відповідальність (наявні умови та підстави для закриття кримінального провадження); 5) вид і розмір шкоди, завданої скоєнням кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням інтернет-банкінгу.

Список використаних джерел:

1. Коваленко І.О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 1 (36). С. 98–101.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення – 20.11.2021р.)

3. Лук'янчиков Б.Є., Лук'янчиков Є.Д., Петряев С.Ю. Криміналістика : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. в двох частинах. Ч. II : Криміналістична тактика. Методика розслідування. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського. 2017. 505 с.

4. Охрімчук Т.В. Порушення кримінальної справи та планування розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і право застосовній діяльності* : наук.-практ. конф. (3 квітня 2009р.): тези допов. і повідомл. Київ, Атіка, 2009. С. 680–684.

5. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посібник / за ред. М.А. Погорельського і Д.Б. Сергеевої. Київ : Алерта, 2015. 536 с.

6. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. 272 с.

7. Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.

8. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: наукові засади та напрями реалізації. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 листоп. 2017р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 220–222.

9. Чучко С.В. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні шахрайства, пов'язаного із торгівлею через мережу Інтернет. *Кібербезпека в Україні : правові та організаційні питання* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (26 лист. 2020 р., м. Одеса). Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2020. С. 95–96.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.39>

СКІЧКО І.А.

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**TACTICS OF CONDUCTING INVESTIGATIVE (INQUIRY) ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF COLLABORATION ACTIVITIES**

У статті досліджено тактику проведення основних, на думку авторки, слідчих (розшукових) дій, що використовуються під час здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності в умовах відбиття збройної агресії росії проти територіальної цілісності та незалежності України. Доведено, що Кримінальний процесуальний кодекс України як сукупність кодифікованих норм кримінально-процесуального характеру формують чітку та врегульовану законодавством систему (алгоритм) здійснення досудового розслідування будь-якого виду злочинної діяльності, що визначається Кримінальним кодексом України, як такий. Водночас обґрунтовується позиція про те, що наданий законодавством України слідчому інструментарій є лише формально визначеним переліком, у той час як результативність та дієвість здійснення досудового розслідування залежить від його знань, що в свою чергу наповнюються сформованими напрацюваннями вчених і дослідників, щодо криміналістичних особливостей здійснення досудового розслідування того чи іншого виду злочинної поведінки. Так, авторкою доводиться, що серед кола найбільш результативних слідчих (розшукових) дій, що сприяють ефективному притягненню до кримінальної відповідальності особи-колаборанта є огляд (у тому числі огляд комп'ютерних пристроїв, телефонів і поверхневий), обшук (перш за все у домоволодіннях і квартирних приміщеннях – місцях проживання відповідних підозрюваних осіб) та допит (не лише колаборантів, а й осіб, що були свідками чи безпосередніми учасниками пов'язаних із протиправними діяннями ситуацій і обставин). Важливе місце, на думку авторки також посідає використання спеціальних знань в досудовому розслідуванні відповідної категорії кримінальних правопорушень. Перспектива подальшого дослідження тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування колабораційної діяльності полягає в необхідності проведення соціологічного опитування практичних працівників – слідчих і оперуповноважених, котрі безпосередньо проводять (у тому числі за дорученням) окремі слідчі (розшукові) дії чи беруть участь в них.

Ключові слова: допит, огляд, обшук, колабораціонізм, відповідальність, криміналістика, слідча діяльність.

The article examines the tactics of conducting the main, in the author's opinion, investigative (inquiry) actions used during the pre-trial investigation of collaboration activities in conditions of repulsing Russia's armed aggression against the territorial integrity and independence of Ukraine. It is proved that the Criminal Procedural Code of Ukraine as a set of codified norms of criminal procedure form a clear and regulated by law system (algorithm) of pre-trial investigation of any type of criminal activity, defined by the Criminal Code of Ukraine as such. At the same time, the position is substantiated that the tools provided by the legislation of Ukraine to the investigator are only a formally defined list, while the effectiveness and effectiveness of the pre-trial investigation depends on his knowledge, which in turn is filled with the established developments of scientists and researchers regarding the forensic features of the pre-trial investigation of a particular type of criminal behavior. Thus, the author argues that

among the most effective investigative (inquiry) actions that contribute to the effective prosecution of a collaborator are inspection (including inspection of computer devices, telephones and superficial), search (primarily in households and apartment premises – places of residence of relevant suspects) and interrogation (not only of collaborators, but also of persons who were witnesses or direct participants in unlawful acts situations and circumstances). According to the author, an important place is also occupied by the use of special knowledge in the pre-trial investigation of the relevant category of criminal offenses. The prospect of further research of tactics of investigative (inquiry) actions during the pre-trial investigation of collaboration activities lies in the need to conduct a sociological survey of practitioners – investigators and operatives who directly carry out (including on instructions) individual investigative (inquiry) actions or participate in them.

Key words: *interrogation, inspection, search, collaboration, responsibility, criminalistics, investigative activity.*

Актуальність теми. Сучасна система здійснення досудового розслідування окремих видів кримінальних правопорушень потребує вдосконалення та систематизації, оскільки хоч Кримінальним процесуальним кодексом України й визначається, конкретний перелік слідчих (розшукових) дій, що безпосередньо впливають на досягнення результатів у вигляді притягнення особи до кримінальної відповідальності, окремі питання пов'язані з криміналістичною методикою проведення тих чи інших дій, потребують вдосконалення.

Особливої гостроти та актуальності дане питання потребує в умовах збройної агресії росії проти України, а також спалаху фактів колабораційної діяльності, що в подальшому призвело до потреби закріплення державою низки змін до Кримінального кодексу України, з метою визначення даного діяння як кримінально караного та окреслення цілої низки його форм. Відповідно, чим більше форм вчинення колабораційної діяльності, тим більше форм і методів розкриття даного кримінального правопорушення може бути використано, а в умовах плюралізму й широти кількості слідчих (розшукових) дій визначених Кримінальним процесуальним кодексом України, нової актуальності набуває потреба напрацювання відповідного криміналістико-теоретичного матеріалу.

Так, із огляду на зазначене, нового опрацювання потребує питання доцільності та ефективності використання тих чи інших слідчих (розшукових) дій, що проводяться відповідними суб'єктами під час розслідування фактів колабораційної діяльності. Проте, слід також указати, що неодноразово питання використання окремих слідчих (розшукових) дій у своїх працях піднімали такі дослідники як: В. Бурлака, О. Кобзар, І. Козаченко, В. Малайрова, А. Михайличенко, О. Татаров, Л. Удалова, М. Цуцкіридзе, С. Чернявський, А. Шевчишен, В. Шепітько, О. Юхно та інші. Водночас із урахування нещодавньої криміналізації колабораційної діяльності, критично високого показника зареєстрованих кримінальних правопорушень цього виду, а також триваючих заходів, спрямованих на відбиття збройної агресії росії проти України, дана тематика набуває нового наукового підґрунтя та потребує актуалізації.

Метою статті є надання характеристики тактиці проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування колабораційної діяльності. Це в свою чергу зумовлює необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань, як: 1. Окреслення розуміння ролі та місця слідчих (розшукових) дій, у мажорі здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності; 2. Обґрунтування переліку та криміналістичних форм і методів використання конкретних слідчих (розшукових) дій під час здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності 3. Підведення загально-теоретичних і практикоорієнтованих висновків щодо окресленої проблематики.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності.

Предметом дослідження є тактика проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування колабораційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності є надзвичайно важливим аспектом забезпечення правопорядку в суспільстві та державі, зокрема й в умовах відбиття збройної агресії росії проти України. Саме тому напрацювання ефективних криміналістичних засад здійснення досудового розслідування на зазначеному напрямі є надзвичайно важливим.

Характеризуючи явище колабораційної діяльності, на нашу думку, перш за все необхідно концентруватись на його змістовному наповненні, оскільки саме ті якісні характеристики, що

в нього закладаються й слугують відображенням меж і основних орієнтирів у здійсненні досудового розслідування за вказаною статтею Кримінального кодексу України.

Так наприклад, Б. Кіщак визначає колабораціонізм як свідому співпрацю особи або групи осіб з окупаційною владою з метою здійснення ворожих дій проти власної держави, її народу та інтересів. Це включає в себе надання допомоги окупаційній владі, військову службу на її боці, розвідувальну діяльність, збір та передачу інформації, зраду військових та державних таємниць, співпрацю з органами окупаційної влади в політичній та економічній сферах, участь у пропаганді окупаційної ідеології та інше. Колабораціонізм є злочином проти миру, безпеки та добробуту людства, який підпадає під юрисдикцію міжнародного права та національного законодавства країн, що визнають принципи прав людини та демократії [1]. Відповідно, здійснення колабораційної діяльності це комплексний процес, що безпосередньо впливає на державний суверенітет та зумовлює необхідність проведення значної кількості слідчих (розшукових) дій і прийняття процесуальних рішень, спрямованих на досягнення завдань кримінального провадження.

Науковцями відмічалось, що під час розслідування колабораційної діяльності для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення необхідним є проведення наступних слідчих (розшукових) дій та оперативних заходів: 1) встановлення та проведення допитів свідків, яким можуть бути відомі обставини щодо підтвердження участі осіб у відповідних злочинних об'єднаннях; 2) проведення огляду інформації, яка міститься у відкритій мережі інтернет, зокрема акаунтів у соціальних сторінках осіб, причетних до участі в незаконних злочинних об'єднаннях; 3) проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж; 4) проведення тимчасового доступу до речей і документів; 5) за можливості проведення обшуку за місцем проживання особи з метою отримання доказів щодо її причетності до участі у зазначених вище формуваннях, а саме: виявлення та вилучення зброї; комп'ютерної техніки та мобільних пристроїв, на яких може міститися інформація щодо підтвердження зв'язків такої особи з представниками таких формувань. При цьому, слід зазначити, що через окупацію частини регіонів України у слідчих органів може бути відсутня фізична можливість проведення обшуку за місцем проживання тих чи інших осіб [2, с. 63–64]. Зазначений алгоритм і перелік обставин і фактів, що пропонується задокументувати першочергово зумовлюють потребу в додатковому опрацюванні основних теоретико-правових і прикладних аспектів, пов'язаних із здійсненням досудового розслідування кримінального правопорушення такого типу та виду, що впливає на державний суверенітет, деструктивно впливаючи прямо із соціуму.

Т. Вайда зазначає, що документування та розслідування вищезазначених видів колабораційної діяльності передбачає застосування українськими слідчими наступних методів: 1) фіксація та систематизація доступних фактів (дій, діяльності) підозрюваних осіб у ЗМІ, в тому числі в інтернет-ресурсах, на місцевому телебаченні тощо; 2) аудіо-, фото- та відеосвідчення очевидців (постраждалих) з числа місцевих жителів окупованої території; 3) аналіз ЗМІ країни-терориста щодо висвітлення стану справ на окупованих територіях; 4) оригінали/копії розпорядчих документів місцевих «керівників» населеного пункту, письмові заяви, відомості оплати праці та ін. [3, с. 16]. Відповідно, такі форми та методи вчинення відповідного виду злочинної діяльності зумовлюють потребу в використанні певного слідчого інструментарію, що є досить розповсюдженим у розслідуваннях за іншими видами злочинів, проте з урахуванням об'єкта та суб'єкта вчинення формат їх проведення може варіюватись та суттєво змінитись.

Так, наприклад, як указує В. Шепітько в своїх працях, що згодом знайшло підтвердження в напрацюваннях Г. Тетерятник, відповідно до Кримінального процесуального кодексу України огляд проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення. У кожному випадку проведення огляду місця події повинна оцінюватися його доцільність та своєчасність, з урахуванням усіх обставин кримінального правопорушення, кримінального провадження, умов на час проведення огляду. Принципами огляду місця події також є: 1) своєчасність (невідкладність); 2) об'єктивність і повнота; 3) активність; 4) методичність (планомірність, послідовність); 5) застосування науково-технічних засобів; 6) єдине керівництво [4, с. 277–278; 5]. Відповідно, проведення огляду в досудовому розслідуванні колабораційної діяльності є важливим у той момент, коли особу-колабораціоніста було затримано на місці вчинення правопорушення, задокументовано та потребує огляду зовнішня обстановка вчинення нею тієї чи іншої, підпадаючої під структуру складу кримінального правопорушення діяльності.

Крім цього, слід звернути увагу, що обшук, є більш серйозною та результативною слідчою (розшуковою) дією, що безпосередньо використовується в провадженні щодо колабораціоністів, з метою виявлення та вилучення об'єктів і знарядь злочинної діяльності. При цьому слід

погодитись із позицією В. Фаринника та О. Татарова, які стверджують, що до заходів процесуального примусу не повинні включатися слідчі (розшукові) дії, (насамперед обшук, отримання зразків для експертизи, огляд, освідування), оскільки вони є засобами доказування [6]. При цьому, раптовість та критична потреба проведення обшуку в досудовому розслідуванні за фактом колабораційної діяльності є неминучою, а доказова інформація, що може бути здобута за місцем мешкання колабораціоніста – є унікальною та формуватиме всю конструкцію обвинувачення.

Разом із тим, слід зосередитись на допиті, що є найбільш розповсюдженою слідчою (розшуковою) дією, та використовується як основне джерело доказової інформації особистісного пошкодження. З урахуванням специфіки про те, що вчинення колабораційної діяльності переважно пов'язується з публічністю, важливим є проведення допитів усіх ймовірних очевидців даної соціальної активності.

Допити встановлених свідків, що здійснюються в умовах воєнного стану, необхідно проводити із фіксуванням за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації, як передбачає ч. 11 ст. 615 КПК України, оскільки лише у такому випадку вони можуть бути використані як докази в суді. Хоча особисто вважаю, що наведена вимога КПК України не зовсім узгоджується із порядком допиту свідка та використання його показань, що регламентуються іншими положеннями КПК України, які не вимагають обов'язкової відеофіксації, а також враховуючи специфіку безпосереднього дослідження доказів у суді під час судового розгляду [7].

Висновки. У статті досліджено тактику проведення основних, на думку авторки, слідчих (розшукових) дій, що використовуються під час здійснення досудового розслідування колабораційної діяльності в умовах відбиття збройної агресії росії проти територіальної цілісності та незалежності України.

Доведено, що Кримінальний процесуальний кодекс України як сукупність кодифікованих норм кримінально-процесуального характеру формують чітку та врегульовану законодавством систему (алгоритм) здійснення досудового розслідування будь-якого виду злочинної діяльності, що визначається Кримінальним кодексом України, як такий.

Водночас обґрунтовується позиція про те, що наданий законодавством України слідчому інструментарій є лише формально визначеним переліком, у той час як результативність та дієвість здійснення досудового розслідування залежить від його знань, що в свою чергу наповнюються сформованими напрацюваннями вчених і дослідників, щодо криміналістичних особливостей здійснення досудового розслідування того чи іншого виду злочинної поведінки.

Так, авторкою доводиться, що серед кола найбільш результативних слідчих (розшукових) дій, що сприяють ефективному притягненню до кримінальної відповідальності особи-колабораціоніста є огляд (у тому числі огляд комп'ютерних пристроїв, телефонів і поверхневий), обшук (перш за все у домоволодіннях і квартирних приміщеннях – місцях проживання відповідних підозрюваних осіб) та допит (не лише колаборантів, а й осіб, що були свідками чи безпосередніми учасниками пов'язаних із протиправними діяннями ситуацій і обставин). Важливе місце, на думку авторки також посідає використання спеціальних знань в досудовому розслідуванні відповідної категорії кримінальних правопорушень.

Перспектива подальшого дослідження тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування колабораційної діяльності полягає в необхідності проведення соціологічного опитування практичних працівників – слідчих і оперуповноважених, котрі безпосередньо проводять (у тому числі за дорученням) окремі слідчі (розшукові) дії чи беруть участь в них.

Список використаних джерел:

1. Кішак, Б. І. (2023). Features of proving crimes related to collaborative activities. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, (37), 56–61. Retrieved from <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/779>

2. Мальгіна А.С. Використання методики розслідування участі у терористичній групі чи терористичній організації під час розслідування колабораційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 21 липня 2022 року). Одеса, 2022. С. 61–65.

3. Вайда Т.С. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття, документування та кримінальна відповідальність за протиправні дії/діяльність. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 21 липня 2022 року). Одеса, 2022. С. 13–17.

4. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Криміналістика : підруч. 5-те вид., переробл. та доповн. К. : Ін Юре, 2016. 640 с.

5. Тетерятник Г.К. Проведення огляду місця події в умовах надзвичайних правових режимів. *Право і суспільство*. № 3/2022. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.36>.

6. Фаринник В. І., Татаров О. Ю. Удосконалення процесуального порядку проведення обшуку. *Наука і правоохорона*. 2014. № 4. С. 234–240.

7. Проблеми доказування злочинів про колабораційну діяльність: аналіз прокурора Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/problemy-dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiynu-diialnist-analiz-prokurora-ofisu-heneralnoho-prokurora/>

УДК 343.359

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.40>

ХИЖНЯК Є.С.

ФОРМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД ТА СТАН РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

FORMS OF INVESTIGATIVE ACTIVITY: A MODERN VIEW AND STATE OF DEVELOPMENT IN UKRAINE

Всебічний аналіз праць учених свідчить про те, що проблематика оперативно-розшукових форм в їхніх роботах розглядалася переважно фрагментарно або вузькопрофільно. Дослідження теоретичних, правових, організаційних та тактичних проблем застосування форм оперативно-розшукової діяльності підрозділами кримінальної поліції у протидії кримінальній протиправності торкалися лише їх окремих структурних складових. Сьогодні залишаються ще недостатньо вивченими і дослідженими сучасні проблеми розвитку форм оперативно-розшукової діяльності, серед яких: зміст, задачі, ознаки та класифікація форм оперативно-розшукової діяльності взагалі та кожної з них окремо. Не отримали належного розвитку і сучасні напрями дослідження проблем організації і тактики застосування оперативно-розшукових форм.

Невирішеність та недостатня розробленість форм оперативно-розшукової діяльності на концептуально-теоретичному рівні, наявність неузгодженості та відсутності комплексного вивчення правових проблем, що виражається у невідповідності законодавства щодо застосування форм оперативно-розшукової діяльності у протидії кримінальній протиправності, відсутність єдиної погодженої наукової позиції щодо інтерпретації змісту, задач та класифікації форм оперативно-розшукової діяльності дають усі підстави дійти висновку про нагальну потребу ґрунтовного комплексного їх наукового дослідження. Це дасть змогу отримати низку фундаментальних результатів щодо напрямів удосконалення законодавства України про оперативно-розшукову діяльність у частині, що стосується застосування її форм; понятійно-категорійного апарату стосовно наукового пізнання форм оперативно-розшукової діяльності; підвищення ефективності організації і тактики протидії кримінальній протиправності підрозділами кримінальної поліції в рамках різних форм оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: *форми, оперативно-розшукова діяльність, кримінальна протиправність.*

A comprehensive analysis of the works of scientists shows that the problems of operative-search forms in their works were considered mainly in a fragmentary or narrow-profile manner. The study of theoretical, legal, organizational and tactical problems of the application of forms of operational and investigative activity by units of the criminal police in combating criminal illegality touched only on their individual structural components. Today, modern problems of the development of forms of investigative activity remain insufficiently studied and researched, including: content, tasks, signs and classification of forms of operative investigative activity in general and each of them separately. Modern areas of research on problems of organization and tactics of application of operational and investigative forms have not received proper development.

Unresolved and insufficient development of the forms of operational-investigative activity at the conceptual and theoretical level, the presence of inconsistency and the lack of a comprehensive study of legal problems, which is expressed in the inconsistency of the legislation regarding the application of forms of operational-investigative activity in combating criminal illegality, the absence of a single agreed scientific position on the interpretation of the content, tasks and classifications of forms of operative-investigative activity give every reason to come to a conclusion about the urgent need for a thorough comprehensive scientific study of them. This will make it possible to obtain a number of fundamental results regarding: areas of improvement of the legislation of Ukraine on operative investigative activity in the part related to the application of its forms; conceptual and categorical apparatus in relation to the scientific knowledge of the forms of operative and investigative activity; increasing the effectiveness of the organization and tactics of combating criminal illegality by criminal police units within the framework of various forms of operative and investigative activity.

Key words: *forms, investigative activity, criminal illegality.*

Постановка проблеми. Проблема поширення кримінальної протиправності, збільшення кількості вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, зокрема умисних вбивств, зростання впливу організованої та транснаціональної злочинності, розповсюдження зброї та наркотичних речовин були раніше й залишаються дотепер досить актуальними для українського суспільства та потребують негайного реагування з боку правоохоронних органів. Насамперед необхідно усвідомлювати, що процес розбудови суверенної держави неможливий без ефективної роботи її правоохоронних органів, без відповідних дієвих правових інститутів, без використання усіх наявних можливостей [1, с. 11], а також сучасних організаційно-тактичних форм оперативно-розшукової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії оперативно-розшукової діяльності дотепер тривають дискусії стосовно чіткого розмежування форм оперативно-розшукової діяльності. Так, зазначене питання вивчалось у роботах А.І. Алексєєва, В.Г. Боброва, Б.Є. Богданова, О.М. Бандурки, А.С. Вандишева, О.Ф. Волинського, Д.В. Гребельського, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, А.В. Іщенко, В.П. Захарова, О.Г. Лекаря, Є.Д. Лук'янчикова, А.О. Михайличенка, Д.Й. Никифорчука, Ю.Ю. Орлова, А.Ф. Осіпова, В.Г. Самойлова, М.В. Стащак, Г.К. Снілова, М.А. Погорєцького, В.Д. Пчолкіна, В.В. Шендрика, О.О. Юхна та ін.

Однак більшість напрацювань учених і практиків, пов'язаних з диференціацією форм оперативно-розшукової діяльності, після оновлення кримінального процесуального й оперативно-розшукового законодавства потребують перегляду та переосмислення з огляду на сучасні реалії. Зважаючи на це, запропонована стаття певною мірою спрямована на аналіз та подальше удосконалення теоретико-прикладних аспектів диференціації форм оперативно-розшукової діяльності.

Мета статті – визначити форми оперативно-розшукової діяльності відповідно до реалій сьогодення, вимог практики, а також змін у законодавстві.

Виклад основного матеріалу. За багаторічне дослідження форм ОРД та загалом категорійного апарату теорії оперативно-розшукової діяльності науковцями пропонувалися різні погляди щодо класифікації форм ОРД [2]. Одним з перших, А.Ф. Осіповим, у своєму дослідженні було зазначено, що однією із основних форм оперативно-розшукової діяльності є виявлення осіб, які представляють оперативний інтерес для органів охорони громадського порядку [3, с. 141–144]. У цей же період Д.В. Гребельським, до основних форм оперативно-розшукової діяльності віднесено: виявлення осіб, які представляють оперативний інтерес, та агентурна розробка [3]. Також,

у 1973 р. А.І. Алексєєв і Г.К. Синілов обґрунтовують, що оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними апаратами органів внутрішніх справ і при проведенні профілактичної роботи в різних формах [4].

У 1976 році О.Г. Лекарь, О.Ф. Волинський, Д.В. Гребельський, В.Г. Самойлов висунули тезу, що оперативну розробку можна назвати окремою формою ОРД [5, с. 32]. А.С. Вандишев довів, що оперативний пошук є самостійною формою оперативно-розшукової діяльності [6, с. 35].

В подальшому, Б.С. Богданов у 1982 р. одним із перших сформулював визначення поняття оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства [7].

Узагальнюючи різні погляди науковців, можна дійти висновку, що найчастіше оперативно-розшукова діяльність розглядалась ними у трьох основних організаційно-тактичних формах: 1) виявлення первинних даних: осіб, предметів і подій (фактів), що становлять оперативний інтерес (оперативний пошук); 2) оперативно-розшукова профілактика; 3) оперативна розробка.

Таким чином формується «класична» трьохкомпонентна структура форм оперативно-розшукової діяльності, яка на протязі довгого часу буде панівною. При цьому автори звертають увагу, що кожна форма має самостійний характер і відрізняється від інших специфічними рисами.

Про те, виникали і різні альтернативні думки, як наприклад, Я.Ю. Кондратьєвим, були запропоновані такі форми ОРД:

- пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачено КК України;

- здійснення оперативних дій, заходів, операцій за допомогою сил, засобів і методів з метою правозастосовчої діяльності, тобто викриття і припинення діянь окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена КК України;

- оперативна розробка – основною її метою є запобігання вчиненню злочину та розкриття вчиненого неочевидного злочину, виявлення латентного злочину, а також забезпечення затримання різних категорій осіб, які перебувають у розшуку [8, с. 236].

При подальшому розвитку теорії ОРД змінювались і думки щодо змісту форм ОРД та їх компонентів. Так, наприклад, О.В. Сав'юк виокремлює вже чотири форми ОРД: 1) оперативний пошук; 2) оперативна перевірка; 3) оперативна профілактика; 4) оперативний супровід досудового розслідування [9, с. 41].

Згодом форми ОРД було вдосконалено Р.А. Халілевім, який до них відносить: 1) оперативний пошук; 2) оперативно-розшукове попередження; 3) оперативна розробка; 4) оперативно-розшукове забезпечення процесу кримінального провадження [10, с. 209].

Г.К. Синілов [11, с. 418] говорить про те, що оперативно-розшуковий діяльність складається з початкового етапу пошуку первинної оперативно-розшукової інформації (пошукового етапу), трьох основних взаємопов'язаних і одночасно достатньо самостійних стадій (оперативної перевірки та оперативної розробки), а також так званої дискретної (переривчастої) стадії – розшуку осіб. І таким чином говорить вже про п'ять компонентів.

Ю.Ю. Орлов, в свою чергу, виокремлює вже шість форм ОРД: 1) оперативно-розшукова профілактика; 2) виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес (оперативний пошук); 3) оперативна розробка; 4) розшук; 5) оперативно-розшукове супроводження кримінальних справ; 6) адміністративна оперативно-перевірочна робота оперативних підрозділів [12, с. 4–6; 8; 12–13].

Останнім часом у багатьох роботах можна зустріти чотирьохвидову класифікацію форм ОРД, яка складається з оперативного пошуку, оперативної профілактики, оперативної розробки за ОРС, оперативно-розшукового забезпечення (супроводження) кримінального судочинства [8; 13; 14; 15; 16; 17]. Проте, одночасно з набранням чинності КПК України, вступив в силу Закон України № 4652-VI від 13.04.2012 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» [18], яким було уведено зміни до низки законів, зокрема, до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [19]. Як наслідок, запроваджені новачі призвели до зміни традиційної концепції інституту оперативно-розшукової діяльності, системи оперативних підрозділів, їх ролі та місця при проведенні негласного розслідування, можливості та припустимості проведення оперативно-розшукових заходів та ін.

В свою чергу, відомче законодавство, відповідно до п. 13 розділу I Інструкції про організацію оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи оперативними підрозділами Національної поліції України, затвердженої наказом НП України від 05 травня 2016 року № 07, у якості форм ОРД визначає такі: 1) оперативна розробка за оперативно-розшуковою справою; 2) організація негласної роботи; 3) ведення профілактичних, криміналістичних та оперативних обліків; 4) оперативна профілактика [20].

З цього приводу висловив свою думку і М.В. Стащак, зазначивши, що організація негласної роботи є одним із невід'ємних складових елементів алгоритму оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації як форми ОРД. Крім того, ця діяльність не володіє ознаками, необхідними для віднесення до форм здійснення ОРД, а сама частково відображає властивості форми оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації (наприклад: наявність специфічних оперативно-розшукових сил, засобів і заходів, які використовуються в межах певних форм ОРД; наявність специфічних завдань, які вирішуються оперативними підрозділами в межах кожної форми ОРД). Учений сформулював власне визначення поняття форми оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції – як сукупність дій організаційно-тактичного характеру, послідовність, порядок, способи, обсяг та види застосування яких визначаються уповноваженою особою в залежності від завдань певної оперативно-розшукової форми та запропонував класифікацію форм ОРД у такому вигляді: оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації; оперативно-розшукова превенція; оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження [21, с. 80].

Крім того, М.В. Стащаком було проаналізовано співвідношення понять «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження» та «оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження». Ці два поняття вживаються як у науковій літературі, так і на практиці. Вчений констатував, що поняття «оперативно-розшукове забезпечення» ширше за змістовною стороною та функціональним визначенням, ніж поняття «оперативно-розшукове супроводження». Ми погоджуємось з думкою М.В. Стащака, що під цим поняттям слід розуміти одну з організаційно-тактичних форм оперативно-розшукової діяльності, основним призначенням якої є забезпечення ефективного, повного й об'єктивного виконання завдань кримінального провадження, відшкодування матеріальних збитків, завданих підготовкою чи вчиненням кримінального правопорушення, за допомогою нормативно дозволених оперативно-розшукових можливостей [22, с. 117–121; 23 с. 125–133].

Таким чином, сучасна теорія ОРД виділяє такі форми діяльності оперативних підрозділів: оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації; оперативно-розшукову превенцію; оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження [23, с. 131]. Погоджуємося з наданою класифікацією та запропонуємо визначення кожної із зазначених форм ОРД.

На нашу думку, оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації, що проводиться підрозділами кримінальної поліції, – це організаційно-тактична форма оперативно-розшукової діяльності, в рамках якої за допомогою використання нормативно дозволених заходів оперативного (ініціативного) пошуку, оперативно-розшукових сил та засобів відбуваються пошук і використання даних про підготовку та вчинення протиправних кримінально караних діянь окремими особами або групами осіб, а також про об'єкти, які становлять оперативний інтерес, та пов'язані із ними події та факти [24, с. 25].

Другу форму ОРД (оперативно-розшукову превенцію) можна визначити, як – організаційно-тактичну форму оперативно-розшукової діяльності, що здійснюється у процесі оперативно-розшукового прогнозування та профілактики кримінальної протиправності за допомогою використання дозволених національним законодавством оперативно-розшукових можливостей (заходів, засобів та сил) [25, с. 385]. Також О.О. Юхно зазначає, що превентивні заходи оперативного характеру передбачають збір і систематизацію інформації про кримінальні правопорушення, що задумуються і готуються, про поведінку конкретних осіб, про причини конкретних кримінальних правопорушень, що вимагають профілактичного втручання [27, с. 218–222].

На підтвердження цього наведемо також думку О.В. Горбачова, який стверджує, що «оперативно-розшукова превенція як форма ОРД – це сукупність правових норм, які здійснюють оперативні працівники в поєднанні з комплексом гласних і негласних ОРЗ, які охоплюють цілісну систему контролю за оперативною ситуацією з метою запобігання виникненню умов, що сприяють їх учиненню, а також виявлення осіб, від яких слід очікувати вчинення злочинів, та здійснення на них превентивного впливу для недопущення вчинення ними задуманих злочинів або тих, що готуються, та припинення таких, що розпочалися» [28, с. 179–181].

Третя форма ОРД – оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження. З метою уникнення термінологічної невизначеності та введення поняття оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження в науково-практичний обіг, М.В. Стащак пропонує закріпити визначення цього поняття в нормативно-правових актах, зокрема в КПК України та відомчих документах. Під оперативно-розшуковим забезпеченням кримінального провадження він розуміє одну з організаційно-тактичних форм оперативно-розшукової діяльності, основним

призначенням якої є забезпечення ефективного, повного й об'єктивного виконання завдань кримінального провадження, відшкодування матеріальних збитків, завданих підготовкою чи вчиненням злочину, за допомогою нормативно дозволених оперативно-розшукових можливостей [22, с. 121]. З чим ми також погоджуємось.

Висновки. Таким чином, виходячи з аналізу наукових поглядів учених, практичної діяльності кримінальної поліції та емпіричного матеріалу, можемо зробити умовивід про те, що сьогодні форми оперативно-розшукової діяльності можна диференціювати таким чином:

- оперативний пошук первинної оперативно-розшукової інформації;
- оперативно-розшукова превенція;
- оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження.

Вказану структуру ми будемо використовувати під час подальшого дослідження концептуальних засад оперативно-розшукової протидії умисним вбивствам підрозділами кримінальної поліції.

Список використаних джерел:

1. Основи оперативно-розшукової діяльності : навч. посіб. / [О. Ю. Анциферов, М.В. Стащак, В. В. Шендрик та ін.] ; за ред. С. М. Гусарова. Харків : ХНУВС, 2015. 312 с.
2. Хараберюш О. І., Шинкаренко І. Р., Хараберюш І. Ф. Нелегальна міграція: проблеми координації протидії : монографія / під заг. наук. ред. проф. І. Р. Шинкаренка. Донецьк : НД та РВВ ДЮІ, 2009. 336 с.
3. Білецький В. О. Оперативно-розшукова діяльність як наукова категорія та вид діяльності правоохоронних органів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 14. С. 141–144.
4. Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності: матеріали кругл. столу, присвяченого Дню науки (м. Дніпро, 22 трав. 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. 146 с.
5. Лекарь А. Г., Волынский А. Ф., Гребельский Д. В., Самойлов В. Г. Методологические проблемы теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. *Труды КВШ МВД СССР*. Киев, 1976. № 8с. Актуальные проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. С. 3–34.
6. Вандышев А. С. Методологические и организационно-тактические проблемы оперативного поиска. *Труды КВШ МВД СССР*. Киев, 1976. № 8с. С. 35–48.
7. Подобний О. О. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження про корисливо-насильницьку організовану злочинну діяльність. *Форум права*. 2013. № 4. С. 300–305. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index
8. Кондратьев Я. Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 444 с.
9. Сав'юк О. В. Використання оперативно розшукових засобів і методів у протидії терористичним актам. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 1, ч. 2. С. 41–48.
10. Халілев Р. А. Протидія злочинності на ґрунті етно-конфесійних суперечностей оперативно-розшуковими засобами: регіональний аспект : монографія. Сімферополь : Розвиток, 2010. 444 с.
11. Основи оперативно-розшукової діяльності в Україні : посібник / [В. В. Аброськін, С. В. Албул, С. О. Єгоров, та ін.] ; за заг. ред. В. В. Аброськіна. Одеса : Вид. Букаєв Вадим Вікторович, 2020. 198 с.
12. Орлов Ю. Ю. Розвиток форм оперативно розшукової діяльності на сучасному етапі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 1 (28). С. 3–18.
13. Обшалов С. В. Організаційні і тактичні основи оперативно-розшукової протидії злочинам у кримінальному судочинстві : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 368 с.
14. Особистий пошук : теоретико-правові та організаційно-тактичні основи : монографія / кол. авт. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. В. Т. Білоуса. Київ : Академія ДПСУ, 2006. 215 с.
15. Перепелица М. М., Шинкаренко И. Р. Оперативно-розыскное сопровождение уголовного судопроизводства и судебного разбирательства. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ*. 1998. Вип. 3. С. 30–46.
16. Рудік В. М. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства у справах про корисливо-насильницькі злочини : дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04. Дніпропетровськ, 2006. 338 с.

17. Стащак М. В. Організаційно-правові засади оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2008. Спец. вип. № 1, ч. 1. С. 143–151.

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4652-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4652-17#Text>

19. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

20. Про затвердження Інструкції про організацію оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи оперативними підрозділами Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 05 трав. 2017 р. № 07. Київ : МВС України, 2017. 162 с. Інв. №. 2243 т. Таємно.

21. Стащак М. В. Оперативно-розшукові форми протидії злочинності : монографія. Харків : ХНУВС. 2016. 420 с.

22. Стащак М. В. Співвідношення понять «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження» та «оперативно-розшукове супроводження кримінального провадження». *Право і безпека*. 2013. № 4 (51). С. 117–123.

23. Стащак М. В. Диференціація форм оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3. С. 125–133.

24. Стащак М. В. Форми оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції у протидії злочинності : концептуальні засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 40 с.

25. Стащак М. В., Шендрик В. В. Теоретичні підходи до визначення поняття «оперативно-розшукова превенція злочинності підрозділами кримінальної поліції». *Форум права*. 2017. № 5. С. 382–388. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_5_60.pdf

26. Юхно О. О. Запобігання, розкриття і розслідування органами внутрішніх справ вбивств та звалтувань : практ. посіб. Одеса : ОДУВС, 2009. 365 с.

27. Горбачов О. В. Місце оперативно-розшукової превенції як загальної форми оперативно-розшукової діяльності. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 01 груд. 2017 р.) / ХНУВС. Харків, 2017. С. 179–181.

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.41>

БОСА І.В.

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ
АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ****ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF ADVOCACY
IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF REFORMATION PROCESSES
INTO ACCOUNT FOREIGN EXPERIENCE**

Статтю присвячено дослідженню зарубіжного досвіду організації та особливостей функціонування адвокатури, на прикладі ряду країн Європейського Союзу, та формуванню перспективних напрямів реформування інституту адвокатури України.

З метою реалізації поставленого завдання проаналізовано публікації науковців-адміністративістів, які здійснювали дослідження окресленої проблематики та нормативно-правові акти, якими в досліджуваних країнах регулюються питання функціонування інституту адвокатури, та судової практики. Проводиться порівняльний аналіз деяких складових елементів діяльності адвокатів в досліджуваних країнах та Україні.

Вказано, що інститут адвокатури в Україні має важливе значення та відіграє все більш значиму роль у сфері правозахисту.

Констатовано, стан ефективності захисту прав та інтересів особи безпосередньо залежить від ступеня нормативного врегулювання діяльності адвокатури, дієвого процесуального права, відсутності протидії з боку органів держави у питаннях реалізації принципів діяльності адвокатури та забезпечення повного їх дотримання. Підвищити рівність такої ефективності правозахисту мають отримані результати досліджень у сфері організації та функціонування адвокатури зарубіжних країн, з подальшою їх інтеграцією до національного законодавства.

Встановлено, що адвокатура України функціонує як інститут недержавної професійної правової допомоги, діяльність якого направлена на охорону і захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів особи. За роки незалежності було проведено ряд реформ направлених на організацію та безпосередньо діяльність адвокатів, органів адвокатського самоврядування, забезпечення дотримання гарантій адвокатської діяльності. Проте, аналіз зарубіжного досвіду та правової бази показують, що функціонування адвокатури в Україні потребує подальшого вдосконалення і приведення у відповідність до вимог і рівня європейської спільноти, враховуючи прагнення України набути статус повноправного члена Європейського Союзу.

Пропонується, запровадження в Україні обов'язкового страхування адвокатами ризиків і збитків, завданих їх діями в ході виконання своїх професійних обов'язків та визнати заборону для адвоката здійснювати будь-які інші види діяльності на платній основі, окрім викладацької.

Ключові слова: адвокатура, гарантії адвокатської діяльності, інститут адвокатури, захист особи, механізм реалізації, правоохорона, зарубіжний досвід.

The article is devoted to the study of foreign experience of the organization and peculiarities of the functioning of the bar, using the example of a number of countries of the European Union, and the formation of promising directions for the reform of the bar institute of Ukraine.

In order to implement the task, the publications of administrative scientists who carried out research on the outlined issues and legal acts regulating the functioning of the advocacy institute and judicial practice in the studied countries were analyzed. A comparative analysis of some constituent elements of the activity of lawyers in the studied countries and Ukraine is carried out.

It is indicated that the Institute of Advocacy in Ukraine is important and plays an increasingly significant role in the field of human rights protection.

It was found that the state of effectiveness of protection of the rights and interests of a person directly depends on the degree of regulatory regulation of the activity of the bar, effective procedural law, lack of opposition from the state authorities in matters of implementation of the principles of the bar and ensuring their full compliance. The results of research in the field of organization and functioning of the bar of foreign countries, with their subsequent integration into national legislation, should increase the equality of such effectiveness of human rights protection.

It has been established that the Bar of Ukraine functions as an institute of non-state professional legal aid, the activity of which is aimed at the protection and protection of violated, unrecognized or disputed rights, freedoms and interests of the individual. During the years of independence, a number of reforms were carried out aimed at the organization and direct activity of lawyers, the bodies of lawyers' self-governance, ensuring compliance with the guarantees of lawyer's activity. However, the analysis of foreign experience and the legal framework show that the functioning of the bar in Ukraine needs further improvement and bringing it into line with the requirements and level of the European community, taking into account Ukraine's desire to acquire the status of a full member of the European Union.

It is proposed to introduce in Ukraine mandatory insurance for lawyers of risks and losses caused by their actions in the course of performing their professional duties and to recognize the prohibition of lawyers to carry out any other types of activities on a paid basis, except for teaching.

Key words: *advocacy, guarantees of advocacy, institute of advocacy, personal protection, implementation mechanism, law enforcement, foreign experience.*

Постановка проблеми. Європейська спільнота вже тривалий час розвиває напрямок зростання рівня правової культури в суспільстві, основоположним правилом якої виступає процедура надання правової допомоги учасникам суспільних відносин професійним адвокатом. З огляду на це – адвокатура виступає одним з найважливіших правових інститутів, що мають місце та зазнають ефективного регулюючого впливу в правових, соціально орієнтованих державах, та забезпечує охорону і захист прав, свобод та інтересів учасників суспільних відносин.

Являючись важливим елементом правового суспільства, інститут адвокатури в Україні має важливе значення та відіграє все більш значиму роль у сфері правозахисту. Враховуючи обраний шлях євроінтеграції, владні структури держави та громадськість, мають вживати реформацийних заходів, направлених на виведення адвокатури на новий рівень функціонування. В цьому на допомогу Україні має прийти передовий, перевірений практикою реалізації, досвід інших держав, які виступають партнерами нашої країни на міжнародній арені, з метою його подальшої інтеграції в національне законодавство та юридичну практику.

Це, в свою чергу, посилює актуальність питання щодо вивчення і належного аналізу зарубіжного досвіду організації і функціонування інституту адвокатури в цілому.

Досліджуваний інститут функціонує і в Україні, згідно норми чинного законодавства Адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому Законом [1].

Стан дослідження проблеми. Аналізу теоретичних питань організації і практичної значущості функціонування адвокатури України свої роботи присвятили ряд науковців, серед яких можна виділити праці таких авторів: Н. Аніщук, Н. Бакаянова, Т. Варфоломеева, Т. Вільчик, А. Гаврилова,

І. Гловацький М. Завальний, Ю. Загуменна, О. Коваль, Е. Наджафлі, В. Нікітенко, О. Петришин, М. Погорецький, Д. Сахун, О. Д. Святоцький, І. Семенюк, Л. Ткачук, Є. Шкребець та ін.

Проте, недостатньо уваги приділено питанню порівняльної характеристики досвіду організації та діяльності адвокатури зарубіжних країн з адвокатурою України та адаптації цього досвіду в Україні.

Мета статті полягає визначення сутності та особливостей засад діяльності адвокатури зарубіжних країн, на прикладі ряду країн Європейського Союзу, та формування перспективних напрямів реформування інституту адвокатури України.

Виклад основного матеріалу. Безпосередній вагомий вплив на стан правової захищеності і охорони прав та інтересів особи відіграє те, наскільки інституції держави або недержавні утворення здатні оперативно реагувати на факти посягань та ефективно усувати не тільки наслідки таких порушень а і аспекти, що стали причиною порушень охоронюваних прав, свобод та інтересів учасників суспільних правовідносин. Стан ефективності захисту прав та інтересів особи безпосередньо залежить від ступеня нормативного врегулювання діяльності адвокатури, дієвого процесуального права, відсутності протидії з боку органів держави у питаннях реалізації принципів діяльності адвокатури та забезпечення повного їх дотримання. Підвищити рівність такої ефективності правозахисту мають отримані результати досліджень у сфері організації та функціонування адвокатури зарубіжних країн, з подальшою їх інтеграцією до національного законодавства.

На думку М. Завального, адвокатура виступає складовим елементом системи суб'єктів, які виконують правоохоронну діяльність. Саме адвокатура покликана забезпечити права й свободи людини в правоохоронній діяльності шляхом надання кваліфікованої юридичної допомоги. Адвокатура певною мірою виконує роль важеля між різними гілками влади, виступаючи своєрідним, так би мовити «буфером», який збалансовує правозахисні інтереси громадянського суспільства з потребами й можливостями держави. Хоча адвокатура й не належить до жодної з гілок влади, але, будучи специфічним суспільно-правовим інститутом, який є одним з найважливіших у вітчизняній юстиції, він посідає чільне місце в системі соціальних зв'язків, що забезпечують взаємодію різних гілок влади у правовій державі [2, с. 51].

Тож адвокатура, як самоврядне недержавне утворення, в процесі свого реформування та адаптації до умов сучасних реалій має враховувати передовий досвід інших країн, інтегруючи його до основ, принципів і стандартів захисту прав, свобод та інтересів особи.

Аналізуючи досвід Республіки Польща відзначаємо, що правовий статус інституту адвокатури цієї держави врегульовано нормами Закону «Про адвокатуру» (Prawo o adwokaturze) від 26 травня 1982 року. Цим Законом визначено, що Адвокатура організована на засадах професійного самоврядування, при виконанні своїх професійних обов'язків адвокат підпорядковується лише законам а професійне звання «адвокат» охороняється законом. Інститут адвокатури становлять адвокати та адвокатські стажисти (апліканти) [3].

Цікавою особливістю в повноваженнях адвоката, за законодавством Польщі, є наявність у адвоката права засвідчувати копії документів на відповідність пред'явленому оригіналу в обсязі, визначеному окремими положеннями. Засвідчення оригінальності копії повинно містити підпис адвоката, дату і місце вчинення посвідчувальної дії, а за бажанням також час здійснення даної дії. Якщо документ містить особливі ознаки (дописки, виправлення або пошкодження), адвокат зазначає про це в посвідчувальному написі.

Організація інституту адвокатури в Україні, по принципу самоврядності, схожа з Польщею, це закріплено нормою чинного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI, згідно якої адвокатура – недержавний самоврядний інститут [1].

Забезпечуючи високий рівень професійної майстерності, на рівні законодавства Польщі, адвокату заборонено одночасне виконання професійної діяльності із перебуванням в трудових відносинах з іншими установами, за винятком наукової та науково-педагогічної роботи [3].

В чинному законодавстві України заборона такого поєднання адвокатської практики та статусу найманого працівника відсутня. Більш того, з цього питання є правова позиція Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 826/15943/17, згідно якої визначення поняття «самозайнятої особи» не виключає можливості працевлаштування такої особи за трудовим договором, як і отримання нею заробітної плати, оскільки чинні нормативні документи, що регулюють адвокатську діяльність в Україні, в тому числі нормативні акти Ради адвокатів України, не містять будь-яких інших заборон для реалізації адвокатом права на працю. Більш того, згідно з роз'ясненням Ради адвокатів України від 16 листопада 2017 року

№254 щодо можливості представництва юридичної особи адвокатом, який працює в ній за трудовим договором, адвокат може представляти юридичну особу, з якою він перебуває у трудових відносинах, за умови укладення з такою юридичною особою договору про правову допомогу. З огляду на викладене, колегія суддів погоджується з висновками судів попередніх інстанцій про те, що адвокат може представляти юридичну особу, з якою він перебуває у трудових відносинах, за умови укладення з такою юридичною особою договору про правову допомогу з дотриманням усіх вимог Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Укладення юридичною особою договору про правову допомогу зі своїм штатним працівником, який одночасно є адвокатом, не суперечить чинному законодавству України [4].

В республіці Польща, до особи яка має намір здійснювати провадження адвокатської діяльності висуваються наступні вимоги: 1) має повну дієздатність; 2) має юридичну освіту, яку отримала в Республіці Польща, та ступінь магістра або іноземну юридичну освіту, визнану у Республіці Польща; 3) пройшла стажування і складала адвокатський іспит; 4) має бездоганний характер, а її попередня поведінка дає гарантію належного виконання професійних обов'язків адвоката [5, с. 152].

Враховуючи прагнення будь-якої держави забезпечити належний рівень організації інституту адвокатури та високий рівень професійної майстерності адвокатів, які забезпечують правохорону суспільних і приватних інтересів всіх учасників суспільних правовідносин, позитивним кроком на нашу думку є запровадження, на рівні Закону «Про адвокатуру» (Prawo o adwokaturze) від 26 травня 1982 року, обов'язкового страхування цивільної відповідальності практикуючих адвокатів за шкоду, заподіяну ними під час виконання своїх професійних обов'язків [3].

Практика запровадження страхування цивільної відповідальності адвоката стимулює вдосконалення професійної майстерності, врахування адвокатом максимального кола прав та інтересів клієнта, окрім того знижує рівень негативного ставлення суспільства до адвокатів, які допустили в ході представництва завдання шкоди майновим інтересам особи, яку вони представляють.

Особливості принципу побудови та функціонування має інститут адвокатури Франції. Так, діяльність адвокатури у Республіці Франція поєднує в собі управлінську складову з боку судових органів держави та ознаки самоврядності, шляхом об'єднання в адвокатські колегії.

На таку форму побудови адвокатури звертає увагу І.Д. Файнгольд, яка відзначає, що при кожному суді другої інстанції (апеляційному суді) створюються адвокатські колегії, членами яких є практикуючі адвокати. Таких колегій може бути як декілька, так і функціонувати єдина об'єднана колегія – орден адвокатів. Суд, при якому існує колегія, контролює набуття та припинення адвокатами членства в цій колегії. Колегії (ордени) здійснюють адміністративну діяльність, забезпечують дотримання адвокатами професійних стандартів надання юридичної допомоги, етичних правил поведінки, розглядають скарги, подані фізичними та юридичними особами, органами держави, самими адвокатами [6, с. 92].

Указом № 91-1197 від 27 листопада 1991 р. «Про організацію адвокатури» (Organisat la profession d'avocat) запроваджено правила несумісності професійної діяльності адвоката з практикою будь-якої іншої професії, зокрема: будь-якої комерційної діяльності, незалежно від того, здійснюється вона безпосередньо чи через посередника; функції учасника повного товариства; повний учасник товариства з обмеженою відповідальністю або акціонерного товариства, керівник товариства з обмеженою відповідальністю; президент ради директорів, член правління чи генеральний директор корпорації; або менеджер громадської організації, якщо його метою не є управління сімейними чи професійними інтересами під контролем керівної ради асоціації. Однак адвокати можуть бути членами наглядової ради або виконувати функції наглядового директора комерційної компанії, якщо вони доведуть, що практикують регульовану юридичну професію протягом семи років і мають дозвіл керівної ради своєї асоціації адвокатів [7].

Законодавство Франції, яким регламентується діяльність інституту адвокатури, визнає за обов'язок кожного адвоката провести страхування ризиків від власної діяльності, що можуть бути завдані інтересам клієнта.

Будь-який адвокат, який діє як довірена особа, має застрахувати цивільну відповідальність від наслідків його професійної недбалості та вини у формі матеріальних збитків, нанесених клієнтові під час виконання професійних функцій. Страхові контракти не повинні включати ліміт гарантії менше 1 500 000 євро на рік для того самого застрахованого. Вони не повинні передбачати франшизу, що перевищує 10% належних відшкодувань – у межах 3050 євро [7].

Правовою основою функціонування інституту адвокатури в Німеччині є Федеральний закон про адвокатуру. Його нормами визначено, що Адвокат є незалежним органом здійснення

правосуддя, дана професійна діяльність реалізується з дотриманням принципу самостійності, він є призначеним незалежним радником і представником у всіх юридичних справах.

Питання гонорару професійного адвоката регулюється нормами окремого законодавчого акту – Федерального закону про оплату послуг адвоката.

Система адвокатури Німеччини основана на поєднанні реалізації державою в особі Земельного міністерства юстиції та вищих земельних судів контрольних функцій за адвокатською діяльністю із самоврядними повноваженнями адвокатських формувань (палати, правління, президія, загальні збори як самоврядні органи) [8, с. 172].

Відповідно до п. 9 § 7 Федерального закону про адвокатуру, якщо особа, яка бажає отримати право на провадження адвокатської діяльності, має фінансові труднощі, якщо стосовно активів заявника відкрито провадження у справі про банкрутство або якщо заявника внесено до реєстру боржників, їй буде відмовлено у допуску до адвокатської діяльності [9].

Нормами вказаного Закону передбачено, до початку професійної адвокатської діяльності, обов'язкове прийняття присяги та подання відповідних документів, що посвідчують факт страхування професійної відповідальності і можливості проведення покриття завданих своїми діями збитків.

Цікавою особливістю законодавства і організаційної побудови інституту адвокатури Німеччини є те, що в країні діє система адвокатських судів, що розглядає усі спори та провадження, у яких задіяний адвокат. Ці ж суди фактично розглядають і дисциплінарні справи [10]. Тобто, на відміну від України, де розгляд дисциплінарних справ щодо адвоката є прерогативою адвокатського самоврядування, означені питання віднесено до повноважень судової гілки влади, що на переконання широкого кола науковців і практиків, має позитивний результат у сфері розгляду цих питань.

Важливим аспектом здійснення адвокатської діяльності в Німеччині являється те, що порушення адвокатської таємниці, та конфлікт інтересів, які в Україні є дисциплінарними проступками, там кваліфікуються як злочини. Матеріали готує прокуратура та подає на розгляд суду. До речі, через особливе ставлення до інституту адвокатської таємниці, держава висуває особливі вимоги щодо обладнання канцелярії адвоката, які можна порівняти з вимогами до офісів нотаріусів чи приватних виконавців в нашій країні [10].

Порушення основоположних принципів функціонування інституту адвокатури з боку адвокати, шляхом розголошення адвокатської таємниці, конфіденційності і допущення конфлікту інтересів і за законодавством України має кваліфікуватись не як дисциплінарний проступок. Міра покарання за вказані порушення має бути рівнозначною тим негативним наслідкам, які дані дії адвоката завдають інтересам клієнта та професійному іміджу самому інституту адвокатури.

Висновки. Підводячи підсумки, варто відзначити, що адвокатура України функціонує як інститут недержавної професійної правової допомоги, діяльність якого направлена на охорону і захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів особи. За роки незалежності було проведено ряд реформ направлених на організацію та безпосередньо діяльність адвокатів, органів адвокатського самоврядування, забезпечення дотримання гарантій адвокатської діяльності. Проте, аналіз зарубіжного досвіду та правової бази показують, що функціонування адвокатури в Україні потребує подальшого вдосконалення і приведення у відповідність до вимог і рівня європейської спільноти, враховуючи прагнення України набути статус повноправного члена Європейського Союзу.

Як відзначає А.Ю. Олійник, адвокатська практика є накопичення правового досвіду юридичної діяльності адвокатів та створення на його основі відповідного рішення, яке виступає узагальненим результатом адвокатської діяльності щодо захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, її представництва на міжнародному і національному рівнях та надання інших видів правової допомоги клієнту [11, с. 326].

Вважаємо доцільним запровадження в Україні обов'язкового страхування адвокатами ризиків і збитків, завданих їх діями в ході виконання своїх професійних обов'язків та визнати заборону для адвоката здійснювати будь-які інші види діяльності на платній основі, окрім викладацької.

Запропоновані в дослідженні реформаційні кроки, сприятимуть зростанню рівня довіри до інституту адвокатури та удосконаленню процедури функціонування адвокатури в Україні, з урахуванням передового зарубіжного досвіду.

Список використаних джерел:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. Дата оновлення 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення 21.08.2023)
2. Завальний М.В. Адвокатура в системі недержавних суб'єктів правоохорони України. *Форум права*. 2017. № 3. С. 47–52.
3. Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19820160124/U/D19820124Lj.pdf> (дата звернення 21.08.2023)
4. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду. Справа № 826/15943/17. Адміністративне провадження № К/9901/18104/19. Постанова від 09 липня 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90300211> (дата звернення 21.08.2023)
5. Jan Dytko. Etyczno-moralne determinanty wpisu na listę adwokatów w poglądach judykatury. *Zeszyty Prawnicze*. 23.1 / 2023. s. 151–162. URL: <https://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/zp/article/download/12075/10473/22716> (дата звернення 21.08.2023)
6. Файнгольд І.Д. Зарубіжний досвід контролю за адвокатською діяльністю та можливості його використання в Україні. *Європейські перспективи*. 2017. № 2. С. 91–95.
7. Décret n°91-1197 du 27 novembre 1991 organisant la profession d'avocat. NOR: JUSX9110304D. Le 23 janvier 2013. URL: https://seafarersrights.org/wp-content/uploads/2018/03/FRA_DECREE_NO-91-1197-27-NOVEMBER_1991_FRA.pdf (дата звернення 21.08.2023)
8. Руденко М. В. Організаційні форми адвокатської діяльності у країнах Європи (Німеччина, Швеція, Австрія). *Форум права*. 2016. № 2. С. 168–174. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index_htm_2016_2_27.pdf (дата звернення 21.08.2023)
9. Bundesrechtsanwaltsordnung. Ausfertigungsdatum: 01.08.1959. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/brao/> (дата звернення 21.08.2023)
10. Віктор Вовнюк. Адвокатура Німеччини: цікаві елементи кваліфікаційних та дисциплінарних практик. *Закон і Бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/141634.html> (дата звернення 21.08.2023)
11. Олійник А.Ю. Адвокатура в правовій системі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 323–326.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.42>

БАЗАЛУК Е.О.

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ
ЯК ПРАВОВА БАЗА ПОДОЛАННЯ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК
ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ****NORMATIVE AND LEGAL ACTS OF THE UNITED NATIONS
AS A LEGAL BASIS FOR OVERCOMING VIOLENCE AGAINST WOMEN
DURING ARMED CONFLICT**

Стаття аналізує нормативно-правові акти Організації Об'єднаних Націй (далі ООН) як основа у сфері подолання насильства щодо жінок під час збройного конфлікту та створення національного законодавства у зазначеній сфері. Констатовано, що міжнародна спільнота визнає важливість вирішення унікальних проблем, з якими стикаються жінки та дівчата в ситуаціях збройних конфліктів, і прагне сприяти їх захисту та розширенню прав і можливостей. Для цього ООН систематично приймає різні резолюції та протоколи, які спрямовані на вирішення питань щодо надання захисту та допомоги жінкам і дівчатам постраждалим від насильства під час збройних конфліктів. Автором доведено, що фахівців – дослідників положень Резолюції ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» умовно поділено на дві групи: перша – це прихильники, що вважають її прогресивним документом, яка створила основу для подальших резолюцій та ініціатив, спрямованих на врахування гендерних аспектів в миротворчих процесах та забезпечення участі жінок у вирішенні конфліктів та підтриманні миру і безпеки; друга – критики, які вважають, що цей документ є деструктивними та такий, що нормалізує війну та мілітаризацію світу в цілому. Зроблено висновок, що Резолюція 1325 не зважаючи на свою революційність залишала без відповіді багато питань, в тому числі щодо: впливу збройного конфлікту на ступінь насильства по відношенню до жінок; включення жінок у сферу безпеки і оборони, яка в свою чергу покликана вчиняти насильство для захисту; мілітаризації фемінізму тощо. А опосередкований і обмежений характер міжнародних правових шляхів, доступних для боротьби насильством щодо жінок та дівчат не залежно від наявності чи відсутності збройного конфлікту, дає можливість деяким країнам не приймати спеціального та обов'язкового законодавства, яке б визначало таке насильство як специфічне, серйозне та широко поширене порушення прав людини.

Ключові слова: збройний конфлікт, насильство щодо жінок, гендерно-обумовлене насильство, війна і мир, резолюції Організації Об'єднаних націй, міжнародні стандарти.

The article analyzes the normative legal acts of the United Nations (hereinafter UN) as a basis in the field of overcoming violence against women in relation to the time of armed conflict and the creation of national legislation in the specified field. It was noted that the international community recognizes the importance of solving the unique problems faced by women and girls in situations of armed conflict, and strives to promote

their protection and empowerment. For this UN system, various resolutions and protocols follow, which are aimed at solving issues related to the provision of assistance and protection to women and girls affected by violence during armed conflicts. The author proved that experts – researchers of the provisions of UN Resolution 1325 “Women, Peace, Security” are conventionally divided into two groups: the first is supporters who consider it a progressive document that created the basis for further resolutions and initiatives aimed at taking into account gender aspects in peacemaking processes and ensuring women's participation in resolving conflicts and maintaining peace and security; the second – critics who believe that this document is destructive and that it normalizes war and the militarization of the world as a whole. It was concluded that Resolution 1325, despite its revolutionary nature, left many questions unanswered, including: the impact of armed conflict on the degree of violence against women; the inclusion of women in the sphere of security and defense, which at one time caused the commission of violence for protection; militarization of feminism, etc. And the indirect and limited nature of the international legal channels available to combat violence against women and girls, regardless of the presence or absence of an armed conflict, allows some countries not to adopt special and mandatory legislation that would define taking violence as a specific, serious and wide widespread violation of human rights.

Key words: *armed conflict, violence against women, gender-based violence, war and peace, resolutions of the United Nations, international standards.*

Вступ. Будь-яке соціальне явище по-різному впливає на чоловіків та жінок. Війна і конфлікти також. Проблема різного впливу війн та конфліктів на жінок і чоловіків є глобальною [1]. Вона знайшла відбиття в резолюціях Ради Безпеки ООН, перш за все – 1325 «Жінки. Мир. Безпека» (WPS) від 31 жовтня 2000 року [2]. В ній зазначається важлива роль жінок у запобіганні та вирішенні конфліктів, мирних переговорах, розбудові миру, підтримці миру, гуманітарному реагуванні та у постконфліктній відбудові та підкреслюється важливість їх рівноправна участь і повне залучення до всіх зусиль, спрямованих на підтримку та сприяння миру та безпеці. Резолюція також стала інституційною рамкою для інтеграції жінок до безпекового сектору. Так, як основні положення резолюції визначають особливу важливість врахування потреб жінок та дівчат у конфліктних ситуаціях та особливу вразливість жінок перед негативними наслідками конфліктів [3]. Отже, міжнародна спільнота визнала важливість вирішення унікальних проблем, з якими стикаються жінки та дівчата в ситуаціях збройних конфліктів і прагне сприяти їх захисту та розширенню прав і можливостей. Крім зазначеного документу, ООН систематично приймає й інші резолюції та протоколи, які були спрямовані на вирішення питань щодо надання захисту та допомоги жінкам і дівчатам постраждалим від насильства під час збройних конфліктів.

Тому, **метою статті** є аналіз рішень та нормативно-правових актів прийнятих ООН та її структурними підрозділами на виконання Резолюції 1325 для вироблення на їх підставі національних стандартів для надання ефективної допомоги і захисту жінкам постраждалим від насильства під час збройних конфліктів.

Дослідження нормативно-правових актів ООН, а також Резолюції 1325 проводили достатня кількість фахівців із різних галузей. Умовна їх можна поділити на дві групи – тих хто вважає цю Резолюцію прогресивним документом, яка створила основу для подальших резолюцій та ініціатив, спрямованих на врахування гендерних аспектів в миротворчих процесах та забезпечення участі жінок у вирішенні конфліктів та підтриманні миру і безпеки. Прихильниками цієї позиції є наступні автори: О. Дрозд [4], Н. Орловська та Ю. Степанова [5] та інші. Але є друга група, в яку входять фахівці, які вважають Резолюцію 1325 та наступні «сестринські» документи вкрай деструктивними та як такі, що нормалізують війну та мілітаризацію світу в цілому. До цієї групи входить Анна Нікогосян, яка у своїй роботі «Привласнення фемінізму: гендер, мілітаризм і Резолюція ООН 1325» [6], наголошувала на революційності цього документу, який був прийнятий структурою вкрай маскулінізованою – Радою Безпеки ООН. Але при цьому дослідниця опираючись на постструктуралістську феміністичну теорію, розглядає зазначену Резолюцію як «дискурсивну практику» та стверджує, що те, «як понятійний апарат ООН розуміє й інтерпретує концепти гендеру і безпеки, призводить до замовчування антимілітаристської критики та створює умови для привласнення державами радикального змісту Резолюції шляхом легітимації й нормалізації мілітаристської практики» [6]. Меган Бастік та Клер Дункансон також пишуть про ризики мілітаризації порядку денного «Жінки, мир і безпека» [7]. Хана Райт була ще більш радикальною

в аналізі Резолюції вказавши, що вона не протидіє милітаризму, а іноді служить його нормалізації, тому на її думку – це демонструє обмеження політики WPS як засобу досягнення феміністичних антимілітаристських цілей [8].

Отже, Резолюція 1325 хоча є історичною, оскільки вона вперше визнала важливу роль жінок у вирішенні конфліктів та у процесі розбудови миру і безпеки, однак все ж таки є досить спірною та вимагає детального аналізу.

Виклад основного матеріалу. Ухвалення Резолюції 1325 передувала проведенням масштабним дослідженням, які були ініційовані ООН. Це було зумовлено необхідністю включення у політичну сферу та практичні заходи розуміння того, що жінки переживають надзвичайні страждання від воєнних конфліктів та їхніх наслідків у непропорційному масштабі, одночасно залишаючись недостатньо представленими у процесах прийняття рішень і проведення мирних переговорів [5, с. 22]. Якщо коротко то основні положення Резолюції ООН 1325 включають наступні положення: 1) визнання ролі жінок: Резолюція визнає важливу роль жінок у попередженні та вирішенні конфліктів, а також в процесі налагодження миру та підтримання безпеки; 2) участь жінок у мирних процесах: Резолюція закликає до забезпечення участі жінок у всіх етапах мирних процесів, включаючи переговори, медіацію, вирішення конфліктів та відновлення після конфлікту; 3) захист прав жінок: Резолюція закликає до захисту прав жінок і дівчат, включаючи захист від сексуального насильства та інших форм гендерної дискримінації під час конфліктів; 4) гендерно-чутливий підхід: Резолюція вимагає враховувати гендерні аспекти у всіх аспектах роботи з миротворцями та у миротворчих операціях ООН; 5) звітність і моніторинг: Резолюція вимагає від держав-членів ООН розробляти плани дій для виконання цих положень та звітувати перед ООН про їхні досягнення у цьому напрямі.

Крім того, з 2000 року Рада Безпеки прийняла ще 9 резолюцій щодо WPS, а саме: 1820 (2008), 1888 (2008), 1889 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013), 2122 (2013), 2242 (2015), 2467 (2019) і 2493 (2019). Зазначені Резолюції (особливо 1325 (200), 1820 (2008) і 1888 (2008)), вперше визначили, що сексуальне насильство є широко поширеним, систематичним або використовується як тактика війни, тому становить загрозу міжнародному миру та безпеці. Вони також лягли в основу багатьох національних політик і планів дій у постраждалих від конфлікту країнах [9].

У червні 2007 року Політичний комітет Генерального секретаря схвалив «Дії ООН» як «важливу спільну загальносистемну ініціативу ООН для керівництва адвокацією, накопиченням знань, мобілізацією ресурсів і спільним програмуванням щодо сексуального насильства під час конфлікту» [10]. У всіх відповідних резолюціях Ради Безпеки було підкреслено, що «Дії ООН» – це критично важливий міжвідомчий координаційний форум для боротьби з сексуальним насильством щодо жінок і дівчат під час збройного конфлікту. Дії ООН включають наступні напрямки: 1) захист і профілактика; 2) розвиток потенціалу та стратегічна взаємодія з носіями обов'язків; 3) інструкції, політика та інструменти; 4) дані; 5) координація [11].

Резолюція Ради Безпеки 2467 (2019) [12] закликала держави-члени ООН реформувати сектор безпеки з метою підвищення спроможності військових структур у боротьбі та запобіганні злочинів, пов'язаних з сексуальним насильством під час збройних конфліктів. А також забезпечити створення гарантій недопущення такого насильства в майбутньому шляхом перевірки, щоб уникнути найму, утримання чи просування по службі осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством [13]. Після ухвалення Резолюції Ради Безпеки 2467 (2019), яка вважається новаторською, «Дії ООН» розробив нову Стратегічну рамкову програму (2020–2025) [14], яка орієнтована на тих, хто пережив таке насильство та на недопущенні його в майбутньому.

На підставі зазначених резолюцій Ради Безпеки та інших документів ООН, а також враховуючи висновки Ради Безпеки 2018 року щодо WPS, ЄС розробило регіональні стратегічні документи, а саме визначила Стратегічний підхід ЄС до WPS та затвердила План дій ЄС щодо гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок у зовнішній діяльності на 2021–2025 роки (GAP III) [15]. Стратегічний підхід ЄС щодо WPS визначає чіткі цілі та критерії виконання за ключовими пріоритетними напрямками: профілактика; захист; полегшення та відновлення; і три загальні та наскрізні принципи участі; гендерний мейнстрімінг і показувати приклад [16].

Щодо GAP III, то на нашу думку, це амбітний план щодо просування гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок через усі зовнішні дії Європейського Союзу. В ньому зазначено, що він був розроблений на ті виклики, які сьогодні існують у світі. Так, як «незважаючи на певний значний, але нерівномірний прогрес, досягнутий у просуванні прав жінок і дівчат, жодна країна в світі не йде по шляху досягнення гендерної рівності та розширення можливостей

усіх жінок і дівчат до 2030 року» [17]. Він спрямований на прискорення прогресу в розширенні прав і можливостей жінок і дівчат і збереження досягнень у сфері гендерної рівності протягом 25 років після ухвалення Пекінська декларація та її Платформи дій. Крім того одним із пріоритетних напрямків в ньому визначено боротьба з гендерним насильством. Необхідно відмітити, що значним надбанням аналізованого плану є те, що його метою є знищення структурних причин гендерної нерівності та гендерної дискримінації. Основний акцент робиться на залученні чоловіків та хлопчиків до активної боротьби з гендерними стереотипами та нормами. Додатково, план включає заходи щодо боротьби з усіма видами дискримінації, зокрема щодо жінок з обмеженими можливостями, жінок-мігрантів, а також дискримінації за віком або сексуальною орієнтацією.

Відповідно до документів, що були згадані, ЄС має різні цілі стосовно WPS, які можуть бути досягнуті за допомогою політичної та дипломатичної діяльності керівництва ЄС, а також за допомогою включення гендерної перспективи, забезпечення участі та лідерства жінок у всіх аспектах, пов'язаних з миром та безпекою. Заплановано конкретні заходи, зокрема цільову підготовку військовослужбовців, представників правосуддя та сил безпеки. Планування було здійснене з використанням взаємодії між порядком денним WPS та іншими пріоритетами. Забезпечення постійного моніторингу та звітності WPS узгоджується з GAP III та повністю інтегрується в політичні рамки ЄС щодо гендерної рівності. Крім того, ЄС зобов'язується впроваджувати програму WPS у тісній співпраці зі своїми союзниками та партнерами, включаючи організації громадянського суспільства.

Однак незважаючи на численні міжнародні, регіональні та національні інструменти та інституційні рамки трактування насильства щодо жінок та дівчат у міжнародному праві є досить обмеженим і непрямим. На це наголошувала у своїй доповіді Раді з прав людини у 2014 році Спеціальний доповідач Р. Манджу, яка висловила занепокоєння щодо серйозності нормативної прогалини, яка існує в міжнародному праві щодо насильства до жінок та дівчат. Нинішня ситуація, за її словами, є «нормативність без законності», що відображається у схваленні принципів державами через резолюції, але без розробки та прийняття конкретних обов'язкових правових зобов'язань щодо насильства до жінок» [18].

Як зазначили інші експерти ООН [19; 20], окрім законів про відповідальність за згвалтування, вкрай бракує в більшості країнах законів про гендерне насильство. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок діє вже понад 35 років, вона допомогла змінити ситуацію із захисту з «жахливої на відсутню» – але так і не вдалося підштовхнути правовий захист до необхідного стандарту [20, с. 6]. Ми погоджуємося із зазначеним, адже, незважаючи на глобальні та національні зусилля у сфері подолання насильства стосовно жінок і дівчат мають місце і протилежні рухи у напрямку ретроградних тенденцій та патріархальних уявлень. Що в свою чергу ведуть до посилення антижіночих настроїв та рухів. Тому, на нашу думку, необхідно приймати більш конкретні міжнародні стандарти щодо забезпечення більш ефективного моніторингу дотримання країнами своїх зобов'язань в контексті запобігання будь-якого насильства та щодо жінок під час збройного конфлікту – зокрема.

Висновки. Таким чином, опосередкований і обмежений характер міжнародних правових шляхів, доступних для боротьби насильством щодо жінок та дівчат не залежно від наявності чи відсутності збройного конфлікту, дає можливість деяким країнам не приймати спеціального та обов'язкового законодавства, яке б визначало таке насильство як специфічне, серйозне та широко поширене порушення прав людини. В свою чергу Резолюція 1325 не зважаючи на свою революційність залишала без відповіді багато питань, в тому числі щодо: впливу збройного конфлікту на ступінь насильства по відношенню до жінок; включення жінок у сферу безпеки і оборони, яка в свою чергу покликана вчиняти насильство для захисту; мілітаризації фемінізму тощо. Ці всі питання спонукають до проведення нових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Жінки. Мир. Безпека : Інформаційно-навчальний посібник з гендерних аспектів конфліктів для фахівців соціальної сфери. Колектив авторів. Київ, 2017. 172 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/3/386408.pdf>
2. Landmark resolution on Women, Peace and Security (S/RES/1325). United Nations, 2000. URL: <https://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/>
3. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». *Національна соціальна сервісна служба України* : офіційний сайт. 2023. URL: <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-oon-1325>

4. Дрозд О. Гендерна рівність у сфері безпеки й оборони: міжнародний досвід. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 10. С. 105–110. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/10/19.pdf>
5. Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Актуальні питання забезпечення гендерної рівності у світлі Резолюції Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй № 1325 та суміжних резолюцій. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2. С. 20–26. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/69c911e9-7acc-45b7-959c-013d9f545305/content#page=20>
6. Нікогосян А. Привласнення фемінізму: гендер, мілітаризм і Резолюція ООН 1325. У перекладі Наталки Чех. *Критика феміністична: східноєвропейський журнал феміністичних і квір-студій*. 2019. № 2. С. 30–41. URL: <http://feminist.krytyka.com>
7. Bastick, Megan, Claire Duncanson. Agents of Change? Gender Advisors in NATO Militaries. *International Peacekeeping*. Volume 25, 2018. Issue 4. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13533312.2018.1492876>
8. Wright, Hannah. Masculinities perspectives: advancing a radical Women, Peace and Security agenda? *International Feminist Journal of Politics*. Volume 22, 2020. Issue 5. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14616742.2019.1667849?src=recsys>
9. Запобігання та реагування на гендернозумовлене насильство під час війни та в післявоєнних умовах Досвід та рекомендації жіночих громадських організацій. ОБСЄ в рамках проєкту WIN, 2022. 54 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/532505.pdf>
10. UN Action against Sexual Violence in Conflict. United Nations, 2022. URL: <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/about-us/un-action/>
11. About UN Action and What We do Against CRSV. Areas of Work. Stoprapenow, 2022. URL: <https://www.stoprapenow.org/about/#areas-of-work>
12. Resolution 2467 (2019). Adopted by the Security Council at its 8514th meeting, on 23 April 2019. United Nations. URL: https://stoprapenow.org/wp-content/uploads/2020/12/S_RES_24672019_E.pdf
13. About UN Action and What We do Against CRSV. Areas of Work. Stoprapenow, 2022. URL: <https://www.stoprapenow.org/>
14. About UN Action and What We do Against CRSV. Stoprapenow, 2022. URL: <https://www.stoprapenow.org/about/>
15. Women, Peace and Security – Council conclusions (10 December 2018). Council of the European Union, 2018. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/37412/st15086-en18.pdf>
16. Implementing the Women, Peace and Security agenda. The Diplomatic Service of the European Union, 2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/implementing-women-peace-and-security-agenda_en
17. Gender Action Plan – putting women and girls' rights at the heart of the global recovery for a gender-equal world. European Commission, 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_2184
18. Report of the Special Rapporteur on Violence against Women, Its Causes and Consequences, Rashida Manjoo: addendum A/HRC/26/38/Add.1. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/771929?ln=ru>
19. Addendum to the Human Right Council Thematic report of the Special Rapporteur on Violence, its Causes and Consequences (A/HRC/29/27). URL: https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/29/27/Add.4
20. Насилие в отношении женщин, его причины и последствия. Доклад Специального докладчика по вопросу о насилии в отношении женщин, его причинах и последствиях. Совет по правам человека Сорок первая сессия 24 июня – 12 июля 2019 года. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G19/178/33/PDF/G1917833.pdf?OpenElement>

**МЕДІАЦІЯ ТА АРБІТРАЖ У МІЖНАРОДНИХ КОМЕРЦІЙНИХ СПОРАХ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ І ПЕРЕВАГ**

**MEDIATION AND ARBITRATION IN INTERNATIONAL COMMERCIAL DISPUTES:
A COMPARATIVE ANALYSIS OF EFFECTIVENESS AND ADVANTAGES**

Стаття присвячена дослідженню медіації як відносно нового інструменту розв'язання міжнародних комерційних спорів, визначенню її ознак та особливостей, а також порівнянню із міжнародним комерційним арбітражем.

Ключовими ознаками медіації в міжнародних комерційних спорах є «міжнародний» та «комерційний» характер таких спорів. «Міжнародний» характер спору має місце у тому випадку, коли принаймні одна сторона має постійне проживання в іншій країні. Щодо «комерційного» характеру спору різні документи мають різні підходи до його визначення, включаючи перелік комерційних відносин. Згідно українського законодавства та міжнародних актів, медіація може застосовуватися до широкого спектру комерційних спорів. Однак різноманітні тлумачення цих термінів у різних документах, таких як Сінгапурська конвенція та Типовий закон ЮН-СІТРАЛ, можуть створювати суттєві розбіжності у визначенні видів таких спорів. Тому сторони повинні враховувати ці відмінності, коли вони розглядають правову базу, яка буде застосовуватись до процесу медіації.

Міжнародна комерційна медіація набуває популярності серед учасників міжнародних відносин завдяки своїм численним перевагам порівняно з арбітражем. Перш за все, медіація забезпечує ефективне вирішення спорів за коротший термін, дозволяючи сторонам швидко досягти взаємоприйняттого рішення. Наступною перевагою медіації порівняно з арбітражем є збереження ділових стосунків між сторонами. У порівнянні з арбітражем, де нерідко визначається «винна» сторона, медіація ставить акцент на співпраці та відновленні довіри. Крім того, медіація надає сторонам значний контроль над усім процесом, включаючи вибір медіатора, тип медіації та формат переговорів. Ця свобода вирішення допомагає сторонам ефективно боротися з конфліктом і досягати рішення на власних умовах. І, нарешті, суттєвим пріоритетом медіації є можливість визначити різні юридичні форми вирішення конфлікту: сторони можуть укладати угоди про майбутню співпрацю, відсутність конкуренції чи розподіл прибутків. Процедури медіації властивий високий рівень добровільного виконання медіаційної угоди, але за умови відсутності міжнародного режиму її примусового виконання ця особливість застосування медіації може виступати скоріше в якості недоліку, а не переваги у порівнянні з арбітражем.

Ключові слова: медіація, медіаційний процес, медіаційна угода, міжнародний комерційний арбітраж, міжнародний комерційний спір.

The article explores mediation as a relatively new tool for resolving international commercial disputes, defining its characteristics and peculiarities, and comparing it with international commercial arbitration.

Key features of mediation in international commercial disputes include the “international” and “commercial” nature of such conflicts. The “international” character arises when at least one party has a permanent residence in another country. Regarding the «commercial» nature of the dispute, different documents have different approaches to its definition, including a list of commercial relationships. According to Ukrainian

© ВАЙЦЕХОВСЬКА О.Р. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства (Чернівецький національний університет)

© ФЕДОРУК Н.С. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного права (Чернівецький національний університет)

legislation and international acts, mediation can be applied to a wide range of commercial disputes. However, diverse interpretations of these terms in various documents, such as the Singapore Convention and the UNCITRAL Model Law, can create significant divergences in defining the types of disputes. Therefore, parties should consider these differences when examining the legal framework applicable to the mediation process.

International commercial mediation is gaining popularity among participants in international relations due to its numerous advantages over arbitration. Firstly, mediation ensures the effective resolution of disputes in a shorter period, allowing parties to quickly reach a mutually acceptable solution. Another advantage of mediation over arbitration is the preservation of business relationships between the parties. In comparison to arbitration, where the «guilty» party is often determined, mediation emphasizes cooperation and the restoration of trust. Additionally, mediation provides parties with significant control over the entire process, including the selection of a mediator, the type of mediation, and the format of negotiations. This freedom of resolution helps parties effectively address conflicts and reach agreements on their own terms. Finally, a significant priority of mediation is the ability to define various legal forms of conflict resolution; parties can enter into agreements for future cooperation, absence of competition, or profit sharing. While the mediation process is characterized by a high level of voluntary compliance with the mediation agreement, the absence of an international regime for its compulsory enforcement may be considered a drawback compared to arbitration.

Key words: *mediation, mediation process, mediation agreement, international commercial arbitration, international commercial dispute.*

Вступ. Міжнародні комерційні спори є невід'ємною складовою сучасного глобалізованого світу, де бізнес та торгівля перетинають національні кордони і взаємодіють на міжнародному рівні, отже, при виникненні таких спорів виникає потреба у швидкому та ефективному їх вирішенні. Одним із таких інструментів розв'язання конфліктів є медіація, яка здобуває все більшу популярність у міжнародному комерційному середовищі. В значній мірі зростанню популярності медіації сприяла систематизація законодавства про медіацію в міжнародних комерційних відносинах, яка була започаткована Комісією ООН з міжнародної торгівлі та права (UNCITRAL). Генеральною Асамблеєю ООН усім державам рекомендовано «Типовий закон про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру», прийнятий Комісією ООН з права міжнародної торгівлі 24 червня 2002 р., який містив однакові правила щодо погоджувального процесу з метою сприяння застосуванню погоджувальної процедури та забезпечення більшої передбачуваності та визначеності при її застосуванні [1]. Пізніше Типовий закон про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру 2002 року було удосконалено та перейменовано на Типовий закон ЮНСІТРАЛ «Про міжнародну комерційну медіацію та міжнародні мирові угоди (2018 р.)» [2]. Крім того, у 2020 р. набула чинності Конвенція ООН про міжнародні мирові угоди, укладені в результаті медіації (Сінгапурська конвенція). Україна стала однією з 46 країн-підписантів цього важливого міжнародного договору. Конвенція передбачає певні особливості врегулювання міжнародного комерційного спору через медіацію та запроваджує правовий механізм швидкого виконання закріплених сторонами домовленостей. Все це сприяє більш активному застосуванню медіації учасниками міжнародних комерційних угод, де зазвичай виникає потреба у збереженні бізнес-відносин між учасниками конфлікту, і де сторони мають інтереси та цілі, які найбільш ефективно можуть бути задоволені шляхом укладення між ними добровільної угоди як результату його розв'язання [3].

Постановка завдання полягає в тому, щоб дослідити та проаналізувати медіацію як відносно новий інструмент розв'язання міжнародних комерційних спорів, зосереджуючись на її особливостях та відмінностях від такого не менш популярного альтернативного способу вирішення спорів, як міжнародний комерційний арбітраж. Аналіз порівняння медіації та арбітражу дозволить визначити їх переваги та недоліки, сприяючи розробці більш оптимальних стратегій вирішення спорів, що виникають між учасниками міжнародних комерційних відносин.

Результати дослідження. Медіація є процесом вирішення спорів, де незалежна третя сторона, медіатор, допомагає сторонам знайти взаєморозуміння та досягти взаємовигідної угоди. У комерційних спорах, що мають міжнародну складову, медіація відіграє важливу роль у забезпеченні конструктивного діалогу, сприяє зменшенню напруження між сторонами та допомагає досягти швидкого та остаточного вирішення спору.

У контексті міжнародних комерційних договорів у якості спільного знаменника можна вважати визначення медіації, закріплене у Типовому законі про медіацію. Хоча Типовий закон ЮНСІТРАЛ є просто рекомендацією для національних законодавців, він пропонує можливість опиратися на узгоджену міжнародну практику та єдині стандарти вирішення комерційних спорів. Положення ч. 3 ст. 1 Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про міжнародну комерційну медіацію та міжнародні мирові угоди» передбачає, що «медіація» означає процес, незалежно від того, чи він згадується як посередництво, примирення або подібний вираз, за допомогою якого сторони просять третю особу або осіб («медіатор») допомогти їм досягти мирного врегулювання спору, що виникає з договірних чи інших правовідносин або пов'язаний з ними. Медіатор не має повноважень нав'язувати сторонам вирішення спору» [2].

Це формулювання відображає ключові характеристики медіації та підкреслює її природу як надзвичайно гнучкого процесу, який визначається згодою сторін і вказівками медіатора. Концепція медіації як пропозиції індивідуального рішення для кожної справи підтверджується тим фактом, що єдиним обов'язковим положенням Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про міжнародну комерційну медіацію та міжнародні мирові угоди щодо процесу медіації» є п. 7 статті 3, яка стосується питання процесуальної справедливості: «У будь-якому випадку, розглядаючи справу, медіатор повинен прагнути підтримувати справедливе ставлення до сторін і при цьому брати до уваги обставини справи» [2]. Жодних додаткових обов'язкових положень для проведення медіації не потрібно, оскільки результатом медіації може бути лише мирова угода, погоджена сторонами. Кожна сторона в будь-який час зберігає повне право приймати рішення щодо суперечки під час медіації. Якщо виникне така ситуація, коли інтереси однієї або обох сторін не будуть враховані належним чином під час медіації, результатом, швидше за все, буде те, що угода про врегулювання спору не буде досягнута. Оскільки сторони контролюють результат, суть процесу медіації є значною мірою саморегульованою.

Які міжнародні комерційні спори можуть бути вирішені за допомогою медіації? Українське законодавство про медіацію розповсюджується на всі види спорів як приватноправового, так і публічно-правового характеру [4]. Міжнародне законодавство міжнародні комерційні спори визначає вужче і охоплює ними лише суперечки, які стосуються укладення, виконання або припинення міжнародних комерційних угод.

Ключовими ознаками такого роду спорів є по-перше їх *міжнародний*, по-друге *комерційний* характер. Дані поняття також не однаково тлумачаться в різних міжнародних документах. Наприклад, існують відмінності між Сінгапурською конвенцією та Типовим законом про медіацію (обидва документи розроблені ЮНСІТРАЛ). Крім того, ці терміни можуть відрізнятися від тих, що викладені у законодавстві про медіацію різних країн, і такі відмінності можуть бути досить суттєвими.

Розглянемо значення термінів «міжнародний» і «комерційний» у трьох міжнародних правових актах, а саме: Сінгапурській конвенції, Типовому законі ЮНСІТРАЛ «Про міжнародну комерційну медіацію та міжнародні мирові угоди» та Директиві Європейського Союзу (ЄС) про медіацію.

Міжнародний характер медіації є основною передумовою медіації в міжнародних комерційних спорах, яка визначена у Типовому законі про медіацію, Сінгапурській конвенції та Директиві ЄС про медіацію.

Як зазначено в Директиві ЄС про медіацію, «транскордонним спором вважається спір, у якому принаймні одна зі сторін постійно або систематично проживає в іншій державі-члені, ніж та, де проживає будь-яка інша сторона станом на дату, коли вони домовляються про медіацію або медіація призначається судом (ч. 1 ст. 2 Директиви) [5]».

Типовий закон про міжнародну комерційну медіацію та Сінгапурська конвенція вказують на таку ознаку спору, коли місцезнаходження сторін знаходиться в іншій державі, ніж та, у якій має виконуватися значна частина зобов'язань у комерційних відносинах або з якою суб'єкт предмет спору найбільш тісно пов'язаний. Крім того, Типовий закон про медіацію залишає на розсуд сторін домовленість про те, що їхня медіація є міжнародною і, таким чином, підпадає під сферу його застосування (п. 4 ст. 2 Типового закону) [2].

Комерційний характер медіації. Визначення «комерційний» в міжнародних документах є більш неоднозначним. Замість визначення Типовий закон про медіацію надає невичерпний перелік прикладів комерційних відносин, які охоплюють їх, але ними не обмежуються, зокрема це: будь-які торгові операції з постачання або обміну товарами чи послугами; дистриб'юторський

договір; комерційне представництво або агентство; факторинг; лізинг; будівництво робіт; консалтинг; інженерія; ліцензування; інвестиції; фінансування; банківська справа; страхування; договір або концесія на експлуатацію; спільне підприємство та інші форми промислової чи ділової кооперації; перевезення вантажів або пасажирів повітряним, морським, залізничним або автомобільним транспортом (ч. 1 ст. 1 Типового закону) [2].

Сінгапурська конвенція прямо не розглядає це питання, хоча формулювання ч. 1 ст. 1 Конвенції, яка визначає сферу її застосування, чітко зазначає, що Сінгапурська конвенція «застосовується до угоди, укладеної в результаті посередництва для вирішення комерційного спору». Крім того, ч. 2 цієї статті Конвенції прямо виключає її застосування до мирових угод, «які укладаються для вирішення спору, що виникає з правочинів, здійснених однією зі сторін (споживачем) в особистих, сімейних або побутових цілях; які стосуються сімейного, спадкового чи трудового права» [3].

Навпаки, Директива ЄС про медіацію не обмежується комерційними спорами. Сфера її дії охоплює цивільні та комерційні справи, за винятком спорів щодо прав та обов'язків, якими сторони не наділені, зокрема податкові, митні чи адміністративні справи. Також вона не може застосовуватися до прав та обов'язків, щодо яких сторони не вільні самостійно приймати рішення згідно з діючим законодавством у відповідній сфері. Такі права та обов'язки є особливо поширеними у сімейному та трудовому праві. Також Директива не може застосовуватися до передконтрактних переговорів або процесів судового характеру, наприклад, до певних схем судового примирення, схем розгляду споживчих скарг, арбітражних ухвал та експертних висновків, або до процесів, які адмініструються особами або органами, що видають офіційні рекомендації, незалежно від того, чи мають вони обов'язкову юридичну силу щодо вирішення спору (ч. 10 та 11 Преамбули Директиви) [5].

На основі порівняння сфери застосування Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про міжнародну комерційну медіацію та міжнародні мирові угоди», Сінгапурської конвенції, а також Директиви ЄС про медіацію стає зрозумілим, що визначення правовідносин, які можуть (або не можуть) входити до сфери застосування відповідних правових документів дещо різняться. Сторони повинні враховувати ці відмінності, коли вони розглядають правову базу, яка буде застосовуватись до процесу медіації, а також до потенційних виконавчих проваджень.

На сьогодні серед існуючих інструментів вирішення міжнародних комерційних спорів за кількісними показниками беззаперечним лідером є міжнародний комерційний арбітраж. Але останні роки учасники міжнародних комерційних відносин для вирішення конфліктів все частіше обирають медіацію завдяки таким її особливостям, як невелика вартість, швидкість процесу, досягнення порозуміння між сторонами конфлікту, а також більші можливості сторін контролювати процес.

Які ж переваги має медіація перед арбітражем у процесі вирішення міжнародних комерційних спорів?

1. *Час і вартість* є ключовими факторами ефективності комерційних відносин, отже медіація у такому випадку дає перевагу перед арбітражем та судовим розглядом справи. Як правило, звичайна комерційна медіація займає декілька днів. Проте сам процес підготовки до медіації з урахуванням проведення узгоджувальних зустрічей між медіатором і сторонами буде тривати близько трьох місяців. Такий термін є значно меншим ніж процедура арбітражу (може тривати до року), і, тим більше, судових процесів, тривалість яких може обчислюватись роками. Короткий термін проведення медіації суттєво впливає на вартість процесу, оскільки час, не витрачений на арбітраж і судовий процес, це час, який можна використовувати для розвитку бізнесу. Але це також означає, що компанії матимуть значно менші як судові витрати, так і витрати на послуги юристів.

Наприклад, мінімальна вартість медіації, що проводиться на базі МКАС при ТПП України складається із реєстраційного збору, який сплачується заявником (заявником) при поданні заяви про проведення медіації до МКАС, і складає 300 доларів США + медіаційний збір із розрахунку 100 доларів США за 1 годину медіації [6]. Мінімальні витрати при проведенні арбітражу МКАС при ТПП України складається з реєстраційного збору, який сплачується позивачем при поданні позовної заяви до МКАС у розмірі 600 доларів США + арбітражний збір, мінімальний розмір якого становить 1800 доларів США [7].

2. *Відносини між сторонами*. Медіація дозволяє сторонам прийти до мирного врегулювання суперечок із подальшим збереженням ділових стосунків. Результат медіації може запропонувати оптимальний варіант рішення для сторін, оскільки обидві сторони погодяться лише на таку угоду, умови якої є прийнятним для всіх. Медіаційний процес, на відміну від судового

і арбітражного, не передбачає «змагальності» сторін – тут сторони скоріше знаходяться в ситуації співпраці, яка вимагає від сторін розуміння позиції свого бізнес-партнера, погодження з ним та можливостей певних поступок. Результатом судового або арбітражного розгляду справи є визначення «винної» сторони – тобто того, хто порушив умови міжнародної комерційної угоди і визначення форми його відповідальності (відшкодування збитків, пеня, компенсація та ін.). Акцент на негативній («винній») поведінці суб'єкта міжнародних комерційних відносин, яка має місце в арбітражному чи судовому рішенні (навіть якщо сторона визнала і добровільно виконала арбітражне чи судове рішення), може в подальшому погано відобразитись на його діловій репутації, і, відповідно, на перспективах ведення міжнародної комерційної діяльності.

За допомогою медіатора, сторони можуть відновити довіру, яка була порушена, або більш детально розібрати причини, чому одна сторона не виконала свої зобов'язання. Медіація в міжнародних комерційних спорах є способом «поставити себе на місце» свого партнера по бізнесу, в результаті чого подальша співпраця навіть може покращитись. У цьому контексті перевага медіації як способу вирішення саме міжнародних комерційних спорів полягає у збереженні довготривалої перспективи підтримки добрих партнерських відносин між сторонами міжнародної комерційної угоди, оскільки такі угоди укладаються, як правило, на тривалий термін.

3. *Контроль над процесом.* Медіація вважається одним із найменш формалізованих альтернативних спорів, оскільки сторони можуть: вибрати медіатора; вибрати тип медіації; вирішувати, чи брати участь у переговорах під час медіації; вибирати якою інформацією вони можуть обмінюватися; припинити провадження коли їм заманеться. Якщо сторони відчувають, що можуть контролювати процес, вони можуть ефективніше чинити опір намаганням іншої сторони конфлікту вирішувати його виключно на своїх умовах.

Також на відміну від судового або арбітражного розгляду, які пропонують лише обмежену кількість засобів правового захисту при вирішенні спору, в медіаційному процесі немає обмежень щодо того, про який засіб правового захисту сторони можуть домовитись у медіаційній угоді. Наприклад, у результаті медіації сторони можуть укласти угоди про майбутню співпрацю, угоди про відсутність конкуренції, про структуровані розрахунки, про розподіл прибутків і навіть вибачення, які високо цінуються у практиці міжнародних комерційних відносин. Така свобода у виборі оформлення результатів вирішення конфлікту робить медіацію досить зручним способом вирішення міжнародних комерційних спорів.

Визначною рисою медіації, є *вищий, порівняно з арбітражем, рівень добровільного виконання сторонами медіаційної угоди.* Це робить медіаційний процес ще дешевшим порівняно з арбітражем чи судом (нульові витрати на примусове виконання). Однак сподівання на добровільне виконання зобов'язань мало втішають у тих випадках, коли сторона відмовляється виконувати медіаційну угоду – і цей фактор, а саме відсутність добре встановленого міжнародного режиму примусового виконання – пояснює значно менший рівень використання медіації порівняно з арбітражем, незважаючи на загальний високий рівень задоволеності використанням медіації у міжнародних комерційних спорах. Вирішенню цієї проблеми сприяє застосування комбінованих процедур медіації і арбітражу, які поєднують в собі переваги арбітражного і медіаційного процесу: з одного боку сторони отримують гнучкість та швидкість медіаційної процедури, з іншого боку – більшу урегульованість механізму забезпечення виконання рішення, властиву арбітражу.

Висновки. Медіація в міжнародних комерційних спорах характеризується ключовими ознаками «міжнародного» та «комерційного» характеру спорів. «Міжнародний» спір виникає, якщо принаймні одна сторона постійно має проживання в іншій країні. Щодо «комерційного» спору, різні документи мають різні підходи до його визначення, включаючи перелік комерційних відносин. Українське законодавство та міжнародні акти дозволяють застосовувати медіацію до різноманітних комерційних спорів. Однак тлумачення термінів у різних документах, таких як Сінгапурська конвенція та Типовий закон ЮНСІТРАЛ, може призводити до суттєвих розбіжностей у визначенні видів таких спорів. Таким чином, сторонам слід враховувати ці відмінності при розгляді правової бази для медіації.

Міжнародна комерційна медіація стає популярною серед учасників міжнародних відносин завдяки своїм перевагам порівняно з арбітражем. По-перше, медіація швидко вирішує спори, дозволяючи сторонам швидко досягти взаємоприйняттого рішення. Далі, медіація зберігає ділові стосунки між сторонами, сприяючи співпраці та відновленню довіри, на відміну від арбітражу, де визначається «винна» сторона. Крім того, медіація дає сторонам контроль над процесом, включаючи вибір медіатора, тип медіації та формат переговорів, що допомагає їм ефективно вирішувати

конфлікти. І, нарешті, медіація надає можливість визначити різні юридичні форми вирішення конфлікту, такі як угоди про співпрацю, відсутність конкуренції чи розподіл прибутків. Однак відсутність міжнародного режиму примусового виконання може робити цю особливість медіації недоліком порівняно з арбітражем.

Список використаних джерел:

1. Типовий закон Комісії Організації Об'єднаних Націй по праву міжнародної торгівлі про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру від 24.06.2002 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_117#Text.

2. International Settlement Agreements Resulting from Mediation with Guide to Enactment and Use (2018) URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/_mediation_guide_e_ebook_rev.pdf

3. United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation. URL: http://www.uncitral.org/pdf/english/commission/sessions/51stsession/Annex_1.pdf.

4. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

5. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах від 21.05.2008. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a95.

6. Правила медіації Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України Затверджені Рішенням Президії Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 02 серпня 2022 року. URL: <https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Pravyla-mediatsiyi-UA.pdf>

7. Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 12.04.2007р., Затверджений Рішенням Президії Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України (в редакції від 22 грудня 2022 року). URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Reglament-UA_2023.pdf

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ «ПРАВА ЛЮДИНИ НА ГРОМАДЯНСТВО»

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS "HUMAN RIGHTS TO CITIZENSHIP"

У статті означено, що нині міжнародно-правове регулювання відносин у сфері громадянства є усвідомленою рефлексією розуміння місця та ролі людини як фізичної особи у відносинах з державою та її інституціями. Низка міжнародно-правових документів, формалізовані норми яких стосуються прав і свобод людини, зокрема права на громадянство як фундаментальна основа таких відносин, є показовими критеріями міждержавних інтеграційних процесів у питанні правового становища населення в державі. З огляду на актуальність питання, метою статті є висвітлення теоретико-юридичних основ міжнародно-правових стандартів «права людини на громадянство» для вдосконалення національної правозастосовної практики, зокрема і в проблемних питаннях припинення громадянства України внаслідок його втрати. Розглянуто сутність поняття «міжнародні стандарти прав людини», акцентовано на наявності дуального зв'язку між цим поняттям і дефініцією міжнародно-правових стандартів «права людини на громадянство». З'ясовано, що: 1) міжнародні стандарти прав людини мають формально-документальне відображення в міжнародних документах; 2) одним із функціональних особливостей міжнародних стандартів прав людини є встановлення позитивних обов'язків саме для держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту, що своєю чергою обумовлює насамперед перспективну відповідальність держав щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина, зокрема і права на громадянство. Запропоновано авторське тлумачення міжнародно-правових стандартів «права людини на громадянство», згідно з яким це закріплені й офіційно відображені у відповідних міжнародно-правових документах загальні принципи та норми про зміст й обсяг права людини на громадянство, його реалізацію, захист, зміну і припинення, які встановлюють для держав позитивні обов'язки щодо його забезпечення на національному рівні.

Ключові слова: міжнародний стандарт, права людини, права людини на громадянство, припинення громадянства.

The article notes that today international legal regulation of relations in the field of citizenship is a conscious reflection on the understanding of the place and role of a person as an individual in relations with the State and its institutions. At the same time, a number of international legal documents with formalised norms relating to human rights and freedoms, including the right to citizenship as the fundamental basis of such relations, are indicative criteria of interstate integration processes in the issue of the legal status of the population in the State. Given the relevance of the issue, the purpose of the article is to reveal the theoretical and legal foundations of the international legal standards of the "human right to citizenship" with a view to improving national law application practice, including in the problematic issues of termination of Ukrainian citizenship as a result of its loss. The author examines the understanding and essence of the concept of "international human rights standards" and emphasises the existence of a dual relationship between this concept and the definition of international legal standards of "human rights to citizenship". It is established that: 1) international human rights standards are formally and documentarily reflected in international documents; 2) one of the functional features of international human rights standards is the establishment of positive obligations for States to ensure, protect and defend them, which in turn

determines, first of all, the prospective responsibility of States to ensure human and civil rights and freedoms, including the right to citizenship. The author presents the author's understanding of international legal standards of the "human right to nationality" as general principles and norms on the content and scope of the human right to nationality, its implementation, protection, modification and termination, which are enshrined and officially reflected in the relevant international legal documents, and which establish positive obligations for States to ensure it at the national level.

Key words: *international standard; human rights; human right to citizenship; termination of citizenship.*

Постановка проблеми. Сучасне міжнародно-правове регулювання відносин у сфері громадянства насамперед є усвідомленою рефлексією розуміння місця та ролі людини як фізичної особи у відносинах з державою та її інституціями. Низка міжнародно-правових документів, формалізовані норми яких стосуються передусім прав і свобод людини, зокрема і права на громадянство як фундаментальна основа таких відносин, є показовими критеріями міждержавних інтеграційних процесів у питанні правового становища населення в державі як загалом, так й окремих фізичних осіб.

Тому форми та спосіб організації нормативного регулювання правового зв'язку між фізичною особою та Україною, тобто громадянства, що виявляється у їхніх взаємних правах та обов'язках, обумовлюють аналіз питання міжнародно-правового закріплення стандартів права людини на громадянство поряд із нинішньою політичною тематикою в Україні щодо подвійного громадянства й умов припинення громадянства України [1–4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували окреслене питання, слід виокремити роботи таких учених, як П. О. Великоричанін [5], С. В. Дрьомов [6], О. В. Зайчук [12], Н. Б. Кінаш [7], Н. М. Оніщенко [12], Н. М. Опольська [11], П. М. Рабінович [10], І. Д. Софінська [8], М. І. Суржинський [9], О. В. Ткаля [23]. Водночас проблема міжнародно-правових стандартів «права людини на громадянство» потребує подальшого логіко-юридичного вивчення для вчасного політико-правового реагування у сфері правовідносин, пов'язаних із конституційно-правовим інститутом «громадянство».

Метою цієї статті є висвітлення теоретико-юридичних основ міжнародно-правових стандартів «права людини на громадянство» для вдосконалення національної правозастосовної практики, зокрема і в проблемних питаннях припинення громадянства України внаслідок його втрати. Для її досягнення завдання цієї роботи – проаналізувати науково-теоретичне розуміння поняття «міжнародні стандарти прав людини», виокремити змістові ознаки й запропонувати авторську дефініцію «міжнародні стандарти права людини на громадянство».

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед зауважимо, що з наукової позиції таких знаних учених, як П. Рабінович і М. Хавронюк, міжнародні стандарти прав людини – це закріплені в міжнародних актах й інших міжнародних документах певні показники цих прав, до досягнення яких заохочують або ж зобов'язують держави [10]. Міжнародні стандарти прав людини мають формально-документальне відображення в міжнародних документах, що стосуються прав і свобод людини й громадянина.

Уточнюючи свою науково-теоретичну думку, П. Рабінович стверджує, що міжнародні стандарти прав людини – це закріплені в міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оцінних термінопонять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру [10, с. 24]. Одним із функціональних особливостей міжнародних стандартів прав людини є встановлення позитивних обов'язків саме для держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту, що своєю чергою обумовлює перспективну відповідальність держав щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина, зокрема і права на громадянство.

Сучасні загальновизнані стандарти в галузі прав людини є спільним надбанням людства, вони відображають багатовіковий досвід усіх народів. Їх формування стало можливим лише внаслідок поступового, але неухильного утвердження демократичних ідеалів, проголошення найвищими цінностями суспільства законності, свободи, рівності, поваги до особистості [11, с. 9].

Міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини встановили загальнолюдські стандарти прав та інтересів особи, визначивши ту межу, за яку держава не може виходити. Тож права людини стали об'єктом регулювання не лише окремої держави, а й міжнародної спільноти. Обсяг прав і свобод людини в сучасному суспільстві зумовлений не лише особливостями певного співтовариства людей, а й розвитком людської цивілізації, рівнем інтегрованості міжнародної спільноти [12]. Міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини засвідчують, що правова регламентація прав і свобод людини й громадянина має амбівалентний (двоїтий) зміст, який полягає в обов'язковому правовому регулюванні як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях.

Фахівці у сфері міжнародного права зазначають, що міжнародні стандарти в галузі прав людини – це обов'язкові для всіх держав правила поведінки з людьми, що полягають у необхідності гарантувати особам, які перебувають під їх юрисдикцією, встановлені універсальними й регіональними міжнародно-правовими актами права і свободи, а також не зазіхати на такі права та свободи [13, с. 394]. Міжнародні стандарти в галузі прав людини є одним із факторів гарантування прав і свобод людини й громадянина та повинні мати офіційне формалізоване внутрішньодержавне закріплення.

Україна як незалежна держава впевнено ввійшла до міжнародної спільноти, тому дотримання сучасних міжнародних стандартів у забезпеченні прав і свобод людини є найважливішим обов'язком держави. Як член Ради Європи Україна, відповідно до Паризької хартії для нової Європи від 21 листопада 1990 року, взяла на себе зобов'язання приєднатися до міжнародних стандартів у галузі прав людини, створити внутрішньодержавні гарантії їх здійснення, що ґрунтуються на загальноновизначених міжнародно-правових гарантіях, закріплених у відповідних міжнародно-правових нормах. Міжнародні стандарти у сфері прав людини охоплюють сукупність принципів і норм, що встановлюють: права та свободи людини в різноманітних сферах життєдіяльності; обов'язки держави із забезпечення та дотримання прав людини без будь-якої дискримінації як у мирний час, так і в період збройних конфліктів; загальні принципи природного права; відповідальність за злочинне порушення прав людини; напрями розвитку та розширення сфери прав людини; напрями посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини [14, с. 95–103].

На їх основі кожна держава зобов'язана впорядкувати чинне законодавство, усунути суперечності з нормами міжнародного права, відмінити застарілі норми, ліквідувати прогалини. Саме ця діяльність держав забезпечить реальність й ефективність міжнародних стандартів у сфері прав людини. У преамбулі Міжнародних стандартів юридичного забезпечення прав і свобод людини ООН зазначено, що «норми міжнародного права у сфері захисту прав людини є обов'язковими для всіх держав та їх органів, включаючи співробітників правоохоронних органів» [15, с. 49–51]. Отже, права і свободи людини і громадянина як відповідні правові стандарти є частиною міжнародно-правового регулювання. Тому за їх забезпеченням на території конкретної держави відповідні міжнародні правозахисні інституції провадять міжнародний контроль.

На міжнародно-правовому рівні громадянство як право людини означається у Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року (прийнята на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюцією 217 А (III)), а саме в ст. 15 зазначено: «Кожна людина має право на громадянство. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство» [16].

З огляду на зазначене, у міжнародно-правових документах відображено всесвітню стандартизацію регламентації права людини на набуття, зміну, а отже, і припинення громадянства.

Зауважимо, що стандартизація регламентації інституту «громадянство» також передбачена низкою інших міжнародних універсальних і регіональних документів.

Тому цілком очевидно, що українські вчені логічно стверджують, що за своєю політичною та юридичною природою, а отже, за соціальним призначенням правова регламентація, наприклад, принципів громадянства, повинна мати гуманістичний характер [17, с. 397], що, на наш погляд, стосується конституційно-правового інституту «громадянство» загалом. Адже рецепція положень міжнародно-правових документів у цій сфері обумовлює на національному рівні правові засади регламентації реалізації права людини на громадянство.

Слід зауважити, що в сучасній системі міжнародного права немає єдиного консолідованого міжнародно-правового акта щодо регламентації питань у сфері громадянства. Уніфіковані міжнародно-правові норми щодо інституту громадянства закріплено в Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня

1966 року, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок 1979 року, Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, Гаазькій конвенції щодо врегулювання окремих питань, пов'язаних із колізією законів про громадянство від 12 травня 1930 року, Конвенції Ради Європи про скорочення випадків множинного громадянства і про військовий обов'язок у випадках множинного громадянства від 6 травня 1963 року, Європейській конвенції про громадянство від 7 листопада 1997 року тощо [18].

Зокрема, у статті 1 Конвенції про скорочення безгромадянства, прийнятій 30 серпня 1961 року Конференцією повноважних представників, яка відбулася 1959 році й була повторно скликана 1961 року відповідно до резолюції 896 (IX) Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 1954 року, зазначено, що будь-яка договірна держава має надавати своє громадянство будь-якій народженій на її території особі, яка в іншому разі була б апатридом. Таке громадянство надають: а) під час народження, в силу закону; б) у разі порушення перед належним органом влади клопотання відповідною особою або від її імені в порядку, встановленому національним законом. За умови дотримання положень п. 2 цієї статті жодне таке клопотання не може бути відхилене. Будь-яка договірна держава, яка передбачає надання свого громадянства відповідно до підпункту «б» цього пункту, може також передбачити надання свого громадянства в силу закону в такому віці й за умов, які будуть визначені національним законом. Будь-яка договірна держава може обумовити надання свого громадянства відповідно до підпункту «б» пункту 1 цієї статті дотриманням однієї або кількох із таких умов: а) щоб клопотання було порушене протягом встановленого цієї договірною державою строку, який має починатися не пізніше ніж після досягнення віку 18-ти років і закінчуватися не раніше ніж після досягнення віку 21 рік; б) щоб відповідній особі надавали принаймні один рік, протягом якого вона могла б сама порушити клопотання без одержання на це законного дозволу [19].

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, ухваленому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, визначено зобов'язання держав відповідно до принципів, проголошених Статутом ООН, заохочувати права людини. Акцентовано на тому, що кожна людина повинна домагатися заохочення і дотримання цих правил; також передбачено, що згідно із Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особи, яка користується громадянською і політичною свободою та свободою від страху й нестатків, можна здійснити, тільки якщо буде створено такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними й культурними правами так само, як і своїми громадянськими та політичними правами [17, с. 393–404].

Водночас у цьому міжнародному документі встановлено, що кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить право на вільне пересування та свобода вибору місця проживання в межах цієї території.

Тому людина має право залишити будь-яку державу, зокрема і власну. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений права на в'їзд у свою країну. Ці права не можуть бути об'єктом жодних обмежень, крім тих, які передбачені законом, необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або інших прав і свобод і сумісні з визнаними в Пакті іншими правами. Відповідно до Пакту (ч. 3 ст. 24) кожна дитина має право на набуття громадянства [20, с. 9–10]. Громадянство як право людини може зазнавати лише тих обмежень, які прямо передбачені в чинному законодавстві відповідної держави з обов'язком дотримання відповідних міжнародних стандартів у цій сфері.

У Підсумковому документі Віденської зустрічі 1986 року представників держав – учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі, що відбулася на основі положень Заключного акта, що належать до подальших кроків після Наради від 19 січня 1989 року, означено, що держави-учасниці будуть цілком поважати свої зобов'язання за міжнародним правом, зокрема стосовно того, що кожен є вільним залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися у свою країну, а також їхні міжнародні зобов'язання в цій галузі [21].

Винятково важливу роль у регулюванні питань громадянства на міжнародному регіонально-континентальному рівні відіграє Європейська конвенція про громадянство 1997 року [22]. У її преамбулі зазначено, що одним із заявлених завдань є сприяння міжнародному співробітництву між національними органами, які займаються питаннями громадянства.

Отже, міжнародні стандарти з прав людини є правовою підставою для міждержавного співробітництва. Особливість цих міжнародних стандартів полягає в тому, що вони регламентують не тільки міжнародне співробітництво держав і відповідно її органів, а й спільно розроблені державами принципи підходи щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина, зокрема права на громадянство.

У юридичній науці міжнародні стандарти в галузі громадянства розглядають як міжнародно-правові норми, на які повинні орієнтуватися у своїй діяльності всі держави, які хоча безпосередньо не регулюють питання громадянства, проте встановлюють правові межі, у яких держава може регулювати власне громадянство. Вони регламентують вимоги, яких повинні дотримуватися всі держави в питаннях множинності громадянства та які мають бути пріоритетними в діяльності держав [23].

Міжнародні стандарти у сфері громадянства, слушно зазначає Н. Б. Кінаш, встановлюють основи світового правопорядку в питанні правового зв'язку між фізичною особою та державою і поряд з нормами національного права в Україні утворюють нормативну систему принципів громадянства, яка має на меті регулювати правові відносини в питанні громадянства не лише всередині держави, а й між народами, забезпечувати мирне співіснування, а отже, стабільність у світі [24, с. 24].

Висновки. З огляду на зазначене, доходимо таких висновків: 1) міжнародні стандарти з прав людини передбачають, що жодна держава не може володіти монополією на прийняття рішень у сфері прав і свобод людини й громадянина; 2) міжнародні стандарти з прав людини внесли зміни в правосуб'єктність людини, що є суб'єктом не лише внутрішньодержавного, а й міжнародного права у сфері регулювання правового становища населення; 3) держави мають рівне право на участь у розв'язанні міжнародних проблем, які стосуються питання реалізації прав людини, зокрема й права на громадянство; 4) міжнародні стандарти з прав людини як комплекс міжнародно-правових принципів і норм обумовлюють вертикаль, яка надає можливість визначати місце й роль певних норм у системі національного права, що має суттєво спростити процес узгодження та подолання колізій у сфері регулювання прав і свобод людини, зокрема в питаннях громадянства.

Також вважаємо за доцільне запропонувати власне розуміння міжнародно-правових стандартів «права людини на громадянство», згідно з яким це закріплені й офіційно відображені у відповідних міжнародно-правових документах загальні принципи та норми про зміст і обсяг права людини на громадянство, його реалізацію, захист, зміну та припинення, які (стандарти) встановлюють для держав позитивні обов'язки щодо його (права на громадянство) забезпечення на національному рівні.

Список використаних джерел:

1. ДМСУ. Які правові наслідки виявлення випадків подвійного громадянства? URL: <https://dmsu.gov.ua/faq/pitannya-gromadyanstva/yaki-pravovi-naslidki-viyavlennya-vipadkiv-podvijnogo-gromadyanstva.html>.
2. Чоловіки з подвійним громадянством можуть виїхати за кордон лише після припинення громадянства України – Держприкордонслужба. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/849354.html>.
3. Червоненко В. BBC News Україна. Чи має право Зеленський позбавляти українців громадянства без їхньої волі. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62253241>.
4. Москалю В. GLOBAL UKRAINE. Подвійне громадянство: що підказує Україні європейський досвід. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2016/07/15/7052051/>.
5. Великоричанін П. О. Правове регулювання множинного громадянства : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2015. 179 с.
6. Дрьомов С. В. Інститут громадянства як регулятор впливу на стан забезпечення національної безпеки України : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2017. 49 с.
7. Кінаш Н. Б. Міжнародно-правові акти про принципи громадянства та їх дія на тимчасово окупованій території України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 393–404.
8. Софінська І. Д. Філософсько-правова візія доктрини громадянства : монографія. Львів : Каменяр, 2018. 346 с.
9. Суржинський М. І. Інститут громадянства України: конституційно-правовий аспект : монографія. Київ : Наук. думка, 2011. 214 с.
10. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19–29.
11. Опольська Н. М., Бабой А. М., Бабой В. С. Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Вінниця : Твори, 2021. 408 с.

12. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права: академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. URL: http://ebk.net.ua/Book/law/zauchuk_tdp/part2/408.htm.
13. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / А. І. Дмитрієв, В. І. Муравйов ; відп. ред.: Ю. С. Шемшученко, Л. В. Губерський. Стер. вид. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 640 с.
14. Солоненко О. М. Сучасні міжнародні стандарти забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6. С. 95–103.
15. Шмельова Г. Юридичні механізми забезпечення прав людини. *Право України*. 1994. № 10. С. 49–51.
16. Загальна декларація прав людини : міжнар. док., прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 10 груд. 1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_015.
17. Кінаш Н. Б. Міжнародно-правові акти про принципи громадянства та їх дія на тимчасово окупованій території України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 393–404.
18. Міжнародні та європейські документи. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/43858>.
19. Конвенція про скорочення безгромадянства від 30 серп. 1961 р. ООН. URL: <http://unhcr.org.ua/img/uploads/docs/1961StC-Ua.pdf>.
20. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. *Українське релігієзнавство*. 2005. № 36. С. 9–10.
21. Підсумковий документ Віденської зустрічі 1986 року представників держав – учасниць Ради з питань безпеки і співробітництва в Європі. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_113.
22. Європейська конвенція про громадянство від 6 листоп. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004/conv#Text.
23. Ткаля О. В. Теоретичні та практичні проблеми множинного громадянства. *VIII Прибузькі юридичні читання : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Миколаїв, 23–24 листоп. 2012 р.)*. Миколаїв : Іліон, 2012. С. 197–199.
24. Кінаш Н. Б. Загальноєвропейські принципи громадянства: національно-правовий аспект реалізації : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2023. 248 с.

**ПОНЯТТЯ МІСТОБУДУВАННЯ ЯК ОСНОВНА ОЗНАКА
ВІДПОВІДНОГО ГАЛУЗЕВОГО ПРАВА**

**THE CONCEPT OF URBAN PLANNING AS THE MAIN FEATURE
OF THE RELEVANT SECTORAL LAW**

Статтю присвячено дослідженню правових категорій містобудування, містобудівної діяльності та містобудівного об'єкта як основ відповідного галузевого законодавства України. Метою статті є дослідження змісту понять містобудування, містобудівної діяльності та містобудівного об'єкта як правових категорій, як юридичного так і філософського феномену, вплив цих понять на формування нормативної бази містобудівного права, законодавства та правової системи України, з'ясуванню істинного змісту нормативно-правових актів, з'ясування чинників, що зумовлюють існування таких категорій права та обумовлюють їх об'єктивну необхідність. Вагоме значення у статті приділено як правовому та і філософському осмисленню цих понять в першу чергу з точки зору понятійного апарату української мови.

У статті здійснено аналіз правової категорії містобудування, а також змісту цього поняття, виходячи з семантики української мови у взаємозв'язку з науковою мовою права. Особливу увагу застосуванню класифікації та кодифікації як фундаментальних методів наукового пізнання, які дають змогу впорядковувати правове поле України, та сприяють впровадженню наукового підходу до правотворчої діяльності з метою отримання об'єктивного результату, важливого для суспільства. Правильне правотворення, праворозуміння і правозастосування є вагомими чинниками вдалого економічного розвитку нашої держави. Саме тому чітке формулювання норм права дає змогу змодельовати правомірну поведінку суб'єктів містобудівної діяльності, головна мета яких полягає у створенні якісного життєвого середовища, цілісність та належна функціональність якого зокрема залежить і від дієвого правового механізму. Зазначено, що нормативно-правова база України має спотворене уявлення про зміст такого поняття, ідеї спрощення містобудівного законодавства вимагають постійного осмислення та наукового підходу, що забезпечить належну дієвість права. Законодавство щодо цих питань повинно буди поверненим обличчям не тільки до споживача, але і у суспільно важливій галузі, як містобудування, і до потреб і вимог суспільства, включаючи охорону навколишнього природного середовища та протидію техногенному впливу людини.

Ключові слова: містобудування, містобудівна діяльність, суб'єкти містобудування, об'єкти містобудування, будівництво, спорудження, споруди, будови.

The article is devoted to the study of legal categories of urban planning, urban planning and urban planning object as the basis of the relevant sectoral legislation in Ukraine. The article is aimed at studying the content of the concepts of urban planning, urban planning activity and urban planning object as legal categories, as a legal and philosophical phenomenon, the influence of these concepts on the formation of the normative base of urban planning law, legislation and legal system of Ukraine, clarifying the true content of normative legal acts, clarifying the factors that determine the existence of such categories of law and determine their objective necessity. Significant importance in the article is given to both legal and philosophical understanding of these concepts primarily from the point of view of the conceptual apparatus of the Ukrainian language.

The article analyzes the legal category of urban planning, as well as the content of this concept, based on the semantics of the Ukrainian language in relation to the scientific language of law. Particular attention to the use of classification and codification as fundamental methods of scientific knowledge, which allow to streamline the legal field of Ukraine, and contribute to the introduction of a scientific approach to law-making activities in order to obtain an objective result important for society. Correct right-creation, right-understanding and enforcement are significant factors of successful economic development of our state. That is why a clear formulation of the rules of law makes it possible to simulate the lawful behavior of subjects of urban planning, the main purpose of which is to create a quality living environment, the integrity and proper functionality of which in particular depends on an effective legal mechanism. It is noted that the legal framework of Ukraine has a distorted idea of the content of such a concept, the ideas of simplifying urban planning legislation require constant reflection and a scientific approach that will ensure the proper effectiveness of the law. Legislation on these issues should be a turned face not only to the consumer, but also in a socially important industry, like urban planning, and to the needs and requirements of society, including environmental protection and counteraction to man-made human influence.

Key words: *urban planning, urban planning activity, subjects of urban planning, objects of urban planning, construction, construction, constructions, structures.*

Вступ. Правова розумність ставить нам за мету сприйняття права як суспільної цілісності, за рахунок прояву якої, ми можемо набувати відповідних прав і обов'язків. Якщо брати за основу поділ права на дослідницьке [зазвичай грецизмом прийнято позначати як «теоретичне»] і прикладне, то утворення прикладних галузей права, що споріднені з відповідними предметними галузями діяльності людини, як до прикладу галузі містобудування, призводить до появи спеціальних правил [у широкому житку розповсюджено як словосполучення з латинізмом – «норм права»]. Їх поява не випадкова, адже особливості певної предметної галузі безсумнівно відбиваються на правилах, які покликані впорядкувати суспільні відносини у ній, тобто призводять до утворення особливих правил упорядкування (які латинізмом прийнято називати «регуляторні норми»). Отже, важливим з точки зору правової науки є усвідомлення того, як саме предметна галузь відображається у праві, тим самим створюючи особливу галузь права. В даному дослідженні це явище буде досліджено на основі містобудівної галузі України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змісту понять містобудування, містобудівної діяльності та містобудівного об'єкту.

Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є:

- з'ясувати філософсько-правовий зміст поняття містобудування;
- виявити його правову природу, його структуру, зміст його складових;
- здійснити аналіз правового регулювання містобудування та надати дієві рекомендації щодо його удосконалення.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено дослідженню правової природи містобудування як основної категорії, на якій базується відповідна галузь права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. Дослідження проблем правового регулювання забудови земельних ділянок приділяли увагу О. В. Гаран, М. О. Баймуров, Р. В. Миролюк, А. І. Ріпенко, Ф. Й. Француз, М. М. Дьомін, М. П. Недюха, Л. Р. Біла-Тіунова, К. О. Рибак та ін..

Результати дослідження. Відповідно до статті 1 Закону України «Про основи містобудування» під поняттям «містобудування» законодавець розуміє «містобудівну діяльність». З точки зору дослідницького мудророзумства (це словосполучення грецизмом прийнято називати «теоретична філософія») предметний світ та дії з предметним світом є двома рівнозначними ознаками єдиного, а тому прирівнювання цілого до його частини уже є порушенням наукового способу (зазвичай грецизмом називаємо «методом»), що у подальшому знайде своє неодноразове відображення, створюючи невизначеності і протиріччя правил упорядкування. Тож продовжимо розбирати вищеозначену норму статті далі, «– це цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян по створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища, яка включає прогнозування розвитку населених пунктів і територій, планування, забудову та інше використання територій, проектування, будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, створення інженерної та транспортної інфраструктури.» Очевидно, що ціль галузі, визначена у Законі – «створення та підтримання повноцінного життєвого середовища». Основоположною складовою цієї цілі є поняття «життєвого середовища», щодо розуміння про яке, незважаючи на внутрішнє відчуття його зрозумілості (латинізмом зазвичай називаємо «інтуїтивно») точаться постійні наукові спори. Проте, оскільки людина, незважаючи на розвиток науки, все ще продовжує себе вважати вищою формою розумної істоти, і поміщає на вершину споживчої піраміди, то панівною залишається людино-центричне уявлення, за якого під «життєвим середовищем» розуміється «частина Всесвіту, де знаходиться або може знаходитися в даний час людина і функціонують [українською – діють] системи [українською – цілісності] її життєзабезпечення» [1]. Відповідно ми говоримо про існування цілісності «людина – життєве середовище», яке знаходить своє відображення поза межами галузі містобудування, як то у медицині [2], або у безпеці життєдіяльності [3]. Саме за рахунок усестороннього розгляду цього поняття останньою, народжується розуміння того, що кожна наука має бачити своє покликання у «забезпеченні комфортних [українською – зручних] умов діяльності людини на усіх стадіях [українською – шаблях] її життєвого циклу [українською – кола] і нормативно-допустимих [українською – допустимих за правилом] рівнів дії негативних чинників на людину і природне середовище» [4, с. 13]. Уточнюючи це твердження, зазначаємо очевидний висновок: людина може існувати як в природному середовищі, так і людино-перетвореному (з німецької зазвичай називаємо «штучному», або з грецької – «техногенному») середовищі, і при цьому формуючи своє середовище, однак при цьому перебуває за Гегелем у показовій суперечності, адже «людина і її життєве середовище не перебувають у системному [українською – цілісному] взаємозв'язку» [5, с. 13]. Отже маємо низку проміжних роздумів. Природне середовище не є складовою цілеспрямованою діяльності людини, тож не може бути віднесено до містобудування, а це у свою чергу означає, що не усе життєве середовище охоплюється містобудуванням, адже діяльність не є її відсутністю. Природне середовище, підпорядковуючись природньому добору, утворює стійкі цілісності свого існування, на відміну від того середовища, у перетворення якого втручається людина. Також про те, що не усе життєве середовище відноситься до містобудування свідчить і та частина визначення, закладеного законодавцем у Закон, яке передбачає «створення і підтримання», адже очевидно, що навіть з частинками вкраплення живої природи у людино-перетворене середовище, останнє не стає природним, і саме тому потребує підтримання.

Не менш цікавим є розуміння повноцінності створеного людиною середовища. Про який перелік повних цінностей йде мова в цьому випадку Закон мовчить. Можемо розуміти, що і в цьому випадку мова йде про людино-центричну цілісність, а там де є людина, виникають особистісні впливи, які загалом унеможливають створення повного переліку цінностей. Тож законодавець, замість безпосереднього пошуку переліку цих цінностей, вирішив узагальнено визначити це поняття. Як результат – відсутність людяності у створеному людиною життєвому середовищі, і необхідності «поширення переконання, що всі люди є однаковими в фундаментальному сенсі [українською – основоположному розумінні] [6, с. 177]. Перетворюючи природне середовище людина свідомо втручається у нього, і цим самим створює нестійкі цілісності, і до цього часу не набула достатніх умінь у створенні стійких [7]. Більше того, проблеми сучасного перетворення уже перетвореного приводять до визначення поняття якості життєвого середовища, переводячи наукові дослідження від досконалого до можливого [8]. І як це не дивно, але наступні частини визначення поняття «містобудування», наданого законодавцем у Законі, теж буде стосуватися більше опису якості життя, ніж його цінності. Також звернемо увагу, що поняття повноцінності

має дуже загальну природу, це можуть бути як загальнолюдські цінності, так і цінності безпосередньо життєвого середовища, і очевидно, що не однакові поняття.

Якщо прийняти до уваги усі попередні роздуми, то питанням перетворення середовища, у розумінні містобудування, проблеми з визначенням містобудівної діяльності не закінчується. Адже необхідно оцінити і перетворення природного середовища з метою ведення сільського господарства. Наскільки у цьому випадку мова піде саме про містобудування – важко. І в цьому випадку у світовій практиці виникає поняття міського сільського господарства [9], яке в певній частині можна віднести до питання містобудування. І абсолютно очевидно, що тим мірилом, яке відділяє містобудування від сільського господарства, є наявність споруд, включаючи полігони складування відходів, які і є людським способом перетворення природного середовища. Тож в частині територій мова очевидно ведеться про прогнозування розвитку уже зайнятих містобудування територій та у потребах зайняття нових територій для цієї цілі. Що стосується саме територій населених пунктів, то вживання цього поняття є вкрай недосконалим. Так, території, що зайняті усіма видами споруд в Україні не завжди відносяться до територій населених пунктів, більше того, проведена керівна перебудова [латинізмоз зазвичай називаємо «адміністративна реформа»] в частині створення об'єднань таких населених пунктів (міст і, віднедавна, тільки сіл), зовсім не відповіла на питання розмежування управління землями, зокрема і щодо земель транспорту, оборони тощо, які очевидно відносяться до містобудування, проте можуть не відноситися до населених пунктів.

Очевидно за відсутності цілісного розуміння поняття містобудування законодавець спробував розширити визначення за рахунок певних видів діяльності, які на його думку довершують вищезначену цілісність, в цьому змісті теж припустився ряду незрозуміlostей, зокрема пов'язаних із особливостями словотворення та слововживання в українській мові, у поєднанні з різнозначністю [грецизмоз зазвичай називаємо «різнокатегорійністю»] використаним поняття. Так поняття «проєктування» вжите у широкому розумінні цього слова, а от «будівництво» – щодо спеціального виду предметів – «об'єктів містобудування», визначення яких у даному Законі взагалі відсутнє. Суперечність визначень продовжується одночасним вживанням словосполучень «будівництво об'єктів містобудування» та «спорудженням інших об'єктів». У правило-утворювальній [латинізмоз зазвичай називаємо «нормо-проєктувальній»] роботі, і як наслідок цього у правотворчій роботі, зокрема і законотворчій, подібні недоліки прийнято називати «прихованими недоліками» [10, с. 185], які зазвичай означають або відсутність розуміння відповідних явищ у предметних галузях, або про недостатнє опрацювання відповідного правоустановлюючого документу. Ця неузгодженість, зокрема, утворена і особливостями української мови. Так визначення слова «спорудження» – «будувати, зводити що-небудь» [11, с. 1375], як бачимо» дається через поняття «будівництва», в той самий час як поняття «будівництво» є рівнозначним до «будування», яке є «дією за значення будувати» – «споруджувати, зводити яку-небудь будівлю» [11, с. 100] дається через поняття «споруджувати». І цікавою особливістю тлумачних словників української мови є те, що предметом, тобто результатом, будування є як будівля, так і споруда, і навіть поняття «будова – кам'яна, дерев'яна та ін. споруда для житла, господарських потреб і т. ін.; будівля» [12, с. 141], ніяк не додають впевненості у однозначному вирішенні цього питання. Саме тому законодавець зобов'язаний розпочинати даний Закон з надання визначення усіх понять, які використовуються у правовому описі даної галузі, ще й зважаючи на те, що даний Закон говорить про її основи. У даному випадку було достатньо звернутися до наявного в Україні статистичного спостереження, узгодженого з Європейським Союзом, відомого як Державний класифікатор будівель та споруд ДК 018–2000 [13]. Одне з його призначень – «використання органами ... законодавчої влади... в Україні». Саме цей класифікатор дає поділ на вищі і нижчі поняття, так споруди – це вище поняття і є родовим для будівель і інженерних споруд. Якщо це розуміння перенести у основоположний містобудівний закон, то подальший правовий опис його правил і складових став би однозначним і зрозумілим. Зважаючи на попередньо-викладене стає зрозумілим, що і подальші уточнення поняття містобудування наведені у Законі: «... реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, створення інженерної та транспортної інфраструктури», – є продовженням недосконалої законотворчої роботи законодавця. Ця недосконалість ще більше посилюється тим, що у зазначеному визначенні використовуються інші якісні поняття: «реконструкція», «реставрація» та «реабілітація», які повинні знайти своє пояснення та відображення у даному Законі. Проте, їх частина буде визначена у Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності», а ще інша – «Про охорону культурної спадщини».

Окрім того, як уже зазначалося вище, містобудування – це не тільки сама діяльність, але і її результати. І цими результатами є не тільки різноманітні споруди, але і просторові задуми та їх уречивлення – містобудівна документація у широкому розумінні, так і в вузькому щодо певної споруди [грецизмом зазвичай називаємо «архітектура»]. Тож містобудування це і діяльність, і її определений результат.

Зважаючи, що українська правова цілісність відноситься до романо-германської сім'ї права, ми не можемо не розуміти, що найкращим взірцем погодження міжгалузевих та внутрішньо-галузевих правил є одне з найбільших надбань цього права – упорядкування [латинізмом зазвичай називаємо «кодіфікація»], тобто зведення усіх правил, що стосуються певної галузі у єдиному Законі – кодексі. Про розроблення цього кодексу у політичному середовищі ведеться постійне і досить жваве обговорення, в силу очевидності недосконалостей містобудівного комплексу.

У цьому розумінні до галузі містобудування потрібно підходити як до сфери суспільних відносин відповідних учасників містобудівної галузі щодо створення, перетворення, підтримання та знесення предметів містобудування. В тому числі, в рамках саме суспільних відносин вагомою складовою є укладення суспільного договору щодо напрямків розвитку містобудування в широкому його значенні, так і містобудування відповідної на відповідній території.

Висновки. Містобудування як правова величина має дві основні складові: містобудівну діяльність (тобто як діяльність відповідних осіб) та містобудівні предмети (тобто як результат діяльності).

Містобудування – це сукупність суспільних відносин учасників містобудівної діяльності щодо створення, перетворення, утримання та знесення предметів містобудування.

Законодавче закріплення поняття містобудування вимагає докорінних змін чинного законодавства, це в першу чергу стосується впорядкування відповідних ознак, як то: спорудження та споруда, будівництво та будова, за основу розумно прийняти узгоджений з Європейським Союзом державний класифікатор ДК 018–2000.

З метою здійснення упорядкування містобудівного законодавства в цілісності романо-германського права доцільним є створення єдиного містобудівного кодексу України.

Список використаних джерел:

1. Глосарій курсу. <https://elearn.nubip.edu.ua/mod/glossary/showentry.php?eid=185796&displayformat=dictionary> (дата звернення: 22.11.2023).
2. Методичні матеріали до заняття з дисципліни «безпека життєдіяльності». <https://emergency.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/12/%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0-1-%D1%81%D1%83%D0%BA%D1%80.docx> (дата звернення: 22.11.2023).
3. Конспект лекцій з дисципліни «Безпека життєдіяльності» Харківська національна академія міського господарства. http://eprints.kname.edu.ua/602/2/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82_%D0%BB%D0%B5%D0%BA_%D0%91%D0%96%D0%94.doc (дата звернення: 22.11.2023).
4. Корнєнко С.В. Робоча програма навчальної дисципліни «Безпека життєдіяльності». Київ: Кафедра гідрогеології та інженерної геології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2014. 39 с.
5. Варавін Д.В. Обґрунтування технології ведення моніторингу при реконструкції житлових будівель. *Екологічна безпека та природокористування* : збірник наукових праць. 2017. № 1–2 (23). С. 61–69.
6. Кюнцлі Р. В., Степанюк А. В., Бесага І. В. Проблеми гуманізації життєвого середовища в сучасних умовах. *Архітектурний вісник КНУБА*. 2023. № 26–27. С. 176–172.
7. Sophie Schetke, Darmar Haase, Theo Kotter. Towards sustainable settlement growth: A new multi-criteria assessment for implementing environmental targets into strategic urban planning. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0195925511001016> (дата звернення: 22.11.2023).
8. Florian Steinberg. Strategic urban planning in Latin America: experiences of building and managing the future. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0197397503000638> (дата звернення: 22.11.2023).
9. Claudia Vasquez Alarcon. Amsterdam and Paris exchange on urban agriculture practices. <https://www.agri-city.info/fr/dossiers-et-articles/alimentation-circuits-courts/amsterdam-and-paris-exchange-on-urban-agriculture-practices> (дата звернення: 22.11.2023).
10. Косович В. Приховані (латентні) недоліки нормативно-правових актів України: загальнотеоретична характеристика. *Публічне право*. 2018. № 2 (30). С. 184–191.

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / укладач і голов. Ред.: В. Е. Бусел. Київ : Перун, 2007. 1736 с.

12. Новий тлумачний словник української мови у 3 томах. / укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Т. 1. Київ : Аконт, 2008. 926 с.

13. Державний класифікатор ДК 018:2000. [https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va507565-00#](https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va507565-00#Text)
Text (дата звернення: 22.11.2023).

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

ГРИШКО В.І., СОЛОМКО С.С. ЕТИМОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ «ВІЙНА»
У ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ДОКТРИНАХ.....3

КАЗАРЯН Е.Г. ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-ІНСТРУМЕНТІВ ПРИ ВИКЛАДАННІ
ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....9

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

СТОГОВА О.В. ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ:
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ІСПАНІЇ.....15

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

ЗАВГОРОДНЯ Ю.В., ПАРХОМЕНКО М.М. ПРИПИНЕННЯ АЛІМЕНТНИХ
ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗМІНОЮ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ.....21

КАРАЩУК О.О., МОХОВІКОВА С.С. СЛУЖБОВИЙ ТВІР ЯК ОБ'ЄКТ
АВТОРСЬКОГО ПРАВА: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....26

ЦВЕТКОВ А.М. РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
БАНКІВ З ІНОЗЕМНИМ КАПІТАЛОМ В УКРАЇНІ.....32

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

МАШЕВСЬКА О.П., РАДЧЕНКО О.Ю., ФЕЩУК К.О. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ
ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ДІЯМИ РФ, СУБ'ЄКТАМ
ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ.....41

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ГАЄВИЙ В.В. ОСНОВНІ РИСИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
ЯК ОБ'ЄКТУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....48

ГУСАРОВ О.С. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНЦЕПЦІЇ ФЛЕКСІК'ЮРІТІ
ПРИ ВИКОРИСТАННІ НЕТИПОВИХ ФОРМ ЗАЙНЯТОСТІ.....53

КУЧЕР О.В. СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ
ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ59

ПІДПАЛА І.В. СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З МОРЯКАМИ.....63

СЛАБКО К. ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ТЛУМАЧЕННЯ
РЕКРУТИНГОВИХ ПОСЛУГ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ.....68

ХОРТЮК Н.В. ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ВИДІВ
СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ73

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

БУГА В.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ.....79

ВДОВІН І.О. ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНОГО СТАНУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	86
ВОЛИНЕЦЬ Р.М. ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ПРИМУСУ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	91
ГАПОН В.О. СУБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	96
ДАШКОВСЬКА А.В. ДОСВІД ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ЩОДО ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ.....	102
ДІДЕНКО В.В. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	107
КАБИШ О.О. СУЧАСНИЙ СТАН АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ.....	113
КАМИШАНСЬКИЙ О.Ю. СЛУЖБА В ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХНЬОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ.....	118
НІЦЕВИЧ О.В. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ З ПОЗИЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ.....	124
КОМІСАРОВ О.Г., БЄЛАЙ С.В., ВОЛКОВ І.М. ПРОЦЕДУРИ СПИСАННЯ ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА: ПРОБЛЕМИ АКТУАЛЬНИХ СТАНУ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ.....	129
ЛЕКАРЬ С.І., КУЦ М.О. ПОДАТКОВА АМНІСТІЯ: ПОНЯТТЯ ТА АДМІНІСТРАТИВНІ МЕХАНІЗМИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	136
ЛОРТКІПАНІДЗЕ Г.Г. ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	141
МАРИЩУК С.А. ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НОТАРІУСА.....	146
МЕЛЬНИК О.П., КОЦЮБА О.А., НЕБЕСНА О.Р. СУТНІСТЬ ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	150
ПАСТУШЕНКО В.А., ЄВЕНКО Д.В. ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ В УКРАЇНІ.....	155
ПОВИДИШ В.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБОРОННОГО ЗАМОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ.....	161
ТКАЧУК О.П. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ З ВИЗНАННЯ ТОРГОВЕЛЬНОЇ МАРКИ ДОБРЕ ВІДОМОЮ АПЕЛЯЦІЙНОЮ ПАЛАТОЮ.....	165
ШАПАРЕНКО О.С. ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОМІЧНИКА СУДДІ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ.....	171
ЮНІН О.С. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК СКЛАДОВА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ.....	176

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

ВАЛЬКО В.Р. ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ НА КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ.....	181
ПОДЛЕГАЄВА К.В. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ.....	186
РАФАЛЬСЬКИЙ М.Л. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОВІРИ В ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ МЕРЕЖАХ.....	192
ШЕВЧИШЕНА К.П. ОКРЕМІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ.....	203

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

ГРЕЧАНА С.І. ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ СВІДКІВ ТА ПОТЕРПІЛИХ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В СУДОВОМУ ЗАСІДАННІ СЛІДЧИМ СУДДЕЮ.....	211
СИСОЛЯТІН В.В. НАУКОВА ПОЛЕМІКА З ПРИВОДУ ОБСТАВИН, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРНЕТ-БАНКІНГУ.....	218
СКІЧКО І.А. ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	224
ХИЖНЯК Є.С. ФОРМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД ТА СТАН РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ.....	228

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

БОСА І.В. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ РЕФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ.....	234
---	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БАЗАЛУК Е.О. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ ЯК ПРАВОВА БАЗА ПОДОЛАННЯ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ.....	240
ВАЙЦЕХОВСЬКА О.Р., ФЕДУРУК Н.С. МЕДІАЦІЯ ТА АРБИТРАЖ У МІЖНАРОДНИХ КОМЕРЦІЙНИХ СПОРАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ І ПЕРЕВАГ.....	245
ДРАП'ЯТИЙ Б.С. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ «ПРАВА ЛЮДИНИ НА ГРОМАДЯНСТВО».....	251

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

СЕРГІЄНКО О.В. ПОНЯТТЯ МІСТОБУДУВАННЯ ЯК ОСНОВНА ОЗНАКА ВІДПОВІДНОГО ГАЛУЗЕВОГО ПРАВА.....	257
--	-----

CONTENTS

***THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL SCHOLARS***

HRYSKO V.I., SOLOMKO S.S. ETYMOLOGY OF THE CONCEPT OF “WAR” IN POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES.....	3
KAZARIAN E.H. USE OF ONLINE TOOLS IN TEACHING LEGAL DISCIPLINES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION.....	9

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

STOHOVA O.V. DECENTRALIZATION OF PUBLIC POWER: IMPLEMENTATION FEATURES IN GREAT BRITAIN AND SPAIN.....	15
---	----

***CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW;
INTERNATIONAL PRIVATE LAW***

ZAVHORODNIA YU.V., PARKHOMENKO M.M. TERMINATION OF ALIMONY OBLIGATIONS IN CONNECTION WITH A CHANGE OF RESIDENCE OF A CHILD.....	21
KARASHCHUK O.O., MOKHOVIKOVA S.S. OFFICIAL WORK AS AN OBJECT OF COPYRIGHT: PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION.....	26
TSVIETKOV A.M. THE DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION OF THE BANKS WITH FOREIGN CAPITAL ACTIVITY IN UKRAINE.....	32

COMMERCIAL LAW, COMMERCIAL PROCEDURAL LAW;

MASHEVSKA O.P., RADCHENKO O.YU., FESHCHUK K.O. PRACTICAL ASPECTS OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY THE ACTIONS OF THE RUSSIAN FEDERATION TO BUSINESS ENTITIES IN UKRAINE.....	41
---	----

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

HAIEVYI V.V. THE MAIN FEATURES OF SOCIAL SECURITY AS AN OBJECT OF LEGAL REGULATION.....	48
HUSAROV O.S. TO CHARACTERIZE THE CONCEPT OF FLEXICURITY WHEN USING ATYPICAL FORMS OF EMPLOYMENT.....	53
KUCHER O.V. THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE ISSUE OF LEGAL REGULATION OF SUPERVISION AND CONTROL OVER COMPLIANCE WITH LABOR LEGISLATION.....	59
PIDPALA I.V. THE STRUCTURE AND CONTENT OF THE EMPLOYMENT CONTRACT WITH SEAFARERS.....	63
SLABKO K. PROBLEMS OF LEGISLATIVE INTERPRETATION OF RECRUITING SERVICES IN THE LEGISLATION OF UKRAINE.....	68
KHORTIUK N.V. TO THE PROBLEM OF DETERMINING THE TYPES OF SOCIAL GUARANTEES OF MILITARY PERSONNEL.....	73

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW**

BUHA V.V. ADMINISTRATIVE-DELICT CHARACTERISTICS OF OFFENSES IN THE FIELD OF CONSTRUCTION IN UKRAINE.....	79
VDOVIN I.O. CHARACTERIZING THE CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF ENSURING THE IMPLEMENTATION OF INFORMATION SECURITY IN UKRAINE.....	86
VOLYNETS R.M. ELEMENTS OF THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENFORCEMENT BY NATIONAL POLICE BODIES OF UKRAINE.....	91
HAPON V.O. SUBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF VOLUNTEER ACTIVITIES IN UKRAINE.....	96
DASHKOVSKA A.V. EXPERIENCE OF FOREIGN STATES REGARDING PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY AND DEFENSE.....	102
DIDENKO V.V. THE PURPOSE AND TASKS OF PROFESSIONAL TRAINING OF EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	107
KABYSH O.O. THE CURRENT STATE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE INTERACTION OF CYBERCRIME COUNTERMEASURES SUBJECTS.....	113
KAMYSHANSKYI O.YU. POLICE SERVICE DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE: FEATURES AND PROBLEMS OF THEIR CLASSIFICATION.....	118
NITSEVYCH O.V. IDENTIFICATION OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF JOURNALISTS FROM THE STANDPOINT OF SOCIO-LEGAL ANALYSIS.....	124
KOMISAROV O.H., BIELAI S.V., VOLKOV I.M. PROCEDURES FOR WRITING OFF MILITARY PROPERTY: PROBLEMS OF THE CURRENT STATE AND CLASSIFICATION OF INFORMATION RESOURCES.....	129
LEKAR S.I., KUTS M.O. TAX AMNESTY: THE CONCEPT AND ADMINISTRATIVE MECHANISMS OF ITS IMPLEMENTATION IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE.....	136
LORTKIPANIDZE H.H. FEATURES OF THE ADOPTION OF ADMINISTRATIVE ACTS IN THE SPHERE OF PROVIDING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	141
MARYSHCHUK S.A. TO THE ISSUE OF CLASSIFICATION OF THE PRINCIPLES OF LEGAL RESPONSIBILITY OF A NOTARY.....	146
MELNYK O.P., KOTSIUBA O.A., NEBESNA O.R. THE ESSENCE OF CORPORATE INCOME TAX UNDER MARTIAL LAW.....	150
PASTUSHENKO V.A., YEVENKO D.V. PRINCIPLES OF ACTIVITY OF LOCAL STATE ADMINISTRATIONS IN UKRAINE.....	155
POVYDYSH V.V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF THE STATE DEFENSE ORDER IN UKRAINE.....	161
TKACHUK O.P. ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS FOR THE RECOGNITION OF A TRADEMARK BY THE WELL-KNOWN APPEALS CHAMBER.....	165
SHAPARENKO O.S. THE CONCEPT AND STRUCTURE OF THE LEGAL STATUS OF AN ASSISTANT JUDGE IN TERMS OF ORGANIZATIONAL SUPPORT OF THE JUDICIAL PROCESS.....	171
YUNIN O.S. ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS AS A COMPONENT OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS.....	176

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

VALKO V.R. THE IMPACT OF INTERNATIONAL STANDARDS ON CONTROL AND SUPERVISION ACTIVITIES IN THE FIELD OF COMBATING DOMESTIC VIOLENCE IN UKRAINE.....181

PODLIEHAIEVA K.V. PECULIARITIES OF THE TRIAL OF CRIMINAL PROCEEDINGS ON APPLICATION OF COERCIVE MEASURES OF A MEDICAL NATURE.....186

RAFALSKYI M.L. CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS OF TRUST IN DECENTRALIZED NETWORKS.....192

SHEVCHYSHENA K.P. SEPARATE PRINCIPLES OF INTERACTION OF LAW ENFORCEMENT BODIES DURING THE INVESTIGATION OF WAR CRIMES IN UKRAINE..... 203

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

HRECHANA S.I. PECULIARITIES OF THE TACTICS OF INTERROGATION OF MINOR WITNESSES AND VICTIMS DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION IN THE COURT SESSION BY THE INVESTIGATING JUDGE.....211

SYSOLIATIN V.V. SCIENTIFIC CONTROVERSY ABOUT THE CIRCUMSTANCES TO BE ESTABLISHED IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE USE OF INTERNET BANKING..... 218

SKICHKO I.A. TACTICS OF CONDUCTING INVESTIGATIVE (INQUIRY) ACTIONS DURING THE INVESTIGATION OF COLLABORATION ACTIVITIES.....224

KHYZHNIAK YE.S. FORMS OF INVESTIGATIVE ACTIVITY: A MODERN VIEW AND STATE OF DEVELOPMENT IN UKRAINE..... 228

JUDICIARY; PROSECUTION AND ADVOCACY

BOSA I.V. ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF ADVOCACY IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF REFORMATION PROCESSES TAKING INTO ACCOUNT FOREIGN EXPERIENCE..... 234

INTERNATIONAL LAW

BAZALUK E.O. NORMATIVE AND LEGAL ACTS OF THE UNITED NATIONS AS A LEGAL BASIS FOR OVERCOMING VIOLENCE AGAINST WOMEN DURING ARMED CONFLICT..... 240

VAITSEKHOVSKA O.R., FEDORUK N.S. MEDIATION AND ARBITRATION IN INTERNATIONAL COMMERCIAL DISPUTES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF EFFECTIVENESS AND ADVANTAGES.....245

DRAP'IATYI B.YE. INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS "HUMAN RIGHTS TO CITIZENSHIP"251

PHILOSOPHY OF LAW

SERHIENKO O.V. THE CONCEPT OF URBAN PLANNING AS THE MAIN FEATURE OF THE RELEVANT SECTORAL LAW..... 257

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 4, 2023

Відповідальний за випуск – В.В. Галуцько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – С.Ю. Калабухова

Підписано до друку 30.08.2023. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 28,51. Ум. друк. арк. 21,93.

Наклад 300 прим. Зам. № 0224/101.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua